

DR. METOD MIKUŽ

ZGODOVINA
SLOVENSKEGA
OSVOBODILNEGA
BOJA

949.71

MIK

7. 11. 1972

DR. METOD MIKUŽ

ZGODOVINA
SLOVENSKEGA
OSVOBODILNEGA BOJA

1970

REDNA KNJIGA
PREŠERNOVE DRUŽBE

U V O D

Čeprav je naslov knjige »Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja«, je knjiga le pregled razvoja štiriletnega osvobodilnega boja in ne zgodovina. Veliko prezgodaj je še, da bi mogli prav in po resnici oceniti, kar se je začelo pred tridesetimi leti, kako se je vse potem dogajalo in zakaj se je prav tako dogajalo in ne drugače kot se nam danes zdi, da bi bilo prav. Pravo sodbo o vsem tem bo podal lahko šele rod, ki bo prišel za nami in to šele za tistim današnjim že dozorelim rodom, kateremu je razdobje pred tridesetimi leti tako oddaljeno kot srednji vek. Šele ta rod bo lahko nepristransko in brez vsake prizadetosti ocenil vsa dejanja narodnoosvobodilne generacije, ki pa se zato — ali bodo ocenjena kot dobra ali kot slaba — v grobu ne bo prav nič obračala.

Lahko seveda že danes zapišemo mirne duše, da smo leta 1945 premagali dva huda sovražnika. Zunanjega, pred katerim se je tresel ves takratni svet in notranjega sovražnika, našo nekdanjo strankarsko in politično preteklost. Seveda ne sami, pač pa povezani z jugoslovanskimi narodi in prav tako z veliko protifašistično zvezo, katere hrbtenica so bile takratna Sovjetska zveza, Združene države Amerike in Velika Britanija, ter končno ves takratni svobodoljubni in pošteni svet. Prepričan sem, da ne bo nič drugače zapisal zgodovinar čez sto let. To bo dovolj tudi za takratni rod, če se bo skušal na lep način držati resnice, da je zgodovina le učiteljica življenja.

Pričujoči pregled ni popoln in hoče pokazati prav za prav samo to, da se je boril ves slovenski narod, večinski del vključen v OF, manjšina pa izven nje in proti lastnemu narodu. Pokazati hoče, da ta boj na Slovenskem ni bil povsod

enak, ne po veličini in razsežnosti pa tudi ne po oblikah in načinih.

Tudi za ta in tak pregled je bilo treba pregledati marsikateri papir in papirček v domačih in tujih arhivih. Kjer je bilo to le mogoče, govorijo v knjigi dokumenti sami. Naj zaenkrat svoje povedo samo ti, vsak pošten in razumen človek jih bo že znal prebrati.

Ker je bilo precej dela na preučevanju arhivskega gradiva, se je ta pregled nekoliko zakasnil. Niti najmanj pa se pisec ne misli zagovarjati zaradi te zamude, ker je trdno prepričan, da vse, kar se je v bližnji preteklosti zgodilo, so le dogodki, katerih povezavo je včasih silno težko — ne ugotoviti — pač pa napisati.

Boljše je bilo počakati, da se je silni zagon osvobodilnega boja sam in v svojih posledicah le nekoliko umiril in da se je umirila tudi generacija, ki je s polno odgovornostjo nosila na svojih ramenih vso težo narodno osvobodilnega boja. Točno je, da bi si ta generacija želela narisano pravo podobo svojega boja, a tudi priznajmo, da bolj svetlo kot temno. Junaštvo, boji, zmage in končna zmaga, vse to je bilo nekaj velikega in silnega, vendar smo kljub temu bili takrat kot sedaj samo ljudje, ki s svojimi napakami in dobrimi lastnostmi vred nismo storili drugega — kot samo dolžnost, ki smo jo bili dolžni svojemu narodu in domovini. In v tem, mislim, je veličina takratne generacije, da je storila samo svojo dolžnost!

M. M.

OD 27. APRILA 1941 DO KAPITULACIJE ITALIJE

OKUPACIJA

Ko je imel Hitler v žepu znano nemško-sovjetsko prijateljsko pogodbo s tajnimi dodatki, je sprožil začetek septembra 1939 novo, drugo svetovno vojno. Po tej pogodbi sta si Nemčija in Sovjetska zveza že sredi septembra 1939 razdelili Poljsko, zatem je nemška vojska napadla Dansko in Norveško, maja 1940 pa tudi države Beneluxa in Francijo. Šele takrat se je Hitlerjev pajdaš Mussolini odločil in stopil v vojno; zato je dobil nekaj plena v Franciji, novega pa si je poskušal poiskati v Grčiji, kjer ni imel sreče. Doslej bliskovita nemška vojna je na jesen 1940 začela pojematı zaradi pomembnih političnih dogodkov. Hitler je začel deliti svet, saj je bila že skoraj vsa Evropa okupirana in razdeljena, Anglija pa si je celila težke rane, ki jih je dobila pri Dunquerqueu in po zračnih napadih na svojo domovino.

Adolf Hitler je začel drugo svetovno vojno — kot pravi sam — zaradi pravičnejše razdelitve sveta. S pogodbo z Italijo in Japonsko (trojna pogodba) jeseni 1940 je svet tudi začel deliti, k čemur je skušal pritegniti še Sovjetsko zvezo. Ta je imela že velike koristi od prijateljstva s Hitlerjem in si je lahko zavarovala zahodne meje na škodo poprej svobodnih držav. Hitler je Molotovu ponujal — če Sovjetska zveza pristopi k trojni pogodbi — svet proti Indiji, a Molotova so bolj zanimala Romunija, Bolgarija in morske ožine, torej izhod SZ iz Črnega morja. Tako se niso mogli pogoditi in Hitler je kmalu za tem ukazal svojim generalom, naj pripravijo načrt za napad na SZ. To pa je prisililo Hitlerja k veliki diplomatski dejavnosti. Če je hotel napasti SZ, je moral imeti zavarovan desni bok svoje vojske, to je Podonavje, a tu je bilo še nekaj svobodnih držav:

Romunija, Bolgarija, Jugoslavija in Madžarska in končno še Slovaška. Imel je dve izbiri in izbral je najlažjo. Že jeseni 1940 je prisilil Madžarsko, Romunijo in Slovaško, da so pristopile k trojni pogodbi in se popolnoma podredile novi delitvi sveta, kot si jo je zamislil Hitler. Nekaj časa sta ostali svobodni samo še Jugoslavija in Bolgarija. Začenjal se je pritisk na obe in obe sta podlegli; 1. marca 1941 Bolgarija in 25. marca Jugoslavija.

V prelepem dvorcu Belvedere na Dunaju so 25. marca zastopniki Nemčije, Italije in Japonske prisostvovali pristopu Jugoslavije k trojni pogodbi. Jugoslovanska vlada se je zavezala, da bo lojalno sodelovala pri vpostavljanju novega reda v Evropi, zato pa ji je Hitler obljubil Solun. To bi bila korist na škodo grškega naroda in jugoslovanska vlada je celo verjela, da bodo s to pogodbo prihranjene državi strahote druge svetovne vojne. Upala je tudi, da bo ohranila staro prijateljstvo z državami zahodne demokracije. Toda tudi v politiki ni mogoče sedeti na dveh stolih, kar so jugoslovanski vladi že dva dni zatem povedale velike demonstracije, ki jih je sprožila splošna ljudska nejevolja. Te demonstracije so dosegle višek 27. marca in v Beogradu je prišlo do državnega udara.

O tem beograjskem puču in velikih demonstracijah 27. marca po vsej državi so že mnogo pisali. Reči moramo, da narodi, ko jim je dovolj vsega, udarijo, zelo pomembno pa je, kakšno vodstvo imajo takrat. Takrat je bilo pri nas že jasno čutiti vodstvo komunistične stranke, zlasti na beograjskih ulicah so 27. marca prevladala njena gesla: Bolje rat nego pakt! Bolji grob nego rob! Previdnejša so bila takratna vodstva meščanskih strank, ki so mislila, da je že dovolj strmoglavljenje vlade, ki je podpisala pristop k trojni pogodbi, strmoglavljenje kraljevskih namestnikov, sestava demokratičnejše vlade in proglasitev mladoletnega kralja Petra II. za polnoletnega. Upala so, da bo Jugoslavija ostala pri trojni pogodbi in še obdržala staro prijateljstvo z zahodnimi demokracijami.

Toda Hitler je razumel 27. marec tako, kot so ga napovedala gesla na beograjskih ulicah. Zato se je že 27. marca odločil, da bo napadel in uničil Jugoslavijo, kar je potem tudi uresničil ob delni podpori Italije in madžarske vojske 6. aprila, ko je po silnem bombardiranju Beograda poslal nad Jugoslavijo in Grčijo dve veliki armadi.

Tisto leto so se ljudje z veliko skrbjo in žalostjo pripravljali na praznovanje velike noči. Večina mož in fantov je bila že mobiliziranih, a prihajale so čudne novice, da je velik nered pri mobilizaciji, da mobiliziranci ne vedo, kam naj bi šli, da ni orožja in še tega in onega. Ljudje so se tolažili, da so to le začetne težave, predvsem pa so upali, da vojne le ne bo. Toda v nedeljo 6. aprila zjutraj so prvi bombniki že preleteli Ljubljano in razdejali radioodajno postajo pri Domžalah. Takoj je bilo jasno, da je vojna tu! Prejšnjo nejasno skrb je zamenjala nova, še hujša: kaj bo zdaj? Mladina, ki je še poznala ljubezen do domovine, se je javljala med prostovoljce, kar pa je bilo starejših mož, ki jih še ni dosegla mobilizacija, a so že okusili gorje prve svetovne vojne, so jasno terjali odločnih ukrepov vojaških in drugih oblasti. A te so bile po bombardiranju Beograda odrezane od svoje glave in se niso znašle. Na tisto cvetno nedeljo se je pokazalo, da je Slovenija povsem odrezana od svojega državnega središča in da je ostala sama.

Kaj bo torej naredila sama? Nemške vojaške operacije so se Slovenije — razen severnih predelov z Mariborom in Prekmurjem — dotaknile pravzaprav le mimogrede, ker je bil poglavitni cilj druge nemške armade, ki je udarila od severa, usmerjen proti morju in proti Beogradu. Bolj počasi so prodirali v Slovenijo Italijani, ki so bili pravzaprav le neke vrste zaščitnica velikemu nemškemu udarcu. Pospešili so svoje operacije — da bi sploh kaj dobili od Slovenije — šele takrat, ko je bilo že povsem jasno, da je v Sloveniji prenehal sleherni organiziran vojaški odpor, kolikor je tega na začetku sploh bilo. Nemci so že 6. aprila zjutraj zasedli most čez Muro pri Radgoni in Mursko Soboto, naslednjega dne pa Dravograd in do večera črto Sv. Urban — Pesnica — Št. Lenart v Slovenskih goricah. Maribor so zasedli 8. aprila, 10. aprila pa so začeli hitre premike iz Dravograda proti Celju in iz Maribora proti Zagrebu. Celje in Varaždin so zasedli 11. aprila, kmalu zatem so dosegli Savo in se blizu Karlovca povezali z italijansko vojsko.

Italijani so v Slovenijo prodirali v glavnem s silami 11. armadnega korpusa. Šele 8. aprila so iz Trente prek Vršiča zasedli Kranjsko goro in Podkoren, na osrednjem odseku pri Postojni pa so le s patrolami ogledovali proti Ravniku in Grčarevcu. Ko so že 10. aprila zvedeli za popoln vojaški polom v Sloveniji

in za bliskovito prodiranje nemške armade, so sklenili začeti ofenzivo 11. aprila s tremi velikimi kolonami. Ena kolona naj bi prodirala ob Savi proti Kranju, po Selški in Sorški dolini pa proti Škofji Loki, centralna kolona naj bi prodirala v smeri Žiri — Žirovski vrh — Lučne — Horjul — Dobrova pri Ljubljani — Št. Vid — Ježica, desna kolona pa proti Kalcam, Logatcu, Vrhniki in Ljubljani. Ta ofenziva se je res začela, nikjer pa ni bilo nikakega odpora. Da bi čimprej zasedli Ljubljano, so sestavili še posebno urno kolono, s katero so zasedli Ljubljano 11. aprila ob pol šestih popoldne, sneli na Ljubljanskem Gradu belo in izobesili italijansko zastavo. Druge italijanske sile so le počasi zasedale določena jim območja. Nemci so Italijane kmalu izrinili z Gorenjske in 23. aprila, ko je bilo konec italijanskih operacij, so se morali Italijani zadovoljiti samo z Ljubljano in s tistimi deli slovenske zemlje, ki so kasneje dobili ime Ljubljanska pokrajina. Tako je odločil sam Hitler.

KAJ JE GROZILO SLOVENSKEMU NARODU?

Glavni očitek nekdanjih belogardistov in današnjih ostankov teh notranjih sovražnikov slovenskega naroda je bil in je še vedno nekako tale: če ne bi bilo partizanov, bi okupator nikdar tako ne besnel. Ne bi bilo žrtev in v miru bi dočakali svobodo, ki bi nam jo prinesli veliki zavezniki itd. Toda brez najmanjše volje kakor koli že se začeti pričkati z njimi, je treba na kratko le omeniti, da so mislili Nemci popolnoma uničiti Slovence na Štajerskem in Gorenjskem, da je narodnoosvobodilni boj marsikaj od tega preprečil že takrat in da so imeli Italijani pravzaprav iste namene, samo da so bili v uresničevanju počasnejši. Sicer pa so v dvajsetih letih na Primorskem dovolj jasno dokazali, kaj so mislili s slovenskim narodom.

Znano je, da je Hitler za zasedeno slovensko ozemlje že 14. aprila ustanovil dvoje povsem ločenih upravnih enot, Spodnjo Štajersko in Spodnjo Koroško, pod upravo dveh šefov civilne uprave. Za Štajersko pod upravo graškega gaulajterja Uiberreitherja, za Gorenjsko pa nekaj časa pod upravo na-

mestnika koroškega gaulajterja Kutschere, že od konca 1941 pa gaulajterja Rainerja samega. Oba sta imela velika Hitlerjeva polnomočja in vse pravice obe deželici čimprej tako ponemčiti, da bosta godni za priključitev k nemškemu rajhu.

Že iz memoranduma nemške vlade na dan napada na Jugoslavijo je mogoče razbrati, kaj je čakalo zlasti Štajersko. Memorandum govori o strahovitem terorju nad Nemci, ki so po mirovni pogodbi konec prve svetovne vojne prišli v novo ustanovljeno Kraljevino SHS. Če prav razumemo, vse te besede niso mogle pomeniti nič drugega, kot da bodo sedaj Nemci vračali milo za drago in to z obrestmi vred.

Uiberreither je takoj po prevzemu oblasti postavil politične komisarje na bivših okrajnih glavarstvih Maribor, Ptuj in Celje in določil stroge kazni za vse, ki bi zlorabljali uvedeno posebno stanje. To so bile obenem tudi temeljne odločbe za vse kasnejše kazni proti borcem za svobodo. Uiberreither je 15. aprila povedal, da bo Hitler kmalu priključil Spodnjo Štajersko »kot dragoceni sestavni del nemškega rajha«, 16. aprila je postavil likvidacijske komisarje za vsa slovenska društva in organizacije, 17. aprila pa SS Standartenführerja Lurkerja kot polnomočnega šefa varnostne policije in varnostne službe (Gestapa) v Mariboru.

Ko je 18. aprila stopilo v veljavo premirje (kapitulacija jugoslovanske vojske), so Nemci prvikrat govorili o izseljevanju Slovencev s Štajarske in Gorenjske, ki naj bi bilo opravljeno čimprej. Malemu narodu je začela groziti nevarnost, ki ni bila nič manjša od smrti. Uiberreither je 22. aprila tudi določil, da bodo v korist urada za utrjevanje nemške narodnosti na Spodnjem Štajerskem zaplenili velik del slovenskega premoženja. Bridka ironija, svojo narodno smrt in pogreb naj bi si plačal slovenski narod sam!

Pri določanju nemško-italijanske demarkacijske črte (meje), ki je razkosala slovensko zemljo med obe velesili, so postopali Nemci brez vsakega posvetovanja s svojimi zavezniki. Mejo je določil pravzaprav Hitler sam že 12. aprila ali celo prej, 24. aprila pa jo je potrdil brez Mussolinijeve vednosti šef OKW in ponovil, da ostane Ljubljana italijanska, Litija nemška, Mirna italijanska in Cerklje ob Krki nemške. To demarkacijsko črto si še najlažje zapomnimo nekako takole: tekla je od bivše

jugoslovanske meje naravnost na Polhov Gradec — Sv. Katarina (nemška) — Št. Vid (nemški) — most pri Črnučah (nemški) — desni breg Save do Zaloga, od tod na prve hribovske grebene, od koder si mislimo potegnjeno ravno črto do Brežic.

V zvezi s preseljevanjem Slovencev s Spodnje Štajerske so Nemci že 25. aprila določili, da bo veliko vlogo igrala rasna preiskava prebivalcev. Kolikor ugodnejši rezultati bodo, tem bolj zagotovo bodo takega Slovenca »vnemčili«. Ko je Hitler 26. aprila obiskal Maribor, je naročil, naj naredijo to deželo čimprej tako nemško, kot je vsa druga Štajerska. Uiberreither je hitro ukrepal in že 6. maja so sklepali v Mariboru o izseljevanju Slovencev, a šef vojaške uprave za Srbijo je imel velike pomisleke glede preselitve 220—260.000 Slovencev s Spodnje Štajerske in Gorenjske v Srbijo, kot je to ukazal Hitler. Kljub temu so se zedinili na izseljevanje v treh zaporednih valovih. V prvem bi izselili okrog 6.000 slovenske inteligence, v drugem po prvi svetovni vojni naseljene primorske Slovence, v tretjem valu pa vse druge. Da bi del Slovencev izselili na Hrvaško, Hitler spočetka ni dovolil. Zato je šef vojaške uprave za Srbijo predlagal, naj bi Slovence izselili tudi v Italijo ali Bolgarijo. Zunanje ministrstvo naj bi predlagalo Italijanom sprejeti 60 do 70.000 Slovencev, zakaj primorski Slovenci spadajo v Italijo, iz katere (Ljubljanska pokrajina) bo itak preseljenih 18.000 Kočevarjev, bolgarska vlada pa naj sprejme 40—50.000 Slovencev v Makedonijo, ki so jo zasedli Bolgari. Ta diplomatska akcija je res stekla. Že 8. maja so v Mariboru zaprli v bivšo domobransko vojašnico 895 moških in 57 žensk, predvsem inteligentov. Dva dni zatem je Uiberreither ustanovil posebno politično organizacijo štajerski hajmatbund, katere član je mogel postati, »kdor se je brezpogojno izrekel za firerja in nemški rajh«.

Na diplomatsko akcijo o usodi Slovencev je prva odgovorila hrvaška vlada, ki je bila pripravljena sprejeti toliko Slovencev, kolikor bi ona lahko izselila Srbov iz Hrvaške v Srbijo, 14. maja pa je nemška vlada še vedno pritiskala na italijansko in bolgarsko vlado, naj bi sprejeli ponujene Slovence, za kar bi jima dali tudi neko odškodnino. Nemški poslanik v Rimu, ki je pripravljajl teren pri italijanski vladi, je že 16. maja sporočil, da italijanska vlada ne bo sprejela Slovencev na Kočevsko ali drugam v Ljubljansko pokrajino, ker bi to samo povečalo

dovoz hrane v te kraje. Zato je poslanik začel z novim pritiskom, naj bi Italijani sprejeli vsaj toliko Slovencev, kolikor bodo izselili Kočevarjev.

Hitler je 21. maja sporočil, naj se za sprejem Slovencev le začno pogajati s hrvaško vlado; na pogovorih pri šefu vojaške uprave v Beogradu pa so 24. maja določili, da je preselitev 260.000 Slovencev v Srbijo zaenkrat nemogoča, sklenili pa so izselitev 5—6.000 Slovencev v Srbijo v prvih desetih dneh junija, Eichmann pa je dobil nalogo izdelati natančni vozni red.

Res je, da je bil ves potek tega barantanja o usodi Štajercev in Gorenjcev taje. A ni je skrivnosti, ki ne bi prišla na dan. Zato moremo tudi razumeti masovne prošnje za vstop v hajmatbund in za vstop v podobno organizacijo na Gorenjskem.

Seveda ni šlo samo za izseljevanje 260.000 Slovencev. Grozilo je še nekaj hujšega, namreč Himmlerjeva odredba od 4. junija. Po tej odredbi naj bi po rasni preiskavi sposobne Štajerce in Gorenjce pošiljali v Nemčijo na zopetno »vnemčenje« in na delo na območja raznih višjih SS in policijskih vodij. Že 9. junija je Himmler to odredbo dopolnil, naj za vnemčenje sposobne Slovence, ki so doslej živeli v goratih predelih, naselijo tudi v Nemčiji v goratih območjih, nikakor pa ne v Vzhodno marko, kjer živijo slovenski narodni drobci ali pa v kraje, kjer bi živeli skupaj s Poljaki.

Dne 4. junija je bil tudi v Zagrebu pogovor o izseljevanju, kjer so soglasno sprejeli izselitev 5.000 »politično obremenjenih« in izobražencev, do 5. julija, 25.000 po letu 1914 priseljenih primorskih Slovencev do 30. avgusta, kakih 145.000 obmejnih prebivalcev (ob demarkacijski črti) pa do oktobra 1941. Naslednjega dne pa so še natančneje izdelali sklepe in to: I. val. Selitev do 5.000 Slovencev v Srbijo, v zadnjem transportu tega vala preselitev duhovnikov na Hrvaško, od koder preselijo hrvaške oblasti enako število pravoslavnih duhovnikov v Srbijo. II. val od 10. julija do 30. avgusta. Preselitev 25.000 Slovencev na Hrvaško. III. val od 15. septembra do 30. oktobra. Preselitev 65.000 Slovencev na Hrvaško, politično obremenjenih in izobražencev z Gorenjske pa v Srbijo.

To je bil načrt, ki se jim je le delno uresničil, to pa predvsem po zaslugi narodnoosvobodilnega boja, kar so Nemci večkrat tudi sami priznali. Prvi transport je s postaje Slovenska

Bistrica proti Arandjelovcu odpeljal 7. junija ob 17.07 uri 300 ljudi. Ohranjen je natančni vozni red, ki ga je izdelal neutrudni Eichmann. Dne 7. VI. ob 21.50 je prispel ta transport na postajo Zagreb-Sava (pogostitev hrvaškega rdečega križa: kava in čaj, kruh in mleko za otroke); 8. VI. ob 5.05 prihod v Slavonski Brod, nato transport s kamioni v Bosanski Brod (prehrano dasta hrvaški rdeči križ in hrvaška vojska), 9.15 odhod z ozkotirno železnico do Doboja, kjer so med 15 minutnim odmorom dobili samo vodo; ob 16.30 prihod v Zenico, a zaradi kratkega desetminutnega postanka niso mogli razdeliti čaja, ki so ga vozili s seboj. Ob 20.30 so prišli v Sarajevo (za prehrano golaž, namazan kruh in češnje, kar je preskrbel hrvaški rdeči križ); ob 21.45 odhod iz Sarajeva in 9. VI. zjutraj prihod v Užice. Ker je imel vlak zamudo, hrane niso mogli razdeliti. Ob 10.30 so dobili čaj šele v Leskovcu, ob 12.30 pa so transport raztovorili v Arandjelovcu.

Tako je do 27. septembra odvažal vlak za vlakom naše ljudi iz Maribora in Rajhenburga v Arandjelovac, Užice, Požego, Čačak, Gružo, Mladenovac, Trstenjak in Slavonsko Požego in je do 26. julija prepeljal 10.761 oseb, do 27. septembra pa še kakih 3000.

Uiberreither je 16. junija izdal odredbo, po kateri so smeli Slovenci sklepati zakone le z njegovim dovoljenjem, ženin in nevesta pa sta morala županu, pred katerim naj bi se zakon sklenil, predložiti dokončno ali vsaj začasno izkaznico štajerskega hajmatbunda. Dva dni zatem je Spodnjo Štajersko na novo upravno razdelil na mestno okrožje Maribor in na pet deželnih okrožij (Maribor, Ptuj, Celje, Trbovlje in Brežice) ter na okrajno glavarstvo Ljutomer in okrožno izpostavo Slovenj Gradec. Po odredbi z istega dne je mogel vsak od 14. leta dalje izstopiti iz katere koli verske skupnosti, če je to izjavil pred županom ali političnim komisarjem svojega stalnega bivališča; imen tistih, ki so izstopili, pa niso smeli javno objaviti.

Vsi ti ukrepi in tudi njihovo začetno izpolnjevanje so Uiberreitherja privedli do tega, da je izdal 21. julija širokopotezno odredbo o postavitvi novega reda na Spodnjem Štajerskem. Na začetku je zapisal, da se je morala Spodnja Štajerska 23 let ravnati po Balkanu, sedaj pa se vključuje v velikonemški rajh in postaja njegova jugovzhodna konica. To zahteva načrtno

ureditev tega prostora in postavljene so velike in nujne naloge. Najprej je treba odstraniti posledice vojne, nato novo ozemlje vsestransko okrepiti, da bo odgovarjalo velikim nacionalsocialističnim ciljem, urediti ga po vzoru rajha in ga kot dobro urejeno enoto vključiti v Štajersko in rajh.

Spodnja Štajerska pa tudi Gorenjska bi morali postati čimprej nemški. Zato ni bilo dovolj samo izseljevanje, temveč tudi daljši proces, ki naj bi poravnal tudi vse zgodovinske »krivice«, ki so bile storjene tem deželam. Nacistični zgodovinar dr. Helmut Carstanjen, takrat nacionalsocialistični referent pri hajmatbundu, se je na vse načine trudil, da bi z »znanstvenimi« dokazi kar največ pripomogel k tistemu, kar je poudarjal večkrat tudi šef hajmatbunda Steindl, da je Spodnja Štajerska nemška dežela, v nemški deželi je prostora samo za Nemce. Carstanjen je trdil, da do 19. stoletja slovenskega naroda sploh ni bilo, ko pa je ta začel nastajati na Kranjskem in Primorskem, mu široke mase spodnještajerskih kmetov in delavcev niso nikdar pripadale in so ostale — kljub svojemu domačemu, vindišarskemu jeziku — še vedno del nemške narodne skupnosti. Ohranile so nemško kri in raso in ni razlike med pohorskim kmetom in kmetom na graškem polju. Leto 1941 je prineslo svobodo in znova omogočilo vzpostavitev zgodovinske nemške skupnosti na tem ozemlju. »Kdor pa še zagovarja slovenska ali panslovanska gesla, mora biti brezpogojno pregnan iz dežele. In tudi zadnja, dosedanja jezikovna pregrada, jezikovna razlika, mora izginiti.« Videli bomo, kako drugače so Nemci govorili in pisali že leta 1943!

Toda tudi tako neumno pisanje ni dosti pomagalo. Ko je avgusta 1941 šef varnostne policije na Spodnjem Štajerskem poročal Himmlerju, je med drugim zapisal, da se je v zadnjem času s povečano komunistično dejavnostjo začela večati tudi nacionalna slovenska zavest. Dalje poroča, da je začela med Slovenci rasti zavest, da Nemci ne bodo več tako ostro nastopali, kot so v začetku, in da je delno temu vzrok nedorasla propaganda hajmatbunda. Kaj kmalu je »zaradi aktivnosti posameznih oboroženih komunističnih skupin« 16. avgusta sledila znana Uiberreitherjeva odredba o hudih in težkih kaznih proti partizanom in tistim, ki jih podpirajo. Ta odredba je skupaj z nam že znano odredbo od 14. aprila predstavljala pravno

osnovo vsega zatiranja Slovencev, od smrtnih obsodb do kazenskih taborišč.

Izseljevanje, ki je doslej teklo nemoteno, je na koncu avgusta naletelo na zanimivo oviro. Šef vojaške uprave za Srbijo je namreč trdil, da je kontingent za preselitev določenih Srbov iz Hrvaške v Srbijo izčrpan. Zato je SS Gruppenführer Heydrich to preseljevanje ustavil in s tem posredno ustavil tudi izseljevanje Slovencev na Hrvaško. Kako so to rešili, bomo še slišali, Heydrichov poseg pa so označili za samovoljo. Prav v tem je začela teči druga velika akcija, akcija nemškega notranjega ministrstva, ki je hotelo Hitlerju predložiti odlok, naj bi Spodnjo Štajersko in Gorenjsko s 1. oktobrom priključili nemškemu rajhu, na željo obeh šefov civilnih uprav pa naj bi začelo na obeh ozemljih že veljati celotno nemško pravo, ki je veljalo na Štajerskem in Koroškem. Ker je na koncu oktobra šef državne pisarne sporočil, da je računati s priključitvijo šele v kasnejših časih, sta oba šefa civilne uprave začela postopoma uvajati posamezne določbe nemškega prava v obe pokrajini, kar pa seveda še zdavnaj ni pomenilo priključitve.

Štajerci, ki niso bili določeni za izselitev v Srbijo in Hrvaško, pač pa obsojeni na razne vrste vнемčenja, so se morali podvreči dvojni preiskavi, rasni in politični. Znano je, da so nemški rasisti trdili, da je nemški narod v glavnem sestavljen iz šestih ras. Po njihovem je bila največ vredna nordijska rasa z visokoraslimi ljudmi »jasnih oči, mehkih in svetlih las, z vedno mlado in zelo aktivno dušo, ki se ne podreja svetu, temveč mu daje svoj značaj.« Druga naj bi bila feliska rasa »silovitih in elementarnih ljudi«, tretja dinarska rasa »neobtesanih in neobdelanih ljudi, a polnih moči«, četrta rasa, vestiska ali sredozemska naj bi »dajala ljudem enakomerno vsebino telesnih in duhovnih lastnosti«, v peti, ostiski ali alpski rasi naj bi bili ljudje »čokate in dobro rejene postave z dolgimi rokami in zaprto dušo, ki rada išče skrivnosti«, in v šesto, vzhodno ali baltiško raso, v kateri naj bi se ljudje »pozno razvijali, njih duša pa naj bi bila zelo močna«. Knjiga Rassenpolitik, ki jo je izdal sam Himmler, poleg zgoraj omenjenih in še drugih neznanstvenih neslanosti dalje trdi, da so Nemci 50—60% nordijske rase in da so zato eden najboljših narodov na svetu. Noben drug narod ne bi prenesel strahotne teže prve svetovne vojne,

po letu 1918 si ne bi tako hitro opomogel in ne bi v drugi svetovni vojni pokazal tako velikih vojaških uspehov in naporov.

Rasne komisije, ki so na Spodnjem Štajerskem in v pasu ob Savi in Sotli od 23. aprila do 15. septembra 1941 pregledale 379.257 ljudi, se niso čisto ravnale po opredelitvi zgornjih ras, temveč so jih pomešale samo v štiri: v čisto nordijsko in felisko kot prvorazredno, dedno zdravo in sposobno raso, v pretežno nordijsko in pretežno felisko raso »s harmonično mešanico dinarske in vestiske rase ali harmonično mešanico nordijcev in felicev z dinarsko ali vestisko raso« in v dinarsko raso, a to le dotlej, dokler ne bi ta rasna skupina izgledala rasni podobi nemškega naroda preveč tuje. V tretjo rasno skupino je komisija štela mešance s pretežno dinarskimi in vestiskimi elementi in z opaznimi vzhodnjaškimi in vzhodno-baltijskimi znamenji, v četrto skupino pa so šteli neharmonične mešance, čiste vzhodnjake, vzhodne baltijce, osebe z neevropskimi znamenji in tuje krvi (prednjeazijci, orientanci, negroidi, in mongoloidi). V to skupino so šteli tudi na zunaj opazne težke dedne bolnike.

Evo, kaj so prinesle rasne preiskave med naše Štajerce! Najbolj so Nemci seveda iskali raso prve grupe, a te so našli v Mariboru samo en procent, v drugih okrožjih pa nič do nič celih pet procenta. Druga grupa naj bi se bolje odrezala in je pokazala triinpetdeset procentov, tretja in četrta grupa pa sta dali tole podobo

Okrožje	III. grupa	IV. grupa	
Maribor	40 — 85 %	3 — 38 %	
Celje	61 — 93 %	3 — 24 %	
Ljutomer	57 — 79 %	6 — 11 %	viničarji
Ptuj	64 — 93 %	?	in
Pas ob Savi	39 — 79 %	8 — 47 %	kajžarji
Brežiški trikot	38 — 85 %	12 — 45 %	
Pas ob Sotli	43 — 65 %	30 — 47 %	

Politično so razdelili ljudi na šest kategorij. V prebivalce nemškega rodu, v prebivalce delno nemškega rodu, v prebivalce slovenskega rodu, a z dokazanimi simpatijami do Nem-

cev, v prebivalce slovenskega rodu z dvomljivimi simpatijami do Nemcev, v slovenske prebivalce odkrito sovražne Nemcem in končno v protinemške slovenske propagandiste. Kategorija 1—3 je bila razumljivo politično sprejemljiva in je lahko ostala na mestu, kategorija 4—5 je bila takoj izseljena (zlasti Sokoli), kategorijo 6 pa so takoj aretirali.

Heydrich je pisal nemškemu zunanjemu ministru Ribbentropu, zakaj se je prej omenjeno preseljevanje zataknilo. Hrvaška vlada je poslala v Srbijo (legalno in ilegalno) 118.110 oseb, sprejela pa je samo 26.341 Slovencev in 12.300 ljudi iz Srbije. Ker je Himmler ukazal, naj začno že 15. oktobra preseljevati na Spodnje Štajersko Kočevanje, je bilo nujno potrebno takoj izseliti še 45.000 Slovencev, ki pa se jih je hrvaška vlada spričo notranjega položaja v deželi — branila sprejeti. Tako je bila v nevarnosti preselitev Kočevanjev, ki jo je ukazal sam Hitler. Zato je Heydrich prosil Ribbentropa, naj bi vplival na hrvaško vlado, da bo mogoče preseliti Kočevanje še pred zimo, tistih 45.000 Slovencev pa na Hrvaško. To nemškemu zunanjemu ministru ni uspelo. In naše ljudi je v predelih ob Savi in Sotli zadela še hujša nesreča.

O problemu celotnega izseljevanja Slovencev, ki ga je sprožila Hitlerjeva zahteva po čimprejšnjem vnemčenju ljudi in dežele, nam nazorno pripoveduje obširni nemški spis, napisan v Berlinu, na koncu septembra 1941. Nemci so mogli izbirati med tremi možnostmi: dati deželi nemško upravo in vodstvo, Slovencem pa kot v bivši Avstroogrski pustiti šole, društva itd.; izseliti iz dežele vse Slovence in jo naseliti samo z Nemci, ali pa — tretja možnost, vindišarje (del slovenskega prebivalstva, ki je več stoletij živel v nemški kulturni skupnosti) na Spodnjem Štajerskem pustiti in seliti samo šoviniste, prišleke in druge nedomačine, potem pa te vindišarje vnemčiti. Izbrali so tretjo možnost, s tem pa sprožili dva vzporedna procesa: izseljevanje in dolgotrajnejši proces, vnemčenje. Po nemških statistikah naj bi bilo na Spodnjem Štajerskem od 625.000 prebivalcev 35.000 Nemcev (Volksdeutsche), 400.000 vindišarjev, 30.000 priseljenih Primorcev (Tschitschen), okrog 100.000 Slovencev in 500 Judov. Za izseljevanje so določili štiri valove: prvega — izseljevanje slovenske inteligence, predvsem »najhujših hujskačev«, drugi val je zajel prišleke. Ti so

bili preseljeni na Hrvaško, kjer so lahko ostali v svojih poklicih. Tretji val naj bi pobral vse tiste, ki so se sicer vpisali v hajmatbund, niso pa bili vredni, da bi ostali v mejni deželi nemškega rajha. O usodi teh naj bi končno odločila posebna komisija. Nekaj od teh naj bi izselili na Hrvaško, rasno boljše pa v rajh, kjer bi lahko poklicno delali in politično ne bi bili nevarni. Končno je bil predviden še četrti izselitveni val, izselitev ljudi ob Savi in Sotli, da bi bila zavarovana meja proti Slovincem, ki so bili pod Italijo. Tod naj bi naselili štajerske kmete in to ne glede na to, če bodo naselili v brežiški trikot Kočevarje. Iz pasu ob Savi bi preselili zato 70.000 ljudi, iz pasu ob Sotli pa 40.000.

Dalje pravi poročilo, da tisti, ki so bili izseljeni v prvem in drugem valu, ne morejo dobiti nobene odškodnine, ker so si tod pridobili imetje na škodo nemškega naroda. Zato bo to premoženje nemškemu narodu vrnjeno. Kako pa bo z odškodnino za izseljence tretjega in četrtega vala na koncu septembra 1941, še ni znano. Ko bo torej Spodnja Štajerska očiščena, se bo začel proces vnemčevanja. Za prehodno dobo je bilo potrebno več kadra s Štajerske s posebnimi pooblastili. Ta kader bo delal skupaj z Nemci s Spodnjega Štajerskega, vendar ne bodo ti zadnji, zlasti bogatejši, dobili vodstvenih funkcij, ker so »preveč liberalistično-demokratskega mišljenja«. Posebno vlogo so namenili hajmatbundu in v okviru tega vermanšaftu, dalje organizaciji nemške mladine in nemških žensk. Župnišča so zasedle organizacije hajmatbunda, njegovo vodstvo je zasedlo mariborsko semenišče. Od 207 občin jih je 100 že dobilo nemške župane. Začeli so jezikovne tečaje za odrasle, ki so bili dobro obiskani, vse šole so bile nemške in poučevalo je 1200 učnih moči s Štajerske. Ker je ostalo le malo duhovščine, je bilo mnogo cerkva zaprtih. Škofa v Gradcu so opozorili, naj sicer pošlje nemške duhovnike, toda take, ki »zagotovo ne znajo slovenskega jezika«.

Nemško zunanje ministrstvo je 5. oktobra naročilo nemškemu poslaniku v Zagrebu, naj izposluje pri hrvaški vladi, da bo brezpogojno sprejela 45.000 Slovencev, ki jih morajo izseliti zaradi naselitve Kočevarjev. Obenem naj opozori hrvaško vlado, da je bila prvotno pri volji sprejeti 170.000 Slovencev s Spodnje Štajerske in Gorenjske.

Državljanstvo na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem je prvič uredila šele uredba ministrskega sveta za narodno obrambo 14. oktobra 1941. Nemško državljanstvo z učinkom od 14. aprila 1941 so dobili jugoslovanski državljani nemške narodnosti, ki so imeli tod domovinsko pravico, ter člani nemške narodnosti brez državljanstva, ki so ta dan tod prebivali. Državljanstvo samo do preklica so dobili jugoslovanski državljani nemške narodnosti ali tej sorodne krvi in tisti brez državljanstva, ki so bili tod 14. aprila in če sami izjavijo, da pripadajo k domovini zvestemu prebivalstvu na Spodnjem Štajerskem, Koroškem (Mežiška dolina) in Gorenjskem, more pa se to državljanstvo preklicati po desetih letih. Bivši jugoslovanski državljani, ki so 14. aprila 1941 tod prebivali, ne morejo pa dobiti državljanstva po gornjih določilih, postanejo varovanci nemškega rajha (Schutzangehörige des Deutschen Reiches).

Ker Slovencev iz obsavskega in obsotelskega pasu ter brežiškega trikotnika hrvaška vlada ni hotela sprejeti, je njihovo izselitev v rajh ukazal Himmler 18. okrobra. Določil je, naj se ti vnemčijo, če so za to sposobni. Ker je med njimi večina, ki niso nemštvu izrazito sovražni in so z ljudmi na Spodnjem Štajerskem, ki jih je treba vnemčiti, v sorodu, je treba s temi preseljenci lepo ravnati. Denarja in osebnih potrebščin smejo vzeti s seboj, kolikor dopuščajo transportne možnosti, Himmlerjev pooblaščenec Uiberreither pa naj poskrbi, da ob objavi te izselitve ne bodo nastali nemiri. V vmesnih taboriščih naj za preseljence dobro skrbijo in dobijo zaposlitev do dokončno zadovoljive naselitve. Izselitev naj izvedejo čim hitreje, da bo možna naselitev Kočevarjev. Na podlagi tega Himmlerjevega ukaza je izdal Uiberreither 20. oktobra »objavo o državno političnih merah na Spodnjem Štajerskem«, po katerih je iz državno političnih vzrokov ukazal preselitev iz obmejnega pasu, katerega obseg in meje je objava natančno določila. V objavi je bilo rečeno, da bodo prebivalce preselili v rajh, nepremičnine ocenili ali dali odškodnino, od premičnin pa sme vzeti vsak, kolikor dopuščajo transportne možnosti, obdržati pa morejo tudi denar in druge vrednosti. Odškodnino bo dobil za nepremičnine samo tisti, ki se bo pokoril izselitvi in če bo na novem mestu izpolnjeval svoje

dolžnosti. Vsako nasprotovanje ali sabotiranje preselitve pade pod udar odredbe od 14. aprila in storilec izgubi tudi vsa-kršno možnost na odškodnino, prav tako pa tudi tisti, ki bi se odtegnil izselitvi.

Istega dne je izdal Uiberreither še dve odredbi. Prva je govorila o uvedbi nemške pisave imen in priimkov in je na začetku trdila, da je bivša jugoslovanska uprava zaradi poslovenjenja Spodnje Štajerske v mnogih primerih potvorila pisavo imen in priimkov. Zato se morajo rabiti poslej vsa imena v besedi in pisavi le v nemški obliki, priimki pa samo na nemški način (npr. Cveto Gajšek = Florian Gaischek). Druga odredba je prepovedovala vrnitev na Spodnje Štajersko vsem, ki so po 6. aprilu zbežali ali bili izseljeni, ali pa so bili preseljeni v rajh. Za vrnitev je bilo potrebno posebno Himmlerjevo dovoljenje.

Vse slovenske preseljence v rajh so naselili v posebna taborišča. Posebna taborišča za zopetno vnemčenje sposobnih Slovencev so bila na ozemljih in pod kontrolo višjih SS oblastnikov v gauih Fulda-Werra, Rhein, Süd, Südwest, West in Westmark. Višji SS voditelji so tudi določali delo te vrste priseljencem. Tudi za vnemčenje nesposobne Slovence so naselili v taborišča, toda zanje so veljale le določbe za inozemce in delo so jim dodeljevali pristojni krajevni delovni uradi. Podrobnejša navodila za taborišča za vnemčenje nesposobnih Slovencev je izdal bavarski predstojnik deželnega delovnega urada novembra 1941. V teh navodilih je rečeno, naj teh Slovencev ne zaposlujejo pri pomembnejših delih, ozirajo pa naj se na njihov poklic, medtem ko naj ženske zaposlijo v gospodinjstvih in poljedelstvu. Nikakor pa ne smejo teh Slovencev zaposliti v podjetjih SS in tistih, ki delajo za Vzhod.

Kljub vsemu temu hudemu pritisku pa je narodnoosvobodilni boj vedno bolj dvigal slovensko narodno zavest. Celó v Berlinu so 30. oktobra 1941 priznali, da se slovenska narodna zavest veča, kar je moč opaziti zlasti v vedno večji in zavestni rabi slovenskega jezika in vedno pogostejšem sestajanju slovenske mladine ob sobotah, zlasti v okolici Maribora, kjer zelo izzivajoče prepevajo slovenske pesmi. Berlin kritizira nemško uradništvo, ki se trudi, da bi govorilo slovensko. Poročilo ugotavlja, da je starejša slovenska generacija še vedno

pripravljena na sodelovanje in da ne bi bilo slabo ustanoviti nekakšne zveze štajerskih bojnikov iz prve svetovne vojne. Poročilo dalje kritizira tudi delo hajmatbunda, da vedno bolj prehaja ne samo v dvojezično, temveč celo v samo slovensko govorečo organizacijo. Pozivi v vermanšaft so dvojezični in dvomiljivo prevedeni, pri naborih za vermanšaft govorijo samo slovensko; nabornike pregleduje bivši jugoslovanski sanitetni major in Maistrov borec, na tečaje za nižji komandni kader za vermanšaft v Rogaški Slatini pošiljajo samo slovenske fante, ki ne znajo niti besedice nemško. Zato je v tečaju pouk samo v slovenščini in nihče se ne potruži, da bi se učil nemško. Poročilo celo pravi, da se Nemci upravičeno bojijo, da bo postal hajmatbund »vedno bolj slovensko potujčen«.

To je vsekakor lepo spričevalo slovenske narodne zavesti! Življenje izseljencev v taboriščih je bilo zelo natančno določeno, tudi to, koliko je kdo dobil denarja, če ni bil zaposlen, in koliko je moral plačati za taboriščno oskrbo. Kot vzgojne mere so bile določene disciplinske kazni, opomin med štirimi očmi, straža ali delo za kazen, opomin na javnem zboru, sobni zapor, prestavitev v delovno taborišče itd.

Začetek decembra 1941 so iz organizacijskih vzrokov določili strnjeno naselitev obmejnih Štajercev v taborišča v Spodnji Šleziji, Brandenburg, Thüringenu in Württembergu. Za vsakega preseljenca je morala izdelati varnostna policija kartoteko z osebnimi podatki ter politično in rasno oceno, iz katere je moralo biti razvidno, kdo je sposoben za vnemčenje in kdo ne. Začetek decembra so računali, da je bilo dotlej izseljenih kakih 34.000, preseljevanje pa bi moralo biti zaključeno sredi meseca, toda nič še ni kazalo, da se bo končalo. Ohranjeni so zelo natančni podatki, koliko je bilo preseljenih Slovencev v posameznih nemških pokrajinah.

Kljub temu se za oblastnike v Mariboru stvari niso ugodno razvijale in dežela še vedno ni bila godna za priključitev. Poskušali so znova s silo in začetek januarja 1942 ukazali, da mora izraz slovenski jezik brezpogojno izginiti. Kjer bi bila označitev tega jezika še potrebna, je treba rabiti le izraz win-disch. Sredi januarja 1942 so mesto političnih komisarjev v okrožjih uvedli landrate, župan v Mariboru pa je postal Oberbürgermeister.

Problem, kam preseliti iz brežiškega in obsotelskega pasu za vнемčenje nesposobne Slovence, starčke in take, od katerih ni bilo moč pričakovati potomstva, naj bi rešila berlinska odredba 27. januarja 1942. Bili sta dve možnosti: preselitev na Hrvaško, v Italijo, staro Srbijo in na Madžarsko ali pa k sorodnikom na Spodnjem Štajerskem, v rajh ali Vzhodno marko, če morejo dokazati, da se bodo lahko preživeli. Tudi od teh se nihče ni smel vrniti.

Steindl je izdal 27. februarja 1942 poročilo o razvoju hajmatbunda, v katerem naj bi se sredi marca zaključila prva organizacijska razvojna stopnja. Do takrat naj bi imel vsak na Spodnjem Štajerskem, ki je prosil za sprejem v to organizacijo, trajno (rdečo) ali začasno (zeleno) izkaznico, ali pa izkaznico o odklonitvi. Zato naj bi bila v drugi polovici marca absolutna zapora sprejemanja po starem načinu (»spontanem«), od 1. aprila dalje pa je mogel postati član hajmatbunda samo še po poklicu in na predlog okrajnega vodje organizacije in to na določene dni trikrat na leto. Konec članstva more prenehati s smrtjo, prostovoljnim izstopom in izključitvijo.

Po Steindlovi statistiki so zaprosili za sprejem:

1. V dneh od 17. do 25. maja 1941

Okrožje *zaprošilo od teh mladina od 14. do 18. leta*

Celje	101.759	9.635
Ljutomer	29.452	3.409
Maribor — okolica	74.429	8.310
Maribor — mesto	45.180	4.073
Ptuj	69.357	7.728
	<u>320.177</u>	<u>33.155</u>

2. Septembra 1941 zaprosili za sprejem v teh okrožjih: 6.717

3. Od 25. oktobra do 2. novembra 1941

Brežice	18.363	2.060
Trbovlje	28.235	3.535
	<u>46.598</u>	<u>5.595</u>

Tako, poudarja Steindl — se je »spontano« izjavilo za Hitlerja in vključitev v nemški rajh 373.492 prebivalcev ali 95 %.

Dne 15. marca 1942 naj bi bilo stanje hajmatbunda sledeče:

a) dokončno članstvo (rdeča legitimacija) so prejeli tisti, ki so dokazali svoje članstvo v nekdanjem švabsko-nemškem kulturbundu in tisti sonarodnjaki, ki iz različnih vzrokov niso bili člani gornje organizacije, so se pa tako zadržali, kot da bi bili. Trajno članstvo so dobili tudi nemški državljani, ki so živeli na Spodnjem Štajerskem ali pa opravljali tu poklicno delo. Prav tako so dobili trajno članstvo takratni nemški priseljenci na izselitvenem pasu iz Bukovine, Besarabije, Dobrudže, Kočevske in Južne Tirolske.

b) Začasno članstvo (zelene legitimacije) so dobili vsi sonarodnjaki, ki so bili voljni »v okviru hajmatbunda podvreči se velikemu procesu, ki naj jim povrne narodnost« in ki so bili vsak čas pripravljeni to dokazati tudi z dejanjem.

c) Članstvo so odklonili (bele legitimacije) tistim Spodnještajercem, ki so za članstvo zaprosili, njihova želja pa ni mogla in ne more biti izpolnjena zaradi različnih vzrokov. Ostala jim je še možnost po določenem času znova zaprositi za sprejem.

Spodnještajerce, ki iz različnih vzrokov niso pravočasno vložili prošnje, bodo za vlaganje prošenj pravočasno obvestili v dnevnem časopisju do 1. aprila 1942. Tuji državljani ne morejo biti člani.

Načelno se pravi in začasni člani niso mogli več seliti v notranjost rajha, vendar je bila po tajni Steindlovi okrožnici od 27. februarja 1942 možna tudi izjema »zaradi posebnega položaja na Spodnjem Štajerskem«. Prva taka izjema je bila, če bi vrnitev člana hajmatbunda k narodnosti naletela na posebne težave, druga pa, če bi iz narodnostno političnih ali rasno bioloških vzrokov nekatera področja ali dednost prebivalstva na Spodnjem Štajerskem zahtevala posebno močno osvežitev krvi. Nekoliko drugačne številke je povedal Steindl 23. marca na pogovorih šefov oddelkov civilne uprave v Mariboru. Dejal je, da se je javilo za vpis 365.000 ljudi. Po rasni in politični preiskavi je bilo sprejetih 287.000. Od tistih, ki niso bili sprejeti, je dobilo 46.000 oznako IV, drugi pa so imeli druge pomanjkljivosti. Zato so vseh 78.000 znova pregledali in dobili samo 30.000 negativnih. Ti so postali varovanci, toda manj zaradi političnih kot zaradi rasnih in bioloških vzrokov (alkoholiki, asocialni tipi, cigani, napol Judje

in pravi Judje). Bodo pa tudi ti še enkrat pregledani in ostalo jih bo samo kakih 2.000, ki jih absolutno ne bodo mogli sprejeti v nemško skupnost.

S to ureditvijo članstva hajmatbunda so skoraj istočasno začele veljati tudi izvršilne odločbe k uredbi o državljanstvu. Državljeni do preklica so bili povsem izenačeni z državljani s stalnim državljanstvom in lahko so jih začeli klicati k vojakom in v delovno službo. Od obeh teh dveh pravic in dolžnosti so bili izvzeti samo varovanci, a zanje je bila predvidena posebna delovna dolžnost, ki so jo morali odslužiti v posebnih napol kazenskih taboriščih. Še posebej je bilo poudarjeno v teh določbah, da se svojci ustreljenih talcev ali partizanov preselijo in da se zaseže njihovo imetje.

Že 23. marca so uvedli tudi na Štajerskem nemško civilno pravo, dan za tem vojaško dolžnost in dolžnost delovne službe in še posebno delovno dolžnost varovancev. Dne 25. marca so začeli veljati nürnberški rasni zakoni. Po Uiberreitherjevi odredbi so smeli pri bogoslužju rabiti le nemški in latinski jezik, le pri spovedi so dovolili tudi drug jezik.

Kako je bilo na Gorenjskem, pod katero je spadala tudi občina Jezersko in Mežiška dolina? Priznati je treba, da so poskušali Nemci z Gorenjci ravnati le nekako drugače, čeprav so zlasti v začetku uvedli iste okupacijske oblike in režim. Tudi za Gorenjsko je Hitler 14. aprila 1941 postavil šefa civilne uprave, ki je imel ista pooblastila kot njegov kolega na Štajerskem. Ker je italijanska vojska počasi izpraznjevala Gorenjsko, je gorenjski šef civilne uprave izdal svojo prvo odredbo o strogih kaznih itd. Šele 24. aprila, 2. maja je postavil vsem društvom in organizacijam komisarje, 5. maja je uvedel državno vodstvo matičnih knjig in civilno poroko, 24. maja pa ustanovil podobno politično organizacijo, kot je bila na Štajerskem, Kärntner Volksbund — koroško narodno zvezo, v katero so se Gorenjci spočetka enako vpisovali kot Štajerci. Konec junija je Kutschera razpustil občinske uprave in postavil politične komisarje, konec junija je vpeljal iste davčne predpise, ki so v glavnem veljali v rajhu, 4. julija pa je izdal prvo objavo o ponemčenju nekaterih krajevnih imen.

Tudi Gorenjcem je grozilo izseljevanje in 6. julija je prvi transport odpeljal iz zbirnega taborišča v bivših Škofovih za-

vodih v Št. Vidu nad Ljubljano 522 ljudi. Že dan za tem je Himmler odločil, naj slovensko inteligenco z Gorenjske, ki bi dobila rasno oznako I ali II ne selijo v Srbijo kot Štajerce, temveč zaradi vnemčenja takoj v rajh. Tako naj bi bili iz Gorenjske izseljeni samo tisti Slovenci, ki so se naselili na Gorenjskem po 1. januarju 1914, ki so delovali politično sovražno Nemcem in vse tiste, ki bi lahko kakor koli ovirali vnemčevalne ukrepe na Gorenjskem. Svojo prvotno namero, naj bi na Gorenjskem popolnoma izselili dvajsetkilometrski pas ob demarkacijski črti, je Himmler 7. julija spremenil v toliko, naj rasno vrednih ljudi ne selijo.

Kutschera je 25. julija razdelil Gorenjsko na tri deželna okrožja, Radovljico, Kranj in Kamnik z občinami ter postavil za vodstva okrožij nemške politične komisarje, za upravo ozemlja političnega komisariata za Dravograd in Mežiško dolino pa je obljubil kasnejšo ureditev.

Novi šef civilne uprave gaulajter dr. Rainer je prestavil 9. januarja 1942 urade šefa civilne uprave z Bleda v Celovec, upravno razdelitev koroških predelov pa je uredil tako, da je upravne posle za občino Dravograd prevzel landrat v Wolfsbergu, za občine Črna, Mežica, Guštanj in Prevalje pa landrat v Velikovcu. Upravo gorenjskih političnih okrožij so prevzeli landrati. Da bi »nadaljevali vedno bolj napredujoče ponemčenje na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske« pa je Rainer 26. februarja 1942 ukazal spremeniti pisavo rojstnih imen in priimkov tako, kot smo že slišali na Štajerskem (n. pr. Bogdan Kac = Friedrich Katz). Začetek marca je uvedel Rainer za ozemlje deželnih okrožij Radovljica, Kranj in Kamnik skupno ime Oberkrain, za dele nekdanje jugoslovanske Koroške pa Mežiška dolina.

POGLAVJE O KOČEVARJIH

Ker je konec aprila 1942 na Kočevskem začelo nastajati prvo partizansko osvobojeno ozemlje, se na kratko spomnimo tudi tega nemškega narodiča, ki ga je zadela dosti kruta usoda. Res je, propaganda je Kočevarje tako zmešala, da so si kot

»Nemci« želeli v rajh, a v teh ljudeh, ki so živeli v več kot 600 let stari naselbini sredi Slovencev, je bilo mnogo slovenske krvi, čeprav so ohranili svoj, tudi modernemu Nemcu nerazumljiv kočevarski jezik. Izselitev Kočevarjev je sprožila tudi izselitev v Ljubljani živečih Nemcev in tako je Hitler, oziroma Himmler precej pripomogel k očiščenju nekaterih slovenskih predelov od Nemcev. Velika korist te preselitve za nas je bila ta, da so potem lahko vse partizanske centralne ustanove živele na osvobojenem ozemlju na Kočevskem Rogu, ki je bil nekoč močno poseljen s Kočevarji.

Ker so si Kočevarji tako želeli v rajh, jim je sam Hitler določil pomembno službo v tem rajhu, varstvo meje na najbolj jugovzhodnem delu nemške države proti Hrvaški in Sloveniji. Za izvedbo preselitve je določil Himmlerja in njegov štab, ki je že 11. maja 1941 razpravljal, zakaj je pravzaprav treba preseliti Kočevarje. Ugotovili so, da je deželica razmerno nerodovitna in ljudje revni, da Italijani ne delajo nobenih razlik v ravnanju med Nemci in Slovenci. Poleg tega Kočevarji sovražijo Italijane in se upirajo njihovim odredbam. Kočevski Nemci so rasno boljši kot volinijski Nemci, a nekoliko slabši kot besarabski Nemci. Politično so zelo bojeviti in so zelo navezani na firerja.

Himmler je začetek julija 1941 določil za Kočevarje naselitveno ozemlje med Savo in Sotlo (brežiški trikot), katerega obseg je njegov opolnomočenec Uiberreither še natančneje določil. Vsak kočevarski priseljenec je moral dobiti v novi domovini zdrave življenske pogoje; preseljevanje pa bi moralo biti končano že do 15. oktobra 1941. Himmler je tudi določil, da je treba Kočevarje naseliti strnjeno, rasna komisija pa naj bi družine, ki bi bile pri izpolnjevanju obmejnih nalog v novem naselitvenem ozemlju v breme, določila za preselitev v rajh. Za preselitev Nemcev iz mesta Ljubljane je določil Koroško in Gorenjsko, kar naj bi natančno izpeljal koroški gaulajter kot njegov pooblaščenec.

Prav na tem mestu se lahko vsaj za hip pomudimo pri neumnosti nacističnega ponemčevalnega stroja, ki so mu bila na poti tudi slovenska krajevna imena. Tudi za naš brežiški trikot so morale veljati Carstanjenove direktive, ki jih je sestavil že konec junija 1941. Najprej je bilo treba poiskati zgo-

dovinsko dokazljivo nemško ime po občinskih in župnijskih arhivih ter zemljiških knjigah; če tega ni bilo moč najti, je bilo treba dati novo krajevno ime po bližnjem gradu ali gosposčini in če tudi tega ni bilo, je bilo treba ime prevesti v nemščino. Carstanjen je določil, da je treba upoštevati tudi želje naseljencev, če hočejo dati kraju ime svojega bivšega kraja. Odsvetoval pa je dajati čisto nova krajevna imena.

Na izselitev Kočevarjev in ljubljanskih Nemcev so pristali Italijani 31. avgusta v rimski pogodbi, ki je stopila v veljavo 1. oktobra 1941. Pogodba je predvidevala konec preseljevanja do 30. novembra, a se je stvar zavlekla, ker se predvsem nista mogli zediniti italijanska družba Emona (Istituto immobiliare di Lubiana) in DUT (Deutsche Umsiedlungs Treuhand Gesellschaft) s sedežem v Berlinu, katere upravni svetniki so bili najvišji SS funkcionarji. Končno so sklenili: vse premičnine in nepremičnine, razen kar so Kočevarji upravičeni vzeti s seboj, morajo ostati na italijanskem ozemlju. Za nepremičnine plača Emona DUT 22,786.000 Lit.

To je bilo precej drugače, kot je bilo določeno za slovenske izseljence iz brežiškega trikota in to celo za tiste, ki so bili sposobni za zopetno vnemčenje! Zapuščeno imovino je prevzela DUT tudi tod, a v dokumentih je bilo poudarjeno, da je treba »izseljencem pojasniti, da bodo dobili odškodnino, to pa bo odvisno od njihovega zadržanja pri izselitvi in pripravljenosti za vnemčenje«.

Himmlerjev štab za utrjevanje nemštva je 24. septembra znova razpravljal o preselitvi Kočevarjev in ljubljanskih Nemcev. Načelno so določili za naselitev Kočevarjev brežiški trikot, nekaj pa tudi Maribor, Celje, Graz in Dunaj (sorodniške zveze), za uslužbenca kneza Auersperga (Kočevje) pa je bila določena preselitev delno na Auerspergova posestva v Češkomoravskem protektoratu in v okolici Leobna. Ljubljanski Nemci naj bi se začasno preselili na Gorenjsko in to v hotele v Kranjsko goro, Dovje in Rateče, delno na Bled, v Bohinjsko Bistrico in Preddvor pri Kranju. Z dovoljenjem SS pooblaščenca na Bledu bi se mogli nekateri preseliti tudi v rajh.

Ko je 1. novembra Himmler znova določal Kočevarjem naselitveno področje A (brežiški trikot in obsotelški pas) »za

bodočo domovino«, je ustanovil v Mariboru poseben izselitveni štab in ukazal narediti natančne načrte za utrditev nemštva na tem področju. Malo poprej je tudi določil, kdo vse spada pod pojem Kočevarski preseljenec.

Dne 14. novembra je iz kočevske železniške postaje odpeljal prvi transport Kočevarjev. Začela se je velika preseljevalna akcija, ki naj bi prepeljala kakih 3.000 družin ali 10 — 12.000 ljudi. Ta prvi transport je odpeljal 40 ljudi in 22 živine v devetih tovornih vagonih. Bil je velik snežni metež in ganljivo poslavljanje. Prav do tega dne je bilo že izseljenih 20.000 Slovencev iz brežiškega trikota v rajh.

Priznati moramo, da so si napravili nemški oblastniki veliko truda, kako bi rešili s preselitvijo »dragoceno« kočevarsko kri in z njo zacementirali obrambo skrajnega jugovzhodnega dela rajha. Iz kasnejšega obširnega elaborata, ki ga je napisal znani SS Sturmbannführer Laforce 10. maja 1942 v Rajhenburgu izvemo o težkem delu Kočevarjev v njihovi stari domovini. Zato so moški rajši krošnjariji, vse delo pa je ležalo na ramah žensk. Ob preselitvi je rasna preiskava dokazala, da so bili Kočevarji v glavnem presenetljivo enotna mešanica dinarske, vestiske in nordijske rase; dinarski in vestiski tip je bil vodilen, vzhodnih in vzhodnobaltskih primesi pa je bilo malo. Znana rasna preiskava je pri Kočevarjih pokazala tole: I — 0,76 %, II — 40,05 %, III — 53,22 % in IV — 5,97 %. Tako je Laforce sklepal, da so Kočevarji »v bistvu vseskozi zdrava ljudska skupina, ki bo v redu opravljala svoje poslanstvo v naselitvenem ozemlju A na Spodnjem Štajerskem«

Že pred preselitvijo so Kočevarje razdelili na Sturme (roje, vode) in jim — upoštevajoč staro domovino — poskušali dati iste ali še boljše pogoje v novi domovini. Poglejmo zelo na kratko to tudi za nas zanimivo razdelitev.

Sturm I. Mesto Kočevje in Mahovnik, 313 družin, 1003 prebivalci, preselitev od 24. decembra 1941 do 13. januarja 1942 v Brežice, Krško, Radeče in Sevnico;

Sturm II. Stara cerkev, rodovitna zemlja, dobri in pridni kmetje, 315 družin, 1292 prebivalcev, preselitev od 4. do 15. januarja 1942 na področje Čateža in to na manj dobro zemljo, kot so jo zapustili;

- Sturm III. Mozelj, povprečno dobri in pridni ljudje, 109 družin, 804 prebivalci, preselitev od 24. do 27. decembra 1941 okrog Dobove;
- Sturm IV. Kočevska reka, v glavnem dobri kmetje, 232 družin, 1037 prebivalcev, preselitev od 17. novembra do 4. decembra 1942 na področje Malence — Površje (Raka);
- Sturm V. Koprivnik, dobri ljudje, v glavnem kmetje, delno tudi vinogradniki, 188 družin, 891 ljudi, preselitev od 3. do 17. decembra 1941 okrog Leskovca;
- Sturm VI. Stari log, v glavnem kmetje, 224 družin, 1172 prebivalcev, preselitev od 10. do 24. decembra 1941 na področje Čateža in Velike Doline;
- Sturm VII. Dolga vas pri Kočevju, v glavnem kmetje, 106 družin, 441 prebivalcev, preselitev od 19. do 24. decembra 1941 na področje Brezina pri Boštajnu;
- Sturm VIII. Zajčje polje in Črni potok, v glavnem kmetje, 44 družin, 204 prebivalcev, preselitev od 9. do 11. decembra 1941 na področje Videm — Krško;
- Sturm IX. Knežja lipa, v glavnem vinogradniki, 48 družin, 241 prebivalcev, preselitev od 25. do 28. novembra v Globoko pri Brežicah;
- Sturm X. Nemška loka, v glavnem kmetje, 47 družin, 156 prebivalcev, preselitev od 28. novembra do 2. decembra na področje Artiče pri Krškem;
- Sturm XI. Onek, v glavnem kmetje, 45 družin, 197 prebivalcev, preselitev od 14. do 16. novembra 1941 v Spodnjo Pohanco pri Krškem;
- Sturm XII. Šalka vas, v glavnem kmetje, 162 družin, 657 prebivalcev, preselitev od 11. do 19. decembra 1941 na Zgornje Obrežje in Brezino;
- Sturm XIII. Grčarice, v glavnem kmetje, 47 družin, 191 prebivalcev, preselitev od 8. do 10. decembra 1941 v Veliko Mraševo;
- Sturm XIV. Gotenica, v glavnem kmetje, 68 družin, 256 prebivalcev, preselitev od 4. do 8. decembra v Veliki Podlog in Pristavo;
- Sturm XV. Borovec, v glavnem kmetje, 50 družin, 291 prebivalcev, preselitev od 25. do 27. novembra na področje Boštajna;

Sturm XVI. Dolnja Briga, v glavnem kmetje, 43 družin, 183 prebivalcev, preselitev od 22. do 24. novembra 1941 v Močvirje in Spodnje Radovlje pri Krškem;

Sturm XVII. Polom, v glavnem kmetje in gozdni delavci, 89 družin, 448 prebivalcev, preselitev od 27. novembra do 9. decembra 1941 na področje južno od Radeč;

Sturm XVIII. Spodnja Topla reber, v glavnem kmetje in gozdni delavci, 75 družin in 350 prebivalcev, naselitev od 22. do 27. novembra 1941 »iz bioloških razlogov po vsem naselitvenem ozemlju«; Pripomba pravi: »Sturm se je v stari domovini ženil med seboj v tako ozkih sorodniških krogih, da ni mogoče misliti na neko strnjeno naselitev;«

Sturm XIX. Poljane, v glavnem delavci, 99 družin, 516 prebivalcev, preselitev od 1. do 7. decembra 1941 okrog Vidma-Krško ter pomešano z vinogradniki iz Dobrudže na področje Buče in Polje ob Sotli;

Sturm XX. Planina nad Semičem, v glavnem kmetje in gozdni delavci, 65 družin, 133 prebivalcev, preselitev od 22. novembra do 1. decembra 1941 na področje Studenca in Boštajna;

Sturm XXI. Spodnji log, v glavnem kmetje in vinogradniki, 34 družin, 189 prebivalcev, preselitev od 22. do 25. novembra 1941 v Veliki Trn in Kunšperk;

Sturm XXII. Blatnik nad Črmošnjicami, v glavnem kmetje in vinogradniki, 52 družin, 237 prebivalcev, preselitev od 8. do 12. decembra 1941 v koleno Save južno od Pišec — Sromlje;

Sturm XXIII. Črmošnjice, kmetje in vinogradniki, 212 družin, 1140 prebivalcev, preselitev od 14. do 26. decembra na področje Kunšperk in Globoko;

Sturm XXIV. Sušje (Koprivnik), kmetje in gozdni delavci, 113 družin, 418 prebivalcev, preselitev od 22. novembra do 1. decembra 1941 pomešano z južnimi Tirolci na področje Studenec pri Krškem in Št. Janž;

Sturm XXV. Maverlen, v glavnem vinogradniki, 59 družin, 297 prebivalcev, preselitev od 17. do 22. decembra 1941 na Rako in okolico.

Po tej tabeli se je torej z železniških postaj Kočevje, Stara cerkev, Semič in Črnomelj preselilo od 14. novembra 1941 do

13. januarja 1942. leta 2731 kočevarskih družin in 12.487 oseb (6716 moških in 5771 žensk). Kako vsaj približno je izgledalo to preseljevanje in vse, kar je bilo z njim v zvezi, opisuje prav dobro voditelj svojega šturma in župnik iz Starega loga. Prve vesti, ki so jih pošiljali že preseljeni Kočevarji še nepreseljenim, piše župnik, so bile porazne. Kočevarji, ki so bili vajeni veliko in dobro jesti, ker so imeli dovolj vsega, so začeli v novi domovini stradati, zakaj na karte so dobili bore malo. Ko je odhajal njegov šurm iz Starega loga, je župnik zapisal: »Če bi že prej ne vedel, kako težko je bilo iti tem ljudem zdoma, bi to lahko bral tedaj na vseh njihovih obrazih.« Župnik piše dalje, da so v Brežicah izvedeli, da jih bodo stalno naselili šele pomladi 1942. Oče družine je dobil 100 mark za potrebe družine in po 50 mark za družinskega člana. Šurm iz Starega loga, ki je bil med boljšimi, je dobil precej hrane, naselili so ga po hotelih in večjih domovih, medtem ko so rajo nagnali v hudi zimi v revne kajže in barake. Pisec se pritožuje nad preveliko in lažno propagando med Kočevarji pred preseljevanjem, kako bodo naseljeni na sijajnih veleposestvih, kako si bo lahko vsak po svoji volji izbral primerno hišo, prijaznega soseda itd. Tako je bilo razumljivo, da so ljudje veliko pričakovali, a pričakali niso razen preselitve ničesar, in razumljivo je, da so bili največji in najglasnejši propagatorji vedno bolj nezadovoljni. Pisec se dalje pritožuje, da vsi Kočevarji niso bili naseljeni, kjer jim je bilo obljubljeno, da so bili pomešani z južnimi Tirolci in Besarabci, pritožuje se, kako luksuzno so živeli in stanovali Himmmlerjevi uradniki preselitvenega štaba, pritožuje se nad zaničevanjem in sramotjenjem vere itd.

Brežiški trikot ali ozemlje A, kot so ga imenovali Nemci, je na prelomu 1941/42 izgledal kot mali Babilon. Kljub neprestani pohvali dobre kočevarske rase so ji le morali poslati čnomorske Nemce kot »odlično dopolnilo v gospodarskem in biološkem oziru«. Med Kočevarji je bilo precej dednih boleznih, krivulja rojstev pa je od konca prejšnjega stoletja stalno padala. Sredi 19. stoletja jih je bilo še kakih 23.000, leta 1941 pa le še 14.000. Tak padec rojstev so poznali samo še pri baltskih Nemcih.

V Sevnici so Nemci pripravili slavalok Kočevarjem

Prvo dopolnilo Kočevarjem so bili besarabski Nemci, vinogradniki, ki so poselili Bizeljsko (131 družin, 507 prebivalcev). Prišli so v glavnem iz kolonije Žaba (Schaba ob Črnem morju), kjer so bili dolgo časa v boju s tamkajšnjo romunsko večino. Zato so jih spoznali za vredne, da se naselijo ob meji rajha. To niso bili viničarji, temveč pravi vinogradniki. Navajeni so bili obdelovati s stroji in so bili torej prej kolonisti (farmerji) kot naseljenci. Biološko in raso so bili menda v redu.

Drugo dopolnilo Kočevarjem so bili dobruški vinogradniki iz velike občine Fachia in Cobadin ob železniški progi Bukarešta—Constanza. Ti (89 družin, 410 prebivalcev) so se naselili na področju Buč na Bizeljskem, vendar je bilo pri njih vinogradništvo manj razvito kot pri besarabskih vinogradnikih in so bili bolj poljedelci. Bili so mlajša skupina besarabskih Nemcev, z večjo kolonizatorsko sposobnostjo in družinami s številnimi otroki (več kot družine v rajhu).

Tretje dopolnilo so bili južnobukovinski rokodelci, ker je med Kočevarji primanjkovalo prav teh. To najmanjšo skupino,

ki je bila sama velika mešanica brez skupnih potez, so naselili na zapadnih obronkih ob Savi. V tej skupini je živela stara rokodelska tradicija, vsak je znal več obrti in je bilo težko reči za koga, kaj sploh je, ali kmet, gozdni delavec, čevljar, krojač, zidar, kovač itd. Kot četrto dopolnilo so bili določeni priseljenci iz starega rajha, ker so se ostali priseljenci le premalo razumeli na moderno vinogradništvo, ker je bila Kočevarjem potrebna »krvna poživitev«, ker je bilo treba preprečiti povezavo z vindišarji in staro domovino in ker je bilo »treba končno Kočevarje navaditi delati ne pa da bi — kot doslej — čakali na pomoč od zunaj«, (zlasti iz Amerike, kjer jih je bilo dvakrat toliko kot v stari domovini). Po načrtih SS naselitvenega štaba naj bi bilo teh priseljencev iz rajha, če bi bilo dovolj prostora, celo ena tretjina. To naj bi bili zašlužni vojaki, ranjenci ter vinogradniki ter viničarji iz severovzhodnih predelov rajha, ki se niso imeli kod naseliti. Posebno bi bili dobrodošli mladi württenberški kmetje.

Začasno naj bi se v občinah Leskovec, Čatež in Krško naselili tudi vinogradniki iz južne Tirolske, ki naj bi »nadmestili slovensko drhal«. Tako naj bi se torej našemu brežiškemu trikotu obetali zlati časi. Vinogradniki od daljnjega Črnega morja bi obdelovali vinograde, ki jih ne bi mogli, hoteli ali znali obdelovati Kočevarji, zato pa bi morali ti odhajati na delo v gozdove. Bukovinski rokodelci bi zamašili kočevarsko rokodelsko nesposobnost itd. Samo nekaj je skrbelo SS oblastnike: Črnomorski in bukovinski Nemci so bili kolonizatorji, to je, vajeni pridobivati novo deželo in jo spreminjati v svojo novo domovino. Kočevarji pa so bili kot južni Tirolci zgodnja srednjeveška naselitvena grupa, katerih domovina je bila Kočevska ali južna Tirolska in na katero so bili silno navezani.

Ali bo mogoče urediti vso to narodnostno mešanico pa tudi disciplinirati Kočevarje same? Že 2. januarja 1942 so poslali ugledni kočevski meščani spomenico z 61 podpisi na najvišje mesto. V tej so takoj na začetku poudarili, kakšen nered vlada že pri odhajanju posameznih skupin in kakšna škoda se dela. »Ljudje, ki tod zapuščamo tudi po tri ali štiri lepe hiše ali vile, bomo tam dobili samo dvosobno stanovanje.« Kam bomo dali pohištvo, se sprašujejo bogati meščani. Dalje pra-

vijo, da jim je bilo obljubljeno, da bo brežiški trikot le kočevarska naselbina, sedaj pa slišijo, da se tam naseljujejo tudi »tuji vplivi« in da bodo Kočevarji le državljani drugega reda. Vsa pomembna mesta v preselitvenem štabu itd. so zasedli štajerski Nemci, ki prav nič ne poznajo kočevarskih razmer. Rekli so nam tudi, da če ne bomo zadovoljni s posestmi na tem področju, jih lahko izbiramo na ptujskem, celjskem ali mariborskem okrožju ali na Gorenjskem. Zakaj nas selite na zimo in v zimski taborišča, ki naj bi bila le prehodna? Zakaj si Kočevarji ne moremo izvoliti lastne komisije, ki bi razdeljevala posestva in zakaj ne dobimo Kočevarji tudi podjetij in velikih delavnic, ki so sedaj vsa v rokah drugih?

Kmalu po novem letu 1942 so začeli seliti tudi ljubljanske Nemce in računali so, da bo to trajalo do 21. januarja. O tem nas prav dobro pouči poseben spis znanega sovražnika koroških Slovencev, takratnega SS Obersturmbannführerja Maierja-Kaibitscha. Ljubljanskim Nemcem je bil dan opcijski rok od 1. do 20. oktobra 1941 in v tem času se je odločilo za rajh iz mesta Ljubljane 1147 oseb, iz okolice 194, od že bivajočih v rajhu 433 in iz inozemstva 13, vseh do 14. februarja 1942. leta 2530 oseb. Tudi ti so se morali podvreči obojnim preiskavam in do konca decembra 1941 so pregledali 1280 oseb — od teh so odbrali 822 oseb za naselitev na Koroškem, 408 v rajhu, 24 na vzhodu, odklonili so jih 26 in ko so jih začeli odvažati iz Ljubljane, se jih okoli 200 ni hotelo izseliti.

Na Gorenjskem — na »meji« v Št. Vidu prvi transport so sprejeli z mlaji in slavaloki ter raznimi pozdravnimi napisi — so pripravili prostora za 850 ljudi, v Kranjski gori za 267, v Predddvoru za 47, v Bohinju za 109, na Bledu za 48, v Mojstrani za 12 in v Planici za 59. Na koncu je Maier-Kaibitsch poudaril, da se ljudje zadržijo dobro, treba pa jim bo čimprej preskrbeti delo.

Uiberreither je konec februarja 1942 posredoval kočevarsko pritožbo samemu Himmlerju, nakar mu je ta odgovoril: »Obljube nemškega rajha so svete in jih je treba do zadnje pike natančno izpolniti. Če nastane dvom, je potrebna široko-grudna rešitev, ne pa se zatekati k navadnemu pikolovstvu. Vtis imam, da so se naši gospodarstveniki zopet enkrat izkazali kot zelo malenkostni ljudje.«

Po Hitlerjevi volji so dobili del bivše jugoslovanske Slovenije z Ljubljano vred Italijani. Ti so tod izbrali posebno okupacijsko obliko, neke vrste avtonomno Ljubljansko pokrajino, ki pa je imela prve tedne svojega obstoja še nesigurno mejo z nemškimi sosedi. Kaj je Hitlerja nagnilo k taki odločitvi, je težko reči. Italijanski visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Grazioli je na zasedanju nemške centralne obmejne komisije 23. julija 1941 poudaril, da nima Italija nobenih zgodovinskih zahtev do slovenskega ozemlja, kot jih ima velika Nemčija kot naslednica Avstro-ogrske. Dalje je poudaril, da je dar firerja, da je Ljubljana prišla pod Italijo, kar je Italija tudi hvaležno sprejela. O mejah Italijani nismo odločali.

To je bilo res. Slabo zavezništvo obeh fašističnih velesil se je kazalo celo na našem ozemlju že od 6. aprila 1941 dalje, ko štab italijanske 2. armade ni hotel upoštevati navodil štaba 2. nemške armade, odnosno same OKH, kako naj bi kot zaveznica podprla nemško prodiranje v Slovenijo. Dnevnik štaba 2. nemške armade pripoveduje, da je prišel italijanski zvezni oficir v štab 2. armade že 6. aprila in da so se takoj pokazali bistveni razločki v taktiki obeh armad. Italijani so menili, da imajo v Sloveniji pred seboj 200.000 mož jugoslovanske vojske, Nemci pa so trdili, da kvečjemu dve diviziji in dve brigadi, torej ne več kot 50.000 vojakov. Italijani so se pripravljali na obkolitev jugoslovanske vojske v Sloveniji tako, da bi ostalo od začetka severno in srednje krilo 2. italijanske armade v defenzivi, z močnejšim južnim krilom pa bi udarili in izvedli obkolitev nekje pri Ljubljani. Toda ta taktika Nemcem ni odgovarjala. Trdili so, da bi bil to udarec v prazno, ker so bili prepričani, da bo začela jugoslovanska vojska takoj zapuščati ljubljansko kotlino in se pomikati proti jugovzhodu, čim bo začela 2. nemška armada prodirati. Veliko truda so imeli Nemci, da so italijanskemu zveznemu oficirju dopovedali, da bi bila glavna italijanska naloga vezati jugoslovansko vojsko v Sloveniji s stalnim napadanjem na vsej fronti, če pa bi že »prešla italijanska armada v ofenzivo, bi bilo koristno in odločilno za sodelovanje obeh armad, če bi italijanska armada s svojim desnim krilom mirovala, udarila pa z močno

sredino in severnim krilom naravnost proti Ljubljani in se od-tod čimprej povezala z nemškim desnim krilom, ki bo udaril čez Celje«. Italijanski zvezni oficir je sicer obljubil, da bo storil vse, kar bo v njegovi moči, vse to so tudi zapisali in poslali OKH, niso pa bili prepričani, da bodo Italijani to tudi sprejeli. Seveda niso sprejeli, in kako so tekle operacije smo videli; res pa je, da je začela italijanska 2. armada 11. aprila ofenzivo po naročilu OKH.

Tudi o razdelitvi Slovenije je Hitler postavil Mussolinija že pred izvršeno dejstvo. Morda je to Hitlerjevo odločitev pospešil celo znani poskus pogajanj bivšega bana dravske banovine in takratnega predsednika narodnega sveta za Slovenijo dr. Marka Natlačen. Hitler je 12. aprila določil razkosanje Jugoslavije, glede Slovenije pa, da pride ozemlje bivše Štajerske, razširjeno proti jugu s kakim devetdeset kilometrov širokim in deset do petnajst kilometrov dolgim pasom pod Gau Steiermark, ozemlje Gorenjske z južno mejo na Savi pri Črnučah pa pod Gau Kärnten. Prekmurje zasedejo v njegovih historičnih mejah Madžari, kaj bodo v Sloveniji dobili Italijani, bo Hitler pisal Mussoliniju v posebnem pismu.

Ohranjen je zapisek telefonskih pogovorov, ki jih je imel predsednik narodnega sveta dr. Natlačen 11. aprila ob 11.40^h z nemškim oficirjem iz štaba 49. armijskega korpusa 2. nemške armade. Natlačen je prosil oficirja, naj sporoči pristojnim organom nemške vojske, da bi ustavili sovražnosti na ozemlju dravske banovine in da bi prišlo do pogovorov z zastopniki nemške vojske in narodnega sveta, kjer bi se dogovorili o novi ureditvi slovenskega ozemlja. Ta pogovor, ki ga je imel Natlačen še pred prihodom Italijanov v Ljubljano, nam more povedati, da se je — po dejanskem razpadu jugoslovanske države — hotelo vodstvo narodnega sveta samostojno dogovarjati o usodi Slovenije z nemško vojsko.

Zanimivo je, da nemška vojska ni podcenjevala sugestij predsednika narodnega sveta, ni se pa upala ničesar dogovarjati brez Hitlerjevega dovoljenja. Ko so načelniku štaba 49. korpusa polkovniku Jodlu sporočili Natlačeno telefonsko prošnjo, je to takoj sporočil štabu 2. armade in pristavil, da prosi slovenska vlada po svojih delegatih za pogajanje glede premirja in sodelovanja z nemško vojsko in da je že določil

sestaneke za naslednji dan ob 11^h dopoldne. Polkovnik Jodl je prosil štab armade, naj pošlje pooblaščenca, če pa pogajanja niso zaželeni, pooblastila in navodila. To je načelnik štaba 2. armade zvečer sporočil štabu OKH in pristavil, da je prišla k zastopniku 49. korpusa delegacija slovenskega narodnega sveta. Vprašal je, ali bo OKH poslala na pogajanje svojega zastopnika in ali je 2. armada opolnomočena za pogovore. Obenem je vprašal polkovnika Jodla, če bo prišel tudi zastopnik slovenskih oboroženih sil in če so se ti slovenski zastopniki že oglasili pri italijanski armadi.

Kmalu zatem je šef OKH odgovoril komandantu 2. armade, da ne smejo ničesar ukrepati brez Hitlerjeve odločitve; štab 2. armade pa je naročil polkovniku Jodlu, da sme priti do pogovorov v Celju samo s Hitlerjevim dovoljenjem ali njegovim pooblaščencom, sicer jih mora odkloniti. Lahko se pogajajo samo s slovenskim vojaškim odposlancem, a pod edinim pogojem, da slovenska vojska takoj položi orožje. Vse to je polkovnik Jodl po zastopniku zunanjega ministrstva pri armadnem zboru sporočil tudi nemškemu zunanjemu ministrstvu. Toda OKH je morala zvečer 11. aprila že vedeti, da bo Hitler naslednjega dne sam odločal tudi o usodi Slovenije. Zato je ob osmih zjutraj 12. aprila sporočil šef OKH komandantu 2. armade: »Če pridejo Slovenci k nam, jim povejte, naj skrbijo za to, da bodo položili orožje. V ostalem pa se vojaki ne brigamo za politične zadeve.«

Polkovnik Jodl je istega dne ob 13.15 poročal štabu 2. armade samo še to, da je slovenska vlada res prišla v Celje in da je predsednik dr. Natlačen vprašal, na koga naj se obrnejo glede pogajanj o premirju. Sam dr. Natlačen poroča v svojem znanem obširnem poročilu dr. Kreku v London, da ga nemška komanda ni hotela zvezati z nemško vlado in da tako ni prišlo do nobenih pogajanj.

Hitler je torej sam krojil usodo naše Slovenije, sporočiti pa je moral to na nek način tudi Mussoliniju. Zato je nemški zunanji minister Ribbentrop 16. aprila sporočil nemškemu poslaniku v Rimu, naj naslednjega dne sporoči Mussoliniju, da je potrebna čimprejšnja izmenjava mnenj z italijansko vlado glede razdelitve jugoslovanskega državnega ozemlja. Ribbentrop je svetoval, da bi bilo najbolje, če bi konec tega tedna

prišel na Dunaj na neuradni obisk italijanski zunanji minister grof Ciano, kjer bi se s pomočjo zemljevida in v popolnem soglasju pogovoril z Ribbentropom o Mussolinijevih željah. Dalje naj poslanik obvesti Mussolinija, da je Hitler spričo razpada jugoslovanske vojske sklenil v Sloveniji potegniti nemško državno mejo južno od Karavank in od tod proti vzhodu tik mimo Ljubljane in dalje proti vzhodu, da bo ta črta zajela tudi ozemlje bivše jugoslovanske Štajerske. Dalje pravi Ribbentrop, da bodo natančni potek te meje italijanski vladi še sporočili, že sedaj pa je treba povedati Mussoliniju, da bo slovensko ozemlje severno od te črte spadalo k rajhu. Poslanik naj sporoči Mussoliniju tudi to, da daje Hitler v južnem delu bivše Kranjske in na primorskem ozemlju, ki zanima Italijo, italijanski vladi popolnoma svobodne roke, da pa je nemški vladi seveda veliko na tem, da se vse bivše jugoslovansko ozemlje uredi in porazdeli v skupno korist obeh vlad.

Nemški poslanik je že v četrtek 17. aprila odgovoril, kako je opravil. Mussolini je obljubil, da bo poslal Ciana, ki je bil trenutno v Tirani, in da bo ta najbrž že v nedeljo 20. aprila na Dunaju, sicer pa je bil Mussolini kar nekam zadovoljen s poročilom. Preučil je novo državno mejo med obema državama na zemljevidu, ki ga ima stalno na svoji pisalni mizi, ter dodal, da imajo nemški značaj samo Maribor, Celje in Radgona. Glede Slovenije južno od te demarkacijske črte pa je dejal, da mora pač priti pod Italijo, ker bi sicer ne bila sposobna živeti.

Ribbentrop je bil s tem zadovoljen in je takoj odgovoril poslaniku, da bo z veseljem pozdravil Ciana na Dunaju, želel pa je, naj pride na Dunaj 20. aprila (Hitlerjev rojstni dan!) najkasneje že do 10^h dopoldne, ker bi ga rad osebno pozdravil na postaji. Ciana bo sprejel tudi Hitler najbrž enkrat popoldne kje v okolici Dunaja, pogovori pa bodo že zvečer in še v ponedeljek. Želel je, da ne bi Ciano prišel na Dunaj s predlogom o natančno določeni meji, bo pa hvaležen, če mu bo dal Mussolini za pogovor le splošna navodila. Nemška vlada soglaša, da pride ostali del Slovenije pod Italijo, kot to želi Mussolini, o Dalmaciji, Črni gori, Kosmetu itd. pa se bodo še pomenili.

Kako podrejeno vlogo je torej igrala Italija v tem zavezništvu, je jasno tudi v našem primeru. Kraljevi civilni komisar za zasedeno slovensko ozemlje Emilio Grazioli je prevzel oblast v Ljubljani 20. aprila in objavil, da mu je neposredno podrejena uprava financ, pošte, telegrafa in telefona, železnic, vsi oblastni civilni državni uradi in avtonomne ustanove, štiri dni zatem pa je Mussolini določil, da ostanejo na bivšem jugoslovanskem ozemlju, ki ga je okupirala italijanska vojska, v veljavi jugoslovanski zakoni (civilno, trgovsko in kazensko pravo), kolikor ne bi nasprotovali posebnim določbam italijanske oblasti. Svoje delo opravljajo tudi bivša jugoslovanska civilna in kazenska sodišča, sodijo pa v moči vrhovne vojaške komande.

Konec aprila je nemški poslanik v Rimu sporočil Ribbentropu, da mu je Ciano povedal, da bo Mussolini izdal dekret o vključitvi slovenskih predelov v kraljestvo kot Ljubljansko pokrajino. Ciano mu je tudi prebral osnutek dekreta, ki se je popolnoma ujemal s kasneje izdanim dekretom; prosil pa ga je, naj bi to ostalo tajno, dokler dekret ne bo objavljen. Dalje ga je tudi prosil, naj vpraša nemško vlado, če ima pripombe k temu dekretu, nakar mu je poslanik odgovoril, da smatra to za italijansko notranjepolitično zadevo in da tega ne bo sporočil naprej. Ob tej priliki pa je opozoril Ciana, da bodo kmalu preselili v rajh nemško narodno manjšino iz Kočevja in Ljubljane. Tega dne je poklical k sebi Grazioli tudi dr. Natlačena in mu povedal, da bo Mussolini priključil od Italijanov zasedeni del Slovenije k Italiji in s tem naredil »konec neznosni propagandi, ki jo vodi Nemčija v Ljubljani in njeni okolici, kar razburja slovensko prebivalstvo«.

Toda dežela Italijanov le ni marala in pretresljiv je krvavi dogodek 2. maja v Trebnjem kot zaključek večjih protitalijanskih demonstracij v šentruperški in mirnski dolini ter v Novem mestu. Po italijanskih poročilih se je 2. maja proti večeru bližala Trebnjemu po cesti iz Mirne skupina kakih 150 ljudi z razvitimi nemškimi zastavami in s kričanjem, da zahtevajo priključitev Trebnjega k Nemčiji. Italijani so skupino pričakali zunaj vasi, da bi preprečili nemire v Trebnjem, a demonstranti se niso hoteli ustaviti in so celo streljali na Italijane. Ti so odgovorili z orožjem in razgnali demonstrante,

od katerih je bilo sedem ubitih, osem ranjenih, enaindvajset pa so jih aretirali. Poročilo pravi, da so hoteli »demonstranti pod plaščem patriotizma do Nemčije vdreti v Trebnje, povzročiti nemire in opleniti trgovine. Demonstrante smatra ljudski glas za najbolj vnete komuniste v okraju«. Več kot gotovo je, da v teh demonstracijah padli cerkovnik podružnične cerkve na Račjem selu in oče osmih otrok ni bil komunist, res pa je, da sta si dolenska vaška revščina pa tudi srednji kmet želela Hitlerja, češ da bo pod Nemčijo bolje kot pod revno Italijo. Res je tudi, da so te demonstracije pripravljali Nemci sami in njihova peta kolona. Pred trebanjskimi demonstracijami so Nemci obljubili, da bodo takoj za njimi zasedli Trebnje.

Že omenjeni Mussolinijev dekret je izšel 3. maja 1941 kot kraljevi ukaz št. 291 o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine, ki je postal zakon šele 27. aprila 1943, ko sta ga odobrila senat in fašistična korporacijska zbornica. Če si ga ogledamo nekoliko bolj natančno, moramo priznati, da je le dajal neko avtonomijo. Po tem ukazu je postala Ljubljanska pokrajina sestavni del kraljevine Italije z avtonomno ureditvijo, v kateri bo vladno oblast izvrševal visoki komisar, temu pa bo v pomoč svet ali konzulta štirinajstih predstavnikov proizvodnih skupin slovenskega naroda. Za slovensko prebivalstvo te pokrajine vojaška služba ne bo obvezna, osnovnošolski pouk bo obvezen v slovenščini, v srednjih in višjih šolah neobvezen pouk italijanskega jezika, vse uradne odredbe pa se bodo izdajale v obeh jezikih. Če to primerjamo z nemškimi okupacijskimi režimi na Štajerskem in Gorenjskem in če upoštevamo takratno hudo in žalostno zmedo, moremo le razumeti takratno pisanje obeh glavnih slovenskih časopisov, Slovenca in Jutra, pa tudi uradno izjavo takratnega ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana, da smo Slovenci lahko hvaležni Bogu, da je Mussoliniju navdihnil misli velikodušne pravičnosti in uvidevne modrosti, s katero je italijanskemu kralju predlagal ustanovitev Ljubljanske pokrajine.

Tako je bil italijanski okupator le »boljši« od nemškega. Kljub temu je bila še vedno močna propaganda za priključitev vse Slovenije k Nemčiji, zlasti na deželi. Italijani so dolžili Nemce, da plačujejo te vrste propagandiste po dve do tri

marke na dan. Ti pripovedujejo kmetom, kako se jim bo v Nemčiji dobro godilo, kjer ne bodo plačevali davkov, dolgovi pa jim bodo brisani. Duhovnike bodo pregnali in jih prisilili k ročnemu delu. Tudi v Semiču je prišlo 8. maja do protitalijanskih demonstracij, niso se pa krvavo končale. Italijanska vojaška obveščevalna služba je 11. maja poročala, da nemški agitatorji svetujejo, naj bi v Ljubljanski pokrajini zahtevali plebiscit za priključitev k Nemčiji; po vseh vaseh vzhodno od Novega mesta visijo nemške zastave in postavljeni so mlaji, po Beli krajini pobirajo podpise za priključitev k Nemčiji in kdor podpiše, dobi denar. Italijani so pridno zapirali i agitatorje i podpisnike, a je kaj malo zaleglo. V Dolžu pod Gorjanci so Italijani zahtevali, naj vaščani snamejo izobešene nemške zastave. Moški so zbežali rajši v gozd, ženske pa so se s cepci in srpi spravile nad Italijane, ki so se morali braniti z bajoneti in je le malo manjkalo, da jih niso ženske pognale iz vasi.

Dosti preglavic so imeli Italijani tudi z demarkacijsko črto. Čeprav so jo na številnih mestih označili z značilnimi tablami in napisi, so ljudje ponoči te table predstavljali v korist Nemcev. Graziolija je tudi skrbelo, ker je Pavelić 7. maja zahteval priključitev Bele krajine k NDH. To bi »škodilo našemu prestižu«, je pisal zunanjemu ministru Cianu.

Popravek demarkacijske črte je nekaj časa zahtevala tudi OKH, ker je hotela doseči večjo varnost za Savsko dolino, za komunikacije Zidani most—Brežice ter Moravče—Bistrica—Škocjan—Kostanjevica. Toda Italijani so zahtevali ozemlje do ceste Cerklje—Brežice, česar pa ni upošteval Uiberreither in je brez vsakega vprašanja postavil južno mejo Spodnje Štajerske na črto Moravče—Mirna—Št. Peter pri Novem mestu—vrh Gorjancev. To je bil ogenj v strehi in začele so deževati italijanske protestne note. Znova je morala nastopiti OKH in dokazovati nemškemu zunanjemu ministrstvu potrebnost take demarkacijske črte tudi iz strateških ozirrov. Toda Italijani niso odnehali.

Začenjala se je cela vrsta pravokacij. Nemci so hodili na italijansko ozemlje in grozili ljudem, ki so bili za Italijo; branili so ljudem hoditi k maši, češ da duhovniki podpirajo

italijansko oblast itd. Prav kmalu so se začele obračati stvari v korist Italijanom. Po prvem izselitvenem valu je italijanska obveščevalna služba že zapisala, da so ljudje v glavnem za Italijo in da so proti njej samo še v pokrajini bivajoči Nemci.

Vnovič se je pojavilo vprašanje popravka demarkacijske črte, ko je začela delati julija 1941 razmejitvena komisija, na kateri so Italijani zelo energično zahtevali večje zaledje Ljubljane proti severu. Ker je komisija že sredi avgusta 1941 končala delo, so prenehale tudi obojestranske zahteve po korekturi demarkacijske črte. Italijani so odstopili Nemcem nekaj sveta pri Lučnah na Gorenjskem in desni breg Save od Črnuč do Podgrada, ker so Nemci obljubili, da bodo Savo regulirali, nato pa predstavili demarkacijsko črto na sredino reke. Odločno pa so Nemci odbili italijanski pismeni predlog, naj bi prišel pod Italijo trikot Št. Vid nad Ljubljano—Medno—Sava—Črnuče—Št. Vid nad Ljubljano, četudi so ponujali v zameno približno enako površino pri Sv. Križu pri Kostanjevici. Nemci niso hoteli prepustiti Italijanom niti Sv. Katarine in kote nad njo, češ da imajo proti temu večje vojaške pomisleke.

ZAČETEK ODPORA, OSVOBODILNEGA BOJA IN PRVI USPEHI

Videli smo, kakšno usodo so nam pripravljali Nemci že od vsega začetka. Italijani so bili nekoliko počasnejši, ker so skrajša poskušali reševati svoj prestiž, kar je Mussolini opetovano naročal, ker je dobro vedel, da Italijani posebnega ugleda pri Slovencih niso nikdar imeli. Ne moremo seveda ničesar reči, kaj bi bilo z nami, če bi Nemci in Italijani zmagali, vedno bolj jasno pa je, kako je narodnoosvobodilni boj slovenskega in jugoslovanskih narodov v mnogočem prispeval k zmagi velike antifašistične koalicije, kar nam je maja 1945 prineslo dvojno zmago, nad okupatorjem in domačimi izdajalci. Ali drugače: zgodovina slovenskega naroda se maja 1945 ni nadaljevala tam, kjer se je nehala v začetku aprila 1941.

Osvobodilna fronta slovenskega naroda

Fašistični in nacistični okupatorji so med drugo svetovno vojno okupirali skoraj vso Evropo, okupirani narodi pa so se začeli prej ali slej tej okupaciji upirati. Vemo, da je bil ta upor in odpor zelo različen, večji ali manjši, in da se je vsak narod upiral in bojeval na svoj lastni način. Proti okupaciji so se uprli in bojevali Čehi in Slovaki, Poljaki, Danci in Norvežani, Belgijci in Nizozemci, Francozi in Italijani, ko je njihovo domovino zasedel nemški okupator itd. Vsak od teh narodov je pokazal velika junaštva in žrtvoval veliko dragocenih življenj za svojo svobodo. Oblike boja so bile zelo različne, od uspešnih sabotažnih dejanj do pravih partizanskih bojev, od znamenite, a krvavo zadušene varšavske vstaje do temeljitega uničevanja Nemcev v okupiranem Parizu. Narodi so žrtvovali, kar so vedeli in mogli, ker so sovražili okupatorje.

V Jugoslaviji in na Slovenskem je začela narodnoosvobodilni boj komunistična partija in velika večina pri vseh narodih je bila takoj pripravljena upreti se, podpreti ta boj in začeti domovinsko vojno za svobodo. Tako lahko zapišemo, da se je že od vsega začetka bojeval tudi ves slovenski narod, razen nekaj izdajalcev.

Nikdar ne bo mogoče do podrobnosti opisati vsega doprinosa našega naroda v tem boju. Ta je bil po obliki, vsebini in celo po krajih zelo različen. Delež partizanov v brigadi je bil vsekakor drugačen od deleža stare žene, ki je tudi s tveganjem lastnega življenja prenašala in razpečevala partizanski tisk ali pa je, če drugega ni mogla, samo molila za zmago partizanov in mislila, da bo s tem tudi pripomogla k zmagi. Delež partizanskega učitelja na partizanski ljudski šoli na osvobojenem ozemlju je bil drugačen od deleža katerega koli sodelavca v partizanski tiskarni, delež partizanskega zdravnika drugačen od deleža kurirjev na TV postajah, delež člana Slovenskega narodnega gledališča ali Znanstvenega instituta drugačen od dela intendanta Polha ali Tilna, delež terenske aktivistke OF spet drugačen od deleža člana CK KPS na bazi 20 ali komandanta korpusa itd. In vendar si ne bi upal reči, da je bilo delo tega ali onega večje ali manjše vrednosti, upam pa

si trditi, da je bila odgovornost, teža dela in boja različna in da so nekateri le nosili najtežja in najodgovornejša bremena.

Pomembno je bilo, da je slovenski narod že na začetku boja nastopil enotno in da se je ta enotnost ves čas boja samo še stopnjevala in utrjevala in da v tem svojem boju ni nikdar delal nikakega razločka med nemškim in italijanskim okupatorjem. Mladi rod danes že težko razume nekdanjo politično razcepljenost slovenskega naroda, ki mu ni mogla nikoli prinesti nič dobrega. Velika zasluga komunistične partije je bila prav v tem, da je povedla slovenski narod v popolno enotno Osvobodilno fronto. Dosegla je sodelovanje z vsemi poštenimi političnimi in drugimi skupinami, ki so se odcepile od nekdanjih političnih strank in kar je še važnejše, posrečilo se ji je pridobiti slej ali prej slehernega poštenega Slovence za sodelovanje v OF. Tako je CK KPS lahko že 27. aprila 1941 ustanovil Osvobodilno fronto in od tega dne dalje so tekle vse dobre in poštene smeri, potoki in potočki v OF. V začetku nekateri bolj počasi in nalahko, a vsi v eno samo smer, v boj za osvoboditev izpod okupatorja, ki je prinašal sigurno narodno smrt, in v boj, da se staro ne sme nikdar več povrniti. Ne bi bilo prav, če bi trdili, da si je pod to drugo vsebino osvobodilnega boja predstavljala ogromna večina to ali ono etapo socializma ali komunizma. Res pa je, da so komunisti poznali zgodovinski razvoj Sovjetske zveze, da so verovali v moč, poštenost in lepoto takrat edine socialistične države na svetu in da so si iskreno želeli po končani vojni vsaj nekaj od tega tudi v naši svobodni domovini. Prav tako so si tudi nekomunisti želeli po vojni v svobodni domovini boljših in lepših časov, za katere so se borili, v boju vztrajali ali do pre-rane smrti ali zmage. Tako je postala in ostala narodna svoboda in bodoča čim večja poštenost, red, mir, zadovoljnost in uspešno življenje temeljni in osnovni program Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Ves čas osvobodilnega boja je bila prav komunistična partija tista, ki je budno pazila, da nobena »etapa« ne bi ovirala širine in vsenarodnosti osvobodilnega boja, katerega se je bil dolžan udeleževati vsak pravi domoljub. Neštetokrat je komunistična partija poudarjala, da je treba vse, kar bi presegalo okvir narodnoosvobodilnega boja, preložiti na čas po osvoboditvi in zato tudi drugo zasedanje

AVNOJ ni proglasilo republike, čeprav bi jo lahko povsem upravičeno. Kljub temu je bil narodnoosvobodilni boj neke posebne vrste ljudska revolucija, ki je temeljito pometla z vsem starim, ki se je povrhu vsega še spremenilo v središče najhujšega narodnega izdajstva.

O ustanovnem sestanku OF pravimo, da so se ga udeležili zastopniki ustanovnih skupin, komunistične partije, krščanskih socialistov, Sokolov in kulturnih delavcev. To so tiste skupine, s katerimi je komunistična partija najtesneje sodelovala vsaj že od časov ljudske fronte. Kmalu zatem in do konca 1941 se je v OF vključilo še večje število različnih skupin in je tako samo OF združevala vse napredne sloje slovenskega naroda. Takega vsenarnodnega političnega združevanja in enotnosti slovenski narod dotlej ni poznal. Res je, poznamo razna politična združevanja meščanskega in deloma tudi delavskega tabora, in to dvakrat v naši zgodovini, ob nastanku in ob koncu bivše jugoslovanske države. Obojno združevanje je zahtevala zunanja in notranja nevarnost, strah pred zunanjim sovražnikom in pred notranjimi nemiri. Zato so si ob nastanku stare Jugoslavije slovenske politične stranke po načelu v slogi je moč! razdelile oblast v takratni slovenski narodni vladi, tik pred začetkom druge svetovne vojne pa so združene pričakovale, da si bodo razdelile vodilna mesta v tako preurejeni Sloveniji, kot je bila na novo ustanovljena Hrvaška banovina. Zadnjič so se slovenske politične stranke združile že ob napadu na Jugoslavijo 6. aprila 1941 v narodnem svetu, a ta je kmalu razpadel. Pričakovali bi, da bo ta narodni svet pokazal voljo združiti vse slovenske sile, a je namenoma izpustil komuniste in to z zelo praznim izgovorom. Spričo brezglavosti, ki jo je povzročil nenadni napad, in spričo vsega, kar je sledilo, mu sicer moramo oprostiti začetna pogajanja z Nemci, nato pričakovanje in sprejem Italijanov. Ne moremo mu pa oprostiti, da ni povabil k sodelovanju komunistov, ki so že od časov čehoslovaške krize večkrat pokazali velike organizacijske sposobnosti narodne obrambe. To zadnje je bilo treba poudariti zaradi dveh kasnejših izgovorov oziroma očitkov že izdajalskih političnih meščanskih vrhov, da jih je komunistična partija pri organiziranju narodnega odpora prehitela in da si je krivično in nepostavno prilastila

vodstvo in organizacijo odpora samo zato, da bi lahko izvedla komunistično revolucijo. Seveda se to dandanes sliši smešno, a nič manj ne bi bilo smešno, če bi dandanes trdili, da je komunistična partija z lahkoto organizirala in vodila slovenski narodni odpor, ki je postopoma — in ne samo zaradi vodstva komunistične partije — začel zavzemati tudi značilne oblike in vsebino ljudske revolucije. »Lahka« je bila organizacija narodnoosvobodilnega boja le v tem, da je slovenski narod hitro uvidel, da je njegova edina rešitev takojšnji boj in ne čakanje.

Oglejmo si najprej nastanek in zatem razvoj OF, ki se je do 22. junija 1941 imenovala protiimperialistična fronta. Na njenem ustanovnem sestanku so se vsi navzoči zedinili na kratko analizo položaja in na perspektive, ki jih je v imenu komunistične partije podal Boris Kidrič: uspehi tujčeve demagogije so le trenutni in na obzorju je vsenarodno množično gibanje; slovenski narod bodo osvobodile njegove lastne sile; tisti, ki so odgovorni za poraz in zasužnjenje, bodo postali opora tujim zatiralcem; Sovjetska zveza je up in nada slovenskega narodoosvobodilnega gibanja; z delom je treba začeti takoj. V že novem programu OF 22. junija je močno poudarjen boj za združeno Slovenijo, skupni boj vseh jugoslovanskih narodov in, da se brez boja proti lastni izdajalski kapitalistični gospodi zatirani narod ne more osvoboditi. To je bil verjetno že program, sprejet na prvem sestanku vodstva OF, vrhovnega plenuma, ki se je sestel 15. junija. Že od tega sestanka dalje se je vedno bolj jasno začela oblikovati tudi organizacijska mreža OF, ki je že jeseni 1941 izgledala takole: vrh OF je predstavljal vrhovni plenum OF, v katerem so bile zastopane vse skupine in organizacije, ki so se vključile v OF; izvršni organ plenuma je bil izvršni odbor osvobodilne fronte (IOOF), ki so ga sestavljali samo zastopniki ustanovnih skupin OF; še ožji organ tega pa je bil sekretariat IOOF. Navzdol je bila izpeljana organizacija OF preko okrožnih in okrajnih odborov do terenskih odborov OF, vmes med vrhom in okrožnimi odbori pa so bili še pokrajinski odbori OF.

Drugo zasedanje vrhovnega plenuma OF je bilo 28. julija 1941, že po ustanovitvi glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in začetkih oboroženega odpora v Sloveniji. Zato

je v proglasu tega zasedanja med drugim zapisano: »OF slovenskega naroda, v kateri sodelujejo vse svobodoljubne borbene skupine, ne glede na politične in svetovnonazorske vidike in ki je danes upravičeni predstavnik slovenskega naroda, poziva k borbi, poziva Slovence na oborožen odpor.« Še pomembnejše je zapisal Slovenski poročevalec 13. septembra 1941. »OF slovenskega naroda se je danes že zdravo zakoreninila v slovenskih ljudskih plasteh. Njeni številni terenski odbori, ki se neugnano širijo ... jamčijo OF značaj vsenarodnega gibanja, ki ga ni več mogoče niti iztrebiti niti razkrojiti ... Skupnost v OF je danes najvišja narodna skupnost.« Na tretjem zasedanju vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1941 je Kidrič poudaril, da je OF dobila že prvine oblasti, ker ljudje poslušajo in izpolnjujejo njene ukaze ter plačujejo narodni davek. Prav zaradi tega se je vrhovni plenum OF na tem zasedanju proglasil tudi za slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), najvišji predstavniški slovenski organ. Tako je začela nastajati zanimiva dvojnost v OF in njenih organih (odborih OF), da je OF v celoti in v svojih organih istočasno predstavljala politično in združevalno organizacijo bojujočega se slovenskega naroda, v njej in njenih organih pa so začeli nastajati in se kazati tudi začetki slovenske ljudske oblasti. Zato je vrhovni plenum OF kot SNOO na tem zasedanju izdal prve štiri revolucionarne zakone ali odloke, ki so potem veljali ves čas narodnoosvobodilnega boja: odlok o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije; odlok o narodnem davku, odlok o posojilu svobode in odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev.

Množičnost, moč in oblast je OF posebno oprijemljivo dokazala na svojevrstnih plebiscitarnih akcijah zlasti v Ljubljani. Prva taka akcija je bila praznovanje 29. oktobra 1941 kot spominskega dne postavitve prve slovenske narodne vlade ob razpadu Avstro-Ogrske in ob nastanku Države SHS leta 1918. Praznovanje je bilo v tem, da ni smel biti med sedmo in osmo uro zvečer noben Slovenec ne na ulici ne v javnem lokalu. Ta plebiscit se je sto procentno posrečil: ob sedmih so se Ljubljčanji umaknili z ulic, na katerih je ostal samo okupator, ki je s strahom gledal, kaj se je zgodilo, ob osmih

zvečer pa, ko so se ulice in lokali zopet začeli polniti, spoznal sijajno organiziran in kar se le da uspešno prikazani odpor. Podobne akcije so bile še 1. decembra in 3. januarja 1942. Februarja 1942 so podobno akcijo znova napovedali, a Italijane so že prejšnje tako razburile, da so za tisti večer premaknili začetek policijske ure že na šesto uro. To je bil velik umik Italijanov pred OF.

Četrto zasedanje vrhovnega plenuma ali drugo zasedanje SNOO je bilo 1. novembra 1941. Na tem zasedanju so sprejeli dokončni program OF, katerega danes poznamo pod imenom temeljne točke OF.

Do januarja 1942 so bili postavljeni že prvi temelji »države v državi« kot je OF poimenoval Boris Kidrič. V tem času je bila OF že sredi hudih bojov povsod. Na prvi pogled so ti boji prednjačili v Ljubljanski pokrajini, kjer pa se je poleg Italijanov začel kazati še en sovražnik, domači izdajalci. Dve temeljni nalogi sta se takrat pokazali tej novi in mladi državi: organiziranje boja v vseh slovenskih pokrajinah in organiziranje ter oblikovanje slovenske partizanske vojske do tiste udarne sposobnosti, da bi, kjer bi se pokazale večje možnosti, izbojevala prvo osvobojeno ozemlje, kot so ga partizanske enote drugih jugoslovanskih narodov ponekod že izbojevale.

Še bolj zanimivo kot vrh Osvobodilne fronte so se razvijale njene organizacije na terenu, česar pa zaradi pomanjkanja prostora na tem mestu ne moremo navajati.

Slovenska partizanska vojska, akcije in boji

Če slovenski narod ni imel nikdar v zgodovini svoje lastne države in vojske, tega ni bil kriv sam. Delno so bili morda krivi njegovi politiki ob razpadu Avstro-Ogrske, vsekakor pa moremo govoriti o slovenski državi OF že od 1941, o slovenski vojski pa od 22. junija 1941, ko je bilo ustanovljeno slovensko glavno poveljstvo. Če slovenski narod dotlej ni imel svoje vojske, ni bil zato nevojaški in nejunaški. Branil je svojo zemljo in boril se je zanj pod Avstro-Ogrsko, bolj razgledana inteligenca pa se je borila tudi za jugoslovansko

idejo in jo kasneje pomagala uresničiti v novi jugoslovanski državi.

Najteže je seveda bilo kmalu po 27. aprilu 1941 preiti od teoretično povsem razumljive potrebe in nujnosti odpora do pravega oboroženega boja. To je zahtevalo določeno osebno hrabrost, poleg tega pa je bilo še mnogo dobronamernih in slabonamernih odsvetovanj, poudarjanja silne moči Italijanov in Nemcev, pomanjkanja orožja, vojaških organizatorjev itd. To pot se je prav lepo uresničil pregovor: besede mičejo, zgledi vlečejo. Komunisti so prvi začeli boj in njihovi uspehi so začeli pritegovati v boj tudi druge.

Takoj začeti oboroženi boj so sklenili na širši partijski konferenci v začetku junija 1941 v Ljubljani. Zelo kmalu so se oblikovale prve bojne skupine in ustanovljeno je bilo glavno poveljstvo; sredi julija je bila doba priprav za oboroženi boj zaključena in v Sloveniji so se začeli prvi boji.

Ljubljana in Ljubljanska pokrajina. Italijani so registrirali že same priprave na oboroženi odpor. Znani fašistični tržaški časnikar Nicotera je celo zapisal, da se je do 22. junija 1941 nekako na skrivnem tleče gibanje spremenilo v pravi ogenj, letaki s srpom in kladivom pa so takoj povedali, za kakšno gibanje gre, čeprav je bila v njem močno poudarjena narodnost. Zato je zlasti mladina z veseljem stopala v OF, katere »vsebinska je bila izraz narodnih čustev in želja Slovencev«. Od tega časa je gibanje rastlo v gigantskih razmerjih in prvi uspešni spopadi so navdušili tudi bolj previdne. Vsi so si bili na jasnem, kdo vodi in kdo je to gibanje začel — komunistična partija, a so vseeno sodelovali, pravi na koncu Nicotera. Ali kot je med drugim zapisal sam general Robotti 1. julija: »Ti ljudje, ki sicer doslej niso bili navdušeni za nas, so se pa vendarle obnašali korektno in prilagodljivo morda tudi zato, ker so primerjali naše ravnanje z ravnanjem drugih čet... se nagibajo sedaj k izražanju svojega pogostnega zaničljivega nasprotovanja, k nestrpnosti, skratka k oblikam, ki razodevajo vedno bolj pogosto njihovo zlonamernost.«

Razumljivo je, da je v aktivnosti prednjačila Ljubljana. Mogočno organizacijsko mrežo OF je dopolnjevala še organizacija narodne zaščite, posebna masovna borbena oblika, katere aktivnost je bila zelo pestra (sabotaže, miniranje prog,

trosenje letakov, napisne akcije, napadi in razoroževanje Italijanov, zbiranje orožja in municije in prevažanje tega iz Ljubljane, zbiranje zdravil, hrane itd.). Avgusta 1941 je začela v Ljubljani delovati še posebna borbena organizacija, varnostno obveščevalna služba (VOS), katere temeljna naloga je bila masovna in posebna obveščevalna služba. Ljubljana je bila središče velike propagandne dejavnosti z neštetimi ciklostilnimi tehnikami in pravimi tiskarnami, v Ljubljani se je za obletnico oktobrske revolucije 1941 oglasil tudi Radio Osvobodilna fronta. Ljubljana je dala narodnoosvobodilnemu boju veliko materialno pomoč in povprečni mesečni dohodek ljubljanske okrožne blagajne OF je bil kakih 300.000 lir. Težko bi vse našteali in berimo rajši, kaj vse je o partizanski Ljubljani napisano v zbornikih Ljubljana v ilegali.

Kdo je potegnil za nos Italijane, da bo za obletnico padca pariške Bastilje, na francoski narodni praznik, prišlo do revolucije v Ljubljanski pokrajini, ni znano. General Robotti je sicer na skrivaj dolžil hotel Miklič, kjer je imel svoj sedež gestapo in zvezni nemški oficir, ni pa si tega upal javno povedati. Italijanska obveščevalna služba je 10. julija sporočila štabu 11. armadnega zbora, da po Ljubljani govorijo, da bo 13., 14. in 15. julija izbruhnila revolucija v vseh okupiranih deželah od Francije do Hrvaške. V Ljubljani bodo v noči od 13. na 14. julij pobili ali zajeli vse italijanske oficirje in istočasno bodo uporniki napadli vse vojašnice in javna poslopja. Uporniki se bodo med seboj spoznavali s pozdravom, dvigom dveh prstov ene roke v obliki črke V k čelu. Ta strah je imel torej velike oči in sam general Robotti je še istega dne ukazal komandantom obeh divizij (Granatieri in Isonzo), naj prepovesta na nealarmanten način vsem oficirjem od 12. julija dalje vsak svoboden izhod iz kasarn, vojaki, ki morajo ven, smejo le v večjih skupinah in popolnoma oboroženi. Vse patrole morajo biti oborožene, pregledati morajo vse ceste, zelo je treba zastražiti radio pa tudi komando 11. korpusa, v vsaki kasarni mora biti pripravljeno orožje, oklepna vozila itd. Vse to je podkrepil z ukazom, da morata biti obe diviziji v popolni bojni pripravljenosti. Vse to je sporočil tudi štabu 2. armade in Grazioliju, ki je takoj obvestil Nemce in predlagal morebitni skupni nastop. Ni pa pozabil poudariti Ro-

bottiju, da je skrb za javni red in mir izključno v rokah visokega komisarja.

To so bili že začetki težkih pristojnostnih sporov med Graziolijem in generalom, ki so kasneje dosegli neverjetno ostrino. Prav zaradi teh sporov je Robotti že 15. julija prestavil svoj štab v Planino. Seveda do revolucije tiste dni v Ljubljani ni prišlo. Že 13. julija je italijanska obveščevalna služba poudarila, da je bilo napačno, ker ni visoki komisar v Ljub-

Skupina prvih partizanov na Krimu

ljanski pokrajini razpustil občinskih odborov, v katerih imajo klerikalci, ki so za avtonomijo, večino in da bi bilo bolje postaviti nepolitične občinske svete. Obe slovenski stranki, klerikalna in nacionalna, nam sicer ne moreta škoditi, vseeno pa je le treba postaviti neko konfinacijsko komisijo, da se nam ne bo kdaj kasneje še maščevalo.

Sredi julija je nastala prva partizanska četa v Ljubljanski pokrajini, Molniška četa, ki je kmalu tako narastla, da je od nje odšel del na Mokrc kot Mokrska četa. Že sredi julija so ustanovili Ribniško četo, konec julija pa je nad Borovnico nastala Borovniška četa. Nekako v istem času so nastale par-

tizanske skupine v Beli krajini, še prej pa pri Ajdovcu novomeška partizanska skupina; sredi avgusta se je oblikovala Stiška četa, konec oktobra pa Grosupeljska.

Robotti je vedel za nastanek prvih partizanskih čet že 17. julija in zapisal, da se komunisti zbirajo na Krimu in v okolici Grosupljega. Poudaril je tudi prve oborožene napade na italijanske vojake in patrole. Prvo vojaško akcijo je naredila Molniška četa 26. julija pri Brezjah, nakar je sledila 30. julija prva policijska hajka, kajti za red in mir je moral skrbeti Grazioli. Robottija je jezilo, da je moral dati na razpolago vojsko, hajko pa, ki naj bi očistila svet med Zalogom, Podlipoglavom in demarkacijsko črto, je vodila ljubljanska italijanska policija.

Na sestanku z višjimi oficirji 2. avgusta je Robotti vneto zagovarjal »trdo roko« in da mora vojska zaradi prestiža takoj odgovoriti na sleherno žalitev. Prepričeval je oficirje, da so v sovražni deželi in da se ljudje obnašajo korektno samo na zunaj. Zato naj ne izdajajo nobenih skrivnosti civilom in naj se zavedajo, da se protiitalijanska miselnost, ki jo je tem ljudem vtepla v glavo Avstrija že pred 150 leti, ne da tako hitro menjati. Edino pametno, kar je general povedal, je bilo, da bi bilo treba na gverilo odgovarjati s kontragverilo.

Na nove akcije Molniške čete so Italijani odgovorili z večjo hajko med Škofljico in Šmarjem, a Robotti je kmalu ugotovil, da ne vojaške, niti policijske mere niso rodile uspehov. Partizanske akcije so se začele tudi v Beli krajini in okrog Stične in Ribnice. Napad Mokrške čete na karabinjersko postajo na Turjaku 30. avgusta je povzročil, da so začeli Italijani zelo pazljivo zasledovati razvoj mokrških partizanov in jim tudi posvetili veliko tri dni trajajočo policijsko hajko, ki zopet ni pokazala nobenih uspehov.

Mesec avgust je Italijanom pokazal, da vojaške in policijske akcije, aretacije in zaporj upornega slovenskega duha ne bodo strli. Nekateri člani konzulte so konec avgusta opozorili Graziolija na številne aretacije ljudi, ki nimajo s komunizmom nič skupnega in ga vprašali, zakaj aretirancev ne zaslišuje tudi slovenska policija. Robotti je 4. septembra zahteval od komandanta 2. armade »izjemne ukrepe, če hočemo obvladati izjemen položaj v pokrajini«. Zahteval je jemanje talcev,

smrtne kazni na licu mesta itd. S tem je seveda poglobil trenja z Graziolijem, ki si je edini lastil pravico za ohranitev reda in miru.

Grazioli je 8. septembra poročal notranjemu ministrstvu v Rim, da so bili zadnjih deset dni v Ljubljanski pokrajini štirje italijanski vojaki ubiti in štirje ranjeni ter veliko sabotažnih dejanj in da se »gibljejo po pokrajini organizirani in odločni ljudje, ki pa še niso dobro oboroženi«. Čeprav, piše dalje, so to hude stvari, vendar jih ne gre dramatizirati, kajti približno isto smo mogli opazovati tudi na Krasu še od 1932 dalje, torej po štirinajstih letih naše okupacije. Že ustno je poročal državnemu podsekretarju, da je ob prvih sabotažah že ukazal uporabljati orožje proti vsakomur, ki bi kalil red in mir. Kdor se je po tem natančno ravnal, je bil tudi pohvaljen in nagrajen. Dalje je Grazioli trdil, da vojaška oblast vsa gornja dejanja preveč napihuje in ustvarja neko nervozno vzdušje. Prav on je ponovno opozarjal vojaško oblast, da je Ljubljanska pokrajina še vedno operativno področje, ta pa ni hotela uporabljati njegovih mer in odredb, temveč je venomer samo zahtevala oblast. Trudil se je po Mussolinijevih direktivah doseči normalizacijo razmer, za kar je bila absolutno tudi velika večina prebivalstva.

Grazioli je 11. septembra postavil izredno vojaško sodišče in uvedel smrtno kazen, 20. septembra je izdal odredbo o konfinaciji, 7. oktobra je postavil prvo izredno sodišče, ki je 16. oktobra 1941 izreklo prve tri smrtne obsodbe. Tudi Robottijeva prošnja pri nadrejenem komandantu je imela uspeh. Roatta mu je dovolil, da je lahko 6. oktobra začel večjo ofenzivno akcijo na področju Mokrica in Iške, kjer se je v tem času razvil močan Krimski bataljon. Robotti je hotel ta bataljon razbiti, nato pa na tem področju postaviti več manevrskih enot, ki bi preprečile vsako ponovno partizansko zbiranje. V tej hajki je prišlo 14. oktobra do spopada pri Zapotoku, toda 19. oktobra je prvi polbataljon Krimskega bataljona napadel italijansko posadko v Ložu, drugi polbataljon pa v noči od 19. na 20. oktober Bezuljak. To je zmedlo generalovo operativno zamisel, ker je moral del svojih sil premakniti na novo področje. Do 22. oktobra je obkolil obširno področje, nato pa do 27. oktobra zožil ta obroč samo še na področju Jeleno-

vega žleba. Posrečilo se mu je razbiti polbataljon, ki se je po napadu na Lož premaknil proti Jelenovem žlebu, medtem ko se je polbataljon od Bezuljaka brez težav umaknil na Osredok nad Zalo, kjer so ga Italijani napadli 29. oktobra. Daki piše v svojih spominih, da je od borcev, ki so napadali Lož, ostalo samo devetnajst, drugi pa so bili ujeti ali pobiti. Teh devetnajst se je nato po visokem snegu in izredno hudem ozemlju prebilo do železnice v ribniški dolini in se prepeljalo z vlakom v Ljubljano.

Spor med Graziolijem in Robottijem pa je tlel dalje. Zaradi napada na Lož in Bezuljak je zahtevalo notranje ministrstvo od Graziolija že telefonično poročilo, nato pa je Grazioli 21. oktobra napisal še obširno pismo o političnem položaju in odnosih do vojaških oblasti v Ljubljanski pokrajini. Ponovno je poudaril, da je ob prevzemu visokega komisariata izdal natančna navodila o uporabi orožja proti vsakomur, ki bi kalil javni red. Tako je bilo doslej pobitih 23 ljudi in vsak od podrejenih je dobil nagrado, če je »uporabil orožje inteligentno in ob pravem času, ne pa tisti, ki ga je uporabil iz strahu in ker je izgubil živce«. Dalje piše Grazioli, da je večkrat opozoril komandanta mesta Ljubljane, zakaj se ne drži njegovih predpisov. A ta se je izgovarjal, da »naši vojaki niso sposobni hladnokrvno pobijati«. Če je torej vojaška oblast trdila v svojih poročilih kaj drugega, je »lagala in to zavestno in hote lagala«. Sramotno je — piše Grazioli dalje — kar delata štab korpusa in divizije grenadirjev. Namesto da bi lojalno sodelovali s tistim, ki ima vladno oblast nad pokrajino, pa se pehata samo za tem, da bi dobila vojaško oblast in zasmehujoč izrabljata vsako kršitev javnega reda v upanju, da bosta to oblast dosegla. Oba štaba in njuni krogi so postali legla babjih čenč, opravljanja in obrekovanja. »Glavni eksponent vsega tega je komandant armijskega korpusa general Robotti, ki mu očitno manjkajo vse potrebne lastnosti, kako in na kakšen način je treba voditi tako visoko komando.« Grazioli se strinja, da bo mogoče normalizirati pokrajino šele z uničenjem »oboroženih teroristov«, ki jih po njegovem ni več kot dvesto, treba pa bo zato dati visokemu komisarju popolno in enotno oblast, da mu bodo vse oborožene sile

v pokrajini popolnoma na razpolago. Nujno pa svetuje takojšnjo zamenjavo sedanjega komandanta armijskega zbora.

V tem času je okrepila propagandno delo tudi fašistična stranka v Ljubljanski pokrajini. Deželo je preplavila z različnimi Mussolinijevimi gesli, zlasti o pomenu kmetijstva in dolžnostih kmetov. Spor z Robottijem se je končal že novembra z nekakšnim kompromisom. Vojska je dobila več pravic pri vojaških operacijah, civilna oblast pa je mogla tudi zasliševati ujetе partizane. Robotti in general Orlando, komandant divizije grenadirjev, sta si bila na jasnem, da oktobrska ofenziva proti notranjskim partizanom ne bo imela trajnih uspehov, čeprav sta zelo natančno izračunala, da so imeli partizani 19 mrtvih, 10 ranjenih in 58 ujetih, Italijani pa 3 ubite in 23 ranjenih. General Orlando je zapisal: »Take akcije so že na začetku obsojene na neuspeh, ker se razvijajo po operativnem načrtu komande, ki popolnoma nič ne pozna terena in tehnike bojevanja upornikov.« Isti general je 14. novembra poročal Robottiju in Grazioliju, da je mokrško območje še naprej ostalo gnezdo partizanov in da so tod vsi ljudje na njihovi strani. Kakor hitro se italijanske enote samo približajo na primer Zapotoku ali Osredku, zbežijo vsi ljudje v gozdove. »Tako si moremo pomagati le z izdajalci, ki preoblečeni v naše obleke hodijo z našimi oddelki in nam kažejo hiše, ki so za partizane... Tako tudi naši, čeprav nenadni sunki in s pomočjo obveščevalcev, ne prinašajo nobenih koristi.« Nato Orlando zelo odločno zapiše, da je središče vsega odpora Ljubljana. Najprej je treba očistiti to in šele spomladi 1942 uničiti mokrške in krimske partizane z nenehnimi in načrtnimi hajkami. Približno isto je pisal tudi Robotti svojim nadrejenim. Zapisal je, da vlada trenutno zatišje pred še večjim viharjem, ki se ne bo tako kmalu pomiril. Središče partizanstva je Ljubljana, ki oživlja, hrani in vodi partizansko gibanje po vsej Sloveniji. Na trenutno zatišje na deželi je Ljubljana odgovorila s še intenzivnejšim delom pri ustvarjanju enega samega trdnega bloka in povečanju števila partizanov, ki se bodo znova dvignili spomladi. V Ljubljani je popolna partizanska organizacija, ki zbira denar, obleko in orožje, skrbi za aretirane, njihove družine, ranjence itd. Tudi slovenska po-

licija v Ljubljani drži s partizani, predvsem pa vzdržuje zvezo z zaporniki in zunanjim svetom.

Italijanom se je res posrečilo razbiti Krimski bataljon in po neuspelem partizanskem napadu na Bučko v začetku novembra tudi dolensko partizansko skupino in Belokranjsko četo. Niso pa uničili Ljubljanec, ki je svojo moč pokazala z znanimi akcijami 29. oktobra in 1. decembra, ki je imela svoj poseben odmev tudi v demonstracijah v srednjih šolah, ki so bile »jasen znak, kako globoko je že segla propaganda OF v duše mladine, ki se ni prav nič ustrašila naših hudih kazni«, kot je zapisal častnikar Nicotera. V Novem mestu je bilo zaradi teh demonstracij od 604 dijakov izključenih 107 dijakinj in 96 dijakov.

Znova je Italijane močno presenetil napad na preserški železniški most čez Ljubljanico v noči od 4. na 5. december, pri čemer so imeli Italijani 4 mrtve in 3 ranjene. Robotti je telefoniral Orlandu: »Zame ni nobenega dvoma, da je bil ta napad delo komunistov, ki se skrivajo v Ljubljani. Poiščite jih torej!« Res je bil načrt izdelan v Ljubljani, akcijo pa so napravili novo nastajajoči Krimski bataljon in dve četi iz Polhograjskih Dolomitov. Italijane je ta akcija tako prizadela, da so šele 7. marca 1942 uprizorili velik sodni proces proti 69 popolnoma nedolžnim ljudem. Na smrt je bilo obsojenih 39, a ustreljenih le 16 zaradi masovnega zgražanja zavedne Ljubljanec nad tako prostaškim justičnim umorom.

Nad Borovnico se je torej kljub hudi zimi začel razvijati novi, Krimski bataljon, imenovan tudi 3. partizanski ali Šerčerjev bataljon, na Pugledu pri Ljubljani pa je bil 2. štajerski bataljon. Oba sta zbiralala partizane in se krepila. Na belokranjskih obronkih Kočevskega Roga so taborili preživeli borci Belokranjske čete.

Robotti je začel hajkati Krimski bataljon že v začetku februarja 1942, začetek te hajke pa je sovpadel z napadom tega bataljona na železniško postajo Verd. Tako so Italijani brez oddiha hajkali bataljon ves februar skoraj do Loške doline in mu v začetku tudi prizadejali hude izgube.

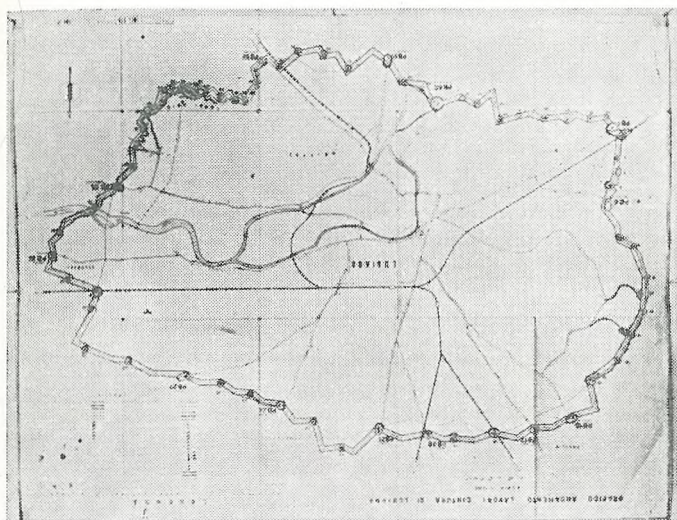
Januarja in februarja 1942 je izdal Grazioli vrsto okupacijskih odredb, ki so znatno omejevale zlasti svobodo gibanja v Ljubljanski pokrajini in uvajale strožjo kontrolo nad pre-

bivalci. Robotti je v tem času izdelal znani vojaški načrt Primavera, kako bi se ubranil pred partizansko pomladansko ofenzivo in splošno narodno vstajo. Načrt je predvideval hitro zbiranje vojske v večjih in utrjenih središčih, ki morajo biti pripravljena za obrambo od zunanjega napada in če bi izbruhnila vstaja v samem središču. Postavil je tudi več skupin za akcije med večjimi središči in za varstvo komunikacij.

Pogoj za uspešnost tega načrta pa je bila za Robottija »razorožitev prebivalstva« in to najprej Ljubljancanov, nato pa prebivalcev vse Ljubljanske pokrajine. Robotti je 22. februarja sporočil generalu Orlandu, da je po posredovanju komandanta 2. armade dobil od generalnega štaba ukaz »z vojaško silo popolnoma razorožiti ljubljansko prebivalstvo«, to je, pregledati vse ljubljanske hiše, aretirati vse za orožje sposobne Ljubljance ter jih zaenkrat spraviti v eno od ljubljanskih vojašnic in zastražiti z mitraljezi. Robotti je zahteval od generala, naj to akcijo takoj začne, zelo pa naj pazi na partizane, ki so pribežali v Ljubljano iz zadnjih hajk in za katere natančno ve, da se skrivajo v Ljubljani. Na te je treba streljati takoj ob najmanjšem poskusu upora.

General Orlando je napisal obširno delo o tem razoroževanju. V uvodu nam pove, da je likvidacija znanega ljubljanskega bogatina Praprotnika tako razburila same vrhove v Rimu, da je v hipu dobila vojska tudi policijsko oblast in da je moral dati Grazioli na razpolago vojski vse policijske sile. Dalje pravi general, da se je vojska spočetka upirala preiskavam po hišah in so jo mogli zato uporabiti samo pri postavljanju bloka okoli Ljubljane in pri obkoljevanju posameznih sektorjev ter za varstvo aretirancev, medtem ko so preiskovali hiše samo divizijski obveščevalci in policija javne varnosti. Ljubljano so razdelili na trinajst področij, vsak dan so pregledali eno področje, niso pa se držali reda, da se ne bi ljudje selili iz še nepregledanega področja v pregledano. Zjutraj ob petih, dne 23. februarja, so začeli prvo preiskavo. Iskali so ljudi, za katere je povedal še Praprotnik, in aretirali so jih kakih 50.

Še bolj zanimivo je Robottijevo poročilo za čas od 23. februarja do 15. marca. Robotti pravi, da se je OF širila silno hitro in da je zajela tudi bogate sloje in celo tiste, ki so bili

Italijanski načrt ograditve Ljubljane z žično ograjo in 69 bunkerji

naklonjeni Italiji in režimu. Robotti trdi, kar seveda ni bilo res, da je bil te vrste človek tudi Praprotnik in da je igral dvojno vlogo, podpiral je osvobodilno gibanje in bil hkrati italijanski zaupnik, a to je bilo odkrito šele po njegovi smrti. Dalje piše Robotti, da je narodnoosvobodilno gibanje politično in vojaško, Ljubljana pa njegovo središče. Na čelu je IOOF, sestavljen v glavnem iz komunistov, nekoliko kasnejši po nastanku pa je SNOO. Ljubljana je razdeljena na rajone. Izhaja glasilo Slovenski poročevalec, imajo dobro razpredeno narodno zaščito in obveščevalno službo, pobirajo davek in imajo Radio Osvobodilne fronte.

Le česa vsega Robotti ni vedel! Motil se je le v tem, da je spočetka metal v en koš tudi kasnejše belogardistične organizatorje in da je trdil, da je OF ubila Praprotnika samo zato, ker so nekomunistični pristaši OF videli, da je OF postala gospodar položaja in so jo zato hoteli zapustiti in zato, ker so upali v bližnjo osvoboditev ter hoteli ustvariti neko »konkurenčno« revolucijo. Vendar pa je Robotti zapisal

tudi resnico, da je bela garda začela dvigati glavo šele tedaj, ko je sprevidela, da je OF dobila vsestransko oporo v slovenskem ljudstvu in da so nekdanji slovenski voditelji ostali generali brez vojske.

Nato Robotti nadrobno poroča, kako je tekla razorožitev Ljubljane, koliko je bilo aretiranih, da se je policija slabo zadržala in da od aretirancev ni prepoznala niti enega, da je bilo treba zato dobiti še več domačih zaupnikov in jih poslati med aretirance in internirance.

Ta akcija je Robottija končno zbližala z Graziolijem. Že 26. februarja mu je obljubil, da se bo prvi teden marca znova naselil v Ljubljani in upal je, da bosta poslej vedno bolj pristržno sodelovala. Začetek marca je štela italijanska operativna vojska v Ljubljanski pokrajini 47.166 (po spisku 50.769) vojakov, podoficirjev in oficirjev, slovenska partizanska vojska pa je, kakor je le malo popustila strašna zima, postajala čedalje bolj aktivna.

Na Notranjskem se je sredi februarja 1942 med hudo italijansko hajko 3. partizanski (Krimski, Šerčerjev) bataljon razdelil. Prva polovica je odšla nad Loško dolino in od tam v začetku marca na Travno goro, druga polovica pa na področje Mokrc in Krvave peči, kamor so začeli Italijani 16. marca znova hajko, a so se partizani po nekaj dneh prebili iz obroča na Travno goro in se tam združili s prvo polovico bataljona. Tedaj se je bataljon preuredil po četah in od njega je odšla 1. četa na Kočevsko, kjer se je iz nje razvil Južnodolenjski bataljon. Ta se je sredi aprila prvič sestal s sosednimi hrvaškimi partizani in dogovorili so se za skupno akcijo. Bataljon se je začel imenovati 2. bataljon Notranjskega odreda ali Kočevski bataljon, ki je postajal vedno bolj aktiven. Prav temu bataljonu gre tudi čast, da je izbojeval konec aprila prvo slovensko osvobojeno ozemlje na Kočevskem ob Kolpi.

Drugemu delu Šerčerjevega bataljona se je na Travni gori priključila četa partizanov iz Rakeka. Bataljon je neutrudno pošiljal bojne patrole in minerje na železniške proge. Sredi aprila je od bataljona odšla Rakovška četa na področje Loški potok—Čabar, kjer je kmalu po neštetih bojih prerastla v Zidanškov bataljon. Končno se je Šerčerjev bataljon premaknil na področje Krim—Mokrc, kjer se je, pomnožen z mobi-

liziranci z Barja, preimenoval v 1. bataljon Notranjskega odreda (Novi Šerčerjev bataljon). Tudi v Dolomitih sta se razvili dve dobri enoti, Horjulska četa kot sestavni del Šerčerjevega bataljona in Severnoobmejna četa.

Do začetka maja 1942 so se torej na Notranjskem razvile sledeče enote: na Kočevskem 2. bataljon Notranjskega odreda, na področju zahodno od Kočevja in preko Snežnika do železniške proge na Reko 3. bataljon Notranjskega odreda (Zidanškov bataljon), na področju Bloke—Mokrc—Krim—Barje 1. bataljon Notranjskega odreda, v Dolomitih pa se je kmalu oblikoval 4. bataljon Notranjskega odreda. Omeniti moramo še proletarsko udarno patrolo.

Na Dolenjskem je bila najbližja Ljubljani pomembna enota 2. štajerski bataljon, v katerega se je vključila tudi Višnjegorska četa. Bataljon je bil zelo aktiven. Omembe vreden je njegov napad na avtomobilsko kolono generala Oxilia, šefa italijanske vojaške misije v Zagrebu. Napad je sprožil hajko na področje Lipoglav—Pugled 21. marca 1942. Štab bataljona je 26. marca ustanovil I. štajersko partizansko brigado in delal akcije od dobrepoljske doline do Škofljice. Pri predoru globlje na Dolenjsko je eno od njegovih enot 11. aprila doletela nesreča na Blatnem klancu pri Trebelnem, 18. aprila pa so Italijani brez uspeha napadli bataljonsko taborišče pri Stični.

Tudi drugod na Dolenjskem in v Beli Krajini so nastale nove enote. Na Gornji Topli rebri nad Dvorom pri Žužemberku je nastal Dolenjski bataljon, od koder je odšel en del na Gorjance, kjer je prerastel v Gorjanški bataljon. Po napadu Dolenjskega bataljona na karabinjersko postajo v Žužemberku 26. marca se je bataljon razdelil in čete so odšle na razna področja, kjer so sredi aprila narastle na štiri bataljone (področje Trebnje, Mokronog, Dolenjske Toplice in Gorjanci), v Beli Krajini pa se je razvil Belokranjski odred.

Robotti je že 18. marca pisal podrejenim komandantom, da je prešla aktivnost partizanov v odločne operacije bojnih skupin, ki se neprestano večajo. Začenja se križarska vojna proti zločinskim komunistom.

V pripravi za pomladansko vstajo je glavno poveljstvo 4. aprila izvršilo reorganizacijo slovenske partizanske vojske. Ustanovilo je večje enote, odrede, ki naj bi se razvijali po-

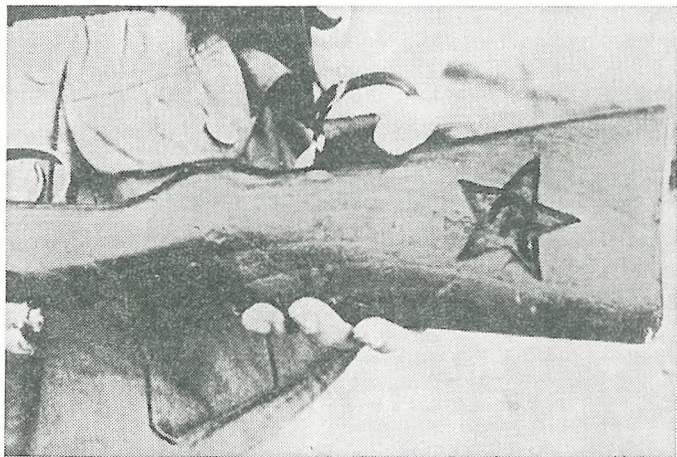
stopoma z razvojem partizanskih enot na Gorenjskem, na Štajerskem, na Koroškem, na Dolenjskem in Primorskem. Odredi naj bi se združili v tri grupe odredov, v 1. grupo (gorenjsko), v 2. grupo (štajersko) in v 3. grupo (dolenjsko). Predvideli so še ustanovitev 4. grupe na Kozjanskem, ki pa ni bila nikdar ustanovljena.

V naredbi od 7. aprila je glavno poveljstvo prvič omenilo svoj veliki pomladanski ofenzivni načrt, večje akcije na Gorenjskem ob pomoči tudi 2. in 3. grupe, medtem ko je 3. grupa dobila še samostojen operativni načrt. Natančni pomladanski operativni načrt, ki se v celoti ni nikdar uresničil, je predvideval osvoboditev obširnih področij na Gorenjskem in v Zasavju, je sporočilo glavno poveljstvo šele 29. aprila, ko je že začelo nastajati osvobojeno ozemlje ob Kolpi na področju 3. grupe odredov.

Po dveh hudih italijanskih izgubah pri napadu blizu Korenitke in v Radohovi vasi 18. in 27. aprila so Italijani 29. aprila ustrelili prvih šest talcev pri Radohovi vasi. Dekret o streljanju talcev, o »katerih se je ugotovilo, da so pristaši komunizma, ali pa je ugotovljeno, da gotovo podpirajo državnim oblastem nasprotno delovanje«, sta izdala Grazioli in Robotti 24. aprila 1942. Ob tem je treba le poudariti, da je bila potemtakem ogromna večina slovenskega naroda proglašena za talce!

Gorenjska. Do srede julija 1941 so nastale v okolici Kamnika in med Šmarno goro in Rašico majne ilegalne partizanske skupine, ki so se začele povezovati v čete in pripravljati na vstajo v okolici Kamnika. Tako je med temi pripravami pri Tacnu padel tudi prvi partizanski strel 22. julija, kar praznujemo kot dan vstaje slovenskega naroda; v noči od 27. na 28. julij pa so partizanske skupine južno od Kamnika naredile vrsto sabotažnih dejanj, kar so Nemci sami označili kot masovno uporniško gibanje, ki je zajelo občine Kamnik, Homec, Radomlje, Domžale, Mengeš, Trzin, Ihan, Dob in Moravče. V načrtu je še bilo, da naj bi se vse skupine po akciji zbrale. To se ni zgodilo, vendar se je sredi avgusta zbralo na Rašici 52 borcev. Tu so slovesno ustanovili Kamniški bataljon, ki so ga nato razdelili na štiri čete, Rašiško, Mengeško-Moravško, Radomeljsko in Kamniško, ter jih poslali na svoja območja.

Nemci so na to vstajo in na akcije više na Gorenjskem hitro odgovorili. Že 28. julija so uvedli policijsko uro (od 10^h zvečer do 4^h zjutraj), 29. julija pa so ustanovili posebno sodišče, ki je že 1. avgusta obsodilo na smrt z ustrelitvijo prve štiri ujetе partizanske borce.

Zaplenjena partizanska puška na Storžiču na Gorenjskem julija 1942

Drugače se je začela vstaja na jeseniškem in kranjskem območju. Tudi o tej poročajo Nemci, da se je od 27. julija do 2. avgusta razplamtela komunistična propaganda in dejavnost od sabotažnih dejanj do oboroženih napadov. Tudi na teh območjih so začele nastajati prve partizanske čete in so se povezale v dva bataljona. Do prvih bojov je prišlo že konec julija in v začetku avgusta. V teh bojih sta padla prva dva gorenjska partizana. Nato naj bi vse gorenjske čete, združene v dva bataljona, napadle Begunje, zloglasni zapor zavednih Slovencev. Po vsej verjetnosti so Nemci za akcijo zvedeli in blokirali Savo. Tako so onemogočili Gorenjskemu bataljonu prehod prek Save, Kranjski bataljon pa so napadli na Storžiču in ga razbili. 8. avgusta so Nemci napadli s pre-

cejšnjimi silami še Gorenjski bataljon na Jelovici, a njegove čete so se umaknile na razna območja.

Nato so se Nemci lotili uničevanja čet Kamniškega bataljona. Najprej so 24. avgusta blizu Tunjic razbili Kamniško četo, 13. septembra so pri Žičah obkolili Radomeljsko četo, a ta se je prebila celo v Ljubljansko pokrajino, kjer je na Podmolniku dobila v dar zastavo IOOF, nato pa je odšla nazaj, a so jo Nemci 28. oktobra razbili na Golčaju in to po izdaji. Pri Selih pri Kamniku so Nemci razbili Mengeško-Moravsko četo in končno tudi Rašiško četo.

Toda vse to ni pomagalo. Nemci so sicer razbijali partizanske enote, a te so se znova zbirale in združevale s partizanskimi enotami kje drugje. Tako je jeseni 1941 začel nastajati v dolinah obeh Sor nov, Cankarjev bataljon, ki je postal vedno aktivnejši. To je omogočilo priprave za novo, decembrsko vstajo na Gorenjskem, ki naj bi zajela bohinjski kot, Dovje—Mojstrano, jeseniški kot ter Poljansko in Selško dolino. Res je, da ta vstaja ni bila dobro pripravljena in da tudi čas zanjo ni bil posebno primeren. Razvoj te vstaje nam je zelo dobro znan iz partizanskih dokumentov, a pogledjmo raje, kako so vstajo v bohinjskem kotu opisali Nemci sami. V tajnem poročilu, ki ga je prejelo samo 60 najvišjih funkcionarjev SS, je 20. februarja 1942 poročal sam Himmler, da so sredi decembra 1941 pridobili komunisti na svojo stran moške iz več občin v bohinjski dolini, ker so trdili, da je Nemčija vojno že izgubila in da rdeča armada povsod napreduje. Vso to akcijo — kot drugod — je »vodilo središče odporniškega gibanja v Ljubljani«. Zbralo se je kakih 200 ljudi, ki so bili delno oboroženi, nekatere skupine so nosile komunistične zastave. Hoteli so zasesti vas in kolodvor v Nomnju in ustaviti vlak. Iz Nomnja naj bi se razširil upor po vsem Bohinju do Bleda. Ko so postavili že precej cestnih ovir, so jih presenetili večji oddelki policije, ki so imeli prav tedaj neko akcijo v teh krajih. Prišlo je do bojov in skupina je bila razpršena v hribe, nekateri pa so se vrnili domov. V nekaj dneh je bilo vstaje konec. Pri partizanih so ostali le voditelji in majhen del upornikov. Iz občine Gorje je bilo zajetih kakih 100 ljudi, od teh bo 16 »v določenem času usmrčenih«, ker so nosili orožje ali postavljali ovire na cestah

Cankarjev bataljon je v Rovitah na Gorenjskem uničil nemško policijsko patruljo 46 mož

in se spopadli s policijo. »Potreben je strog postopek, kajti znova se je izkazalo, da ni nihče, ki je dobro vedel za začetek vstaje, tega javil oblastem,« zaključuje Himmler svoje poročilo. Po nemških poročilih je padlo tedaj 45 mož in 3 ženske, po prekem sodišču pa so ubili še 140 mož in 1 ženo.

Nemci so tudi iz drugih žarišč vstaje za nekaj časa poegnili svoje žandarmerijske postaje in konec decembra so kar se da spoštljivo pisali o gorenjskih partizanih, kako se združujejo v večje ali manjše skupine, kako jih spretno vodijo, kako so dobro oboroženi s težkimi in lahкими strojnícami in drugim avtomatičnim orožjem in da imajo dovolj municije. Zadnje dni leta so bile hude izgube na obeh straneh, a partizanov ni bilo moč obkoliti in uničiti, kajti »vedno odkrijejo odprtino in se prebijejo«.

Nemci so imeli hude izgube v spopadu s Cankarjevim bataljonom na Mladem vrhu. Hudi boji so bili po božiču v Poljanski dolini in Cankarjev bataljon se je prebil k Sv. Mohorju, od tam pa v Dražgoše. Za to so Nemci dobro vedeli

in so bataljon 9. januarja 1942 napadli. Boji so trajali tri dni, potem pa so se morali partizani umakniti in se — razdeljeni po skupinah — prebijati s hudimi izgubami po visokem snegu in v hudem mrazu v razne smeri. Toda, niso bili uničeni! Še več: Nemci so upali in čakali, da bo Hitler priključil Štajersko in Gorenjsko k rajhu. Toda prav zaradi teh dogodkov do tega ni nikdar prišlo, kar so Nemci tudi sami priznali.

Himmler je 9. februarja 1942 poročal, da se od Dražgoš umikajoči partizani — kar so Nemci izvedeli od ujetih partizanov in zaupnikov — verjetno zadržujejo na področju kranjskega in radovljiškega okrožja, kjer so po več kot pettedenskem premoru znova postali aktivni. Gorenjski partizani so se obdržali v vseh važnejših gorenjskih partizanskih žariščih, v Selški in Poljanski dolini, v okolici Kamnika, na Pokljuki, v območju Krvavca in Storžiča. Sredi maja 1942 so bili na Gorenjskem kljub hudim izgubam (27. marca 1942 boji nad Crngrobom, 16. aprila boji v Udenborštu, 22. aprila uničenje partizanske skupine v votlini blizu Okroglega nad Savo) štirje bataljoni, Cankarjev, Kokrški, Kamniški in Poljanski bataljon.

Štajerska. Tudi tod so začele po 22. juniju nastajati ilegalne partizanske skupine, iz katerih so se do konca julija 1941 razvile Pohorska četa, Savinjska četa, Revirska četa, Celjska četa, Brežiška, Mislinjsko-Šaleška, Ptujška in Krška partizanska skupina. Jedro te zadnje so Nemci uničili že 30. julija 1941, ko so v gozdu Dobrava pri Krškem ustrelili njenih deset članov. Revirska četa je v noči od 8. na 9. avgust uspešno napadla žandarmerijsko postajo in rudniško stražo v Zagorju, že sredi avgusta pa so jo Nemci razbili, a partizani so se premaknili drugam. V noči od 4. na 5. avgust je naredila Savinjska četa veliko sabotažno dejanje v Savinjski dolini, v noči od 23. na 24. avgust pa je napadla rudnik v Zabukovici in se nato umaknila na Dobrovlje. Mala Celjska četa je bila razbita 27. avgusta pri Laškem, Pohorska četa pa je v noči od 11. na 12. avgust napadla žandarmerijsko postajo v Ribnici na Pohorju, 3. septembra se je spopadla z Nemci pri Ruški koči, 17. septembra pa je napadla Nemce na Klopnem vrhu, nakar so Nemci proglasili Pohorje za zaprto področje.

Nemci so tudi na Štajerskem dosledno odgovarjali na vsako partizansko akcijo, streljali so talce, preganjali družine

partizanov, razbijali partizanske enote. Toda te so se znova zbirale. In tako je nastal začetek oktobra 1. štajerski bataljon, ki je v noči od 7. na 8. oktober vdrl v Šoštanj, nato pa se umaknil proti Belim vodam. To je bilo veliko in pogumno dejanje. Uiberreither je takoj ukazal ustreliti deset talcev in budno zasledovati to partizansko enoto. Nemci so bataljon izsledili in ga 26. oktobra napadli na Čreti. Bataljon se je po hudih bojih zvečer prebil iz obroča in je že v noči od 28. na 29. oktober odšel proti Brežicam, kjer naj bi — kot pomoč partizanskim enotam iz Ljubljanske pokrajine — poskušal preprečiti nam že znano izseljevanje iz Brežiškega trikota.

V velikem snegu in stalno zasledovan je do 3. novembra prišel nekako do srede Bohorja, a se je moral vrniti proti Rimskim toplicam in še dalje proti Grižam, kjer se je razdelil na več skupin zaradi prezimovanja. Proti koncu oktobra je nastala tudi Brežiška četa, ki je s pogumnim napadom na sodne zapore v Sevnici 12. novembra dvignila veliko nemško hajko, ki je četo 29. novembra razbila.

Položaj slovenske partizanske vojske na začetku zgodnje zime 1941/42 ni bil nikjer ugoden, a vendar je na Gorenjskem rastel nov, Cankarjev bataljon, na Notranjskem Kožlješki ali Krimski bataljon, na Dolenjskem pa 2. štajerski bataljon. Ne Nemcem ne Italijanom se ni posrečilo uničiti OF. Do ponovnega zbiranja partizanov na Štajerskem je prišlo šele aprila 1942 in skupine 1. štajerskega bataljona, ki so srečno prezimile (ne vse, nekaj jih je bilo po izdaji razbitih), so se kmalu namnožile. Postavljena jim je bila kratka, a zelo jasna zapoved: preiti iz defenzive v ofenzivo in to po starem partizanskem pravilu, nenadoma napasti in se ne pustiti iznenaditi.

Primorska. Dežela je bila pod italijansko okupacijo že od začetka novembra 1918 in tudi ustanovitev Ljubljanske pokrajine ni odpravila rapalske meje. Pričakovali bi, da se bo narodnoosvobodilni boj začel tudi na Primorskem z isto ali še večjo silo kot v Ljubljanski pokrajini. Toda začetki tod so bili težki, čeprav na Primorskem ni manjkalo slovenske narodne zavesti in sovraštva do več desetletnega okupatorja. Na Primorskem je v začetku manjkala sila, ki bi bila zmožna in sposobna dvigniti in voditi Primorce v narodnoosvobodilni boj, komunistična partija Slovenije. Te v nobenem primeru ni

mogla nadomestiti komunistična stranka Italije. V znani moskovski izjavi so komunistična partija Jugoslavije, komunistična partija Italije in komunistična partija Avstrije sicer potrdile, da ima slovenski narod pravico do samoodločbe, to je, pravico, da se njegovi, konec prve svetovne vojne in še prej odcepljeni deli, združijo z matično Slovenijo. Obe, komunistična partija Italije in komunistična partija Avstrije sta leta 1941 to znova potrdili in tudi obljubili internacionalistično pomoč, a te ni bilo. Na intervencijo kominterne je komunistična partija Italije končno pristala na ustanavljanje organizacij komunistične partije Slovenije tudi na Primorskem. Če je komunistična partija Slovenije hotela začeti narodnoosvobodilni boj tudi na Primorskem, je morala tja poslati svoje aktiviste in prve partizane. To in še druge težave s komunistično partijo Italije je povzročilo, da je narodnoosvobodilni boj na Primorskem v začetku zaostajal za razvojem v Ljubljanski pokrajini.

Italijanske oblasti so na Primorskem takoj po okupaciji jugoslovanskih predelov poskušale nekoliko ublažiti pritisk na Slovence in Hrvate. Že 31. maja 1941 je pisala generalna direkcija za javno varnost po Mussolinijevem naročilu prefektom goriške, tržaške, reške, puljske in zadarske pokrajine, da je »trenutno potrebno blagohotno ravnanje s Slovani v Kraljevini« in to zaradi blagohotnega nastopanja na jugoslovanskem okupiranem ozemlju. Treba je izboljšati ravnanje z nevarnimi interniranci, razen z najhujšimi krivci. Mussolini je dovolil tudi rabo slovenskega in hrvaškega jezika v cerkvah, češ da so kmečke občine, kjer ljudje ne razumejo drugega kot slovanski jezik in je zato prav, če govori duhovnik v razumljivem jeziku.

Toda tudi s tem Italijani primorske duhovščine niso pridobili. Dovoljenje uporabe slovenskega jezika so potrebovali za to, da so začeli ustanavljati slovenske Marijine družbe in bojkotirati italijansko katoliško akcijo. Goriški kvestor je 27. junija 1941 poročal, da ustanovitev Ljubljanske pokrajine ugodno vpliva tudi na italijanske državljane slovenskega jezika in da jih je mnogo, ki prav nič ne skrivajo zahtev, da bi dobili tudi oni iste kulturne in politične pravice, kot jih imajo v Ljubljanski pokrajini. Zanimivo je, kar pišejo Italijani 5. ju-

lija, da so napad na Sovjetsko zvezo in veliki nemški vojaški uspehi uničili zadnje sanjarsko upanje nekaterih domačinov — Slovencev, melanholičnih panslavistov, ki so gledali v trhljem ruskem orjaku najvišje varstvo in osvoboditelja vseh slovanskih narodov. Mussolini je v posebni brzogovorni 19. julija pohvalil goriškega prefekta, ker ves junij v pokrajini ni bilo nobene protifašistične dejavnosti in »ker se morala ljudstva ni začela majati«.

Tudi začetek avgusta je poročala italijanska policija, da ni bilo opaziti nobenih protiitalijanskih dejanj, bilo pa je nekaj vzklikov za SZ, a v pijanem stanju. Mnogo Goričanov, ki živijo v Ljubljani, je obiskalo svojce. Obiskovalci s Štajerske pripovedujejo o nemškem terorju in hvalijo dobrohotno postopanje Italijanov v Ljubljanski pokrajini. Slovenski kler je še vedno »strnjen proti naši mirni penetraciji in želi kulturne koncesije Ljubljanske pokrajine«. Začetek septembra je policija javila nekaj javnih sramotenj Hitlerja, pritoževala se je nad slabim razdeljevanjem racioniranih živil, 26. septembra pa je poročala, da opravlja domača duhovščina dosledno vse verske obrede v slovenskem jeziku, kar seveda »nasprotuje naši penetraciji«. Dne 15. septembra so imeli Slovenci veliko romanje na Sv. goro. Slovenski kler si je še vedno želel kulturnih koncesij Ljubljanske pokrajine in njen tisk je obsojal nečloveško postopanje Nemcev na Štajerskem in Gorenjskem, na SZ pa je gledal, čeprav je brezbožna in komunistična, kot na krvno vez, ki veže različne slovanske narode ne glede na njihove različne politične režime. Policija je poudarjala, da so ljudje zelo pazljivo zasledovali dogodke v Jugoslaviji, zlasti »terorizem in aktivnost četnikov«, še vedno pa so zelo sovražili Nemce. V poročilu začetek oktobra so že omenjeni napisani znaki srpa in kladiva in »nekaj komunističnih vzklikov«, 28. oktobra pa je dobilo notranje ministrstvo v Rim nujno pismo v zvezi s pripravami velikega sodnega procesa proti Slovincem v Trstu. Pismo pravi, da je že več mesecev v tržaških zaporih 35 ljudi, ki so razdeljeni v dve skupini: prva, 20 ljudi, je bila obtožena sodelovanja v tajni tržaški organizaciji z iredentističnimi cilji, druga, 15 ljudi, pa da je sodelovala v tajni nacionalni slovenski organizaciji s terorističnimi

cilji. Pismo odsvetuje proces v Trstu in pravi, naj bi bil v Rimu, ker se je bati protiitalijanskih in protifašističnih demonstracij celo v Ljubljani. Slab mesec za tem je pisal v Rim tudi tržaški prefekt, da bi bilo bolje, če bi proces predstavili v kak oddaljenejši kraj, dokler se v Trstu položaj ne razčisti, kajti komunistično in antifašistično gibanje se močno širi iz Ljubljanske pokrajine in nujno so potrebne nove sile za varstvo reda in miru.

Procesa sicer niso predstavili, že od začetka decembra pa so kar se le da poostriili vse varnostne ukrepe v Trstu. Začetek decembra je poročala policija o vedno večjem dotoku slovenskih knjig in časopisov iz Ljubljane in je nujno zahtevala kontrolo nad njihovo vsebino.

Začetek marca 1942 so postavili pri Čiginju (Tolmin) in Spodnji Trebuši dvoje prehodnih taborišč za internirance iz Ljubljanske pokrajine, čemur pa se je goriški prefekt uprl, češ da so preblizu meje in bi internirance prebivalstvo moralno podpiralo. Zato so se končno odločili za Gonars.

Že jeseni 1941 moremo na Primorskem govoriti o Pivški četi in o prvem utrjevanju organizacij OF na Krasu. Že prej omenjeni tržaški proces je bil od 2. do 14. decembra. Na procesu so izrekli devet smrtnih obsodb in nad petimi od teh so smrtno kazen izvršili. Toda tržaški proces začetkov narodno-osvobodilnega boja na Primorskem ni ustavil. Samo Pivška četa je že februarja 1942 izvedla toliko najrazličnejših akcij, da so bili Italijani prisiljeni začetek marca ustanoviti štiri policijske oddelke za uničevanje partizanov na tržaškem in videmskem vojnem področju. S prihodom novih partizanov iz Šercerjevega in Cankarjevega bataljona in z začetki delovanja tudi domače kraške mladinske sabotažne skupine so se akcije še povečale. Pivška četa je narastla in ustanovili so še Vipavsko četo. Obe so Italijani 18. aprila 1942 napadli s precejšnjimi silami na Nanosu. Izgube so bile na obeh straneh, a Italijani teh prvih partizanov na Primorskem niso mogli uničiti. Pivška četa se je vrnila na Pivko, Vipavska četa pa je ostala na svojem področju in veliko aktivnost je začel kazati njen Vojkov vod nad Črnim vrhom. Maja 1942 sta nastali še 2. vipavska in Tolminska četa.

Prekmurje. To slovensko deželo so Nemci že aprila 1941 izročili Madžarom, ki so jo priključili v svojo državo. Takoj so začeli preganjati komuniste, drugo, zlasti domačo inteligenco pa so poskušali pridobiti zlepa. Narodnoosvobodilni boj se je začel tudi tod uspešno razvijati, po uspehih prvih sabotažnih akcijah pa so začeli Madžari septembra množično zapirati zavedne Slovence na podlagi podatkov bivše jugoslovanske žandarmerije. Že sredi oktobra je padel prekmurški prvoborec Kovač, konec oktobra pa je bil velik sodni proces v Murski Soboti, na katerem so bili trije obsojeni na smrt, od teh sta bila dva obešena. Ta dogodek in še vrsta drugih so narodnoosvobodilni boj v Prekmurju potisnili v hudo krizo, iz katere si je opomogel počasi in zelo pozno.

Koroška. Začetki narodnoosvobodilnega boja v slovenskem delu te dežele, ki je prišla po sanžermenski mirovni pogodbi in izgubljenem plebiscitu pod Avstrijo, so se tudi zakasnili. Vzrokov za to je bilo več, a eden od teh tudi ta, da komunistična partija Avstrije ni hotela pa tudi ni mogla razumeti našega osvobodilnega gibanja. Iz dveh žarišč naj bi se prenašal narodnoosvobodilni boj na Koroškem, iz Mežiške doline in z Gorenjske.

Častno za to slovensko narodnostno tako preizkušano in preganjano deželo je bilo in je vsekakor to, da je sploh ostala slovenska. To nam lepo dokazuje dvojje Himmlerjevih odredb. Prva od 25. avgusta 1941, v kateri zahteva, naj dve tretjini optantov iz Kanalske doline naselijo zlasti na dvojezičnem ozemlju na Koroškem, to je na ozemlju bivše plebiscitne cone, od tam pa preselijo kakih 200 slovenskih družin, »pa čeprav so ti državi sovražni Slovenci nemški državljani«. Še bolj natančno je opredelil Himmler to dvojezično ozemlje, ki ga je treba na vsak način izseliti, 6. februarja 1943 (torej že po stalingrajski katastrofi). Odredba natančno našteva vse dvojezične občine v okrožjih Wolfsberg, Velikovec, Celovec, Beljak in Šmohor in zahteva, naj se na tem ozemlju utrdi nemška narodnost z izselitvijo narodnostno in politično nesprejemljivih ljudi in s stalno naselitvijo preizkušenih nemških ljudi, posebno onih iz inozemstva in z načrtno ter novo ureditvijo imovinskih odnosov.

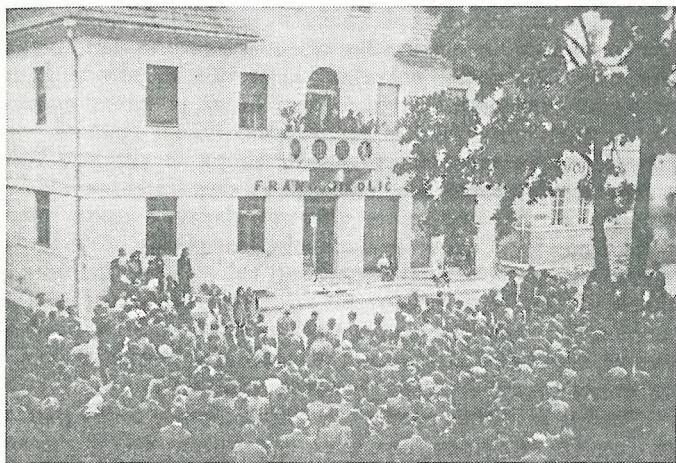
OSVOBOJENO OZEMLJE V LJUBLJANSKI POKRAJINI

Nekaj dni pred 1. majem 1942 so partizanske enote 3. grupe odredov prešle na Kočevskem nad Kolpo v tako ofenzivno dejavnost, da so popolnoma zmedle Italijane. Še več, ti so se začeli umikati iz izpostavljenějšíh manjših postojank v večje in so tako v duhu znanega Robottijevega načrta Primavera sami pomagali čistiti partizanom ozemlje. Dandanes je skoraj težko verjeti, da so se Italijani umaknili z Iga pri Ljubljani že 17. maja in da so partizani prodrli do šole na Barju in v predmestje Ljubljane, kjer je bilo sicer srce narodnoosvobodilnega boja, a tudi Grazioli in Robotti s svojo veliko vojsko. Kot pravljica se dandanes sliši, da si moral imeti dvoje prepustnic, če si hotel obiskati takratno partizansko osvobojeno ozemlje v Suhi Krajini. Izstopil si z vlaka v Stični, kjer si moral na italijanskem bloku pokazati njihovo prepustnico, nato je bila nekaj časa »ničija zemlja«, kmalu pa si prišel na partizanski blok, preko katerega res nisi mogel, če nisi imel partizanske prepustnice, ki si jo moral dobiti v Ljubljani in jih je takrat v glavnem podpisoval Petrač. Vse to je bilo takrat, ko sta bila Hitler in Mussolini na višku svoje moči in slave. Kljukasti križ je vihral visoko na Norveškem, na jugu sta se Rommel in italijanska vojska nevarno bližala Egiptu, na vzhodu sta si izsiljevali dve velikanški nemški bojni grupi pot proti Volgi in Kavkazu, na Atlantiku pa so nemške podmornice potapljale zavezniške ladje in konvoje.

To naše osvobojeno ozemlje ni bilo nekje v nedostopnih in neprehodnih gorah, temveč ob Ljubljanskih vratih, ki jih je poznala vsa takratna svetovna politična in vojaška literatura.

Kočevsko je osvobajal 2. bataljon Notranjskega odreda, Notranjsko 1. in 3. bataljon Notranjskega odreda, 1. bataljon tega odreda je osvobodil Ig. Iz tega bataljona se je v najkrajšem času razvil novi 5. bataljon, medtem ko je 4. bataljon Notranjskega odreda v Dolomitih v Hrastenicah pri Dobrovi pri Ljubljani že v začetku maja zelo potolkel Italijane, ki so imeli 33 mrtvih, 82 ranjenih in 3 pogrešane.

Tudi na Dolenjskem je nastajalo osvobojeno ozemlje in nastal je močan Dolenjski odred s štirimi bataljoni. Pomembno vlogo je pri nastajanju in obrambi osvobojenega ozemlja odigrala tudi 2. grupa odredov, dokler ni odšla na Štajersko. Ta je imela v začetku maja tri močne bataljone, 19. maja pa je iz taborišča na Polici pri Grosupljem odšla proti Štajerski.

Politkomisar Notranjskega odreda III. grupe odredov govori na zborovanju v osvobojeni Sodražici 30. V. 1942

Ker ni mogla čez Savo, se je 21. maja pri Jančah zapletla v hude boje z Nemci, nato pa se je vrnila na Polico. To je bilo istega dne, ko so v Ljubljani Italijani ustrelili na smrt obsojenega Toneta Tomšiča, organizacijskega sekretarja CK KPS, v katerega spomin je glavno poveljstvo takoj ustanovilo 1. slovenski proletarski bataljon, predhodnika Tomšičeve brigade.

Ves junij in do začetka velike italijanske ofenzive pa tudi med njo so partizani branili osvobojeno ozemlje na dva partizanska načina, z obrambo »meja«, toda ne na stalnih položajih, in z napadi okupatorja daleč izven osvobojenega ozemlja. Partizanske enote so tako narastle, da so iz 3. grupe odredov

ustanovili še 5. grupo odredov. Dne 20. junija je odšla 2. grupa odredov (551 borcev) na dolgo pot iz Suhe Krajine prek Notranjske in Dolomitov na Štajersko. Spotoma je 29. junija napadla pri Verdu vlak, ki je vozil ljubljanske internirance v Italijo ter jih 333 rešila. Pri prehodu prek demarkacijske črte v Dolomitih pa je imela hude boje na obeh straneh te črte.

Preden bi prešli na opis zanimive organizacije na osvobojenem ozemlju, si na kratko oglejmo partijsko konferenco delegatov Ljubljanske pokrajine, ki je bila v začetku julija na Kočevskem Rogu. Glavni referent Kidrič je najprej poudaril, da narodnoosvobodilni boj ni ideološki ali razredni boj, temveč boj za osvoboditev naroda, ki pa se združuje tudi z demokratično revolucijo, za katero so dale iniciativo ljudske množice in to zato, ker je nekdanji vladajoči razred izdal svoje ljudstvo. Čeprav je komunistična partija avantgarda v tem boju, pa ne smemo zmanjševati nalog in pomena drugih skupin v OF. Brez Sokolov in krščanskih socialistov bi OF ne bilo. Komunistična partija torej ni začela narodnoosvobodilnega boja niti s programom demokratične revolucije, ni pa se seveda omejevala samo na osvobodilni boj.

Posebej je Kidrič poudaril, da hoče Komunistična partija in z njo OF na osvobojenem ozemlju predvsem troje: pokazati začetke ljudske demokracije, očistiti ozemlje notranjih sovražnikov slovenskega naroda in razgibati ljudske množice, predvsem delavce in kmete.

Kolikšen obseg je imelo prvo osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini, je težko reči, ker so se njegove »meje« večkrat menjavale, ponekod tudi zelo hitro. Ne bomo pretiravali, če bomo dejali, da je to osvobojeno ozemlje na svojem višku obsegalo svet med Kolpo in vzhodnimi obronki Ljubljanskega barja ter med nemško in italijansko demarkacijsko črto in bivšo jugoslovansko-italijansko mejo. Partizani so imeli kontrolo nad vsem tem ozemljem, razen nad komunikacijami, ob katerih so imeli Italijani velike in močne posadke. Tudi pojem osvobojenega ozemlja ni lahko opredeliti. Okupator ni bil preganjan za stalno, a vsekakor za dalj časa kot samo za nekaj dni, za toliko časa pač, da je mogla na njem nastajati ljudska oblast in pokazati že svojo prvo dejavnost. Pri prvem sloven-

skem osvobojenem ozemlju moramo dodati še to, da je ljudska oblast na njem že prehajala v višjo demokratično obliko.

Morda bomo to še lažje razumeli, če se spomnimo na takratno Suho Krajino. Ko so jo Italijani okupirali, so tudi tod, na primer v Hinjah ali Strugah, pustili stare jugoslovanske občine in župane, kar ni nikogar motilo. Že na prelomu 1941/42 pa je bil tudi na Hinjah kot drugod ustanovljen ilegalni terenski odbor OF. Njegovo delo se je kmalu bolj čutilo kot občinska oblast. Tako sta bili v občini dve oblasti, oblast terenskega odbora OF ali ljudska oblast in oblast občinskega ali okupatorjevega odbora. Kmalu junija 1942 so bile osvobojene tudi Hinje in samo po sebi je bilo jasno, da je prevzel — brez kakršnega koli trenja in težav — vso oblast terenski odbor OF in nihče se ni niti spomnil, da bi v kakršni koli obliki še ostal stari občinski odbor. Toda ljudska demokracija je terjala višjo demokratično stopnjo tega svojega oblastnega organa. To je predvidel IOOF že 17. maja 1942, ko je izdal znameniti odlok o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem ozemlju. Ta odlok je ukazoval to, kar so na Hinjah že storili, pa tudi, naj hinjski terenski odbor OF čimprej izpelje volitve v demokratičnejši oblastni organ, v terenski narodnoosvobodilni odbor. V čem je bila ta demokratičnost? Stari terenski odbor OF tudi na Hinjah ni bil voljen, temveč so ga postavili okrajni oziroma okrožni aktivisti OF, novi in to oblastni organ, naj bi sedaj izvolili Hinjčani sami iz svoje srede. Seveda ni bilo moč upati, da so Hinjčani dosegli že tisto razvojno stopnjo v demokratični revoluciji, da ne bi morda izvolili starega občinskega odbora in bi se jim to ne zdelo dobro in samo po sebi umevno. Zato je bilo sem in tja le treba nekako sugerirati kandidate za nove odbornike in to tudi iz vrst aktivistov in partizanov. Gotovo pa bi lahko kandidiral in bil tudi gotovo izvoljen za novega odbornika na primer hinjski župnik, če bi bil zvest pristaš OF. Tako so takratni Hinjčani, aktivisti in partizani izvolili svoj NOO, ki je prevzel oblast, stari terenski odbor OF pa se je nekako vrnil v svojo prvotno dejavnost in je še naprej zbiral vse sile v OF, jih utrjeval v slogi in enotnosti itd.

Tako je bilo povsod na osvobojenem ozemlju in reči moramo, da se je ljudska oblast v NOO marsikje začela dobro

uveljavljati. Ponekod so delili graščinsko zemljo, ponekod pa so jo celo po ruskem vzoru spreminjali v državna posestva. Nekateri aktivisti so pač poznali zgodovino VKP(b) in so mislili, da bo ta veljala tudi pri nas. Nikjer pa niso delili ali sami upravljali cerkvene, župnijske ali samostanske zemlje. Povsod so pobirali zelo natančno predpisan davek in nabirali posojilo. Za urejanje odnosov s cerkveno oblastjo je služila za podlago izjava CK KPS in IOOF o svobodi svetovnega nazora in verskega udejstvovanja, a župni uradi so še naprej ostali javnopravne ustanove.

Toda nastajala so že trenja, kajti na osvobojenem ozemlju se je začel aktivno kazati novi sovražnik, oborožena bela garda, za katere nastanek in širjenje je bil v veliki meri odgovoren tudi katoliški višji in del nižjega klera, čeprav narodno-osvobodilni boj ni imel prav nikjer v programu preganjanje vere in cerkve.

Izvolitev narodnoosvobodilnih odborov in njihovo delovanje je nujno zahtevalo višji organ, ki bi vodil in nadziral njihovo delo. Zato so postavili začasno vlado za osvobojeno ozemlje s potrebnimi poverjeništvii, a začasno samo dotlej, dokler je ne bi potrdil zbor delegatov NOO. Nekateri NOO so te delegate že izvolili, zbor pa je preprečila velika italijanska ofenziva.

Na osvobojenem ozemlju je bilo treba urediti tudi sodstvo, zlasti še zaradi pojava novega, notranjega sovražnika. Manjše zadeve in prepire so reševali odbori OF, a nastajale so hujše in bolj zapletene zadeve. Italijani so si od privoljenja za ustanovitev bele garde in njene aktivnosti obetali mnogo, to je državjansko vojno in zelo je bilo treba paziti, da do nje ni prišlo. Znano je bilo, da na osvobojenem ozemlju nekateri duhovniki organizirajo belo gardo, pa tudi, da tega ne delajo vsi. Kljub temu je nastajala resna nevarnost, da ne bi partizani zapadli v posploševanje, češ, vsi duhovniki organizirajo belo gardo. Od začetka so te silno zapletene zadeve preiskovala in razsojala sodišča pri štabih partizanskih bataljonov, a kmalu se je izkazalo, da temu niso kos. Zato so te zadeve prenašali na vedno višje štabe, dokler ni bila ustanovljena izredna sodna komisija pri IOOF, ki je vsaj deloma napravila red v teh kočljivih zadevah.

Prihranimo si premišljanje o beli gardi za čas po italijanski ofenzivi in pogledjmo, kako je glavni sovražnik, italijanski okupator ocenjeval naše osvobojeno ozemlje, kako se je pripravljaj na veliko ofenzivo in kakšni so bili njegovi uspehi. Že prvo polovico maja 1942 so Italijani dobro vedeli za povezavo slovenskih partizanov s hrvaškimi, o partizanskih koncentracijah na področju Trebelnega, na Kočevskem, v Suhi Krajini in na Notranjskem. Grazioli je znova škodoželjno pisal v Rim, da je Robottijev načrt Primavera prinesel več kot samo nezadovoljive uspehe, to je v eni tretjini pokrajine partizansko osvobojeno ozemlje, čeprav je vsaj 40.000 mož italijanske vojske v pokrajini. Vse to je seveda vedel tudi Robotti, ki je na hitro delal načrte, kako bi obranil vsaj Ljubljano, če bi jo partizani napadli od zunaj, v mestu pa izbruhnila vstaja. Italijanski obveščevalni službi se je zdelo vredno zapisati celo to, kaj je povedalo iz ižanske republike deklet, ki je bilo le preveč prijazno z Italijani: »S silo so me vlekli partizani na trg in me vso pot zmerjali. Ljudje, ki so to gledali, so se smejali in odobraval. Na trgu so mi ostrigli lase in ista usoda je doletela še nekaj deset deklet. Potem so me odvedli v neko gostilno, kjer sem bila zaprta do drugega dne zjutraj, potem pa se mi je posrečilo zbežati.«

Že 18. maja je obveščevalna služba pri II. korpusu svetovala, da »za reševanje našega prestiža ne gre zametavati uslug, ki nam jih ponujajo Slovenci, ki simpatizirajo z nami«. Dalje je obveščevalna služba trdila, da je osvobojeno ozemlje (»razglasitev sovjetov«) povzročilo alarm med klerikalno stranko in da so sedaj nekateri ugledni člani te stranke pripravljeni opustiti svojo pasivnost ter iščejo prilike, da bi sodelovali z italijansko oblastjo in preprečili komunistično nevarnost.

Toda Italijani so bili previdni in so sklepali takole: Slovenec je Slovenec in naš sovražnik. Dve možnosti sta, najprej obračunati s sovražnikom številka 1 (OF) s pomočjo sovražnika št. 2 (bela garda), ki pa mora dati take dokaze zvestobe, da mu bomo lahko povsem zaupali. Po zmagi bomo seveda obračunavali tudi s sovražnikom št. 2. Kot Nemci so tudi Italijani vedno računali na možnost lastnega zloma in bili prepričani, da bi jih takrat napadla oba slovenska sovražnika.

Več kot leto dni so bili Italijani že v Ljubljani, a ugotoviti so morali, da je položaj vedno bolj zapleten in težaven. Njihova obveščevalna služba je zato dolžila začetne nesporazume med Graziolijem in Robottijem, še posebej pa divizijo Granatieri, ki je »bolj znana po vojakihi visoke postave a z omejeno pametjo« in ki ni sposobna za gverilsko bojevanje.

Italijani so znova začeli čistiti Ljubljano 17. junija in so do 1. julija aretirali 17.076 moških in od teh poslali v internacijo 2.663. Robottiju so začele prihajati na pomoč nove sile in tako je imel v začetku ofenzive natanko 71.189 mož in oficirjev (4 popolne divizije, Cacciatori delle Alpi, Isonzo, Macerata in Granatieri di Sardegna, XI. grupa graničarjev, dve fašistični legiji in štiri specialne bataljone M). Če k temu dodamo še druge oborožene enote, dobimo številko 80.000.

To je bila veličastna številka za Ljubljansko pokrajino, ki je imela takrat le 336.279 prebivalcev. Robotti je spričo te velike sile naredil tale načrt: natančno prečesati vso pokrajino, ki jo je razdelil na območja. Območje je prej obkolil, nato natančno prehajkal, potem pa se je lotil naslednjega. Na območjih ob demarkacijski črti, so črto na nemški strani zaprli Nemci. Začel je s Krimom in končal z Gorjanci. Pred začetkom mu je dal nadrejeni komandant Roatta še nekaj tehničnih navodil, ki zelo dobro pokažejo vso krutost tega človeka. Med temi je bilo tudi navodilo: »Deve essere passato per le armi« (ustreljen mora biti vsakdo), kogar zalotijo z orožjem ali s ponarejeno izkaznico na območju operacije. General je izrecno prepovedal takega postaviti samo pred sodišče ali internirati. Prav tako je treba pobiti vse moške, ki bi se vrnili na že očiščeno območje, življenje morejo podariti le tistemu, ki bi se predal z orožjem pred bojem; uničiti morajo vsa poslopja, kjer bi našli orožje ali municijo ali kjer bi bivali partizani. Roatta je tudi določil, kdo mora biti interniran. Vsi, ki ne morejo biti ustreljeni po gornjem ukazu, treba pa je upoštevati, da je premalo taborišč. Na vsak način morajo internirati vse moške na območju Krim—Mokrc, iz bližine Ljubljane in večjih postojank ter iz krajev, ki so za partizane. Dalje iz Ljubljane vsi, na katere je »že pokazal ljubljanski župan (Rupnik), ki bo dal tudi potrebne sezname«. Na razpolago so taborišča v Gonarsu, Monigu, Padovi in na Rabu.

Tako so enote, ki so bile v ofenzivi, že začetek avgusta 1942 vse zajete ljudi na operativnem območju delile na tiste ki so se predali, in na tiste, ki so bili močno osumljeni, da so sodelovali s partizani. Ti dve skupini so odpeljali v ljubljanske kasarne in potem dalje, skupino pa, ki naj bi bila gotovo pri partizanih ali sodelovala z njimi, so postrelili na mestu.

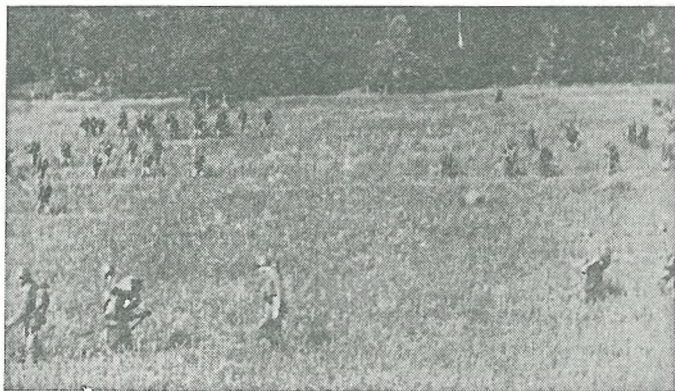
Dne 16. julija ob 10^h dopoldne se je začela prva ofenzivna faza na območje Krim—Mokrc s silami vseh štirih divizij, 20. julija zjutraj pa se je začela druga faza, ki naj bi uničila predvsem partizane v Iškem Vintgarju in dosegla cesto Nova vas—Runarsko—Sodražica—Zapotok. Že 23. julija so Italijani poročali, da so prečesali velik žep na Krimu in Mokrcu po vseh stezicah in kar se le da natančno, ceste pa prevozili z blindiranimi vozili in oklopnjaki. Porušili so mnogo partizanskih taborišč in obrambnih položajev.

Začetek tretje ofenzivne faze, ki so jo razdelili v A in B in naj bi očistila izredno težko območje južne Kočevske od črte Bloke—Podklanec—Sodražica proti Kolpi, je bilo treba preurediti mnogo enot in na pomoč poklicati tudi enote iz reške pokrajine. Robotti je 27. julija dopoldne sam prevozil območje ob cesti Ljubljana—Iška vas—Zgornji Ig—Ustje—Rakitna—Sv. Vid—Vel. Bloke—Grahovo—Cerknica—Rakek—Laze—Logatec—Vrhnika—Ljubljana. 29. julija zjutraj so se enote začele premikati v tretjo ofenzivno fazo, 30. julija pa so Italijani povedali prve številke o izgubah v času od 16. do 28. julija. Sami so imeli 3 padle in 5 ranjenih oficirjev ter 32 padlih in 87 ranjenih vojakov. Na naši strani pa naj bi padlo 150 partizanov, ustreljenih je bilo 239, predalo pa se je 250 ljudi. Tega dne je Robotti poročal Roatti, da je začetek ofenzive ugodno vplival na vojake, ki so se znebili živčne vojne. Vojakom in oficirjem so dobro raztolmačili cilj ofenzive, uničenje komunistov — agentov Moskve, prosil pa je generala, naj vojski zviša obroke hrane in cigaret.

Konec avgusta je Mussolini na vrat na nos obiskal Gorico in zagrozil Slovincem z uničenjem, če ne bodo ubogali. Ob tej priliki mu je Roatta tudi analiziral položaj v Ljubljanski pokrajini. Bolj zanimive so bile Mussolinijeve izjave. Povedal je, da so dobili Italijani od Slovenije le siromašnejši del in

priznal je, da so bili s svojo začetno dobrohotno politiko zelo naivni. Slovencem je treba pokazati, da morejo biti Italijani tudi surovi, ker Slovenci nas ne bodo nikdar marali. Pristal je na pomoč belogardistov, toda brez obveznosti. Dejal je tudi, da ne bi imel ničesar proti preselitvi večine prebivalstva iz Ljubljanske pokrajine. To Mussolinijevo modrost je prenesel Robotti tudi svojim komandantom 2. avgusta v Kočevje. Robottiju je bilo že 4. avgusta jasno, da so se partizani oprijeli taktike prebijanja nazaj na že očiščena območja. Zopet je 6. avgusta prevozil dolgo pot Ljubljana—Vrhnika—Logatec—Rakek—Cerknica—Grahovo—Nova vas—Loški potok—Draga—Čabar—Prezid in nazaj. V Loškem potoku, tako piše, »sem ukazal takoj ustreliti štiri ljudi, ki so bili osumljeni le delnega sodelovanja s partizani«. Veliko junaštvo komandanta 11. korpusa! Tako tudi razumemo, zakaj je število naših žrtev od 16. julija do 6. avgusta narastlo na 1.184 ubitih in postreljenih in zakaj so gorele naše vasi na Notranjskem.

Do 12. avgusta je italijanska vojska opravila svoje rabeljsko delo na Notranjskem in južnem Kočevskem in sile so se začele preurejati za začetek drugega dela tretje ofenzivne faze, za napad na Kočevski Rog, ki se je začel 14. avgusta. Tu je pretila resna nevarnost vodilnim organom narodnoosvobodilnega boja, saj so bili na Rogu obkoljeni z zunanjim in še z notranjim obročem. O tedanji Ljubljani je 16. avgusta zapisala italijanska obveščevala služba tudi tole: »Res je, da se je Ljubljana nekoliko le pomirila, res pa je tudi, da se v njej skriva še veliko komunističnih voditeljev. In od 100.000 ljubljanskih prebivalcev ni mogoče najti niti enega, ki bi nam pokazal vsaj sled za njimi.« Sam Robotti je bil tri dni na Rogu, zato je bilo tudi toliko pobitih ljudi, med temi tudi »nevarna ženska — komunistka, ki se je prikazala iz gozda in skušala odgnati štiri goveje živine in štiri prašiče«. Dne 24. avgusta zjutraj se je začela četrta ofenzivna faza. Na vrsto je prišla Suha krajina. Konec avgusta so se Italijani hvalili, kaj vse so našli in uničili na Kočevskem Rogu: mnogo pomembnih dokumentov glavnega poveljstva, veliko skladišč pri Breznovem križu, tiskarno na Zeleni gorici, partizanske delavnice na Podstenicah z oddelki za orožje, eksploziv, mehaniko, krojačnico, čevljarstvo, mizarstvo in predelovanje mesa.

Italijanska vojska v ofenzivi na Kočevskem avgusta 1942

Toda, pravi obveščevalna služba, treba je uničiti tudi upornega duha, treba je zlomiti voljo voditeljev. Še je mnogo skritih sil v podzemlju. Potrebne so moč, pomoč in propaganda. Moč, ki more uničiti vse, pomoč, ki naj pokaže, da Rim lahko kaznuje hudobne, blagohotno pa nudi roko vsem dobrim itd.

Zjutraj 31. avgusta se je začela peta ofenzivna faza na območje med dolino Krke in nemško-italijansko demarkacijsko črto. O partizanih pišejo Italijani, da je nastalo sicer nekakšno zatišje, a vihar more nastati vsak čas in bo še hujši, kot je bil na začetku. Robotti je imel 10. septembra velik raport na Vidmu pri Krki. Tega se je udeležila tudi bela garda iz bližnjih posojank. Ofenziva je obtičala zaradi reorganizacije vojske in vojaki so bili potrebni počitka.

Dne 12. septembra zjutraj se je začela šesta ofenzivna faza na območju ob demarkacijski črti proti dolini Mirne in Krke do Novega mesta, 13. septembra pa je Robotti z močnejšo enoto nenadno znova udaril na Kočevski Rog, kjer so bili še vedno partizani in vse vodstvo narodnoosvobodilnega boja. Najboljša njegova enota, alpski lovci, ki so bili že devet mesecev v neprestanih bojih, so bili zelo izčrpani, slabo oblečeni in skoraj vsi so imeli strgane čevlje. Nič dosti niso pomagali vse pogostejši Robottijevi obiski pri enotah.

Loški odred pri Sokolih na Hrvaškem septembra 1942

Robotti je dobro vedel, da so partizani še na Rogu, zato je pripravljaj — seveda z manjšimi silami kot prvič — sedmo ofenzivno fazo na Rog; hotel je prikriti tudi velike priprave za končno ofenzivo na Gorjance. Toda nenadni vdor 4. hrvaške (kordunaške) brigade v Belo Krajino, ki je nosila svoje

ranjence z Gorjancev v naše roške bolnice, hud poraz Italijanov pri Kvasici pri Črnomlju 21. septembra (60 mrtvih, 34 ranjenih in 24 pogrešanih), in pojav naše Tomšičeve in Cankarjeve brigade na Planini in Mirni gori, je prisilil Robottija v akcijo na Belo krajino. Zato je bila akcija na Rog končana po hudih bojih že 24. septembra. Da bi pognal partizane iz Bele Krajine — zlasti se je Robotti bal Hrvatov — je začel 28. septembra osmo ofenzivno fazo z belokranjskih obronkov Kočevskega Roga proti Kolpi in jo končal 2. oktobra. Italijani so zapisali 4. oktobra zelo zanimivo, da se more položaj v Sloveniji primerjati s položajem v Črni gori. Tudi tam so Italijani uničili partizane s pomočjo domačih nacionalistov, ki so se tudi borili proti komunizmu, bodo pa seveda v ugodnem trenutku poskušali doseči svoj pravi namen, neodvisnost svoje dežele. V eni kot drugi deželi ljudje še niso zreli, da bi razumeli Leninov nauk, so se pa lahko že prepričali, da more komunizem prinesiti samo bedo in žalost. Zato so sedaj pripravljeni braniti svojo zemljo in se tudi iz ideoloških vzrokov boriti proti komunizmu. V obeh deželah je komunistični boj od začetka podpirala masa in voditelji OF se dobro zavedajo, da brez podpore mas ne bodo nikdar dosegli oblasti v deželi.

Deseta ofenzivna faza, (devete ofenzivne faze ni bilo) ki se je začela 10. oktobra, je povečini segala prek Kolpe, zato je na tem mestu ne bomo omenjali. Zelo zanimivo analizo strategije in taktike glavnega poveljstva med ofenzivo — ki je deloma tudi zelo pravilna — je objavil štab italijanskega 11. korpusa v svojih tedenskih poročilih št. 80. Italijani govorijo o štirih razvojnih fazah naše partizanske taktike. V prvi fazi so se partizanske enote razbile na manjše skupine, s katerimi so napadali vsako italijansko enoto v boke in hrbet. V drugi fazi — ki je ostala samo v načrtih komandantov naj bi partizani znova operirali z večjimi silami, v tretji fazi so se vse enote razbile v čete, ki so se izogibale vsake akcije. To je bila najbolj kritična faza (demoralizacija) in ko so premagali to, se je začela četrta faza, združevanje v večje oddelke in preobražanje teh v udarne brigade.

Še bolj zanimiva, čeprav ne povsem dobra je obširna italijanska analiza »odporniškega gibanja«. Izhaja iz trditve, da je prišlo do ločitve duhov med Slovenci med narodnoosvobo-

dilnim bojem takrat, ko se je začelo gibanje, ki je postalo gospodar položaja, dobivati komunistični značaj, manjšina pa se še ni začela povezovati z Italijani. Množice so bile na strani OF in od te so se začele odvracati šele med italijansko ofenzivo, a to samo tam, »kjer je boljševizem dosegel že zadnjo etapo«. Ker italijanske sile po ofenzivi niso mogle stalno ostati v očiščenih krajih, so bili ljudje prisiljeni »kazati lep obraz Italijanom in partizanom ali pa zgrabiti za orožje«. Doslej se je izkazalo — pravijo Italijani — da še nobena italijanska vojaška akcija, velika ali majhna, ni bila uspešna, ker so bili partizani vedno hitrejši. Partizani so imeli izgube le, če so bili preveč predrzni. Danes nikjer ne srečamo partizanov, čeprav vemo, da so. Ostali sta le dve nalogi, uničiti partizane ter organizacijo in »povsod zanesti duha kontrarevolucije«, to je dati možnost večjega razvoja belogardistom, seveda samo do tiste mere, ki nam jo narekuje pamet, trenutni položaj in možnost praktične uporabe.

Dne 29. oktobra so začeli Italijani zadnjo ofenzivno fazo na Gorjance. V noči od 30. oktobra na 1. november so se partizani prebili pri Mrzlem polju, Italijani pa so česali Gorjance zaman še do 4. novembra. Takrat je bil uradni konec ofenzive. Po italijanskih podatkih je padlo v bojih 1807 partizanov, ustreljenih je bilo 847, z orožjem pa se jih je predalo 1.627.

Seveda je treba poudariti, da je vsako ofenzivno fazo spremljala vrsta večjih ali manjših ofenzivnih akcij po vsej Ljubljanski pokrajini. Vse italijanske enote so bile na koncu utrujene in Robotti je upal, da so partizani razbiti. Zato je 16. novembra ukazal, naj se vse divizije začno premikati v kraje, kjer bi prezimovale. Toda miru ta zima ni prinesla.

BELOGARDISTI IN PLAGOGARDISTI, NARODNI IZDAJALCI

Dejali smo že, da je komunistična stranka z ustanovitvijo OF in takojšnjim začetkom narodnoosvobodilnega boja prehitela in prekrizala vse načrte voditeljev takratnih slovenskih

meščanskih strank. Nekaj je res na tem, da so ti na začetku poskušali doseči z okupatorjem neke vrste sožitje in so zato za kratek čas sodelovali v konzultih ali sosvetu. Ko pa so jeseni 1941 spoznali, da so samo Graziolijevo peto kolo, so začeli nekateri izstopati iz konzulte. Toda bilo je že prepozno; OF je takrat imela že vrhovni plenum, SNOO, glavno poveljstvo, partizanske enote in močne terenske organizacije OF.

Res je, da komunistična partija takoj ob ustanovitvi OF ni povabila k sodelovanju samo tistih bivših slovenskih politikov, ki so že v bivši Jugoslaviji dokazali, da jim je bil narod samo sredstvo za dosego njihovih političnih ciljev. Od vsega začetka in do konca vojne pa je klicala v OF vse poštene, tudi politične ljudi, ki so bili pripravljeni takoj začeti — v kakršni koli obliki — bojevati se za svobodo. Niso pa ne komunistična stranka, ne OF, ne slovenski narod nikdar svetovali ali zahtevali od ljudi, ki se kakor koli niso mogli ali hoteli vključiti v OF, naj se povežejo z okupatorjem.

Napačno bi bilo reči, da so se nekdanji slovenski voditelji razveselili okupacije in da jih huda narodna nesreča ni prizadela. Nihče jim tudi ne more zameriti, če so videli vsaj v začetku manjše zlo v italijanski okupaciji in v italijanskem statutu novo ustanovljene Ljubljanske pokrajine vsaj skromen delček slovenske avtonomije. Njihova hudobija se je začela v jeseni 1941, ko so spoznali, da jih je prehitela OF, za katere nastanek so vedeli od vsega začetka, a so jo podcenjevali in nikakor niso hoteli verjeti, da bi bila komunistična partija zmožna brez njih organizirati slovenski narod. Da so klerikalni voditelji že zelo zgodaj začeli ustanavljati neko ilegalno vojsko, ki naj bi ob pravem času udarila po okupatorju, je dokaz ustanovitev slovenske legije 29. maja 1941. Toda ta organizacija se 1941 ni razvila delj kot do zapiskov nekih tajnih seznamov vojaških obveznikov, medtem ko je imela OF poleti 1941 že svojo pravo vojsko, ki se je že spopadala z bojnim okupatorjem.

Poleti 1941 je bilo prvič moč začutiti zlasti po Ljubljani zelo tiho in previdno šepetanje, da ni še čas za boj in da je škoda žrtev. Toda to je ostalo skoraj neopaženo v takratni Ljubljani, ki je že vrela od borbenega navdušenja. Zato so jeseni 1941 predvsem klerikalni prvaki poskušali s pomočjo

ljubljskega škofa poseči po bolj učinkovitem zaviralnem sredstvu proti razvoju OF. Najprej so jo začeli s pomočjo škofa proglašati za komunistično, nato so jo istovetili s komunistično partijo, nazadnje pa so se zatekli k znanemu stavku v eni od papeških okrožnic, da s komunizmom ne sme v nobeni stvari sodelovati veren katoličan. To so potem ponavljali v vseh mogočih oblikah in inačicah vse dotlej, dokler niso z Nemci vred bežali iz domovine in nekateri s tem niso prenehali niti v begunstvu. Res je, če si nekaj vtepeš v glavo, tudi kar ni res, in to potem neprestano ponavljaš, nazadnje to tudi verjameš.

Toda ne škofova ne papeževa beseda, ne besede nekdanjih voditeljev niso omajale slovenskega naroda v OF. Tako je tem nekdanjim voditeljem ostala zadnja možnost, če so hoteli uničiti OF, povezovati se z okupatorjem in z njegovo pomočjo začeti uničevati svoj lastni narod. To pa je bila narodna izdaja najhujše vrste in oblike.

Sicer pa pogledjmo nekoliko, kaj piše časopis Slovenski narod 13. oktobra 1943 ob drugi obletnici likvidacije enega od klerikalnih voditeljev, dr. Marka Natlačena, pod poglavjem Poslanica akademske mladine. Tu je mišljena študentska mladina, ki se je z Rupnikovim domobranstvom takrat že povezala z novim slovenskim sovražnikom, z Nemci, za boj proti lastnemu narodu. Članek pravi v začetku, da slovenski narod aprila 1941 ni imel nobenega pravega voditelja, po 22. juniju 1941 pa je nastopil »mednarodni komunizem« pod krinko OF. Toda ni se zganila vrhnja plast, ki bi s kratkim zamahom odgrnila slovensko zastavo, s katero se je zagnil komunistični zapeljivec. Vse avtoritete so vztrajale v začetnem molku in »mistika osvoboditve je zajela široke narodne plasti«. Tako je lahko OF prešla k likvidacijam in zapeljana množica je verjela, da so to res izdajalci, verjela bi tudi, če bi bil takrat likvidiran rektor univerze ali škof ali predsednik akademije ali predsednik apelacije, da so bili likvidirani kot narodni izdajalci. Zato ni mogoče preceniti zgodovinske pomembnosti »herojskega poguma tistih, ki so kljub strahotnemu terorju in javnemu zaničevanju trdno vztrajali«. Take »osvobodilne groze« ni bilo nikjer v Evropi. Vsega tega ne bi bilo, če bi italijanske zasedbene oblasti izpolnile poleg za-

sedbenih pravic tudi zasedbene dolžnosti. Tako pa ni bil noben komunistični atentat oblastveno preprečen, nobenemu intelektualnemu komunističnemu prvaku ni bil skrivljen las, če je bila kakšna partizanska enota obkoljena, so ji Italijani brž odprli vrata za umik, komunisti so imeli vedno dovolj italijanskega orožja itd. Vse to — pravi — članek — je bilo mogoče samo zato, ker je bilo komunistično vodstvo povezano z Italijani.

Tako so ti belogardistični izdajalci, takrat že povezani z Nemci, zelo lepo, samo z drugimi besedami, prikazali revolucionarno Ljubljano in same sebe pod italijansko okupacijo. O sami OF so zapisali, da je »goli kriminalni pojav najnižje, bestialne zvrsti«. Del pobeglih belogardistov v tujini še danes trdi, da je bila OF sestavljena »iz najslabših, delomrznih in kriminalnih elementov med našim narodom. Tatovi in vlačuge so prevzeli vodstvo v OF«.

Seveda so belogardisti poskušali opravičevati svoje narodno izdajstvo doma in pred svetom z vsakovrstnimi lažmi, da se borijo za vero, cerkev, slovenski narod itd. Poleg očitne povezave z okupatorjem so poskušali kaliti še eno železo v ognju. Poskušali so ustanoviti svojo ilegalno vojsko in računali so takole: če zmaga fašizem, bo zmagala tudi naša legalna belogardistična vojska. Če pa se bo začela zmaga nagibati na stran Anglo-Amerikancev, bomo nastopili z našo ilegalno vojsko, prvo pa gladko zatajili oziroma izročili na milost in nemilost zmagovalcem. Toda imeli so smolo. Okupator, Italijani in kasneje Nemci so belogardistično pomoč precej drugače ocenjevali. Zato so tudi belogardistično ilegalo prvi in drugi tako razkrili, da je na koncu vojne bežalo z Nemci vred vse, kar je sploh moglo bežati.

Oglejmo si na kratko razvojno pot teh narodnih izdajalcev. Oglejmo si njihovo vodstvo, legalno in ilegalno vojsko.

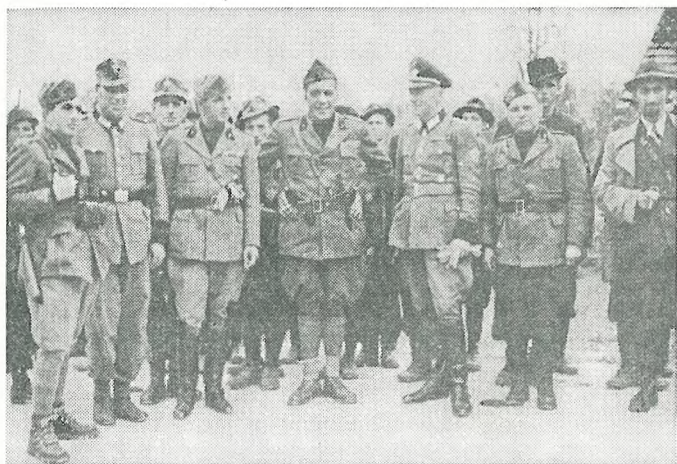
Združeno vodstvo slovenskih političnih strank smo srečali že dvakrat, v narodnem svetu in v Graziolijevi konzultii, iz katere pa so jeseni nekateri začeli izstopati in pričeli snovati ilegalno vodstvo, ki se je na pomlad 1942 končno le oblikovalo v slovensko zavezo; v tej so bili zastopani klerikalni, liberalni in celo nekaj socialdemokratskih voditeljev. Ta slovenska zaveza, ki je bila po tajnih kanalih povezana z

begunsko jugoslovansko vlado v Londonu, je imela več velikih težav. Po navodilih iz Londona javno ne bi smela sodelovati z okupatorjem, a se je zaradi boja proti OF z njim le povezala. Druga težava, ki se je kmalu pokazala, so bili neprestani spori med klerikalci in liberalci, koliko mest naj bi katera od teh strank imela v tej koaliciji. Liberalci so trmasto zahtevali enako zastopstvo v slovenski zavezi. To in še marsikaj drugega je povzročalo majhne pa tudi velike prepire, še več, celo medsebojna ovajanja okupatorju, ki je včasih doseglo take mere in oblike, da so celo Italijani in kasneje Nemci zmajevali z glavami nad moralno vrednostjo teh svojih zaveznikov. Nič manj hudi niso bili tudi spori med starimi in mladimi prvaki v strankah slovenske zaveze. Vzemimo za zgled te vrste spore v klerikalni stranki. Ena smer mlajših (Stražarji) je hotela stare popolnoma izriniti iz vodstva, očitajoč jim popolno nesposobnost, druga skupina mladih (Mladci) pa je bila še hujša in je terjala javno povezavo ter popolno predajo narodove usode okupatorju. To skupino bomo zelo lepo spoznali, ko bomo govorili o razdobju pod nemško okupacijo Ljubljanske pokrajine, kjer je sovražstvo Mladcev do obeh drugih skupin v vodstvu Slovenske ljudske stranke doseglo tako stopnjo, da so s pomočjo gestapa spravljali v Dachau pa tudi na drugi svet skoraj vse stražarje pa tudi stare prvake.

Več skoraj o tej nesrečni Slovenski zvezi ne bi govorili, saj o njej veliko pripoveduje Sajetov Belogardizem. Poglejmo raje, kako so Italijani ocenjevali zbližanje Slovenske zaveze z njimi in kako se je začela ter rastla njena legalna in ilegalna vojska. Po italijanskih poročilih se je zlasti klerikalni del Slovenske zaveze začel zbliževati z Italijani nekako z nastajanjem osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini. Ko je že konec maja 1942 prišlo do prvega spopada med tako imenovano Legijo smrti ali Štajerskim bataljonom in partizani pri Novem mestu, so to Italijani registrirali kot malo prasko, poudarili pa so, da je treba ta nastop nove slovenske formacije spremljati z vso pozornostjo, ker odkriva organizirano reakcijo, ki zasluži previdno ohrabritev, ker je silno občutljiva. Če jih bomo znali pravilno uporabiti — pišejo Italijani — bo anti-komunistični boj v deželi doživel še zanimiv razvoj. Italijani

so takoj obljubili povezati se z voditelji klerikalne stranke, medtem ko je general Rupnik začetek junija 1942 že sodeloval z njimi »v dobrobit Slovenije« kot pišejo Italijani.

Ker je bilo v prvi polovici junija 1942 likvidiranih na Dolenjskem več duhovnikov, je klerikalni časopis Slovenec 21. junija med drugim že odločno zapisal, da slovenski narod

*Belogardisti v družbi z Italijani in Nemci septembra 1942
v Mokronogu*

dobro ve, kaj je sedaj njegova dolžnost; dan za tem pa so Italijani v Horjulu ustrelili osem talcev za likvidiranega župana in njegovo ženo, ki sta sodelovala z italijansko oblastjo.

Kljub temu do kakega vidnejšega javnega zbližanja med Italijani in Slovensko zavezo tudi po začetku italijanske ofenzive ni prišlo, so pa Italijani s simpatijami sprejemali sponzane nastanke belogardističnih oboroženih skupin. Obveščevalna služba je svetovala Robottiju, naj bi tem dal večjo oporo. To je general tudi storil in je vedno raje pristajal na legalizacijo belogardističnih oddelkov ali oddelkov MVAC, kot so jih imenovali Italijani. Sredi avgusta so Italijani pisali, da sta se klerikalna in nacionalna stranka le začeli gibati in

kazati na politični pozornici ter da je »potegnjena dokončna meja — ločnica med uporniškim gibanjem in stranjo, na katero stopajo v boj vse druge stranke«.

Danes je povsem jasno, da je legalna belogardistična vojska nastajala na dva načina. Prvo jedro so ustanovili — v začetku res ilegalno — pristaši Mihailovičevega poverjenika za Slovenijo majorja Novaka pri Sv. Urhu nad Dobrunjami. To enoto so sestavljali bivši jugoslovanski oficirji in podoficirji, del liberalcev in klerikalcev. Enota se je na pomlad 1942 premaknila prek Suhe krajine v okolico Novega mesta; tu so jo Italijani legalizirali, pred ljudmi in partizansko vojsko pa se je še nekaj časa skrivala pod imenom Štajerski bataljon ali Legija smrti. Drugo jedro so bile belogardistične postojanke, ki so v začetku res nastajale nekako spontano, toda Italijani so jih zelo kmalu oborožili. Italijani so obe vrsti bele garde imenovali MVAC, mi pa prvo vrsto četnike, drugo belogardiste.

Že v drugi polovici avgusta se je zlasti klerikalni del v Slovenski zavezi zbal prevelikega in očitnega sodelovanja z Italijani in je zato poskušal bolj utrjevati svojo ilegalno vojsko. Italijani so to takoj opazili in začeli vedno bolj pritiskati na klerikalno vodstvo, naj tudi uradno in javno obsodi komunizem (OF), kajti doslej ga je po svoji službeni dolžnosti obsodil samo škof. Začetek septembra so se začeli zelo jasno kazati vsi pogubonosni znaki bele garde: sodelovanje z Italijani v ofenzivi, lov in pobijanje posameznih partizanov, izročanje ujetih partizanov Italijanom, poročila Italijanom o gibanju in namerah partizanov, »masovno prehajanje v antikomunistične oddelke, da bi se izognili partizanski rekrutaciji«, prošnje prebivalcev, naj bi se italijanska vojska stalno naselila v njihovih krajih itd. Italijani so sredi septembra škodoželjno zapisali: »Vsa uporniška fronta se je začela rušiti!«

To sicer ni bilo res, nastajati pa je začela resna nevarnost za začetek državljanske vojne. Italijani so 20. septembra pisali, da se je začelo kazati v antikomunističnem gibanju že sovražstvo ideološkega značaja, kar je treba zelo dobro izkoristiti, treba pa je seveda to gibanje »dobro držati na vajetih, da ga bomo vedno bolj usmerjali proti našim bližnjim in daljnim ciljem in preprečevali tudi njegova morebitna stranpota«.

Tako je slovenska zaveza svojo MVAC žrtvovala Italijanom in nad njo ni imela več oblasti. Ostala ji je še ilegalna garnitura. Če bi tudi to poslala na teren, bi tudi ta ne mogla ostati dolgo časa skrita pred previdnimi Italijani. Zato je Slovenska zaveza izbrala drugo pot. Začela je v svojo legalno MVAC pošiljati svoje ilegalce; tu naj bi zavzeli komandne položaje in ob pravem času udarili po Italijanih. A tudi tod niso imeli sreče, kot bomo še videli. Italijani so zelo kmalu spregledali to igro, kmalu pa se je začela tudi nelojalna konkurenca med liberalno ilegalno, majorjem Novakom, in klerikalno ilegalno.

Jeseni 1941 sta izstopila iz konzulte Natlačen in Pucelj. Ljubljanski škof je poslal 26. septembra 1942 Grazioliu zelo zanimivo spomenico. V uvodu je obsodil OF kot komunistično, pohvalil je statut Ljubljanske pokrajine, ki naj bi dajal Slovincem avtonomen položaj, nato pa je precej odločno skritiziral nedelavnost konzulte in napake, ki so jih Italijani naredili: ustanovitev fašistične stranke v Ljubljanski pokrajini, drakonske ukrepe kot reakcijo na delovanje OF itd. Nato je prešel škof »v imenu vseh Slovencev« h glavnim zahtevam. Zahteval je strogo pravičnost in zakonitost v upravi, načelno veljavnost jugoslovanskih zakonov, kolikor spremembe ne zahtevajo vojne okoliščine in izredne razmere, z jamčeno osebno svobodo, nedotakljivost lastnine, vrnitev iz internacij vseh, pri katerih niso bili dani zakoniti pogoji za omejitev svobode itd. Zanimiv je zaključek spomenice: »Prepričan sem, da ne bi bilo težko najti način, ki bi omogočil izvrševanje zgoraj omenjenega programa, ne da bi pri tem trpeli interesi kraljevine Italije najmanjšo škodo. Nasprotno, izpolnitev teh želja bi bilo jamstvo, da se bodo lojalni elementi znatno okrepili, da se bo sožitje pod novim gospodarjem pokrajine in njenim narodom poglobilo in da bodo mogle brez težav tudi iz samega naroda zrasti sile, ki bodo pripomogle k splošnemu pomirjenju pokrajine.«

Zelo rad verjamem, da je bil Grazioli divji, ko je prebral spomenico, kot je to povedal sam škof Rožman že v begunstvu pred lastnim narodom, ko je poskušal omajati teže obtožbe, ki jo je vložil proti njemu njegov lastni narod pred vojaškim sodiščem v Ljubljani. Prav takrat ko je škof pisal to

spomenico, so že iz »samega naroda« zrastle tele belogardi-
stične sile: 77 večjih in manjših postojank z 2.823 možmi, od
katerih je bilo oboroženih 2.297. Ko je 13. oktobra 1942 padel
v Ljubljani steber in organizator bele garde dr. Natlačen, je
ljubljski škof ob njegovem grobu zaklical: »Združite se vsi,
ki verujete v Boga ter sebi in potomcem želite življenje, lepše
in boljše, kakor ga ponuja brezbožni komunizem!«

Zakaj ni škof Rožman povedal prave resnice o Natlačenu,
ni težko uganiti. Natlačenova smrt in škofove besede pa so
tako vplivale na Slovensko zavezo, da so se — seveda le stari
politiki — končno združili na »skupni narodno-politični pro-
gram vseh Slovencev v okupirani domovini«, ki so ga izdali
30. oktobra 1942. Ta se glasi:

1. Obnovljena in razširjena kraljevina Jugoslavija;
2. Svobodna Slovenija »z vsem njej na podlagi narodnost-
nega načela pripadajočim gospodarsko in prometno zaokro-
ženim ozemljem kot samostojni in enakopravni sestavni del
Jugoslavije;

3. Notranja ureditev obnovljene Jugoslavije le v soglasju
vseh njenih sestavnih delov na podlagi enakosti pravic in dol-
žnosti na federativni podlagi;

4. Naloge skupne države so: urejanje mednarodnih od-
nosov, obramba državne samostojnosti in ozemeljske nedo-
takljivosti ter določanje splošnih smernic za skladno sožitje
vseh njenih delov. Vse drugo pride v pristojnosti federativnih
državnih delov;

5. Jugoslavija je enotno gospodarsko območje in njen
gospodarski socialni sistem mora podrejati sebične težnje po-
sameznika narodom in javni korist;

6. Jugoslavija naj se združi v duhu popolne enakoprav-
nosti in sporazumno z Bolgarijo, na severu pa naj bi imela
skupne meje in dosegla čim tesnejšo povezavo s Poljsko —
Češko — slovaško federacijo, kolikor ne bi prišlo do enotne
zveze severnih in južnih slovanskih držav;

7. Slovenski člani jugoslovanske vlade v Londonu in drugi
člani slovenskega narodnega odbora v emigraciji naj skrbijo
za uresničevanje gornjih točk v okviru zavezniškega mirov-
nega programa, Slovenci v obeh Amerikah pa naj njihova
prizadevanja vsestransko podpirajo.

Ni dvoma, da so bile nekatere zahteve prav dobre, nekatere pa smešne in otročje. Zelo ostro so ta program že takrat napadli mlajši klerikalni politiki, Stražarji. Tem ni bilo všeč že to, da ni bila Slovenija omenjena že v prvi točki in da se omenja šele v drugi, a le kot del Jugoslavije. To je bilo po njihovem načelno zgrešeno, ker jugoslovanskega unitarizma ni ne v sociološki stvarnosti, ne v volji jugoslovanskih narodov. Nenaravno stališče, da je Slovenija samo del Jugoslavije, more imeti lahko usodne praktične posledice tako glede slovenskih ozemeljskih zahtev kot glede slovenskega državno-pravnega položaja. Če na tem vztrajajo v krogih jugoslovanske vlade v Londonu, je to obžalovanja vredno, če pa skušajo to nekateri spraviti v slovenski narodni program, je treba to na vsak način preprečiti. Koncept niti z besedo ne omenja eno od glavnih nadaljnjih teženj slovenskega naroda, neposredno ozemeljsko zvezo s severnimi Slovani. Ta bistvena pomanjkljivost je poudčrtana že v tem, ker se izrecno poudčuje enotnost jugoslovanskega gospodarskega prostora in izraža želja po balkanski zvezi. Oboje je sicer iz splošnega jugoslovanskega stališča pravilno, iz slovenskega pa manj pomembno kot neposredna zveza s severnimi Slovani, ki nam daje strateško varnost pred germanskim pritiskom in nam istočasno omogoča izvrševanje naravne slovenske gospodarske vloge kot bližnjega zaledja srednjeevropske luke Trsta.

Rekli smo, da se je Slovenski zavezi ponesrečila tudi akcija z njeno ilegalno vojsko. Opisovanje te ilegalne vojske je precej zapleteno, kajti v Slovenski zavezi so obstojale tri ilegalne legije, klerikalna slovenska legija, liberalna sokolska legija in strankarsko več ali manj neopredeljena narodna legija. Omenili smo že majorja Novaka, ki je s pomočjo Italijanov snoval in ustanavljal ilegalno jugoslovansko vojsko v domovini, četnike ali legijo smrti. Vse legije Slovenske zaveze in Novakovi četniki so se včasih med seboj zelo prepletali, skupno vsem je bilo le sodelovanje z okupatorjem in boj proti lastnemu narodu. Številčno največja je bila seveda klerikalna Slovenska legija, zato si jo na kratko oglejmo. Ustanovljena je bila že 29. maja 1941 in njen organizator je v emigraciji zapisal, da je bila ustanovljena zato, da naj bi nastopila, ko bi bilo to potrebno za naš narod. Ker pa so komunisti izrabili

okupacijo »za izvedbo svoje revolucije«, je bila Slovenski legiji vsiljena nova naloga, »braniti slovenske svetinje, življenja in premoženje«. Ko je major Novak ustanovil začetek maja 1942 prvi četniški oddelek (legijo smrti), so vanj vstopili tudi nekateri iz slovenske legije in odšli z oddelkom od Sv. Urha v okolico Novega mesta in od tam pod Gorjance. Niso pa imeli v njem dosti opore, ker so bili komandanti povečini liberalci, vojni kurati pa iz mladčevske smeri.

Tako je to prvo vojaško formacijo, legijo smrti sestavljala zelo pisana družčina: bivši jugoslovanski oficirji, liberalci, Mladci in člani zmerne slovenske legije. Vsi so si nad legijo lastili komando, najbolj sistematično in vztrajno pa so se skušali dokopati do nje Mladci. Ti so v enoti ustanavljali svoja posebna jedra (celice), ustanavljali so tudi ženske oddelke, vse pa so obvezovali z zelo strogo prisego.

Pomladi 1942 je slovenska zaveza postavila komando nad vsemi tremi legijami; ta naj bi izpeljala vojaško organizacijo, obenem pa je slovenska zaveza to svojo najvišjo komando povezovala z majorjem Novakom kot glavnim komandantom jugoslovanske vojske v domovini. Na sestanku vodstva slovenske zaveze začetek avgusta 1942 pri ljubljanskem škofu so se končno odločili za dvoje borbениh garnitur, legalne in ilegalne. Večino svojih sil so poslali v legalne formacije, ilegalne pa naj bi stale ob strani in se povezovala z ilegalno jugoslovansko vojsko. To je storila predvsem slovenska legija. Poveljstvo te legije je 6. avgusta ukazalo svojim članom, naj odidejo v skupna taborišča pod Gorjanci, k Sv. Joštu nad Vrhniko, na Ježico pri Ljubljani, pri Velikih Laščah in na Blokah. Ker so Italijani legalizirali legijo smrti in jo izenačili z MVAC, so se začela velika trenja med komando legije smrti in člani slovenske legije, ki so zlasti komandantu očitali razvratno življenje. Zato so se Mladci začetek septembra 1942 začeli pripravljati na udar v legiji smrti, še prej pa so jo temeljito očrnili v Ljubljani: oficirji pijančujejo, moštvo pleni hrano in vse kar jim pride pod roko, »naši fantje nastopajo slabše kot partizani«, oficirji ne poznajo nobene morale, ujete partizane obsoja na smrt samo komandant. »Če ujamejo partizane ali če se sami predajo, je prva beseda, treba jih je pobiti! Če izvedo, da je bil kdo od teh sokol, je pomiloščen... Zelo

slabo je vplivalo na fante, ko so pred justifikacijo mučili dva partizana. Najprej ju je komandant pretepal z bikovko, nato so ju slekli, privezali na kol in pekli ob ognju, da bi priznala. Oba sta tulila od bolečin in prosila usmiljenja... Kurat je protestiral proti takemu postopanju, a so se mu smejali, naj ne bo tako sentimentalen. Končno so ju ustrelili, vsa opečena po hrbtu in trebuhu. Tulila sta in klicala Jezusa in Marijo na pomoč.«

To pismo je škof Rožman dobro poznal, saj je bilo naslovljeno njemu in zakaj ni vsaj nekaj odlomkov tega pisma prebral tudi ob Natlačénovem grobu? Nevzdržne razmere so odpravili šele Italijani, ko so začeli legijo smrti organizirati v bataljone, pa tudi strahoviti poraz enega od teh bataljonov na Suhorju v Beli Krajini.

Konec marca 1943 se je sestal major Novak s predstavniki Slovenske legije in poudaril, da je MVAC že tako prišla pod komando Italijanov, da se nad tem zgražajo doma in v tujini. Treba je začeti misliti na pravo ilegalo, a ker je nacionalistov malo, naj da svoje ljudi tudi slovenska legija. Tako je začela nastajati nekaj časa zopet ilegalna plava garda, ki je prenesla svojo bazo nad Podlipo pri Vrhniki. To naj bi bil drugi zarodek jugoslovanske vojske v domovini. Toda tudi v tej so se začela trenja glede komandnih položajev, še večja trenja pa so še nadalje trajala zaradi komandnih položajev v MVAC, kajti vedno bolj je postajalo jasno, da misli Novak potegniti v ilegalo vso MVAC, kar je tudi sam priznal na proslavi druge obletnice obstoja slovenske legije v Rokodelskem domu v Ljubljani.

Novak je kmalu uvidel, da klerikalci ne bodo izpustili svoje MVAC, zato je poskušal svojo namero izvesti s pomočjo takratnega vrhovnega italijanskega komandanta v Sloveniji, generala Gambare, ki je Novakovi vojski oddelil svobodno cono v okolici Novega mesta. Takrat je Novak pretrgal vse zveze s klerikalci, naslonil pa se je na liberalni del v Slovenski zavezi. Tako je šla tudi druga ilegala jugoslovanske vojske v domovini po vodi in Novak se je začel s svojo vojsko premikati od Sv. Treh kraljev v Iški Vintgar in od tam proti Dolenjski. Novak je v sporazumu z Gambaro razdelil Ljub-

ljansko pokrajino po progi Ljubljana—Kočevje na dva inšpektorata in določil komandanta za Notranjsko in Dolenjsko.

Klerikalci so na to Novakovo akcijo odgovorili tako, da so razdelili vso Slovenijo na vojaška območja, za Ljubljansko pokrajino pa določili ustanovitev 17 bataljonov slovenske legije in postavili svojega vrhovnega komandanta. Nerodno je bilo samo to, ker je bil Novak pooblaščenec Draže Mihailovića in torej vrhovni komandant jugoslovanske vojske za Slovenijo. Zato so začeli klerikalci po strmoglavljenju Mussolinija le popuščati in so bili pripravljeni odstopiti Novaku eno četrtino moštva iz MVAC, vendar so iz previdnosti ustanovili posebno novo komando, poveljstvo javne varnosti.

Dne 8. avgusta 1943 je izdal Novak dnevno povelje, v katerem je dejal, da se bliža ura odločitve in da je treba imeti močno vojsko, ki bo naredila red znotraj in izpolnila naše hotenje na zunaj. Predlagal je pomirjenje med strankami, predvsem pa je želel spravo s klerikalno slovensko legijo. Prav tiste dni pa si je bilo v laseh samo vodstvo slovenske legije, kako rešiti vprašanje, kam naj gre MVAC in slovenska legija, če pridejo Nemci. Prvi so zahtevali, naj vsi ostanejo na mestu s svojo prvotno nalogo, boj s komunisti, drugi pa so trdili, naj gredo v gozd. Zmagal je kompromis, nekaj v gozd, a ne predaleč.

Sredi avgusta je bila slovenska legija pripravljena dati Novaku 400 mož, da bi se znebila očitka, da slovenska legija ni zastopana v četnikih. To so Mladci ostro obsojali kot »notranje izdajstvo katoliške skupnosti, ki so ga zagrešili naši voditelji«. Mladci so trdili, da je med njimi in Novakom tak razloček kot med katolicizmom in OF. Prav ti Mladci so 20. avgusta sporočili, da so ustanovili lastno ilegalo nekje pri Sostrem, ki bo, ko bo dovolj močna, odšla na Štajersko.

Na kapitulacijo Italije se je pripravljalo tudi poveljstvo javne varnosti, ki je 27. avgusta izdalo povelje, da je le ono poveljstvo slovenske narodne vojske in da naj vsa MVAC ostane na svojih mestih v strogi pripravljenosti. Pod nobenim pogojem se ta ne sme dati razorožiti nikomur, kar velja tudi, če pridejo Nemci. Vendar naj jih takrat ostane v kasarnah samo deset procentov, in to starejših, ki naj se predstavijo Nemcem kot krajevna varnostna straža oziroma prostovoljni

žandarji. Naslednji ukaz je izdalo poveljstvo 6. septembra, naj se MVAC takoj razide. Moštvo od 18. do 26. leta naj odide z orožjem »tako v goščo in formira oddelke slovenskih goščarjev«, drugi pa naj orožje skrijejo in ostanejo doma. Iz goščarjev je to poveljstvo ustanovilo pet oddelkov. Prvi oddelek na območju Krim—Rakitna, drugi na območju Snežnik—Javornik, tretji na območju Mala gora pri Ribnici, četrti na območju Polhograjski Dolomiti—Hrušica in peti oddelek na območju Škocjan—Mirna. V tem povelju je bilo tudi rečeno, da oddelki goščarjev sodelujejo s četniki, partizanov načelno ne napadajo, pač pa sebe in narod energično branijo.

Tako je torej bela garda — narodni izdajalci — imela na predvečer kapitulacije Italije dve vrhovni komandi: Novakovo, ki je svojo vojsko premikala proti Gorskemu Kotaru, kamor ni nikdar prišla, in komando goščarjev, ki je svojo vojsko razdelila na oddelke in za vsak oddelek določila natančno število bataljonov.

RAZDOBJE DO KAPITULACIJE ITALIJE

Najpomembnejši politični dogodek po italijanski ofenzivi 1942 je bilo novembrsko zasedanje vrhovnega plenuma OF, ki je izrekel IOOF popolno zaupanje in ugotovil, da so v OF ostale vse skupine. Velika ofenziva in vse njene posledice OF niso uničile. Res je, da sta zlasti prvi dve ofenzivni fazi precej prizadeli partizansko vojsko, ker je ta sprva, dokler ni spoznala velikosti in namena te ofenzive, poskušala celo držati fronto. Že Italijani pa so prav kmalu opazili njeno vrnitev k pravi partizanski taktiki, o čemer smo že govorili.

Ker so Italijani postopoma čistili Ljubljansko pokrajino, se je še v neočiščenih krajih razvijalo življenje na osvobojenem ozemlju dalje, razen kolikor tega niso ovirali pogosti sovražnikovi večji ali manjši ofenzivni sunki. Glavno poveljstvo je 25. julija 1942 izdalo naredbo o paraliziranju italijanske ofenzive z nenehnim napadanjem. Začelo je tudi reorganizirati partizansko vojsko; štab Krimskega odreda pa se je že konec julija vrnil na svoje območje, ki so ga Italijani že očistili. Teže

pa je postalo za vodstvo osvobodilnega boja, ko se je 14. avgusta znašlo popolnoma obkoljeno na Kočevskem Rogu. Po neuspešnem poskusu preboja se je zakonspiriralo do 23. avgusta, izven Roga pa je ostal del operativnega štaba, ki je uspešno ukrepal, zbiral in reorganiziral partizansko vojsko ter vodil operacije predvsem za deblokiranje Kočevskega Roga. Na Rogu bi kmalu prišlo do velike katastrofe 26. avgusta, ko se je vodstvo poskušalo izviti z Roga, a so ga Italijani ta dan napadli in razbili v dve skupini, Kardeljevo, ki se je tik za italijansko ofenzivo prebijala prek Suhe krajine na Podlipoglav, in Kidričevo, ki se je umaknila nazaj na Rog. Obe skupini sta bili ločeni en mesec, ko sta se zopet sešli na Podlipoglavu.

Obe skupini sta razvili veliko politično dejavnost, ki bi jo mogli na kratko označiti nekako takole: glavnemu sovražniku — okupatorju se je pridružil še notranji sovražnik, bela garda. Tolči je treba oba, paziti pa, da prikažemo drugega v pravi podobi kot okupatorjevega sodelavca in narodnega izdajalca. Najprej pa je treba storiti vse, da bi rešili zapeljani del belogardistov, teh pa je bila velika večina. Teh poskusov je bilo zelo veliko, od prepričevanja do številnih pomilostitev posameznikov in splošnih amnestij, toda uspeh ni bil velik. Več kot gotovo je, da je bilo na primer takratnim suhokrajnskimi belogardističnim fantom in možem prav toliko za vero in cerkev, kot je večini suhokrajincev danes. To je stara navada, ki se je podedovala iz roda v rod. Pa ne samo to. Slišali smo že, kako so Italijani sami rekrutirali za belo gardo in zraven tudi poudarjali, da bodo belogardisti varovali samo domačo vas in če bo mir pred partizani, ne bo več italijanskih ofenziv in vsega, kar te ofenzive spremlja. Omeniti je tudi treba, da je prihajala zima. Na snegu, kot so spali takrat partizani, ni bil vsak voljan spati. Dodajmo k temu še ves bobneči ogenj propagande belogardističnih voditeljev od škofa do vaškega kaplana ali župnika, od bivših političnih voditeljev do cele poplave političnih in verskih časopisov in priznati moramo, da je bilo ubogemu belogardistu — če je kdaj sploh utegnil in znal misliti z lastno glavo — pot iz bele garde k partizanom zelo težavna. Še težavnejša tudi zato, ker so Italijani vse belogardistične postojanke vedno bolj pogosto upo-

rabljali tudi za svoje vojne operacije, ki so se končavale z žrtvami na obeh straneh. Če je belogardist že verjel, da je partizanska amnestija resno in iskreno mišljena, je še vedno glodal v njem črv nezaupanja: ali bodo verjeli, da jaz nisem streljal na partizane!

Zelo aktivna je bila tudi skupina operativnega štaba, ki je med ofenzivo ostala izven Roga. Spretno je preurejala partizansko vojsko in je začetek septembra 1942 ustanovila še dve brigadi. Prva slovenska brigada Toneta Tomšiča je bila ustanovljena že nekaj dni pred začetkom italijanske ofenzive, Gubčeva in Cankarjeva sta bili ustanovljeni v začetku septembra, v začetku oktobra pa je bila ustanovljena še Šercerjeva brigada. Tako je italijanska ofenziva, katere glavna naloga je bila razbiti partizansko vojsko, nehote pripomogla k njeni okrepitvi, ustanovitvi prvih štirih udarnih brigad. Seveda so ostali še tudi vsi nam že znani odredi.

Tomšičeva, Gubčeva in Cankarjeva brigada so po naročilu Kidričeve skupine že 18. septembra naredile veliko očiščevalno akcijo proti belogardistom v Suhi krajini. Večji pomen te akcije je bil v tem, da so Suhokrajinčani znova videli veliko partizansko koncentracijo. V istem času so bile velike očiščevalne akcije tudi na Notranjskem.

Ko se je vodstvo po enem mesecu znova zbralo, je na Podlipoglavu 1. oktobra izvedlo reorganizacijo glavnega poveljstva. IOOF je postavil nov glavni štab, komisarju pa postavil tri pomočnike iz vrst treh ustanovnih skupin OF. Aktivnost štirih brigad in odredov se je večala. Od pomembnejših zmag moramo omeniti uničenje belogardistične postojanke na Suhorju, na Ajdovcu, napad na fašistično postojanko v gradu Dob pri Mirni. Mnogo je k tem zmagam pripomoglo tudi vodstvo oficirjev, ki jih je poslal Tito v Slovenijo.

Vodstvo narodnoosvobodilnega boja se je s Podlipoglava premaknilo v Polhograjske Dolomite, ker je to zahtevala potreba čim boljše povezave z Ljubljano, Gorenjsko in Primorsko. Konec leta 1942. so preuredili slovensko partizansko vojsko. Postavljene so bile štiri operativne cone: I (Dolenjska), II. (Notranjska), III. (Alpska) in IV. (Štajerska). V Dolenjsko operativno cono so spadali Gubčeva in Cankarjeva brigada ter Vzhodnodolenjski in Zahodnodolenjski odred, v Notranj-

Borci 1. bataljona Tomšičeve brigade decembra 1942

sko operativno cono Tomšičeva in Šercerjeva brigada ter Notranjski odred, v Alpsko cono Soški, Gorenjski in Dolomitski odred in v Štajersko cono Kamniški, Moravški, Kozjanski, Savinjski in Pohorski odred.

Januarja 1943 so Tomšičeva, Gubčeva in Cankarjeva brigada razvile veliko aktivnost v Temeniški dolini, Šercerjeva pa se je z Mokrcu spuščala v bližnjo in daljno okolico ali pa sprejemala boje na samem Mokrcu. Novo leto je prineslo tudi preureditev v IOOF. Predsednik je postal Josip Vidmar, tajnik Boris Kidrič, na eno od podpredsedniških mest v AVNOJ je bil imenovan Kocbek, v izvršilni odbor AVNOJ Kardelj in Rus, v plenum pa Vidmar, Kidrič, Fajfar in Rus. IOOF je dobil tudi dva nova člana, Breclja in Poliča.

Za postojankami v Temeniški dolini so tri brigade v noči od 13. na 14. januar napadle Št. Vid pri Stični, v noči od 16. na 17. januar pa Polico. Plaz treh brigad se je torej valil proti Ljubljani, nenadoma pa ga je ustavil klic vrhovnega štaba NOV in POJ, naj slovenske sile nujno vpadejo v hrbet sovražniku, ki je začel sredi januarja 1943 veliko ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju s središčem v Bihaću. Tri slovenske

brigade so se že 26. januarja na Žumberku povezale s hrvaško operativno cono, a Italijani so to koncentracijo odkrili in začeli 29. januarja veliko ofenzivo proti Žumberku; ta se je končala pod osebnim Gambarovim vodstvom 3. februarja z zelo hudimi italijanskimi izgubami, 59 mrtvih, 60 ranjenih in 39 pogrešanih. Nazaj grede so naše enote s pomočjo hrvaških enot napadle v noči od 19. na 20. februar belogardistično postojanko v Pleterjih, od 4. na 5. marec pa Metliko. Ves ta čas je imela hude boje tudi Šerčerjeva brigada in konec februarja so jo Italijani le potisnili z Mokrcia.

Na vrsto je prišlo ponovno čiščenje Suhe krajine, za kar je glavni štab porabil vse štiri brigade: Tomšičevo za napad na Ambrus, Šerčerjevo na Korinj, Cankarjevo na Hočevje, Gubčevo pa za zavarovanje akcije in rušenje železnice med Zdensko vasjo in Čušperkom. Hudi boji v Suhi krajini so trajali od 15. do 19. marca, kajti Italijani so že 17. marca začeli prihajati na pomoč svojim zaveznikom. Naše brigade so se v noči od 19. na 20. marec umaknile proti ribniški dolini. Italijani so imeli po lastnih poročilih: 63 mrtvih, 147 ranjenih in 5 pogrešanih, za belogardiste pa so Italijani poročali, da so imeli kar 137 mrtvih, 234 ranjenih in 104 pogrešane. Italijanom ni bilo težko dognati, da so se naše brigade v noči od 22. na 23. marec razporedile pod ribniško Veliko goro.

Kaj sedaj? Italijani so menili, da se jim vendar enkrat ponuja uresničitev tistega, kar je tolikokrat zahteval general Gambaria, obkoliti in uničiti partizane. Zato so se začeli z delom svojih sil previdno približevati našim enotam, ki so držale položaje nad vasmi pod Veliko goro, preko Grčaric in Jelenovega žleba pa so poslali za hrbet našim brigadam močno enoto prostovoljcev. Ta naj bi našim onemogočila preboj preko Velike gore proti Loškemu potoku in jih potisnila v dolino naravnost pred druge razpostavljene italijanske sile. Italijani so začeli previdno prodirati 25. marca ob šestih zjutraj in so ponekod — po zelo hudih bojih in izgubah — naše potisnili više v Veliko goro, močna enota, poslana našim za hrbet pa je prišla do Glažute in Lenčka na Travni gori. Italijanski komandant je dobil zvečer še nove okrepitve, komandant naših operacij Milovan Šaranović pa je ta večer izvedel, da je za hrbtom naših enot neka večja italijanska sila. Zato

je ukazal umik proti Podpreski in Dragi. Ko so bile naše enote že na premiku, je izdal italijanski komandant ukaz »za popolno uničenje partizanov«, enoti za našim hrbtom pa, naj na Velikem vrhu počaka v zasedi. Toda prav s to enoto ni mogel dobiti radijske zveze in jo je dobil šele, ko je bilo že prepozno. Enota mu je namreč brzojavila tole: «Bataljon Macerata komandi odreda: SOS, SOS, SOS». Kaj se je zgodilo? Cankarjeva in Gubčeva brigada sta nedaleč od Jelenovega žleba naleteli na ta bataljon divizije Macerata, ki bi moral našim priti za hrbet. Obe brigadi sta se izredno hitro razvili za boj in zavzeli položaje ob cesti nad Italijani ter jih obkolili od treh strani. Spopad je bil razmeroma kratek, a zato tem silovitejši. Obkoljeni Italijani so se le s težavo prebili pred popolnim uničenjem na mestu, kjer naši niso mogli stisniti obroča. Italijani so imeli 106 mrtvih in 102 ranjena, mi pa 4 mrtve in nekaj ranjenih.

To je bil nov hud poraz Italijanov in naše brigade so prvič zaplenile težko orožje, težke brede in minomete. Vse štiri brigade so potem do konca marca počivale na območju Lazec pri Loškem potoku—Draga in nihče se jih ni upal motiti.

Poglejmo kaj pravijo o tem razdobju Italijani! Sredi decembra 1942 je prevzel komando II. korpusa nam že znani general Gambara, komandant nekdanjih italijanskih prostovoljcev na Francovi strani v španski državljanski vojni in baje špecialist za uničevanje partizanov. Robotti je odšel na višje mesto in je zamenjal generala Roatto. Gambara je bil gostobeseden človek in zelo rad je pisal dolge okrožnice oficirjem. V njih je oficirje neusmiljeno zmerjal in sramotil. S prvo okrožnico se je predstavil že na novega leta dan 1943 in slovesno zapisal: »Naloga, dana mi v Rimu in ponovljena na Sušaku (tam je bila komanda 2. armade), je ista, kot jo dobi vsakdo, ki pride v to pokrajino: uničiti partizane, pomiriti Slovenijo.« Imamo 176 postojank in če bi te obvladale vsaj nekaj območja in ne samo stavb, v katerih so nastanjene, »kam drugam naj bi se skril ubogi partizan kot samo še v nebesa? V redu, naloga dobrega boga bo, da bo preskrbel za partizanovo dušo, naša pa, da ga spravimo v nebesa.« Dalje obljublja Gambara, da bo sestavil specialne oddelke iz Italijanov in belogardistov

Nemški vojaki, ujeti ob napadu Tomšičeve brigade na nemški vojaški transport na progi med Borovnico in Preserjem avgusta 1943

kot elito za boj proti partizanom, o belogardistih piše, da so dragocena pomoč, vedno pa je treba imeti na umu, da lahko postanejo dvorezno orožje, ker to je le strankina vojska in je ne smemo nikdar same puščati v akcije.

Začetek leta 1943 so imeli Italijani pri nas 38.894 vojakov in 1.697 oficirjev. Novo okrožnico je odposlal Gambara 20. januarja. V njej je obsodil dotedanji način vojskovanja in zaklical: Dovolj hajk, ofenziv in kombiniranih obkoljevanj s številnimi bataljoni! Nova taktika naj ima en sam cilj, partizane za stalno potisniti v gozd in jim ne pustiti, da bi si poiskali hrano. Začetek marca je bil Gambara v Rimu in sprejel ga je tudi Mussolini, ki je bil — kot pravi Gambara — prav dobro poučen o vseh, tudi najmanjših enotah v Sloveniji. Gambara je Mussoliniju priporočil ustanovitev specialnih oddelkov, žično zaporo slovensko-hrvaške meje itd. Mussolini mu je naročil, naj bo odnos do Slovencev »vedno prisrčen, tenkovestno pravilen, skrajno pravičen, človeški in objektivni... Vedno imeti oči odprte, malo govoriti, veliko poslušati.« Dalje je Mussolini dejal, da naj da beli gardi čim večjo

podporo, vedno pa mora vedeti, da mora ta delati za nas, pod našim vodstvom in nikdar sama. Končno je Mussolini vzkliknil znane besede, ki so jih potem fašistični aktivisti tolikokrat ponavljali: »Meje Ljubljanske pokrajine so meje Italije!«

To je partizanska vojska kaj kmalu postavila na laž po velikem vojaškem posvetovanju štabov dveh operativnih con in vseh štirih brigad v Podpreski pri Loškem potoku konec marca 1943. Tu so najprej obravnavali načrt, naj bi vse štiri brigade skupaj razbile še nekaj sovražnih postojank, nato pa je obveljalo, naj se brigade razdelijo po območjih, na katerih naj razvijejo čim večjo dejavnost, za večje akcije pa naj se ponovno združijo. Tako se je začela aprila in maja izrazita partizanska ofenziva po vsej Ljubljanski pokrajini razen v Dolomitih, od koder so Italijani s pomočjo Nemcev sredi marca le iztisnili Dolomitski odred, nakar je Dolomite zapustilo tudi vodstvo narodnoosvobodilnega boja in se znova naselilo na Kočevskem Rogu, na znameniti bazi 20 — 21.

Prva koncentracija Gubčeve in Cankarjeve brigade je bila že konec aprila, ko sta skupaj z Vzhodnodolenjskim odredom, 13. hrvaško proletarsko brigado in Žumberačko-pokupskim odredom napadli nemške graničarske postojanke med Druščami in Bučko, v počastitev 1. maja pa Mokronog in Št. Rupert. To je bila velika akcija in Št. Rupert so rešili Italijani šele 2. maja z močno intervencijo iz Trebnjega. Druga koncentracija, tokrat vseh štirih brigad, je bila — kot pomoč enotam vrhovnega štaba v Sutjeski in štajerskim partizanom — v začetku junija ob italijansko-nemški demarkacijski črti. Cankarjeva in Šercerjeva brigada sta udarili do Save nad Jevnico, Gubčeva in Tomšičeva pa sta imeli hude boje z nemškimi graničarskimi postojankami. Prvi dve brigadi nista mogli prek Save, zato so se vračali prek Lipoglava in mimo Šmarja na območje nad cesto Velike Lašče—Pijava gorica. Tu so se začeli 9. junija zelo hudi boji, ki so trajali do 13. junija. Hude boje sta imeli tudi Gubčeva in Tomšičeva brigada, ki sta na povratku padli v dobro pripravljeno italijansko ofenzivo in sta se morali po hudih bojih 7. junija z ranjenci vred prebijati prek dolenjske proge h Krki. Res je, da se je Italijanom takrat posrečilo potisniti vse štiri brigade h Ko-

Komandni kader slovenskih in hrvaških partizanskih enot ob napadu belogardistične postojanke v St. Rupertu na Dolenjskem 1. maja 1943

čevskemu Rogu, Gambarar pa je celo trdil, da so imeli partizani v teh bojih 538 mrtvih, 24 ujetih, 104 pa so se predali. Toda že v začetku julija sta Šerčerjeva in Cankarjeva brigada udarili prek Gorjancev na nemško postojanko v Cerkljah ob Krki (nemško letališče), Gubčeva in Tomšičeva pa sta se bojevali v Beli Krajini. Tako so Italijani ta čas zastonj prehajkali severni del Kočevskega Roga.

Slovenski glavni štab je uvidel, da štaba in enote obeh operativnih con v Ljubljanski pokrajini povsem odgovarjata divizijam in štabom divizij NOV in POJ. Zato je ustanovil 1. in 2. slovensko divizijo, ki ju je vrhovni štab v začetku avgusta preimenoval v 14. in 15. divizijo NOV in POJ. Sredi julija je določil glavni štab tudi ustanovitev Gorenjske (Prešernove) in Štajerske (Šlandrove) brigade, na Primorskem pa je združil Gregorčičevo in Gradnikovo brigado v eno samo.

Obe diviziji sta se zbrali na območju Občice—Poljane, od koder sta napadli v noči od 24. na 25. julij veliko italijansko in belogardistično postojanko v Žužemberku. V Žužemberku in vse do Dobrniča so se začeli zelo hudi boji, ki so se

končali šele 27. julija, ko se je italijanski intervenciji le posrečilo prodreti in rešiti Žužemberk. Od Žužemberka sta obe diviziji prodirali na Sela Šumberk, kjer so v bližini padli načelnik glavnega štaba Šaranović, namestnik politkomisarja glavnega štaba Kavčič in komandant 15. divizije Jevtić. Akcija na to močno postojanko se ni posrečila in v noči od 1. na 2. avgust sta se obe diviziji premaknili drugam.

Med veliko akcijo na Žužemberk je bil v Italiji strmo-glavljen Mussolini, a Italijani so se bojevali pri nas skoraj še bolj zagrizeno kot poprej. Vse pa je kazalo, da bo Italija kmalu kapitulirala in glavni štab je za ta veliki dogodek pripravljaj take načrte, da bi čim manj Italijanov moglo z orožjem uiti iz Ljubljanske pokrajine. Obe naši diviziji sta imeli začetek avgusta le 2.672 borcev in 98 bork. Glavni štab je poslal 14. divizijo na Notranjsko proti južni železnici, 15. pa severno od železnice Trebnje—Novo mesto. Najhujše boje in to ves avgust do 2. septembra je imela 14. divizija — pomnožena še s Prešernovo in Gradnikovo brigado — na območju Mokrc—Krim. Tomšičeva brigada pa še posebej konec avgusta s plavogardistično skupino ali kot so jo imenovali Italijani Nucleo speziale N(ovak), na Starem gradu nad Ortnekom, ki je bil na poti proti Gorskemu Kotaru, a se je končno umaknil in utrdil v Grčaricah. Ko so se od velikega italijanskega pritiska odcepile še druge brigade, so se začeli od 7. na 8. september boji za Grčarice, naslednjega dne pa je bila objavljena kapitulacija Italije.

Tudi 15. divizija je imela hude boje na območju Moravče—Sv. Križ—Čatež in nato še nad Mirno pečjo. Njeni zadnji boji so bili v noči od 7. na 8. september za železniško postajo Mirna peč.

Kako se je zadržal v tem času Gambara? Italijanska obveščevalna služba je že konec marca 1943 zasledila nam že znano akcijo majorja Novaka o novi ilegali in jo je zelo skrbno zasledovala. Belogardisti so še dalje zvesto služili Italijanom, kar Italijani zelo hvalijo, poudarjajo pa njene hude izgube. Gambara je 1. maja sporočil, da je za boj proti partizanom končno le ustanovil specialni oddelek »nacionalnih partizanov«, ki so in morajo biti vedno v akciji, to je v kasarni, zunaj nje, ko spiyo, jedo in ko so na maršu. Njih credo

(vera) mora biti neprestano gibanje, njih cilj pa uničenje vsakega nasprotnika. Prav takrat je Italijanska obveščevalna služba opazila tudi na terenu že majhne ilegalne Novakove četniške enote, ki so se gibale brez italijanske kontrole, v začetku junija pa so Italijani sporočili že o prvih stikih z Novakovimi četniki. Iz poročila izgleda, da se je Novak nekaj časa le poskušal braniti italijanskega spremljanja, a Italijani so mu zagrozili, da bodo njegove oddelke smatrali za nezakonite, če ne pristane na kontrolo, pa jih bodo zasledovali z isto strogostjo kot partizanske. Pogajanja z Novakom so se nadaljevala še konec junija, tedaj pa je Novak pristal na legalizacijo. V začetku julija je Gambara pisal, da so partizani popolnoma razbiti, vendar tudi s tem ni bil zadovoljen. Poudaril je, da so gonili partizane od nemške meje brez predaha do Kočevskega Roga in Kolpe, a »partizani so se znali prebijati iz obročev naših bataljonov in to kjer koli in kadar koli so to hoteli«. Gambara priznava svojim bataljonom veliko požrtvovalnost, očita pa jim nezadostno drznost in premajhno gibljivost. Zato — ukazuje general — ogenj, gibanje in napad!

Izgleda, da je bil zadnji italijanski zločin narejen v gramozni jami, smrtna obsodba nad tremi pristaši OF 10. julija 1943 ob šestih zjutraj, torej dobrih štirinajst dni pred padcem fašizma. V času torej, ko se je že bližal konec, so se Italijani pri tej vrsti svojih zločinov držali še natančno istih ceremonij kot pri prvih streljanjih. Gramozno jamo so najprej dobro zastražili in pred streljanjem je oficir opozoril eksekucijski vod črnih srajc najprej na posebno nalogo, dalje kam naj merijo itd. in dal nato vsakemu fašistu samo po en naboj, ker je bila po odredbi predpisana samo ena salva.

Še 3. septembra, ko je bila dejansko že podpisana kapitulacija Italije in ko je popolnoma propadla italijanska ofenziva na Krim in Mokrc, je Gambara zasmehoval komandante svojih enot, »ker so prenehali biti takšni, kot bi morali biti«. Dobe sedno pravi takole: »Spet in spet se sprašujem — in to sprašujem tudi vas, ali se sploh še spleča proti nekemu neukemu Dakiju, Rajku ali Klanjšku ali proti kateremu koli ubogemu Tonetu, ki so do včeraj še vihteli lopato ali pa tolkli s kladivom po nakovalu, pošiljati v boj vas, oficirje, ki ste trgali hlače in si bistrili um po vojaških akademijah in po številnih

tečajih širom Italije? Na to vprašanje si odgovarjam: Ne! Ne spleča se! Bolje bo začeti posnemati partizane in postaviti na čelo bataljona katerega koli kaplarja, ki je korajžen, zdrav in ima še v redu svoja čutila.«

Poglejmo še delo naših vodstvenih organov. Še v Dolomitih je bila konec februarja 1943 podpisana Izjava treh ustanovnih skupin (Dolomitska izjava), ki je enkrat za vselej odpravila strankarsko življenje v Sloveniji, začeto pred pol stoletja. Kot je bila ena od temeljnih nalog OF doseči popolno enotnost slovenskega naroda med vojno, tako je bila njena temeljna naloga narediti vse, da se ta enotnost ohrani tudi po vojni. Tako je ta takrat povsem razumljiva in sprejemljiva Izjava gledala že na čase po zmagi. Povzročila so jo nekatera znamenja — včasih morda tudi nekoliko nehotena pa tudi nekoliko pretirana in povečana, — da ne bi nekateri aktivisti, zlasti iz vrst krščanskih socialistov le ne želeli ali poskušali doslej enotne OF spremeniti v neke vrste meščansko koalicijo. To bi med narodnoosvobodilnim bojem še ne bilo tako hudo, težave pa bi se začele kazati že pri volitvah v ustavodajno skupščino novembra 1945 in še kasneje. Obstojala bi resna nevarnost, da bi slovenski narod znova ne zašel v večstrankarski sistem, s katerim nas še vedno poskušajo osrečiti različni »prijatelji« v emigraciji. Temeljna vsebina te pomembne izjave je, da sta se krščanskosocialistična in sokolska ustanovna skupina odpovedali kadar koli ustanoviti lastno politično stranko in obe sta ponovno poudarili še naprej vodstveno vlogo komunistične partije OF. Javno je bila Izjava razglašena na prvem zborovanju aktivistov OF na Kočevskem Rogu ob drugi obletnici ustanovitve OF in vsi so jo brez pridržka sprejeli. V posebni okrožnici je IOOF v začetku maja močno poudaril Združeno Slovenijo. IOOF je urejal gospodarska in finančna vprašanja in opozarjal na novo obliko bele garde — plavo gardo. Posebno skrb je posvečal Ljubljani in utrjevanju odborov OF kot oblastnih organov. Sredi junija je izdal ponovno amnestijo za belogardistične zapeljance; tem je poslal posebno svarilo tudi iskreni partizanski prijatelj, major William Jones, šef zavezniške vojaške misije, ki je prišel h glavnemu štabu konec junija 1943.

Britanska vojaška misija s partizani na Rogu avgusta 1943

Sredi julija je IOOF predlagal vrhovnemu komandantu Titu spremembe v glavnem štabu (novi komandant Rozman in novi politkomisar Boris Kraigher), 20. julija pa je poslal izčrpno poročilo članom vrhovnega plenuma in jih imensko začel vabiti na sedež IOOF.

Ob strmoglavljenju Mussolinija je IOOF zapisal, da smo pred neposrednim zlomom Italije, konec julija je objavil ponovno amnestijo za belogardiste in 6. avgusta je objavil amnestijo še glavni štab. Bližal se je konec italijanske okupacije in vodstvo narodnoosvobodilnega boja je bilo na to dobro pripravljeno. Ljubljana, ki jo je zajel val velikih demonstracij, je dobila natančna navodila, prav tako tudi vse organizacije OF na terenu. Do zadnjega dne so sicer grmeli italijanski topovi, a že v noči od 8. na 9. september so začeli partizani pobirati prve sadove svoje velike zmage nad Italijani.

Štajerska. Začetek maja 1942 je bil na Štajerskem 1. štajerski bataljon. Ta je porazdeljen po skupinah bolj ali manj srečno preživel hudo zimo, na pomlad pa začel z akcijami. Druga grupa odredov je bila takrat še na Dolenjskem, kjer se je v njej oblikoval Savinjski in Pohorski odred. Prvi dve

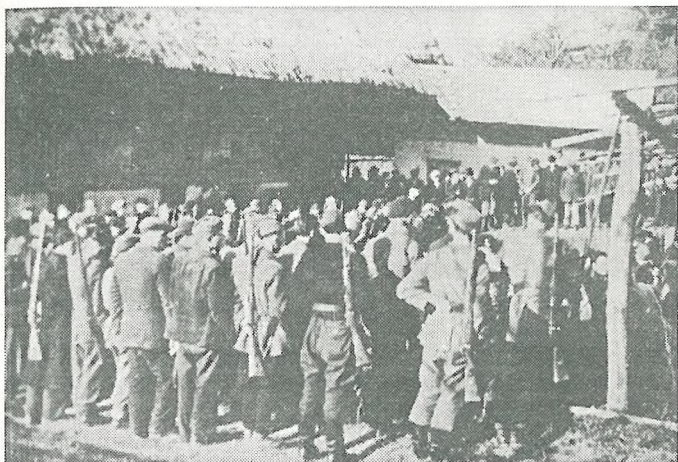
četi 1. štajerskega bataljona sta delali akcije z Moravškega, na Kamniškem koncu pa se je uspešno razvijala Kamniška četa. Že po teh prvih akcijah so Nemci podvojili teror zlasti v celjskem okrožju, a partizanske akcije niso prenehale. Po uspešnem napadu na rudnik Huda jama začetek julija se je 1. štajerski bataljon razdelil, ena četa je odšla nazaj na Mo-

Nemci obkoljujejo Pohorski bataljon 7. januarja 1943

ravško, druga nad Šaleško dolino, da bi čimprej dosegla Pohorje, ena pa je ostala nad Savinjsko dolino. S tem se je aktivnost bataljona povečala, ni pa mogel bataljon pokriti s svojo aktivnostjo vse Štajerske. Na Ptujskem polju je postajala aktivna Lackova četa, a to so Nemci uničili že 8. avgusta, Lacko pa je po mučenju v ptujskih zaporih umrl. Kamniški bataljon se je vključil v Kokrški odred, na Kozjanskem pa se je začela oblikovati četa. Nemci so konec avgusta sami priznali, da so imeli ta mesec več izgub kot partizani.

V začetku septembra se je 2. grupa združila s 1. štajerskim bataljonom na Dobrovljah. Po hudih in dramatičnih bojih se je prebijala prek Gorenjske v dveh skupinah in ena od teh celo preko Koroške. Na Dobrovljah so štajerske partizane poraz-

Zbor Zasavskega bataljona nad Grmačami pri Vačah marca 1943

delili v Pohorski, Zasavski, Savinjski in Kozjanski bataljon. Pohorski bataljon je po uspešnih akcijah spretno manevriral med številnimi nemškimi napadi. Hude izgube pa je imel Savinjski bataljon v začetku novembra na Čreti. Del se je prebil na Podpeco, del pa na Moravško, kjer je že sredi novembra prerastel v Moravški bataljon.

Sredi decembra so Nemci priznali, da so imeli od julija 1941 dalje 162 mrtvih 126 ranjencev, za partizane pa so trdili, da jih je padlo 164, talcev pa je bilo ustreljenih 1034. Močno je omajala partizansko borbeno moralo žalostna vest, da so Nemci 8. januarja 1943 popolnoma uničili Pohorski bataljon. Res je, da ne bi smel bataljon prezimovati skoraj en mesec na istem kraju, za kar so Nemci zelo zgodaj izvedeli. Seveda so Nemci triumfirali in zadevo tudi toliko napihnili, da je SS generala Rösenerja za to pohvalil sam Himmler. Nato so se Nemci spravili nad Zasavski bataljon in ga celo vrgli čez Savo, februarja 1943 pa so na Moravškem začeli uporabljati protibande; teh se je kmalu oprijelo ime »raztrganci«.

Kljub stalnim hajkam so Nemci sredi marca priznali partizansko aktivnost po vsej Štajerski, razen v Ptujskem okrožju.

Aktivna sta postajala Kamniški in Zasavski bataljon in v začetku maja so Nemci trdili, da je partizanska aktivnost dobila tak obseg, kakršnega doslej še niso poznali. V začetku junija 1943 so začeli partizani prvič prisilno mobilizirati. Takrat so bile na Štajerskem tele partizanske sile: Kamniško-Savinjski odred, Kozjanski in Pohorski bataljon. Zelo hude boje je imel ves junij Kamniško-Savinjski odred in 15. junija tudi hude izgube na Tolstem vrhu in Dobrovljah.

Sredi julija 1943 je Glavni štab zahteval, naj čimprej ustanovijo štajersko brigado, ki se bo kot 6. brigada vključila v 15. divizijo. Na terenu naj ostanejo le Štajerski odred s Kamniško, Zasavsko, Pohorsko, Kozjansko in Koroško četo, brigada pa naj se čimprej premakne prek Save na Dolenjsko. Zato so na Šipku na Moravškem 6. avgusta ustanovili brigado, ki je imela 300 oboroženih in 400 neoboroženih borcev. Nemci so kmalu izvedeli za to veliko koncentracijo in jo napadli. Brigada se ni mogla takoj prebiti čez Savo in je med neprestanimi boji in hudimi izgubami manevrirala po Moravškem. Z zelo hudimi izgubami — še najmanj jih je imel Kamniški bataljon — sta se Savinjski in Zasavski bataljon prebijala čez Savo od 21. avgusta do 3. septembra.

Takratni komisar 4. operativne cone, ki je bil trenutno na Dolenjskem, je pisal 25. marca 1943 štabu svoje cone na Štajersko: »Ko človek vidi te uspehe (v Ljubljanski pokrajini), ga kar sram postaja zaradi nemogočega oportunitizma na naši strani. V obrambi smo še dobri, toda v ofenzivi smo obupni. Brezpogojno je treba zavzemati postojanke.« Gledano z vojaškimi očmi je bila ta Kvedrova pripomba verjetno pravilna, vendar je le bila razlika med terorjem in aktivnostjo nemškega ter italijanskega okupatorja. Treba je pripomniti, kar velja tudi za Gorenjsko, da je bilo v Ljubljanski pokrajini v tem času ves čas tudi vodstvo narodnoosvobodilnega boja, ki je sproti in takoj ugotavljalo pa tudi popravljalo napake, delalo boljše načrte, svetovalo in učinkovito pomagalo. Okrožnice, navodila in ukazi so seveda prihajali tudi na Štajersko in Gorenjsko, a z zamudo, kar je bilo razumljivo. V narodnoosvobodilnem boju pa so včasih odločale tudi ure!

Proces ponemčevanja in poniževanja Štajercev se je seveda nadaljeval v izseljeniških taboriščih. Že maja 1942 je Himmler

odločil, da je za otroke staršev, ki so za vнемčenje nesposobni, popolnoma dovolj, če se učijo samo »brati, računati in čistiti zobe« (lesen, rechnen und Zähne putzen!). Druga šola zanje ni potrebna, le toliko naj pazijo, da ne bodo podivjali. V vseh taboriščih Slovenci niso smeli od doma sprejemati večjih paketov s hrano, sicer so jih Nemci pridno plenili. Plenili so jim tudi denar, ker je »predstavljал nevarnost za pobeg«. Vsi tudi niso imeli osebnih dokumentov. Za »prosto-voljne« izseljence iz brežiškega trikota in Gorenjske je veljala Himmlerjeva odredba od 18. septembra 1942. V tej je bilo rečeno, da naj bi dobil vsakdo zaradi svoje posesti, ki jo je moral zapustiti, na roko 300 mark, seveda če je to priporočil šef taborišča, podpisati pa je moral, da je posestvo prevzela država.

Sredi decembra 1942 je Himmler odločil, da lahko dobijo za vнемčenje sposobni slovenski izseljenci nemško državljanstvo do preklica, če so pripravljeni oditi na delo v vzhodne kraje (Poljska). Toda kljub vsemu ponižanju in terorju so se Slovenci začeli temu upirati. Že v začetku marca 1943 so Nemci poročali, da Slovenci nočejo oditi na območje Lublina, izgovarjajo se, da niso vajeni klime, da hočejo kot doma gojiti vinograde in sadovnjake, da hočejo živeti v hribih in ne v dolini. To je zavzelo — pišejo Nemci — že take oblike, da »moramo računati z resnejšim zoperstavljanjem« in že več Slovencev je zbežalo na Koroško. Nekateri pravijo, da se odrekajo vsaki odškodnini za svoja posestva, pustijo naj jih samo domov in so pripravljeni na lastni zemlji služiti kot hlapci. Slovencev so se branili tudi nemški priseljenci na Vzhodu in so trdili, da »bodo Slovenci okrog Lublina kaj kmalu pomenili okrepitev za tamkajšnje partizane«.

To upiranje je po vsej verjetnosti pomagalo, kajti v začetku junija 1943 je Himmlerjev štab določil, da naj za vнемčenje sposobni Slovenci le ostanejo v starem rajhu, kjer morajo dobiti stalno delo in stanovanje izven taborišč. Ne smejo pa na delo v alpske in obdonavske kraje.

Kaj pa ljudje, ki so ostali na Štajerskem? Konec marca 1942 je Steindl objavil, koliko se jih je prijavilo za sprejem v hajmatbund, a premetenec je bil čisto prepričan, da še zdavnaj nima mase, to je 80% ljudi za seboj.

Sredi junija 1942 so se Nemci pritoževali, da graški krematorij ne more sproti sežigati vseh usmrčenih, ker je premajhen, pokopati pa jih tudi ne morejo takoj, ker nimajo ljudi. Zato so svetovali, naj policija pobija pozno popoldne in naj trupla prepeljejo v Graz še do sedmih zjutraj. Himmler je izdal 25. junija »Smernice za akcije proti partizanom in drugim banditom na Gorenjskem in Štajerskem«. Po teh smernicah je bila prva naloga varnostne policije in varnostne službe (gestapa) »na kakršen koli njej možen način« ugotoviti stalna območja partizanskih enot in bivališča njihovih voditeljev. Nato naj bi sledila hajka. Partizansko območje naj najprej obkoli, za kar naj uporabijo deželno brambo, nadomestne in rezervne policijske enote, na obkoljeno ozemlje pa naj udarijo posebne udarne grupe in uničijo partizane, njih razkropljene skupine pa gonijo z izvidniškimi enotami tako dolgo, dokler jih ne uničijo. Nato pride na vrsto »kazenska akcija« proti vasem in prebivalcem, ki so partizane podpirali. Okrožnica na kratko pravi, da jih je treba narediti za neškodljive. Moške — če je treba, ves moški rod v družini — povsem iztrebiti, žene teh družin odpeljati v koncentracijska taborišča, otroke pa spraviti v določene kraje v rajhu in o številu in rasni vrednosti teh natančno poročati Himmlerjevemu štabu. Samo ob sebi je bilo razumljivo, da so vse premoženje teh družin zaplenili.

Konec junija 1942 so Nemci poročali, da je bilo v celjskem okrožju ustreljenih 105 ljudi, 362 je bilo aretiranih. Komandant varnostne policije je dobil nalogo celjske zapore čimprej izprazniti, en del zapornikov prepeljati drugam, druge pa postreliti, da bo tako prostor za bližnje velike akcije, ko bodo aretirali 300 — 500 ljudi. V začetku julija je Steindl dvignil štajerske vermane na stopnjo pomožne policije. Bal se je, da ne bi nemiri v Ljubljanski pokrajini tudi na Štajerskem prerastli v splošno ljudsko vstajo in je priznal da »večje policijske in žandarmerijske sile še dolgo časa ne bodo mogle nastopiti na Štajerskem«. Zato je Steindl nameraval to novo pomožno policijo organizirati v devet čet, jo postaviti pod lastno vermanšaftovsko vodstvo in ustanoviti bataljon Jug. Računal je, da bo imel na ta način do jeseni 1942 oboroženih do 2500 vermanov, novinci pa naj bi se šli za tri tedne šolat

Skupina Slovencev s Kozjanskega, ustreljenih v Mariboru 4. X. 1942

v Rogaško Slatino. Konec junija so v Celju zopet ustrelili 60 talcev, v začetku julija pa 37 in na Kozjanskem so aretirali čez 400 ljudi.

Konec julija so Nemci končno uredili tudi kazenski pravni red in postopek na Štajerskem. Podlaga za kaznovanje so bile Uiberreitherjeve odločbe ali pa smiselno uporabljanje kazenskih določb, veljavnih v štajerskem gauu. Sodišče je bilo eno samo in to pri komandantu varnostne policije in varnostne službe (gestapu), kjer je bil postopek samo ustmen, dopustili so tudi zagovornika, za pomilostitev pa je bil pristojen samo Uiberreither. V začetku avgusta 1942 so prvič izselili v taborišča 184 moških, 365 žensk, 110 mladincev in 60 otrok, svojcev ustreljenih talcev, svojcev partizanov, svojcev v boju padlih partizanov in svojcev oseb, padlih na begu. Steindl je tudi prvič poročal, da so se javili štirje partizani. Svetoval je, naj bi jih pustili na svobodo, če pa jih bodo ustrelili, naj ne bi objavili na plakatih njihovih imen. Dne 15. avgusta so v Celju znova ustrelili 50 talcev, njihove svojce pa takoj odpeljali v taborišče.

Že v začetku avgusta je bilo Nemcem jasno, da do »nekega popolnega sožitja« na Štajerskem ni prišlo in da je zato na mestu temeljita ostrost. Pohvalili so se lahko samo z

dobro letino, bilo je ogromno krompirja, 1470 vagonov namiznega sadja in 225.000 hl vina. Priznali so, da so dosegli tudi nekaj uspehov s pošiljanjem špijonov med partizane in v zapore. Dne 2. oktobra so v Mariboru ustrelili 144 talcev in svojce takoj izselili, v Trbovljah pa so pripravljali aretacije 400 ljudi. Dne 26. oktobra so ugotovili, da bi bilo treba na podlagi najdenih dokumentov in dokazov aretirati še preko 1000 ljudi.

Glede državljanstva na spodnjem Štajerskem so bili Nemci še vedno zelo natančni. Kot pogoj je še vedno veljala izkaznica hajmatbunda, a rdečo izkaznico in s tem pravico do stalnega državljanstva je imelo sredi januarja 1943 samo 3,5% prebivalstva in še to so bili samo na Štajersko pristojni Nemci, 85% je imelo zelene izkaznice, 11% je bilo varovancev, 0,5% pa tujih državljanov. Varovanci niso bili sprejeti v hajmatbund v glavnem iz rasnopolitičnih vzrokov. Glede tistih z državljanstvom do preklica so določili, da je treba z njimi postopati kot z Nemci, »četudi ne znajo dobro nemškega jezika ali ga le slabo obvladajo«. Zanimivo je tudi Steindlovo priznanje v začetku marca 1943. Dejal je, da so imeli Štajerci dve leti priložnost dokazati svojo privrženost firerju in rajhu, da pa je doslej poskušalo urediti svoje odnose do hajmatbunda le ena tretjina prebivalstva, 37.998. Neko popuščanje moremo zaslediti tudi v tem, da so se začele kopičiti tudi pritožbe, da uslužbenci v uradih govorijo več slovenskega jezika kot pred enim letom; Steindl je 21. junija izjavil: »Trenutno ni važno, ali rudar, kmet itd. govori nemško, važno je, če za nas dela.«

Nemci so se zatekli k novi vrsti poskusov ponemčevanja, na pozornico je zopet stopil naš znanec Carstanjen s svojo iznajdbo »tovariško sodelovanje stara Štajerska — spodnja Štajerska«. Geslo tega naj bi bilo: od Dachsteina do Save — isti gau, isti ljudje! Zanimiva so Carstanjenova delovna programatična pisma. V pismu 1. junija 1943 je trdil, da je spodnještajerski človek »nam z malimi izjemami po krvi v bistvu popolnoma soroden« in govori samo tuj jezik. Ta majhen razloček mora takoj izginiti in zato bodo začeli delati s polno paro nemški otroški vrtci, nemške šole, jezikovni tečaji itd. Predlagal je tudi pobratimstvo sledečih krajev: Mari-

bor (mesto) — Graz in Murau, Maribor (okolica) — Graz (okolica), Deutschlandsberg, Liezen, Bruck an der Mur in Oberwarth, Brežice — Voitsberg in Fürstenfeld, Trbovlje — Leoben in Weitz- Ljutomer — Murek in Mürzzuschlag. Dalje je svetoval pismene stike in obiske vodilnih osebnosti, zamenjavo mladine in vajencev. Glavna težava pa je bila — ni bilo denarja.

Konec junija 1943 je bilo na spodnjem Štajerskem 549.000 prebivalcev. Od teh »Spodnještajercev« z državljanstvom do preklica 420.000, »tujerodcev-Slovencev« 60.000, Nemcev iz rajha in priseljenih Nemcev 69.000, priseljencev pa 11.559 (Kočvarjev 9.892, južnih Bukovincev 876, Besarabcev 320, Dobrudžanov 295, južnih Tirolcev 140 in bosanskih Nemcev 36). Šef varnostne policije in varnostne službe (gestapa) za spodnje Štajersko je konec julija 1943 poročal, da je večina prebivalstva prepričana, da Nemčija nikoli ne bo dobila vojne in da je tudi ne more dobiti, ter da je celo v ptujskem okrožju opaziti ponovno oživitev OF. Sam Himmler je 25. avgusta ukazal ustanoviti za boj proti partizanom posebne oddelke alpskih lovcev pri vsakem policijskem polku. Vodja teh naj bo sposoben stotnik ali nadporočnik, v pomoč pa dva po možnosti aktivna poročnika. Tak oddelek naj razdelijo na štiri skupine, v vsaki skupini mora biti domačin v civilni obleki kot obveščevalec in izvidnik.

Gorenjska. Začetek junija 1942 je bil zelo aktiven Kokrški odred, enote Cankarjevega bataljona so bile pod Stolom in na Pokljuki, Poljanski bataljon pa je delal načrte za napad na Poljane, Črni vrh in Lučne. Ko se je prebila na Gorenjsko 2. grupa, sta njen štab in štab 1. grupe naredila načrt za več akcij v Poljanski dolini, čemur naj bi sledila splošna vstaja. Začeli so napadati Lučne, a Nemci so zaradi prihoda 2. grupe pripravili večjo hajko, v kateri so del 1. in 2. grupe potisnili na Blegoš, del pa na Jelovico. Nato so Nemci obkolili območje Kranj—Škofja Loka—Selce—Kropa. Del partizanov se je prebijal proti Cerknem, deli 2. grupe pa so se prebijali po bataljonih prek Kamniških planin in Gornjega grada na Smrekovec, del pa šele sredi avgusta čez Karavanke in pod Obirjem na Smrekovec. Na Štajersko je prišla le ena tretjina grupe.

Jeseni 1942 je imela hude boje Jelovška četa na Jelovici; tu sta padla komandant in komisar 1. grupe Gregorčič in Kobe. Hude boje je imel tudi Poljanski bataljon in hude izgube bataljon Kokrškega odreda na Krvavcu in v Udenborštu. Na Gorenjskem se je začel zagrizen politični boj, kdo bo mobiliziral, partizani ali Nemci. Zopet se je bližala zima. Hude

Osebj e in ranjenci bolnišnice Gorenjskega odreda s sanitetnim referentom dr. Poharjem pod Ratitovcem pomladi 1943

boje so imeli konec decembra partizani Kamniškega bataljona. Že jeseni 1942 so se na Gorenjskem pojavili raztrganci in naredili veliko škodo v vrstah vodilnega kadra.

Že januarja 1943 je CK KPS pokazal na več napak v narodnoosvobodilnem boju na Gorenjskem in znova zahteval mobilizacijo, začetek akcij in prehod iz defenzive v ofenzivo, kar je potem še večkrat ponovil. V začetku aprila 1943 je Gorenjski odred poročal, da ima že kakih 600 borcev, 200 pa jih je poslal v Dolomitski odred. Uspešno se je začela razvijati tudi organizacija OF. Začetek junija je Gorenjski odred narastel na devet bataljonov: Jelovski, Pokljuški, Poljanski, Selški, Kokrški, Koroški, Kranjski, Loški in Dražgoški. Vsi bata-

ljoni so še uspešno mobilizirali naprej, ni pa bilo akcij, kar je CK v začetku julija znova ostro kritiziral: »Če boste mobilizirali brez akcij, se vam bodo nabrale kopice neoboroženih, ki jih ne boste mogli oborožiti in ob prvi resni nemški hajki se vam bo vsa vojska raztepla.«

Glavni štab je 24. junija 1943 ustanovil posebno gorenjsko operativno cono in njen štab je 8. julija ustanovil Gorenjsko brigado (7. udarna brigada Franceta Prešerna), Gorenjski odred, samostojni Koroški bataljon in specialne enote. Ko se je brigada zbirala na Žirovskem vrhu in se pripravljala — po ukazu glavnega štaba — za odhod na Dolenjsko, so jo Nemci v začetku avgusta napadli. Nemci so poročali, da je v tej bitki padlo 55 partizanov, 90 pa so jih ujeli. Drugi del se je prebil v Dolomite in od tam na Krim in Mokrc, kjer je Prešernova brigada uspešno sodelovala v nam že znanih bojih 14. divizije malo pred kapitulacijo Italije. Na Gorenjskem je ostal Gorenjski odred, Jeseniška in Kranjska četa, razvijali pa sta se tudi Koroška in Loška četa.

Kot na Štajerskem so Nemci tudi z Gorenjskega že 1942 izseljevali partizanske družine v različna taborišča v Harzu in na Zgornjem Bavarskem. Tudi na Gorenjskem so julija 1942 vpeljali vojaško dolžnost obvezne delovne službe. Nemci sami poročajo, da se je zaradi hudih represalij polasčal ljudi velik strah in da se hočejo vsi preseliti na Koroško. Poročajo tudi, da je prišla k političnemu komisarju v Kamniku slovenska delegacija, ki je izjavila, da so pripravljeni aktivno nastopiti proti partizanom, češ da jim partizanska dejavnost ne prinaša obljubljenе svobode. Povedali so tudi, zakaj so doslej premalo sodelovali v boju s partizani. Če so podpirali nemške oblasti, jim je to prinašalo gotovo smrt, kajti majhne nemške sile niso bile v stanju ščititi življenja in premoženja ljudi, ki so pomagali Nemcem. Edina rešitev je več vojaških in policijskih enot na Gorenjskem.

Kljub taki ponujeni roki so Nemci ohranili še vedno trd režim. Rainerjev pooblaščenec Maier-Kaibitsch je jeseni 1942 odločal o vpisu gorenjskih študentov na nemške univerze. Vsakega študenta je moral politično in raso preveriti okrožni politični vodja in šef gestapa, da bi tako preprečili nastajanje

»iredentistično razpložene inteligence na Gorenjskem«. A tudi že preverjeni študent si ni mogel svobodno izbirati visoke šole. To šolo so določile višje oblasti in sicer visoko šolo, ki je imela tak politični aparat, da je mogel dati študentu pravo politično izobrazbo. Načelno je dobil študent pravico do vpisa samo za en semester, vpis v nadaljnji semester pa je bil odvisen od politične ocene gauovega študentskega voditelja. Študiranje v Ljubljani ali na Hrvaškem so smatrali za »politično skrajno nevarno« in so prepovedali pošiljati od doma denar.

V začetku leta 1943 se je začelo zaostrovati razmerje med Himmlerjem in njegovim generalom Rösenerjem. Tega je Himmler — kljub pohvali ob uničenju Pohorskega bataljona — le dolžil, da še vedno ni pomiril dežele. Rösener je moral biti slab vojak, imel pa je tudi težave z družinskim življenjem, saj je bil že dvakrat ločen. Prav zaradi tega je znova pisal Himmlerjevemu najožjemu sodelavcu generalu Wolffu in se želel z njim pogovoriti, kajti Himmler je bil absolutni gospodar nad javnim in privatnim življenjem svojih višjih SS oficirjev. V tem pismu je Rösener zanimivo zapisal, če bi se Rusom posrečilo še več Stalingradov, potem »se bog usmili naše lepe Nemčije in nemškega naroda«.

Sredi junija 1943 je Himmler v avdienci v Obersalzbergu poročal Hitlerju o bojih s partizani in o javni varnosti na Poljskem, Gorenjskem in v Sovjetski zvezi. Za Gorenjsko je priznal, da nevarnost obstoja in da se zaveda, da so on sam, SS in policija odgovorni za težaven položaj, ki je nastal zaradi zaposlitve vseh sil na fronti v zimi 1941/42 in 1942/43. Prepričan pa je bil, da bo s silami, ki jih že ima in s še novimi, do konca leta znatno omejil nevarnost ali pa sploh pomiril deželo. Prosil je še za en gorski policijski bataljon. Hitler je na tem sestanku določil, da je za boj s partizani pooblaščen samo Himmler, SS in policija, dalje je poudaril, da zaradi naraščanja partizanstva ne zadene niti najmanjši očitek SS in policijo in je obljubil, da bo znova preučil, ali bo lahko poslal zaproseno pomoč na Gorenjsko. Zaradi partizanstva je Hitler proglasil Gorenjsko in Štajersko za vojno območje. Istočasno je za te vrste vojno območje proglasil še Hrvaško, Poljsko Ukrajino in Rusijo.

Himmler je 22. junija prijemal Rösenerja zaradi njegovih vojaških neuspehov, dva dni za tem pa mu je očital, da so nemške izgube celo večje kot partizanske in ga prepričeval, da se da tudi z malimi silami nekaj narediti, če obdrži komandant aktivnost v svojih rokah.

Konec junija 1943 je bilo na Gorenjskem nekaj čez 200.000 prebivalcev. Od teh je bilo 2.500 Nemcev iz rajha, priseljencev kakih 600 (Kočevarjev in ljubljanskih Nemcev 587, južnih Tirolcev 83, južnih Bukovincev 67 in Nemcev iz Kanalske doline 35) in še drugih Nemcev kakih 2.000. Dalje »mešanica« (Oberkrainer), ki so bili začasni člani folksbunda in imeli državljanstvo do preklica 160.000 in »tujcev« (Slovenen) ter drugih 35.000.

V začetku julija je poročal šef varnostne policije in gestapa na Bledu o akciji »nacionalnoslovenskih krogov« za ustanovitev belogardistične organizacije (weissgardistische Organisation) na Gorenjskem. Poročilo pravi, da so gorenjski krogi slovenske inteligence že večkrat izrazili željo, naj bi Nemci zaktivizirali Slovence s pomočjo obljube za manjšo avtonomijo. Šef varnostne policije tega ni priporočal, ker bi utegnilo to Slovincem vzbuditi željo po lastnem narodnem življenju. Dalje je poročal isti šef o pobudi bivšega jugoslovanskega majorja, ki je bil do nedavnega občinski komisar v neki gorenjski občini. Ta je že večkrat pisaril državni pisarni in različnim ministrstvom, da nemške oblasti na Gorenjskem ne poznajo slovenske miselnosti in da so s svojim nastopanjem sokrivi, da je odpor ljudstva vedno večji. Trdil je, da večina ni za partizane in zato ji je treba obljubiti neke vrste protektorat. Predlagal je ustanoviti »Gau Krein« s sedežem v Ljubljani. Ta naj bi obsegal vse slovensko ozemlje, tudi tisto pod Italijo z mejo pred letom 1914. Uradni jezik naj bi bil nemški; opustiti bi bilo treba ponemčevanje priimkov in imen krajev, v šolah naj bi bil dvojezični pouk, na ljubljanski univerzi pa naj bi ostala katedra za slovenski jezik, literaturo in zgodovino.

Ker so na Gorenjskem in Štajerskem vedno bolj pogosto mobilizirali v nemški vojski služeče Slovence na dopustu z uniformami in z orožjem vred, je Himmler 15. julija 1943 prepovedal sleherne dopuste vojakov na Štajerskem za okrožja

Ptuj in Maribor-okolica (južno od Drave), Celje, Brežice in Trbovlje, na Koroškem in Gorenjskem pa za okrožja Wolfsberg, Velikovec, Celovec-okolica (južno od Drave) ter Kamnik, Kranj in Radovljica. Dva dni za tem je Himmler znova pisal Rösenerju, da z njegovimi boji s partizani na noben način ni zadovoljen. »Nikar se ne izgovarjajte, da nimate dovolj sil. Bodite več na vašem operativnem območju in se ne vozite toliko v Berlin... Dovolite mi tudi, da vas opozorim, da negujete svoj zakon, kajti bodite si popolnoma na jasnem, da vašega tretjega zakonskega brodoloma nisem pripravljen več reševati.« Himmler mu je 25. julija poslal tudi statistiko policijskih sil v Nemčiji, Ukrajini in na Slovenskem območju in zapisal: »Iz tega morate spregledati, da imate vi največ policijskih sil na glavo prebivalstva... Zato pričakujem, da boste kmalu temeljito obračunali s partizani na vašem območju.«

Po poročilih organov folksbunda v začetku avgusta položaj za Nemce ni bil rožnat. Poročilo iz Selc pravi, da je več kot 90% ljudi za partizane in da so prepričani, da bodo partizani znova zagospodarili. Nihče več ne verjame v našo zmago. Iz Šenčurja pri Kranju so poročali, da ljudje nočejo nič slišati o folksbundu, ker bi morali postati potem Nemci in zvesto služiti rajhu. Nas in naše ustanove komaj trpijo. Bojijo se izseljevanja, ne »naredijo pa tudi ničesar, kar bi bilo kaznivo«. Himmler je 5. septembra ukazal Rösenerju, da mora svoj štab za boj proti partizanom iz vzgojnih in varnostnih ozirov pred zračnimi napadi takoj premestiti iz zdravilišča in kopališča Bled. Štab mora stalno menjavati mesto in se mora aktivno spuščati tudi v najbolj enostavne spopade s partizani.

Oglejmo si nazadnje še zanimivo nemško poročilo o izseljevanju Slovencev. Poročilo je že od začetka oktobra 1943 in na začetku priznava, da je na Štajerskem še vedno 135.000 Slovencev in 400.000 vindišarjev, na Gorenjskem pa vindišarjev ni in je velika večina Slovencev. Ko je dal Hitler ukaz za popolno ponemčenje, so bile na Štajerskem in Gorenjskem tri skupine prebivalstva: Nemci, ki so bili polnovredni člani nemške narodnostne skupnosti, Slovenci, ki so bili nasprotniki rajha, in vindišarji, od katerih so pričakovali, da bodo v zmerno kratkem času prešli v nemštvo, ker so jih smatrali za »nek narodnostni vmesni sloj, ki ima z nemštvom najožje

krvne, kulturne in delno tudi jezikovne zveze, ni pa zlasti zaradi preobremenitve s Slovenstvom na tem prostoru mogel jasno priti do izraza«. Da bi torej izpolnili Hitlerjev ukaz, so najprej izselili iz Štajerske in Gorenjske inteligenco (prvi val), takoj za tem je sledil drugi val, izselitev po letu 1918 naseljenih prebivalcev. Izvzeli so le tiste, za katere se je dalo na podlagi rasne in politične ocene in še kako drugače dokazati nemški izvor in jih ni bilo mogoče izročiti tujemu narodu. Vse te so poslali v stari rajh za zopetno vнемčenje, ker ne bi bilo pametno, da bi ostali v narodnostno nevarni okolici. Nato je prišel tretji val, ki so ga v obeh pokrajinah izvedli različno. Himmler je za obrambo meje proti Slovencem in Hrvatom ukazal očistiti brežiški trikot. Isto je predvidel tudi na Gorenjskem ob meji, vendar pa tega niso mogli izpeljati, ker so ob začetku vojne s Sovjetsko zvezo tu nastale težave in zato ta politična naloga še ni bila izvedena. Tudi za Gorenjsko velja, da je tam še veliko germanske krvi, ki pa se je zelo porazgubila v slovenstvu, se pa izplača potruditi, da bi jo pridobili nazaj.

Četrty val je zajel izselitev tistih ljudi na spodnjem Štajerskem, ki niso odgovarjali rasnim in političnim pogojem.

Pričakovali bi, da so imeli v Nemčijo izseljeni Slovenci tam mir. A morali so se podvreči še novemu pregledu vsi tisti, ki so dobili rasno oceno I, II in III plus. Do tega pregleda je moralo čakati v dveh vrstah taborišč v dvajsetih nemških gauhih 15.721 Slovencev. S tem pregledom so začeli v začetku februarja 1943 in ga končali avgusta istega leta. Šele po tem pregledu se je začela odločati njihova končna usoda.

Obširno poročilo govori, da so si ti izseljenci neprestano želeli domov in da so vsi odklanjali naselitev na vzhodu, ker »niso mogli doumeti, da bi bilo to zanje samo odlika«. Mnogi delodajalci so hvalili njihovo delovno vнemo, čeprav jih je ostalo zelo malo v svojih prejšnjih poklicih. Manj so jih hvalili v Šleziji, na Saškem, na Bavarskem ter v vzhodni marki. Na zahodu je bilo ravnanje, bivališče in prehrana odlična, na vzhodu pa so se večkrat pritoževali. Mnogo Slovencev ni hotelo vložiti prošenj za ureditev državljanstva in niso hoteli — čeprav so znali — govoriti nemško. Le pri otrocih so Nemci opazili tako »popolno znanje nemškega

*1. bataljon Soškega odreda v taborišču nad Tolminskim Lomom
januarja 1943*

jezika, da se njihovo govorjenje že prav nič ni ločilo od govorjenja domačinov». Najbolj so si želeli domov in v lastno hišo kmetje. Na koncu pravi poročilo, da dednih bolezni med Slovenci ni bilo. V splošnem so bili ljudje zelo snažni, v redu in čisto napravljeni. Imeli so zdrave zobe, nekatere je mučil revmatizem in želodčne bolezni, tuberkuloze pa skoraj ni bilo. Tako so bili Slovenci v zdravstvenem pogledu »vse-skozi zaželeni in razveseljivi prirastek«.

Primorska. Maja 1942 je bilo na Primorskem kakih 150 borcev, ki so bili razdeljeni na tri skupine, nad Vipavsko dolino, na Trnovski planoti in v Brkinih ter na Pivki. Vedno pogostejše akcije so silile Italijane v ustanavljanje protigveril-skih oddelkov. V drugi polovici oktobra 1942 je prišel na Primorsko Loški (Soški) odred in ustanovili so tri bataljone, Gregorčičev, Tolminski in Kraški bataljon, decembra pa je nastal še en bataljon. Od zime 1942/43 so začeli na Primor-skem partizani obvezno mobilizirati, novince pa pošiljati v Ljubljansko pokrajino.

*Radiotelegrafisti Gradnikove brigade na Doliču nad Srpenico
19. maja 1943*

Februarja 1943 so ustanovili dva odreda, Severnoprimorski in Južnoprimorski odred. V tem času so se zelo razvile organizacije OF. Marca 1943 so se našim borcem začeli pridruževati tudi Furlani. Aprila 1943 so ustanovili dve brigadi, Simona Gregorčiča in Ivana Gradnika. Politično se je začel gibati tudi Trst, a nastajati so začele tudi težave v odnosih s komunistično stranko Italije, o čemer bomo govorili več v opisu leta 1944. Velike izgube so doživeli primorski partizani na Golobarju 26. aprila. Tu so imeli 32 mrtvih in 35 ranjenih.

V začetku maja 1943 sta obe brigadi odšli proti Beneški Sloveniji. Gradnikova je prišla celo preko Nadiže, Gregorčičeva pa je imela že pri prehodu čez Sočo hude boje, Gradnikova pa kasneje v Slovenski Benečiji. V drugi polovici junija je glavni štab ukazal, naj obe brigadi zaradi neprestanih hajk prideta v Ljubljansko pokrajino. Končno so iz obeh brigad sestavili eno, Gradnikovo brigado, ki je odšla v začetku avgusta 1943 v sestav 14. divizije, na Primorskem pa je ostal le odred.

V začetku maja 1942 se je goriški kvestor še vedno pritoževal, da kler noče sodelovati, kar »ovira naše napore pri

miroljubnem pronicanju med množice domačinov«. Spričovedno večjih partizanskih akcij je postal pozoren tudi italijanski generalštab, ki je konec maja 1942 sicer poudaril, da imajo za zdaj te še zmerne oblike, so pa povezane z Ljubljansko pokrajino in se lahko razširijo. Zato so Italijani razdelili ozemlje pokrajin Udine, Gorica, Trst in Reka na obmejna in ostala območja. V obmejnih območjih so skrbeli za mir graničarji pod vojaško komando, na drugih območjih pa je bila ta skrb poverjena političnim oblastem, ki so mogle klicati na pomoč tudi vojsko. Če je bila sila, je smela vojska tudi sama nastopiti. Za obe oblasti je veljalo načelo: nobene nervoznosti, a mnogo odločnosti! V drugi polovici julija 1942 so Italijani začeli strogo nadzirati svojce partizanov in jim groziti z internacijami. V začetku avgusta je glavni inšpektorat javne varnosti za Julijsko krajino ugotovil, da ljudje takoj sporočijo partizanom vsak premik italijanske policije in da nobena hajka ne bo zaleгла, ker se znajo partizani spretno skrivati v gozdovih. Uspešne bi bile le kontrabande s partizansko taktiko.

Že sredi avgusta so hoteli Italijani na Primorskem uvesti iste mere (streljanje talcev itd.) kot v Ljubljanski pokrajini in ni povsem jasno, zakaj jih niso in zakaj so se omejili le na uvedbo policijske ure in dovoljenja obratovanja trgovin in gostiln v dobro zavarovanih krajih. Konec avgusta so Italijani znova poudarjali, da njihove hajke nimajo nobenega uspeha, kar »govori za naše ponovne trditve, da so partizanske enote sestavljene iz domačinov, ki se po akcijah preoblečejo in vrnejo domov«. Treba bo začeti načrtno protipropagando s pomočjo fašistične stranke in če le mogoče tudi s pomočjo duhovščine. S tem v zvezi je bil gotovo že proglas goriškega pokrajinskega fašističnega oblastnika od 20. septembra, v katerem na začetku pravi, da so zanesli nemir v deželo »razbojniki brez Boga, domovine in družine, ki ne poznajo usmiljenja do nikogar«. Hladnokrvno koljejo žene, otroke, starce, duhovnike, policaje in vojake ter uničujejo cele družine. Dalje grozi ta oblastnik, da je usoda fantov, ki so odšli k partizanom, že zapečaten, njihove družine in vse, ki partizane podpirajo, pa bodo internirali v daljnje kraje. Sam duce je ukazal v Gorici, naj bodo iztrebljeni. Zato naj se vrnejo in oblast jih bo zavarovala.

Sredi decembra 1942 so Italijani takoj opazili vedno večjo partizansko mobilizacijo, nakar so začeli internirati vse svoje mobiliziranih in so upali, da bo morda to le kaj zajezilo partizansko mobilizacijo. Toda mobilizacija se je nadeljevala. Partizani so začeli mobilizirancem pošiljati uradne pozivnice, da bi zaščitili njihove družine ali pa so začeli mobilizirati s silo. Konec decembra je goriški kvestor poročal v Rim, da kaže duhovščina zadnje čase pripravljenost sodelovati pri pomirjenju dežele in da je odločno proti komunizmu. Politično pa se položaj ni dosti izboljšal in središče partizanstva je prav v goriški pokrajini. To je bilo res, kajti od 42 občin v goriški pokrajini jih je morala sredi januarja 1943 vojska zasesti kar 30, če so hoteli vsaj kolikor toliko vzdrževati red in mir. V drugi polovici januarja so Italijani pospešili interniranje svojcev partizanov, saj so partizani januarja v goriški pokrajini mobilizirali čez 80 ljudi. Komanda 4. legije obmejne milice je poročala 10. februarja o partizanskem napadu 3. februarja v Mrzli rupi tole: »Med bojem so ljudje pri oknih ploskali, po boju pa čestitali partizanom. Položaj je kar najtežji. Partizani se nekaznovano premikajo, kjer se hočejo, njih število pa raste od ure do ure.«

Italijani poročajo o sestanku nekaterih slovenskih duhovnikov v Gorici 18. februarja in pravijo, da je na njem neki duhovnik izjavil, da je partizansko gibanje, čeprav ga vodijo komunisti, oboroženo gibanje za narodno osvoboditev in da ga je treba podpirati, četudi ni mogoče naravnost sodelovati s komunisti. Le tako bo mogoče ostati povezan s slovenskim narodom, ki v večini simpatizira s partizani in ogniti se notrajni, bratomorni vojni. Drug duhovnik je izjavil, da med partizani prevladujejo narodnjaki in je zato prav, da jih podpirajo. Poudaril je tudi, da je dala komunistična stranka več izjav o svobodi vere in bogoslužja. Neki duhovnik je dobil na tem sestanku nalogo vplivati na goriškega nadškofa Margottija, naj prepove nekaterim duhovnikom pridigati proti partizanom in da naj bolj pametno opravljajo svoje pastirsko-dušne posle, da ne bodo dali partizanom vzroka za obračunavanje. Na sestanku so sklenili, da bo ta njihova skupina ostala nevtralna in da v OF ne bo stopila, bo pa podpirala partizane in vabi vse svoje pristaše, naj se vzdržijo protiparti-

zanske propagande, kajti »v boju za nacionalno revolucijo morajo biti združene vse slovenske sile proti Italiji«. K temu poročilu, ki je šlo naravnost v Rim, je goriški prefekt pripisal, da izgleda, da ima ta skupina »levih« duhovnikov malo pri-stašev in da je velika večina na strani tistih, ki so strogo proti komunistom in jih vodi v Trstu mons. Ukmar, v Gorici pa mons. Brumat.

Sredi februarja 1943 so začeli Italijani internirati tudi vse tiste, ki so partizane podpirali, predvsem ženske in celo otroke. Glavna taborišča te vrste so bila v kraju Cairo Montenotte in Alatri (Frosinone). Lahko bi našteali vse datume in število interniranih. Prvič so internirali 20. februarja 1943, zadnjič pa 7. septembra 1943, torej dan pred objavo kapitulacije Italije. Italijanski birokratični upravi v veliko nečast bodi povedano tudi to, da bi internacijska taborišča trajala še po kapitulaciji Italije, če bi nemška komanda ne zahtevala izpraznitve taborišč za nastanitev svoje vojske. Po naših računih so Italijani v gori omenjena taborišča internirali vsaj 1.800 žensk in otrok. Za marec 1943 so Italijani priznali, da so morali neprestano hajkati, partizani pa so še naprej mobilizirali. Aprila so prvič priznali tudi gospodarsko škodo, ki je nastala zaradi partizanov. V hribovitih predelih so morali na hitro pokupiti veliko živine in drobnice, pešati pa je začel tudi transport. O duhovščini so pravilno zapisali, da je bila sprva navdušena za narodno osvoboditev, potem pa se je začela polagoma odmikati. Nekateri župniki so že sodelovali z oblastjo in so pozivali partizane, naj se vrnejo domov. Partizani so še nadalje mobilizirali. Maja so Italijani poročali, da je nekaj civilistov in vojakov — pod vplivom alkohola — prepevalo »Bandiera rossa«, da pa številne vojaške in policijske hajke niso rodile pričakovanih uspehov zaradi zelo težavnega ozemlja in ker so bile narejene s premajhno pripravljenostjo. Partizani so imeli 36 mrtvih, Italijani pa 24 mrtvih in 61 ranjenih. Junija so Italijani opazili še »več znamenj prebujajoče se slovenske narodne zavesti«, julija pa so poročali o popuščanju partizanske aktivnosti, priznali pa so še vedno zase 23 padlih in 17 ranjenih. Padec Mussolinija so vsi Slovenci pozdravili, za avgust so Italijani poročali le o trosenju letakov, kmalu po strmoglavljenju fašističnega režima pa so zapisali, da so začeli

tudi Slovenci bolj trezno preišljati »o usodi domovine in posledicah sedanje nečloveške vojne. Vsi so se bali navzočnosti novih, nemških čet v pokrajini«.

Koroška. Sredi julija 1942 se je okrog Železne Kaple in Obirskega nekaj časa zadrževala patrola Kokrškega odreda, novembra pa je prišla tudi manjša skupina Štajerskih partizanov, iz katere se je 1942/43 oblikovala pod Peco Koroška četa. Nastalo je tudi nekaj odborov OF. Konec marca 1943 so ustanovili Koroški bataljon, ki je v začetku aprila napadel in vdrl v Mežico.

Pokrajinski komite komunistične stranke za Gorenjsko je poročal Izvršnemu odboru OF 21. junija 1943 o Koroški tole: »Ljudje pravijo, da bi nas na rokah nosili, če pridemo in jih osvobodimo; domačinov ni dobiti, ker je šlo vse na fronto in večina od teh je tudi že mrtva.« — Več o Koroškem bomo govorili pri opisu leta 1944 in 1945.

OD KAPITULACIJE ITALIJE DO I. ZASEDANJA SNOS

OSVOBOJENO OZEMLJE V LJUBLJANSKI POKRAJINI

CK KPS je že ob strmoglavljenju Mussolinija pokazal na možnost okupacije tudi Ljubljanske pokrajine, a prav tako na možnost osvoboditve večjega dela te pokrajine. Poudaril je tudi, da imamo poleg okupatorjev še vedno dva, oziroma tri notranje sovražnike, belo gardo, plavo gardo in sredino, ki se ni hotela opredeliti ne za boj ne za okupatorja. Vsem tem trem je še vedno kazal odprta vrata na pravo pot, to je, na pot k enotnosti slovenskega naroda, vključenega v OF. IOOF in glavni štab sta za zapeljane belo in plavogardiste izdala vrsto amnestij, sredino pa je bilo treba še naprej razkrajati in ji dokazovati, da njeno »čakanje« pomeni samo nezvestobo lastnemu narodu.

Treba je bilo — četudi bi prišlo do kapitulacije Italije — pogovoriti se z Italijani, kajti general Cerutti, komandant divizije Isonzo v Novem mestu je na več sestankih pokazal neko pripravljenost in je uvidel, kam drvi njegova domovina Italija. Tako nam je ob kapitulaciji Italije ta general precej pomagal pri onemogočanju vojaške akcije precejšnjega dela dolenskih belogardistov, ki so bili pod vodstvom Vuka Rupnika.

Glavni štab je 28. avgusta poročal vrhovnemu štabu, da ga je strmoglavljenje Mussolinija postavilo predvsem pred dve nalogi. Preprečiti morebitno nemško invazijo preko Slovenije v severno Italijo in doseči, da bi se Italijani ne umaknili v Italijo z orožjem. Zato je zbral večino svojih sil v obe diviziji, na Primorskem, Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem pa pustil majhne, a čvrste odrede, obe diviziji pa razporedil ob glavnih komunikacijah: temeljne brigade 14. divizije na po-

dročju železnice Borovnica—Logatec, temeljne enote 15. divizije pa na področje med nemško-italijansko demarkacijsko črto in novomeško železnico.

Ko je radio na tisti lepi jesenski mali šmaren ob šestih zvečer objavil novico, da je Italija položila orožje, naši vodstveni organi niso bili ne presenečeni in ne nepripravljeni. 14. divizija je morala čimprej dokončati likvidacijo v Grčaricah obkoljenega četniškega ali plavogardističnega odreda, enote 15. divizije pa so morale predvsem blokirati Novo mesto in vse postojanke ob komunikacijah proti Ljubljani, to pa so že držali Nemci.

Kapitulacija Italije, ki nam je prinesla veliko osvobojeno ozemlje, je bila za Nemce dosti nevarna in to tembolj, ker zaradi velike ruske ofenzive (nadaljevanje kurske operacije) in povsem nejasnega položaja ob začetkih izkrcevanja Anglo-Amerikancev v Italiji, pri najboljši volji niso imeli toliko sil, da bi zamašili nevarno vrzel. Ljubljanska pokrajina, Primorska, Istra, Italiji priključeni deli NDH in ostali predeli, ki so jih okupirali Italijani v Jugoslaviji in na ostalem Balkanu, so za Nemce predstavljali nevarni klin, ki jim je pretrgal zvezo med severno Italijo in Balkanom. Končno tudi ni bilo jasno, ali bo Churchill le zmagal v upornem boju z Rooseveltom in izsilil — kot drugo fronto — podaljšek izkrcanja v Italiji tudi nekje v Istri ali Dalmaciji. Nemci res da ob Mussolinijevem padcu niso verjeli več niti besedice Italijanom in so — kar je bilo za njih popolnoma razumljivo — dan pred objavo italijanske kapitulacije zahtevali, da morajo Italijani svojo vojsko umakniti nekako na črto Reka—Trst—Udine—Vicenza—Verona—Brescia.

Nemci so zelo realno računali, da bi jim njihovi dosedANJI zavezniki utegnili postati spričo anglo-ameriške invazije nevarni. Na tem mestu nas ne more zanimati, kaj vse so Nemci počeli, da bi povsem omrtvičili svojega nekdanjega zaveznika. Dobro pa je vedeti, kaj je povedal takratni koroški gaulajter in obenem šef civilne uprave za Gorenjsko in Mežiško dolino Rainer. Dejal je, da je že avgusta 1943 pričakoval kapitulacijo Italije in da si je začel zamišljati novo politiko do Slovencev. Preko Himmlerja je predlagal Hitlerju združitev Gorenjske s Kranjsko, neko slovensko avtonomijo za to enoto in kasnejšo

ureditev pravnih odnosov z rajhom. Hitler je baje Himmlerju odgovoril, da se načelno strinja s predlogom, da pa gredo njegove misli še dalje. Kam in do kod, nam danes ni znano.

Organizacijski sekretar IOOF dr. Marijan Breclj je 9. septembra 1943 v okrožnici poudaril, da je nastopil preobrat. Zato morajo vse naše civilne in vojaške oblasti takoj nastopiti kot slovenska narodna oblast in izvrševalci premirja. Izvesti morajo splošno mobilizacijo in onemogočiti beli in plavi gardi, da bi se kakor koli dokopali do oblasti in dalje netili državljansko vojno.

Dne 11. septembra 1943 sta IOOF in glavni štab razglasila splošno mobilizacijo vseh za orožje sposobnih moških od 17. do 45. leta. S tem je bilo uradno konec partizanskega prostovoljstva. Nič manj pomemben ni bil istega dne izdani odlok IOOF o razpisu volitev za zbor odposlancev slovenskega naroda. Odlok je veljal načelno za vso Slovenijo, čeprav se na neosvobojenih ozemljih ni mogel izvajati tako kot na osvobojenih. Tako torej ta odlok ni neko podaljšanje podobnega odloka IOOF na prvem osvobojenem ozemlju leta 1942, odloka o volitvah delegatov NOO za zbor delegatov NOO.

Na osvobojenem ozemlju so takoj prevzeli vso oblast odbori OF in NOV in POS. Tako je bila izpolnjena ena od Temeljnih točk OF. Za upravo osvobojenega ozemlja je IOOF postavil poseben organ, upravno komisijo; ta je dosegla v zelo kratkem času zelo lepe uspehe. Na prvi pogled je bila ta upravna komisija precej podobna NOS na prvem osvobojenem ozemlju, vendar se je precej razlikovala. Člani NOS oziroma poverjeniki, so bili člani IOOF odnosno vrhovnega plenuma, člani upravne komisije pa so bili strokovnjaki, ki so za svoje delo odgovarjali določenim članom IOOF odnosno vrhovnega plenuma.

Na 12. seji vrhovnega plenuma 16. septembra 1943 je poročal dr. Aleš Bebler, ki je priletel z goriškega letališča na letališče v Prečni pri Novem mestu, o položaju na Primorskem. Tudi tod je prevzela oblast OF, izvedla splošno mobilizacijo in postavila NOS za Slovensko Primorje. V ta organ je prišel tudi predstavnik italijanske narodne manjšine. Po tako zelo ugodnem poročilu je vrhovni plenum proglasil priključitev Slovenskega Primorja svobodni in združeni Sloveniji v svo-

bodni in demokratični Jugoslaviji in obljubil italijanski manjšini avtonomijo. Javno upravo na Primorskem je poveril NOS, ki je bil odgovoren IOOF, člane predsedstva NOS pa kooptiral v vrhovni plenum.

Med številnimi problemi so na 13. seji vrhovnega plenuma OF 21. septembra 1943 razpravljali tudi o zelo težkem vprašanju, o postopku z ujetimi belo in plavogardisti s Turjaka in Grčaric. V preiskovalnih zaporih je bilo okrog 1.200 teh nesrečnih ljudi, med njimi pa tudi težki zločinci, organizatorji narodnega izdajstva. Vrhovni plenum je enoglasno sklenil za težke zločince proces, ki naj »domači in tuji javnosti prikaže vso globino in širino izdajstva bele in plave garde«. Za ta proces je plenum določil posebno vojaško sodišče, za postopek tega sodišča pa sledeča načela: od ujetih duhovnikov in bogoslovcev se morajo obsoditi na smrt »krvoloki, ki so sami posredno ali neposredno morili«, ostale more sodišče izpustiti, a ostanejo pod nadzorstvom, tiste pa, za katere obstaja sum ponovnega izdajalskega delovanja, je treba poslati na prisilno delo. Politične voditelje in organizatorje, katerim so dokazani umori, more sodišče kaznovati s smrtjo, če pa nimajo krvavih rok in bi se celo v tem času sami javili, more sodišče izpustiti na svobodo. Plavogardistične oficirje in morilce more sodišče obsoditi na smrt, ostale pa obsoditi na prisilno delo. Če bi kdo od teh še nadaljeval boj, naj bo brezpogojno ustreljen. Sodišče more vse zapeljance izpustiti in brez orožja spraviti v delovne bataljone, v katerih bodo imeli »vso čast, a tudi pravice in dolžnosti partizanov«.

Tako je torej vrhovni plenum ujete belo in plavogardiste razdelil na tri vrste: v morilce, za katere mora sodišče izreči smrtno kazen, v kaznjence, ki bodo delali pod nadzorstvom, in oproščence, ki naj bi se v delovnih bataljonih pripravljali v NOV in POS.

Glavni štab je 22. septembra 1943 poročal vrhovnemu štabu, koliko italijanskih divizij so razorožili, o prvih bojih z Nemci, o mobilizaciji in o ustanovitvi nove, 18. divizije. Poročal je o likvidaciji plave in bele garde v Grčaricah in na Turjaku in o svojih nadaljnjih načrtih. Dne 3. oktobra 1943 je bil po ukazu vrhovnega štaba ustanovljen 7. korpus s 14., 15. in 18. divizijo.

Takoj po kapitulaciji Italije je imela NOV in POS vseka-
kor dosti opravlja z notranjim sovražnikom, belo in plavo
gardo, ki bi le utegnil zanetiti državljansko vojsko, če bi bilo
njegovo vodstvo enotno. Ohranjeni so zelo zanimivi načrti
vodstva bele in plave garde, kako naj se njihove enote zadržijo
ob kapitulaciji Italije, kje naj se zberejo, itd. Računali so tudi
na anglo-ameriško izkrcanje na istrski obali. Tako je prav tej
domnevni invaziji naproti premikajoči se četniški odred 14. di-
vizija že v noči od 5. na 6. september 1943 v Grčaricah ob-
kolila in ga v noči od 8. na 9. september 1943 uničila.

Nekoliko več je imela ta divizija opravlja z likvidacijo
Turjaka, kjer se je do 12. septembra 1943 zbralo precej belo-
gardistov iz najrazličnejših postojank, raztepeni plavogardisti
pa tudi razni komandanti in politični ljudje. Že prvi dan se je
ta družčina pričela prepirati na Turjaku, kdo bo komandant,
kajti komanda teh slovenskih izdajalcev ni bila tako enostavna.
Četniki (plavogardisti) so trdili, da je vrhovni komandant za
Slovenijo major Novak, a ta je bil takrat na varnem v Ljub-
ljani in zato naj bi njegova vrhovna komanda prešla na
njegovega namestnika, ki je bil na Turjaku. Ker pa je bil
na Turjaku neki belogardistični oficir po šarži višji, mu je
Novakov namestnik prepustil vrhovno komando. Zaenkrat
je bilo to rešeno, niso se pa mogli na Turjaku zediniti, ali bi
sprejeli zahtevo NOV in POS o brezpogojni predaji z amne-
stijo, ki pa ni veljala za voditelje in organizatorje narodne
izdaje. Večina je bila za kapitulacijo, razumljivo pa je, da je
takratni velikolaški župan trdil, da bodo »komunisti svoj
načrt o pokolu slovenskega naroda izvedli, čeprav ne takoj po
našem zlomu, pa kak teden kasneje«. Da bi pa stvar le za-
vlekli, so poslali v Ljubljano na »vrhovno politično in vojaško
komando« dva kurirja.

Toda ta vrhovna komanda je bila šele zmešana. »Vrhovno
poveljstvo slovenske vojske« je sicer 9. septembra 1943 iz-
javilo, da vstaja nova, svobodna velika Slovenija v sestavi ve-
like Jugoslavije in da prevzema vso vojaško in civilno oblast
v bivši ljubljanski pokrajini. Objavilo je tudi mobilizacijo vseh
moških od 18. do 40. leta, katerih zborna mesto naj bi bilo
na Krki.

A poleg te vrhovne komande je obstojala še »komanda za Slovenijo« majorja Novaka. Neki emigrant je v Buenos Airesu leta 1963 zapisal, da med obema komandama ni bilo nikdar iskrenega sodelovanja in da zato tudi nista mogli izvesti nobene koncentracije svojih sil. Major Novak je na svojo roko poslal svojo vojsko v Grčarice, vrhovna komanda Slovenske zaveze pa bi morala svoja povelja razposlati v zapečatenih kuvertah vsem komandantom vaških straž. Toda teh kuvert — z malimi izjemami — ni bilo, zato tudi ne koncentracije sil. Do koncentracije na Turjaku je prišlo čisto slučajno in to zaradi bežanja ali umikanja pred NOV in POS.

Komandant na Turjaku je določil, naj bi na Turjaku ostala le majhna skupina, ostali pa naj bi se premaknili na Zapotok pod Kureščkom in od tam naprej mimo Snežnika proti morju čakati na anglo-ameriško odrešenje. Prvi del tega nasveta je bil čisto pameten in na Zapotok se je umaknilo okrog 700 mož iz raznih dolenskih postojank. Toda po odhodu te skupine so na Turjak prihajale še vedno nove enote in po vsej verjetnosti se je na Turjaku nabralo tudi okrog 700 mož.

Na Zapotoku se je znova pojavilo vprašanje vrhovne komande. Nobeden od obeh vrhovnih komandantov ni bil na terenu. Na Turjaku je sicer Novakov namestnik prepustil komando višjemu oficirju po šarži, a na Zapotoku se je pojavil namestnik vrhovnega komandanta Slovenske zaveze. Ta pa ni hotel biti tako širokogruden kot Novakov namestnik.

Tragedija narodnih izdajalcev se je morala torej odigrati do konca. Odžagali so na Turjaku določenega vrhovnega komandanta in postavili vojni svet petih ljudi. Dne 13. in 14. septembra je nesposobni namestnik komandanta Slovenske zaveze zaradi šolarskega vojaškega neznanja in strahovite osebne strahopetnosti povzročil, da je Tomšičeva brigada povsem uničila dve belogardistični četi, tretja pa se je le s težavo rešila. Prepir okrog komande na Zapotoku, nejasen položaj, povsem nesposobno vodstvo je končno prisililo skupino na Zapotoku, da se je začela prebijati preko Želimelj proti Ljubljani. Tu je ta skupina 14. septembra 1943 izgubila v bojih vse vozove z municijo in se zatekla zjutraj 15. septembra pod nemško zaščito v Ljubljani. Na bloku so se pogajali z Nemci, ki so se jih nazadnje le usmili. Skupina je morala

odložiti orožje in Nemci so jih spravili v bivšo domobransko kasarno. Ta skupina je bila ena od kasnejših temeljnih skupin tako imenovanega slovenskega domobranstva.

Drugačno usodo je doživela skupina na Turjaku, ki je bila 14. septembra 1943 že obkoljena, naslednjega dne pa je začela Prešernova brigada energično napadati. Partizanski komandanti so ponujali pogajanja, na katera pa obleganci niso pristali. Za te je obstajala edina realna možnost izpad iz gradu s pomočjo skupine v Zapotoku, a ta ni ukrenila ničesar. Tako je Prešernova brigada 19. septembra 1943 na juriš zavzela grad in zajela skoraj vse. Le redki so zadnji trenutek zbežali.

Nekdanji zgovorni velikolaški župan, ki je bil sam priča vsega gorja na Turjaku, a se je med zadnjimi le srečno prebil iz gradu, je kasneje pisal in iskal vzroke tej turjaški tragediji. Po njegovem so bili največji krivci Italijani, ker niso dopustili nobenega samostojnejšega dela v belogardističnih enotah, so se pa tudi ljubljanski belogardistični oficirji vse premalo zavedali svoje odgovornosti. Druga napaka je bila, da ni bilo pravega reda in discipline pri vodstvu v Ljubljani in da so prav od tod nekateri rovarili proti skupni organizaciji itd.

Eden od emigrantov je leta 1960 zapisal, da je že prišel čas, ko si moramo natočiti čistega vina in brez vsake osti sovraštva na levo in desno zgodovinarjem predložiti sliko resničnih in nepopačenih dejstev. Po mnenju tega pisca leži krivda za turjaško tragedijo v pretežni meri na protikomunističnem taboru samem. Komanda, ki je dala povelje za koncentracijo na Turjaku, ni predvidevala, da se Anglo-Amerikanci le ne bodo izkrcali v Sredozemlju in da ne bodo marširali prek ljubljanske kotline. Na Turjaku niso imeli radijskih zvez z Ljubljano, ker so ključni za šifre ostali v Ljubljani. V najtežjih trenutkih je bilo pričakovati, da bodo »politične stranke strankice in razne struje« v vojski prenehale zasledovati svoje strankarske cilje, a niso in zato vojaške discipline ni bilo.

Vse to je bilo res. Nekaj pa takrat na Turjaku, Zapotoku in drugod ter danes v emigraciji le niso hoteli spoznati in zato zapisati: bili smo — in to v prvi vrsti — izdajalci lastnega naroda! Nobena izdajalska skupina ne more biti enotna, junaška in ne more imeti nobenih moralnih vrednosti in

lastnosti. Tudi ti izdajalci so ponovno dokazali resničnost znane svetopisemske modrosti: prepad kliče prepad!

Bolj zapleten položaj bi utegnil postati pri Novem mestu, kjer so se ob kapitulaciji Italije začeli zbirati 1. in 2. bataljon legije smrti, okoliške vaške straže in one iz Šentjernejske doline, okrog 1500 mož. Vodstvo se je hotelo pogajati z generalom Ceruttijem, a ta je bil že na naši strani. Zato so belogardisti Novo mesto nekako obkolili in postavili za komandanta Vuka Rupnika, ki pa je kmalu spoznal, da ne bo mogel držati Novega mesta, precej tudi zaradi popolnega nereda, ki je nastal med belogardistično vojsko. Kmečki fantje so le začeli spraševati svoje voditelje in od njih zahtevati, naj sedaj pokažejo, kaj znajo, koliko so zmožni in koliko so res sposobni za voditelje slovenskega naroda.

Italijani so začeli odhajati iz Novega mesta že 9. septembra 1943 in so zahtevali, naj se belogardisti umikajo z njimi do Soteske. A ti so spoznali, da jih bo pri Soteski začel razoroževati bataljon Cankarjeve brigade. Zato je Rupnik ukazal umik čez Stopiče, Brusnice in Gorjance, od kodor so prišli po 25 ur trajajočem maršu k Nemcem pri Zameškem, kjer jim je znani gestapovec in major Maiwald zagotovil vso pomoč.

To je bilo drugo jedro kasnejšega slovenskega domobranstva. Nemci v Ljubljanski pokrajini so bili trenutno res v zadregi in so zato tudi to pomoč sprejeli. Imeli so sicer celo 71. pešadijsko divizijo, a to so morali že 9. septembra premakniti proti Primorski in v Ljubljano je prišel samo okrepljen SS policijski polk 19.

Naše urejene enote so kmalu začele ofenzivne sunke proti ozemlju, ki so ga držali Nemci. Začetek oktobra 1943 so bile postavljene nenako takole: 15. divizija na črti Gorjanci—Krka—Krmel—Čatež—Temenica—Metnaji; 18. divizija na črti Metnaji—Ljubljanski vrh in 14. divizija na črti Cerknica—Mašun. Seveda so Nemci na vse naše ofenzivne sunke odgovarjali, včasih na zelo predrzne načine in je bilo marsikdaj težko ugotoviti, kdo ima iniciativo na nekaterih področjih. Vojska 7. korpusa je bila še mlada, nekatere brigade povsem nove in manjkalo je komandnega in političnega kadra. Skoraj vsak star partizan je postal vsaj vodnik, če ne že več. Tako moremo

tudi razumeti hude izgube, ki so nam jih ponekod prizadejali Nemci (Kostanjevica, Višnja gora, Cerknica itd.).

O novi usodi Ljubljanske pokrajine je odločil Hitler 12. septembra 1943. Če je obširni tekst, ki ga je nehal pisati v ljubljanskih zaporih general Rupnik 1. februarja 1946, vsebinsko verodostojen, je koroški gaulajter Rainer sprejel 13. ali 14. septembra 1943 še od Italijanov postavljenega ljubljanskega župana Rupnika in mu povedal, da ga bo postavil za predsednika Ljubljanske pokrajine, a z nemškim svetovalcem in da se meje pokrajine ne bodo spremenile. Obljubil je obnovo Kranjske z najširšo avtonomijo in z mejami pred 1918 letom. Podobno bo urejena tudi Primorska, o kakršnih koli spremembah na spodnjem Štajerskem pa do konca vojne ne more biti govora. Tudi Rainer je kasneje v Ljubljanskih zaporih povedal — govoril je o sprejemu pri Hitlerju 16. septembra 1943 — kako mu je fűhrer pripovedoval o upravni razdelitvi vsega ozemlja v Severni Italiji, na Primorskem in v Ljubljanski pokrajini, ki ga je zasedla nemška vojska in da je Hitler že takrat zahteval vse ozemlje, ki so ga zasedli po kapitulaciji Italije partizani »radikalno očistiti, da bo enkrat za vselej mir.«

Tako je Rainer 21. septembra 1943 postavil s posebno odredbo Rupnika za šefa pokrajinske uprave, dan nato pa je bil slovesno umeščen. Že 15. septembra je sklenil Rupnik s SS policijskim generalom Roesenerjem na Bledu nekakšen sporazum o ustanovitvi slovenske milice, ki bi jo sestavljali prostovoljci za boj proti partizanom.

Toda oglasili so se tudi slovenski politiki. Kot so si klerikalci pod italijansko okupacijo lastili monopol nad vaškimi stražami, tako so si ga hoteli lastiti tudi nad novo izdajalsko organizacijo, ki so jo Nemci že dovolili. Slovenec je 24. septembra 1943 že objavil obvestilo poveljstva slovenskih domobrancev, da je ustanovljena slovenska domobranska legija. »Pod vodstvom naših slovenskih poveljnikov, ki nam bodo poveljevali v našem materinskem jeziku, bomo uničili boljše-viške morilce... Vsak pošten in za borbo sposoben Slovenec od 18. do 35. leta naj se prostovoljno javi za zaščito svoje domovine«. Vpis v to slovensko domobranstvo pa kljub veliki reklami, precejšnjemu moralnemu političnemu pritisku in takratni relativno zelo obljudeni Ljubljani, le ni bil velik. Ko

se je šel začetek oktobra 1943 vpisat za domobranca tudi Rupnik, je dobil šele številko 1000.

Rainer je 1. oktobra 1943 izdal naredbo o izvrševanju javne oblasti po vrhovnem komisarju na operacijskem področju Jadransko primorje. Na tem področju je imel Rainer sam vso civilno javno oblast, pod Jadransko primorje pa so spadale nekdanje italijanske pokrajine Udine, Trst, Istra, Pula, Ljubljana in Reka z Italiji priključenimi ozemlji Sušak, Čabar, Kastav in otok Krk.

KOČEVSKI ZBOR

Boris Kidrič je v Slovenskem poročevalcu 17. oktobra 1943 analiziral delo Zbora odposlancev slovenskega naroda in poudaril, da so se to pot prvič v slovenski zgodovini zbrali svobodno izvoljeni odposlanci slovenskega ljudstva in zastopniki narodnoosvobodilnega gibanja iz vseh slovenskih dežel. Zbor se je — brez vsake diskusije — odločil za boj proti okupatorju in je brez pridržka potrdil pravilnost dosedanje poti OF. Le neizprosni oboroženi boj je rešil slovenski narod pred poginom. Zbor je enodušno obsodil belo in plavo gardo in zahteval, naj se brez usmiljenja iztrebi. Brez pridržka se je izjavil za novo, resnično demokratično Jugoslavijo, ki bo imela temelje na enakopravnosti vseh jugoslovanskih narodov in priznal vrhovnega komandanta Tita.

Lahko se kdo vpraša, zakaj je tako pomemben zbor zasedal v Kočevju in ne v kakem drugem kraju. Nemci so doslej bombardirali z avioni že več večjih slovenskih krajev (Novo mesto, Črnomelj itd.) in podnevi bi bilo tako veliko zasedanje brez tveganja in seveda tudi velike odgovornosti kjer koli na osvobojenem ozemlju Ljubljanske pokrajine skoraj nemogoče. Zato je IOOF sklenil sklicati zasedanje v Kočevju v nočnih urah. Pri izbiri kraja je bilo tudi nekoliko simbolike. Središče več kot šeststoletnega kočevskega nemškega otoka sredi Slovencev naj to pot nudi prostor za eno najpomembnejših dejanj v zgodovini slovenskega naroda.

Borci Šerčerjeve in Rabske brigade ob volitvah za zbor odposlancev slovenskega naroda

Kot je znano, je bil zbor v bivšem Sokolskem domu od 1. do 3. oktobra 1943. Podnevi so bili delegati v bližnjih vaseh, ki so imele potrebno vojaško zaščito. Na zboru je bilo navzočih 572 delegatov, razne delegacije in gostje. Navzoč je bil tudi predsednik AVNOJ dr. I. Ribar, predstavniki CK KPJ, ZAVNOH, glavnega štaba Hrvaške in Slovenije in šef angleške vojaške misije pri slovenskem glavnem štabu, major Jones. Dnevni red zbora je bil bogat: Govor predsednika IOOF, pozdravni govori, poročilo IOOF, referati o konkretnih nalogah NOB, o gospodarstvu, financah in prehrani, volitve IOOF, plenuma OF in slovenskega zastopstva v AVNOJ in nazadnje resolucije in proglasi.

Osrednja točka druge seje, ki se je začela 2. oktobra 1943 ob devetih zvečer, je bilo poročilo B. Kidriča o delu IOOF in govor E. Kardelja. Kidrič je temeljito analiziral posamezna razvojna razdobja OF, poudaril uspehe NOV in POS in obračunal z belo in plavogardisti. Naštel in analiziral je štiri velike uspehe dveletne NOB ter izredno hitro postavitve narodne oblasti po kapitulaciji Italije.

Kardelj je najprej poudaril dvoje sil, ki sta spontano prebujene borbene sile naroda organizirali in povedli v NOB: KPS in »skupine slovenskih patriotov demokratov in svobodoljubnih ljudi, ki so bili pripravljeni skupaj s KP dvigniti za-stavo brezkompromisnega političnega in oboroženega boja proti okupatorju in njegovim domačim pomočnikom«. Prav te skupine — je poudaril Kardelj — so dale slovenskemu osvobodilnemu gibanju tisto potrebno širino, ki je omogočila z najmanjšimi žrtvami doseči največje uspehe.

Kardelj je podrobno analiziral tri značilnosti NOB na Slovenskem: pravilno politično linijo OF, njeno pravilno pot boja in pravilno uporabljanje oblik tega boja. Poudaril je, da mora biti zmaga narodne svobode istočasno tudi zmaga demokratične ljudske oblasti in da slovenski narod vstopa v novo Jugoslavijo po lastni volji, oprt na svojo pravico do samoodločbe. V bodoči Jugoslaviji bo ves slovenski narod (Združena Slovenija) predstavljal posebno federalno enoto, kjer bo sam svoj gospodar.

Dve značilnosti sta v svetovni in evropski politiki — je dejal — Hitler je doživel zlom, v ospredje pa vedno bolj stopa vprašanje povojne ureditve in povojnih odnosov med narodi in velesilami ter vprašanje raznih socialnih sprememb.

Oba referata sta zbudila zelo živahne razprave, ki pa so enodušno podprle oba govornika. Tako je mogel Zbor sprejeti zanimivi sklep, da odreka jugoslovanski vladi v Londonu pravico zakonitega predstavnika slovenskega naroda, enoglasno je sprejel zaupnico o delu IOOF, katerega je tudi ponovno in brez pridržka izvolil (Vidmar, Kidrič, Kocbek, Fajfar, Rus, Lubej, Brecelj in Polič).

Na 3. seji sta imela obširna referata Polič in Brecelj, po razpravi in sklepnih besedah pa je Zbor na utemeljeni Kidričev predlog izvolil 120 članski vrhovni plenum OF (SNOO) in 40 člansko delegacijo v AVNOJ. Po volitvah je Zbor sprejel sklep, da le OF predstavlja slovensko osvobodilno gibanje. OF se je »po nujnosti dogajanja ter v korist slovenskega naroda razvila v slovensko narodno oblast«. Temeljni organi te ljudske oblasti so terenski in ostali odbori OF, oziroma NOO, ki bodo izvoljeni po načelih ljudske demokracije. Izvoljeni plenum OF je s svojim IOOF (SNOO in predsedstvo

SNOO) pa je vrhovno vodstvo OF slovenskega naroda. V času med zasedanji plenuma (SNOO) ima IOOF (predsedstvo SNOO) vse pravice vrhovnega plenuma (SNOO).

Nazadnje je Zbor sprejel resolucijo, ki je v 1. delu poudarila, da je OF edina zakonita narodna oblast na slovenskem ozemlju, NOV Slovenije pa sestavni del NOV Jugoslavije in tako edino jamstvo za končno zmago slovenskega naroda, za svobodno in združeno Slovenijo v svobodni, združeni Jugoslaviji. NOV Slovenije je zrasla iz slovenskega partizanskega gibanja in je skupaj z NOV Jugoslavije, ki ji poveljuje Tito, edina narodna vojska Jugoslavije.

V 2. delu je resolucija obsodila belo in plavo gardo in ponovno jugoslovansko vlado v Londonu kot petokolonsko okupatorjevo garnituro, generala Rupnika pa kot narodnega izdajalca. V 3. delu je resolucija potrdila vse delo IOOF in naložila slehernemu Slovencu patriotično dolžnost, da vse sile za osvoboditev in združitve naše domovine. Končno se je resolucija zahvalila predvsem bratskemu ruskemu narodu in Stalinu in ugotovila, da so jugoslovanski narodi izpolnili in da še izpolnjujejo z junaškim bojem vse svoje dolžnosti do skupnega zavezniškega tabora. Zato je zbor upravičeno zahteval začetek 2. fronte na zahodu, ki bi pomagala skrajšati vojno in omejiti žrtve malih narodov.

NEMŠKA OFENZIVA

S Primorske so Nemci pognali svoje velike sile proti Istri, Gorskemu Kotaru in Hrvaškemu Primorju, že 12. oktobra 1943 pa so preuredili svoj SS oklepni korpus za ofenzivo proti Ljubljanski pokrajini in postavili komando korpusa v Ljubljani. Deli 162 (turkestanske) divizije so začeli prihajati na področje Krškega in so že 12. oktobra 1943 sodelovali pri odbijanju ofenzive 15. divizije proti Zidanem mostu, 13. oktobra 1943 pa so korpusne enote začele zasedati položaje vzhodno od italijansko hrvaške meje; 14. oktobra 1943 je imela 162 (turk.) divizija že svoj štab v Krškem, 25. oktobra 1943 so deli divizije Reichsgrenadire Hoch- und Deutsch-

meister (v nadaljnjih citatih H. u. D.) in še nekateri deli drugih enot zasedli črto Delnice—Ogulin.

Tako se je tega dne začel 3. del ofenzive Wolkenbruch (oblak se je utrgal), a vrniti se moramo nekoliko nazaj. Dne 7. oktobra 1943 je imel štab 7. korpusa svoje enote postavljene takole: 15. divizija je bila v ofenzivi od Temeniške doline in preko nemško italijanske demarkacijske črte do Kostanjevice in Gorjancev; 18. divizija je z delom svojih sil podpirala to ofenzivo, druge sile pa je imela na področju Mokrc—Šmarje—Grosuplje, 14. divizija pa je napadala južno železnico Ljubljana—Postojna.

Nemci so se kljub začetnemu pomanjkanju sil zelo odločno branili in so sami kasneje priznali, da položaj ni bil enostaven in da so šele s prihodom velikih sil v miru začeli čakati na razvoj dogodkov.

Spričo pojava močnih nemških enot v Gorskem Kotaru je glavni štab že 11. oktobra 1943 opozoril, naj enote pripravijo vse potrebno za evakuacijo vojnega materiala ali njegovega uničenja, 13. oktobra pa je sporočil IOOF o nemških koncentracijah v Ljubljani, Karlovcu, Ogulinu in na Rakeku in poudaril, da bodo Nemci poslali svoje kolone verjetno po dolinah in bližnjih področjih, z manjšimi pa napadali po tistih gozdovih in hribih, ki so poznani kot partizanska bivališča.

Štab 7. korpusa je 17. oktobra 1943 za obrambo Kočevja pred morebitnim nemškim prodiranjem po cesti od Broda na Kupi postavil poseben operativni štab, kljub junaškemu odporu naših enot in odličnim položajem pa so močne nemške sile prodirale dalje.

Vrhovni komandant nemške armadne grupe F—Südost je izdal 17. oktobra 1943 ukaz za čiščenje prostora jugozahodno in južno od Ljubljane. Proti zahodu naj postavijo močno zaporno črto, nato pa naj obkoljeni prostor začno napadati od severa, vzhoda in juga. Obkolitveni obroč je omejevala črta Samobor—Št. Janž—nemško italijanska demarkacijska črta do Črnuč pri Ljubljani—Ljubljana—Vrhnika—Planina—Snežnik—Klana—Mrzle vodice—Vrbovsko—Oštarije—Karlovac—Samobor.

Za ta 3. del ofenzive »Oblak se je utrgal« in za obkolitev obroča so Nemci pripravili sledeče sile: 162 (turk.) devizijo

z oklepnim polkom 1 (na črto Karlovac—Št. Janž), okrepljeni SS policijski polk 19 (št. Janž—Ljubljana), večje sile na področje Ljubljana—Planina, 71. peš. divizijo na področje Planina—Delnice ter 44. peš. divizijo, oklepni grenadirski polk 901 in SS policijski polk 14 na prostor Delnice—Karlovac.

XIV. divizija na Mašunu ob nemški ofenzivi oktobra 1943

Začetek ofenzive je bil predviden za 18. oktober 1943, ko naj bi sile 162 (turk.) in 44. divizije udarile na črto Št. Janž—Trebnje—Žužemberk—Kočevje—Brod na Kolpi. Pri tem udarcu naj bi delali »delne žepe« in to zlasti s hitrimi udarci motoriziranih sil 162 (turk.) divizije iz okolice 8 kilometrov jugozahodno od Krškega proti Črnomlju, z motoriziranimi enotami 44. divizije iz Karlovca prav tako proti Črnomlju, 71. divizija pa naj bi udarila z desnim krilom iz Mrzlih vodíc proti Osilnici.

Povelje je za čiščenje tega prostora predvidevalo 16 dni, medtem ko naj prostor med Savo in demarkacijsko črto očistijo od Krškega do Ljubljane okrepljeni SS policijski polk 19 in SS oklepni gren. polk 1.

Po načrtu so enote divizije H. u. D. 18. oktobra 1943 naredile mostobran na Brodu na Kupi in 71. divizija je začela nasilno ogledovanje proti Crnemu lugu in Mašunu. Dne 21. oktobra je od severa udaril SS oklepni gren. polk I in prišel ob 3. popoldne že 8 kilometrov severno od Črnomlja, od vzhoda pa gren. polk 901 in dosegel ob pol 10. dopoldne Griblje. Desno krilo 162 (turk.) divizije je iz izhodišča jugozah. od Kostanjevice tega dne doseglo črto Mokro polje—Orehovica, levo krilo pa črto Jastrebarsko—Krašič—Vel. Erjavci—Karlovac. Divizija H. u. D. je imela tega dne le manjše sunke v smeri Ogulin—Delnice.

Tako so Nemci 21. oktobra 1943 že držali (po cesti) črto Zameško—Novo mesto—Jugorje v Beli Krajini—Črnomelj.

22. oktobra 1943 Udarna grupa SS oklepnega polka I je pustila zavarovanje na črti Zameško—Novo mesto—Črnomelj, desno krilo 162 (turk.) divizije je doseglo črto Težke vode—Gaberje, levo krilo pa Metliko. Divizija H. u. D. je postavila mostobrane čez Kolpo pri Gribljah, Vinici, Fari in Brodu. Deli 71. divizije so imeli hude boje pri Gomanjcih, na področju južno od Ljubljane in severno od Klane pa je bila le izvidniška dejavnost.

23. oktobra 1943. 162 (turk.) divizija je čistila Gorjance in prostor južno od njih (Bela Krajina) in je popoldne po večjih in manjših bojih dosegla črto Pleš—Prekrižje. Deli divizije H. u. D. so s črte Griblje—Vinica opoldne dosegli črto Hrast—Sinji vrh, deli pa, ki so udarili z Broda na Kupi so naleteli na hud odpor in dosegli črto Podstene—Briga—Jesenov vrh; 71. divizija je imela izvidniško dejavnost na področju Gerovo.

24. oktobra 1943. 162 (turk.) divizija je pri čiščenju področja južno od Kostanjevice stisnila partizane na manjše področje, deli 44. divizije so se premaknili od mostišča na Kolpi in dosegli čez Banjaloko, Črni potok in Zajčje polje Kočevje, 71. divizija pa je očistila predele Snežnika in Leskove doline, kjer je odbila več partizanskih napadov.

Vojno poročilo OKH: 25. oktobra 1943: Drugi SS oklepni korpus je čistil ozemlje na področju Samobor—Kostanjevica—Prekrižje. Ko je zlomil krajevne odpore jugozahodno od Novega mesta, je postavil dve mostišči na Krki; 162 (turk.)

divizija je s področja Št. Janž—Črnomelj prodirala proti zahodu, divizija H. u. D. je po očiščenju področja Črnomelj dosegla črto Maverlen—Knežja lipa, 71. divizija je dosegla k. 718 (20 kilometrov severozahodno od Ilirske Bistrice), na področju Mašun so bile številne zapreke in zaminirane ceste, blokado železnice Ljubljana—Trst so premaknili s črte Rakek—Borovnica proti vzhodu in so po bojih zasedli Cerknico, Martinjak, Padež in Dobec. Od 21. do 25. oktobra 1943 je bilo 1056 partizanov ubitih in 366 ujetih.

26. oktobra 1943. Čiščenje se nadaljuje. Tega dne je Himmler na Uiberreitherjevo zaskrbljeno brzojavko odgovoril glede brežiškega trikota: Na vprašanje, ali bo na naselitvenem pasu zagotovljena varnost, vam ne morem danes ne jaz — in prepričan sem — da sploh nihče tega z gotovostjo zatrditi. Upam in verujem, da smo najhujše prestali, garantirati pa seveda tudi tega ne morem. Čez četrto leta vam bom lahko kaj bolj sigurnega povedal!

27. oktobra 1943. Polk Admont je čistil ozemlje zahodno od Zagreba, 162 (turk.) divizija je dosegla z gren. polkom črto Gabrijele—Novo mesto, z gren. polkom 303 pa je čistila ozemlje južno od Novega mesta.

28. oktobra 1943. Polk Admont je končal čiščenje zahodno od Zagreba in se je čez Karlovac premaknil v divizijo H. u. D.; 162 (turk.) divizija je po hudih bojih dosegla črto Okrog (Št. Rupert na Dolenjskem)—Smuka (Dvor pri Žužemberku), divizija H. u. D. je nadaljevala čiščenje Kočevskega Roga, kjer je odkrila velike zaloge hrane in težkega orožja. Na zaporni črti pri Borovnici so odbili partizane in proga Ljubljana—Postojna je bila zopet v prometu. Poročilo tudi pravi, da v glavnem partizanski odpor ni hud. »Nastaja vtis, da od aktivistov prisilno mobilizirani v glavnem dezertirajo, kar jim omogočajo tudi širni in neprehodni gozdovi.« 71. divizija je pošiljala patrole z Mašuna proti Snežniku.

29. oktobra 1943. 162 (turk.) divizija je dosegla z desnim krilom črto 3 kilometre vzhodno od Moravč (Sv. Križ pri Litiji)—Trebnje—Žužemberk—Smuka in naletela na manjši odpor, 44. divizija je z desnim krilom končavala čiščenje Kočevskega Roga in je pri Smuki odkrila nekaj taborišč, 71. divizija pa je pri čiščenju področja Osilnica sev. od Papežev—Čabar—Dol.

Lazi—Gerovo naletela na močan odpor. Izvidnice so ponovno naletela na zaminirane ceste v Leskovi dolini. Poročilo pravi, da je bilo pri čiščenju prostora jugovzhodno od Ljubljane od 21. oktobra 1943 dalje 1599 partizanov ubitih in 909 ujetih, zaplenjenih pa 21 topov, 162 mitraljezov itd.

30. oktobra 1943. 162 (turk.) divizija je dosegla črto Bukovica (Višnja gora)—Št. Vid pri Stični—Lučarjev kal—Vališna vas—Sela—Hinje, desno krilo divizije H. u. D. pa črto Hinje—Seč—Ložine pri Kočevju.

1. novembra 1943. 162 (turk.) divizija je dosegla črto Leskovec—Višnja gora—Gmajna—Žvirče, divizija H. u. D. pa črto Pri cerkvi—Prigorica—Grčarice—Črni potok pri Čabru. Polk Admont je prišel na področju Mrzle vodice pod poveljstvo 71. divizije. Sovražnik je — pravi poročilo — kot dosedaj nudit le neorganiziran odpor.

2. novembra 1943. Desno krilo 162 (turk.) divizije je doseglo črto Troščine—Grosuplje—Zagradec (ob šibkem odporu) in predhodnice so dosegle Šentjurje. Za napredovanje desnega krila te divizije in napredovanje 44. divizije radijskih poročil ni bilo zaradi motenj (sneg), 71. divizija pa je prodirala s črte Čabar—Gerovo—Kamenjak proti severozahodu.

3. novembra 1943. Pregrupirano 162 (turk.) divizijo in gren. polk 314 so poslali na sektor južno od Ljubljane. Divizija H. u. D. in 71. divizija sta dosegli črto Podgora (Dobrepolje)—Dane—Podpreska (Loški potok)—Kozji vrh—Milanov vrh—Smrekovec—Drage—Klana.

4. novembra 1943. Deli 162 (turk.) so čistili Ilovo goro, na kateri je bila skupina okrog 200 partizanov, ki so se skušali prebiti. Od 44. divizije ni bilo poročil, 71. div. pa je z desnim krilom napredovala proti severozahodu, da bi zavarovala črto Leskova dolina—Podgora. S polkom Admont in 211 je dosegla črto kota 1202 pri Leskovi dolini—Jelšane. Poročilo pravi, da se po izjavah ujetnikov in pribežnikov poskušajo partizani prebiti proti severozahodu med Rakekom in Postojno. Zato so Nemci podvzeli potrebne mere.

5. novembra 1943. 162 (turk.) divizija je končala čiščenje jugovzhodno od Višnje gore in našela 135 ubitih partizanov, divizija H. u. D. je dosegla črto Rašica—Sodražica—Travnik, 71. div. pa črto Leskova dolina—Mašun—Knežak.

6. novembra 1943. 162 (turk.) divizija je dosegla splošno črto 10 km zahodno od Višnje gore (Podlipoglav—Šmarje—Staro apno—Škocjan), divizija H. u. D. je bila na njenem desnem krilu in v sredini, z levim krilom pa je prodirala proti severu, 71. divizija je dosegla splošno črto 38 km severozahodno od Reke (Bička gora—Jurešče—Zagorje). Partizani so se pred 162. (turk.) divizijo izogibali bojev, na levem krilu 44. divizije in pred črto 71. div. pa so bili manjši boji. 341. gren. polk so brez enega bataljona poslali na sektor jugozahodno od Ljubljane, oklepni gren. polk pa južno od Borovnice za okrepitev dosedanje zaporne črte.

7. novembra 1943. 162. (turk.) divizija je na več krajih prešla cesto Ljubljana—Turjak in razbila na višini severno od Sarskega skupino okrog 100 partizanov, divizija H. u. D. je bila z levim krilom na pohodu proti cesti Sodražica—Martinjak, njene akcije pa sta ovirala sneg in megla. Medtem ko je 71. stisnila obroč do kote 554 (vzhodno od Postojne). Poročilo pravi, da so od 1. novembra do 7. novembra 1943 našteali 835 mrtvih in 1027 ujetih partizanov ter 1166 civilnih internirancev.

8. novembra 1943. 44. divizija je nadaljevala čiščenje proti severu in dosegla črto Velike Lašče—kota 807—Begunje pri Cerknici. Prvi močnejši spopad je bil pri koti 827 (devet kilometrov zahodno od Velikih Lašč), 71. divizija pa je brez večjega uspeha čistila prostor vzhodno od Postojne.

Naloga je bila nadaljevati čiščenje južno od Ljubljane in zbrati za nadaljnje akcije zaostale sile 71. divizije na sektorju Postojna—Ilirska Bistrica.

9. novembra 1943. Na odpor je naletela le divizija H. u. D. južno od Mokrcra.

10. novembra 1943. Divizija H. u. D. je dosegla z desnim krilom črto 1 km severno od Želimelj — 3 km severno od Mokrcra. Ker so se partizani stalno odmikali, je divizija pričakovala naslednjega dne močan odpor na Krimu.

11. novembra 1943. Čiščenje Ljubljanske pokrajine je šlo h kraju. Nemci so čistili samo še Iški Vintgar in Krim. Preurejali so ves 2. SS oklepni korpus, 162. (turk.) divizija se je premikala na sektor Postojna—Planina, divizija H. u. D. pa na sektor Ljubljana—Vrhnika—Gor. Logatec. Na vrsto je

torej prihajala znova Primorska in prvič Gorenjska. Od 8. do 11. novembra 1943 so Nemci našeli 693 mrtvih in 281 ujetih partizanov ter 75 civilnih internirancev.

Omeniti je treba zanimivo poročilo dveh članov Roesenerjeve policije, ki sta spremljala ofenzivo od 14. oktobra do 15. novembra 1943 pri štabu 162 (turk.) divizije oziroma pri štabu 314. polka te divizije. Poročilo pravi, da je bila naloga te okrepljene divizije obkoliti in uničiti partizanske enote na Dolenjskem, naloga Roesenerjeve policije pri tej diviziji pa najti skladišče municije na cesti Luče—Mlačevo in pri Semiču, o čemer so imeli podatke. V tem času je Roesenerjeva policija na pohodu zaslišala 360 ljudi, od katerih je na begu ustrelila 16, vojnim žandarjem pa izročila 236 ljudi.

Prvi bataljon 314. polka je bil sestavljen iz Azerbejdžancev, a vodilne komandne položaje so imeli Nemci. Civilno prebivalstvo se je pritoževalo nad posilstvi, tatvinami in rekvizicijami. Če so ugotovili storilca, je bil ta na ukaz komandanta divizije ustreljen.

Polk 314 je med ofenzivo naredil tole pot: 15. oktobra 1943 odhod iz Krškega, 16. oktobra Sevnica, 17. oktobra 1. bataljon na Raki, 21. oktobra Malence pri Kostanjevici, 24. oktobra čez Zameško v St. Peter pri Novem mestu, 28. oktobra pospešeni marš Novo mesto—Mirna peč—Biška vas, 30. oktobra pospešeni marš Trebnje—Dob pri Stični, 1. novembra Gorenja vas—Luče, 2. novembra Mlačevo, 3. novembra pospešeni marš Mlačevo—Temenica, 4. novembra pospešeni marš (53 km!) Temenica—Litija—Vinje (Dolsko pri Ljubljani), 5. novembra Studenec pri Ljubljani, od koder je potem enota 11. novembra odšla proti Logatcu.

Med našim bivanjem na Studencu — pravi to poročilo — je prišel k nam neki četni komandir bele garde z dvema listinama in prosil, naj bi del ujetnikov (236) postrelili, druge pa pogнали iz dežele. Odgovorili so mu, da bodo »o tem razpravljali šele na koncu bojev s partizani«. Je bila torej bela garda in ta njen komandir za las le še krvoločnejša kot Nemci!

Iz povedanega je bil torej potek te velike nemške ofenzive v Ljubljanski pokrajini tale: obkolitev, udarci proti glavni zaporni črti na zahodnem delu ob južni železnici, med udarci grupami in zaporno črto pa obkoljevanje in čiščenje več-

jih ali manjših žepov. Prvi udarec je veljal predvsem Gorjancem in Žumberku ter vzporedno s tem Gorskem Kotaru, dolini Kolpe in Čabranke, Mašunu in Snežniku, nato pa se je glavni udarec premikal proti Ljubljani, konec ofenzivne intenzivnosti pa je bil na Mokrcu. Vzporedno z glavno ofenzivo je tekla tudi ofenziva Roesenerjevih enot med demarkacijsko črto in Savo proti Ljubljani.

Res je, da so bili Italijani 1942 v svoji veliki ofenzivi temeljitejši, saj so za manjši prostor rabili več kot tri mesece in pol in ga tudi temeljito pregledali. Nemci so v teh treh tednih operirali — kjer so le mogli — bolj z motoriziranimi silami, važnejše predele pa so dosti temeljito prečesali s pešadijo. Že v takratni analizi te ofenzive je glavni štab NOV in POS pravilno zapisal, da so Nemci v glavnem udarili s treh strani, od Delnic, Kostanjevice ter od Karlovca in Ogulina.

Zanimivo bi bilo sedaj vsaj na kratko slišati, kako so enote 7. korpusa doživele in preživele to ofenzivo. Neke strnjene fronte razumljivo — saj so bile to partizanske enote — niso mogle pa tudi niso smele držati. Nekaj časa je to delal samo operativni štab nad Brodom nad Kolpo. Kljub velikemu junastvu na komunikaciji Brod na Kolpi—Kočevje so Nemci 24. oktobra 1943 le vdrli v Kočevje.

V glavnem rečemo nekako takole. 14. divizija je imela opravka samo z udarci glavne ofenzive, medtem ko 15. in 18. divizija še z Roesenerjevo akcijo v Zasavju. Najprej z Roesenerjevo ofenzivo in nato še z akcijo okrepljenega SS policijskega polka 19, ki je bil sicer podrejen armadni artilerijski komandi 11 in 1. SS tankovski armadi, nad katerimi Roesenerjev štab seveda ni imel nobene oblasti. Zanimivo bi bilo vse te nemške ogromne sile primerjati s silami, ki so v ofenzivnih sunkih nastopale proti drugim silam NOV in POJ. Dobro bi bilo tudi poudariti, da je ta nemška — kot italijanska ofenziva 1942 besnela na ozemlju, na katerem so bile zelo goste komunikacije in ki je bilo zelo gosto naseljeno. Morda bi po vsem tem le lahko zapisali vsaj tole: Tako hude preizkušnje številčno skromni delček slovenskega naroda v Ljubljanski pokrajini ni doživel še nikoli! Toda, preizkušnjo je prestal.

14. divizija je imela v tem času boje od Sušaka do Rakeka in od Čabra do Rakitnice pri Ribnici. Njena Tomšičeva bri-

gada je imela najprej hude boje na črti Goljaki—Gomanci, nato pa na Mašunu in v Leskovi dolini, od koder se je prepemaknila na Snežnik, kjer je bila 28. oktobra 1943 popolnoma obkoljena. Od tod se je po hudih bojih prebila na Milanov vrh in Županov laz, od tod pa se je premaknila 2. novembra 1943. Nato se je — razcepljena in včasih tudi samo v malih skupinah — prebijala vse do 14. novembra v najrazličnejše smeri, ko je štab brigade izdal ukaz za ponovno koncentracijo. Štab brigade je 22. novembra 1943 ugotovil, da je ostalo v brigadi le nekaj nad 300 borcev.

Šerčerjeva brigada je imela že 21. oktobra 1943 hude boje okrog Crnega luga, nato pa se je v nenehnih bojih umikala proti črti Mali lug—Tršce, od tod pa 27. oktobra proti Loškemu potoku in je preko Glažute 2. novembra prišla na Travno goro. Od tod se je znova premaknila proti Loškemu potoku in od tod na Veliki vrh. Po zelo hudih celodnevni bojih v Novem kotu se je brigada v noči od 3. na 4. november premaknila na Bukovico in je imela pri preboju čez cesto zelo hude izgube. Z Otrobovca se je brigada premaknila 11. novembra 1943, v Brkine (Janeževo brdo—Tarte—Jesenje, kjer je 15. novembra doletela njen 3. bataljon huda nesreča v Tatrach, ko so Nemci pobili 27 partizanov in 12 ujeli. Po 16. novembru 1943 se je brigada vrnila po dolgi poti na Knežje njive in nato proti Grahovem.

13. (Loško, Bračičevo) brigado so Nemci napadli 23. oktobra na Trebelniku nad Borovnico, 25. oktobra pa sta bila po hudih bojih pri Cerknici precej razbita njen 3. in 4. bataljon. Od tod so trije bataljoni odšli na Primorsko, od koder so se hoteli prebiti v Dolomite, kar pa jim ni uspelo. Vrnili so se po dolgi poti preko Mašuna v Kozaršče nad Starim trgom v Loški dolini.

18. *divizija*. Po nemškem vdoru v Kočevje se je njena 9. brigada premaknila proti Borovcu, po bojih z Nemci 27. oktobra 1943 pa na Jelenov žleb in Travno goro, kjer je bil štab 14. divizije in Šerčerjeve brigade. Tu se je brigadi priključil še 4. bataljon Ljubljanske brigade. V noči od 2. na 3. november je štab 9. brigade naredil načrt za obrambo, a 3. novembra je postal položaj na Travnih gori zelo kritičen. »Sovražnik je prodiral neverjetno hitro z mnogimi kolonami in zelo

energično.« Brigada se je precej razpršila in štab 4. novembra ni imel zveze z nekaterimi bataljoni. To je dobil 6. novembra in je nato razporedil svoje enote na širokem področju od Mlak pri Kočevju do Jelenovega žleba in Skrilja. S tem pa je bila ofenziva za to brigado končana. Brigada je imela od bojov na Brodu na Kolpi okrog 100 mrtvih, imela pa je po ofenzivi še okrog 500 borcev. »Nekoliko izrecnih paničarjev, saboterjev in dezertarjev smo streljali in kazni javno objavili vsem partizanom.«

10. ali Ljubljanska brigada je bila začetek oktobra 1943 nad Cerknico, kjer je imel njen 4. bataljon pri Kožljeku hude izgube. Od tod se je nekaj njenih bataljonov premaknilo na področje Osrednek—Metnaj—Temenica, kjer so podprli ofenzivo 15. divizije. Nemška ofenziva se je s svojim skrajnim desnim krilom dotaknila tudi področja 10. brigade, ki je bila 30. oktobra napadena na Temenici in Bukovici. Od tod se je Ljubljanska brigada premaknila proti Hinjam in je po preboju glavne ceste pri Stični 31. oktobra zasedla Ilovo goro. Tod so jo Nemci napadli in izgubila je skoraj vso komoro in veliko sanitetnega materiala.

Za brigado so se začeli neprestani in hudi boji, ki so dosegli višek 4. novembra 1943. Tega dne so Nemci brigado napadli na Ilovi gori v treh kolonah. Prišlo je do znane bitke na Ilovi gori, v kateri je bilo od naše strani narejenih tudi nekaj napak, ki so povzročile hude izgube. Lepo je to bitko glasbeno opisal Marjan Kozina. Brigada se je nekako razpolovljena prebijala iz obroča. Toda del brigade je najhujše šele čakalo, saj se je umikala naravnost v osrčje sicer že pojemajoče nemške ofenzive, na področje Mokrc—Krim. Tu je bila brigada v zelo hudih bojih, iz katerih se je en njen del 11. novembra prebil proti Sv. Vidu nad Cerknico in od tod med neprestanimi boji 14. novembra preko Travné gore v Ravni dol in od tod na Korinjo. Na Korinju je bilo konec ofenzive za Ljubljansko brigado. Imela je zelo velike izgube. Po nekem poročilu celo izredno velike: že na Ilovi gori 100 mrtvih, 50 ranjenih in 40 ujetih, pri Mačkovcu (Mokrc) 10 mrtvih in 16 ranjenih, na Mokrcu 95 mrtvih in 100 ranjenih. Nemci so zajeli tudi bolnišnico in pobili vse ranjence, na Krimu pa naj bi brigada imela 12 mrtvih, 20 ranjenih in

40 ujetih. Ko se je brigada zbirala na Korinju, so ugotovili samo še 300 borcev.

8. ali Levstikova brigada je imela 22. in 23. oktobra boje na Orlah, pri Lavrici in Škofljici. Na začetku nemške ofenzive se je premaknila proti Šentjurju, kjer so jo Nemci 2. novembra iznenadili in »bilo je precej zmede«. Del brigade se je premaknil pod Mokrc, del pa je v noči od 3. na 4. november celo napadal ljubljanski blok.

Nemci so v ofenzivi proti Mokrcu napadli tudi del te brigade pri Sarskem. Tako so se začenjali za brigado hudi boji na področju Boštetje—Mačkovec, od koder se je skupaj z deli 10. brigade prebijala od Mokrc in Iškega Vintgarja proti Krimu in od tod proti Rakitni. Tu so bile enote precej razbite, vendar se je glavnina Levstikove brigade le prebila proti Travni gori.

15. divizija je bila na začetku nemške ofenzive skoraj v celoti na izhodiščnih položajih, ki jih je imela pred svojo ofenzivo proti Savi in le nekaj enot je bilo onstran nemško-italijanske demarkacijske črte. Ko so Nemci 21. oktobra 1943 ob petih zjutraj udarili pri Kostanjevici, je imela 15. divizija tam samo 4. bataljon 4. brigade in razumljivo je, da so Nemci prav kmalu vso 4. ali Gubčevo brigado potisnili na Gorjance.

Ker štabu 7. korpusa ni bilo takoj jasno, da se je začela velika nemška ofenziva, je ta sprva ukazal — ko so Nemci zasedli Novo mesto — naj Nemce preženejo iz Novega mesta. Toda Nemci so naše že 22. oktobra potisnili na Trško goro. Štab 7. korpusa je nato koncentriral del sil 15. divizije na področje Trebelno—Čatež, s silami onkraj Krke pa je kmalu izgubil zvezo.

Tako so imele nekatere enote 15. divizije hude boje na Trški gori, na Cirkniku, v Brezovem nad Sv. Križem, kjer so držale fronto celo 5 dni, nato pa boje pri Mirni, Čatežu, Stični, na cesti Krka—Grosuplje, na Ilovi gori in Korinju.

4. ali Gubčeva brigada se je 21. oktobra izpred Kostanjevice umaknila na Gorjance, kjer so jo Nemci dva dni uporno zasledovali, nato pa odšli. Tako je Gubčeva brigada ostala na vrhu Gorjancev do 28. oktobra, nato pa se je premaknila proti Žumberku in ostala na teh položajih do 8. novembra. Takrat bi morala napasti Nemce v Metliki, a ti so jo že izpraznili.

Brigada se je nato 11. novembra premaknila, da bi sodelovala v naši prvi protiofenzivi, pri napadu na Novo mesto.

Trije bataljoni Gubčeve brigade so se torej v nemški ofenzivi najmanj premikali. Slabše pa se je godilo 4. bataljonu, ki se je umikal pred nemškim udarcem proti Novemu mestu in prišel 28. oktobra na Ajdovec. Po hudih bojih se je z deli 2. bataljona Cankarjeve brigade umaknil proti Trebelnemu, 13. novembra pa je prišel na Suhor.

Z desnim krilom 162. (turkestantske) divizije in Roesenerjevimi enotami pa je imela največ opravka 5. ali Cankarjeva brigada. Ta je držala področje Temenica—Mekinje—Sv. Križ—Moravče. Dne 21. oktobra je morala oddati svoj I. bataljon za zaščito glavnega štaba, z drugimi silami pa je brigada zelo hrabro zadrževala velike nemške udarce vse do 28. oktobra, ko so Nemci vdrli s tanki na Čatež in proti Sv. Križu. Na Čatežu so Nemci počenjali največje grozovitosti. Na Čatežu samem so postrelili 43 ljudi, na Tlaki in pri gradu Turn 19 in v Sv. Križu 15 ljudi. Nič niso izbirali. Dva duhovnika s Čateža sta jim morala nositi težke zaboje municije proti Primskovem in v zahvalo so ju ubili.

Na ukaz štaba 15. divizije se je Cankarjeva brigada 31. oktobra premaknila na področje Muljava—Hudo pri Stični, a Nemci so takrat že prodirali od Sel Šumberka in Št. Vida. Po hudih bojih se je brigada premaknila na področje Mevce—Potok—Vrhe, 1. novembra pa na k. 489 nad Račno (Pri križu), kamor je prišla tudi Ljubljanska brigada, takoj za tem Nemci, ki pa so bili to pot odbiti. Zato so znova napadli 4. novembra in tako je tudi Cankarjeva brigada doživela llovo goro. Zvečer je brigada odnesla ranjence v Suho Krajino, nato pa odšla čez Veliko Loko na Čatež in od tod proti Mirni peči ter se začela pripravljati za napad na Novo mesto.

12. brigada je nekaj časa operirala skupaj s Cankarjevo. Ko so Nemci 23. in 24. oktobra vdrli v Mokronog, jih je 3. bataljon pregnal, nato pa je zasedla 12. brigada položaje Trška gora—Krka—Trebelno. Po hudih bojih se je brigada premaknila proti Mirni peči, kjer so jo Nemci 27. oktobra precej razbili in iz brigade so dezertirali skoraj vsi Štajerci, ki so prišli v brigado iz Šlandrove brigade. Po ofenzivi je brigada sodelovala pri napadu na Novo mesto.

V 15. divizijo je spadala tudi 15. (Belokranjska) brigada, ki se je pred ofenzivo v glavnem zadrževala v Žumberku, ko pa se je začela ofenziva, je morala evakuirati čez 200 ranjencev v Kordun. Ko se je vrnila, se je zadrževala nad Vahto pod Gorjanci in napadala Nemce na cesti Novo mesto—Metlika. Tako je zajela tudi nekaj ljudi, ki jih je poslal Rupnik iz Ljubljane, da bi obnovili in upravljali okrajno glavarstvo v Metliki. Prvi bataljon te brigade pa je preživel ofenzivo nekoliko drugače. O tem nam zanimivo pripoveduje dnevnik, ki ga je vestno pisal eden od partizanov tega bataljona. Ko se je ofenziva začela, je bil bataljon tostran Kolpe in bataljon se je 23. oktobra premaknil do studenca nad Miklarji, a tod so se začele prve dezertacije. Bataljon je nad Miklarji ostal do 25. oktobra, ko se je spopadel s pobočnico neke velike kolone, se je premaknil čez Bistrico in 28. oktobra čez semiški tunel. Bataljon je vedno bolj razpadal in ko so 29. oktobra taborili pri studencu nad Uršnimi seli, jih je bilo še 56. Naslednjega dne so se čez Gorjance premaknili v žumberške vasi.

Še nekaj besed o 14. (Železničarski) brigadi, ki je bila na začetku ofenzive na fronti pri Kolpi. Ponoči 23./24. oktobra je dobila ukaz za premik s Stružnice proti Črnomlju, a popoldne 24. oktobra so nemški tanki že prodirali iz Črnomlja proti Maverlenu in Tanči gori. Poročilo pravi: »Med moštvom 1. bataljona, ki je bil na Brezovici, je nastala panika; tako je na primer kompletna četa s komandirjem pobegnila ob 4. zjutraj 25. oktobra, ko so zopet začeli brneti tanki«. Prav tako se je zaradi strahu pred tanki razkropil tudi 2. bataljon. Da bi zbrali te raztepence, se je še disciplinirani del brigade 25. oktobra premaknil proti Sredgori in Topličicam. Končno so se le nekako zbrali in po raznih premikih po Rogu se je brigada 11. novembra premaknila v Srednjo vas in Črmošnjice. Seveda številčno stanje brigade ni moglo biti ugodno. Vsi trije bataljoni so imeli 24. oktobra še 486 borcev, 12. novembra pa jih je manjkalo kakih 250, za katere so mogli ugotoviti, da so se predali.

Tudi glavni štab ni ob prvem nemškem sunku proti Novemu mestu in Beli Krajini predvideval večje nemške ofenzive in je ta prvi nemški sunek poskušal paralizirati z udarcem na

Novo mesto, ki ga je — kot smo že slišali — pripravljaj 7. korpus. Ko so postale stvari jasne, se je moral tudi glavni štab kot vsi štabi drugih enot premikati in prebijati med ofenzivo. Že 7. novembra je v posebnem dnevnem povelju poudaril, da je NOV in POS ostala v glavnem neokrnjena in da Nemci niso več sposobni »kljub svoji številčni in tehnični premoči podvzeti nekaj resnejšega proti naši vojski«. Istega dne je IOOF zahteval, naj se aktivisti in odborniki odborov OF vrnejo na svoja mesta in terene, če so ti že dostopni. Vzdržujejo naj oblast OF in prikazujejo neuspehe nemške ofenzive. Odločno naj tolčejo belo in plavo gardo, ki se je povezala z Nemci.

Glavni štab je 10. novembra ukazal štabu 7. korpusa, naj takoj pripravi napad na eno od nemških postojank, ki so po ofenzivi ostale na poprej osvobojenem ozemlju. Štab korpusa se je odločil za napad na Novo mesto, ki se je začel v noči od 13. na 14. november in se je potem nadaljeval še nekaj dni in noči. Ni bilo uspeha in štab 15. divizije je dobil ukaz blokirati Novo mesto. Tako je ta — včasih ožja, včasih širša — blokada ostala vse do osvoboditve maja 1945.

CK KPS je v okrožnici 20. novembra 1943 naštel vrsto napak, ki so se pokazale med ofenzivo, vendar sovražnik naše žive sile ni uničil. Glavni štab je 21. novembra 1943 poročal vrhovnemu štabu, da sta bili med ofenzivo 14. in 18. divizija močno prizadeti in da divizijska štaba med ofenzivo nista obdržala komande nad svojimi enotami. Tako so nekatere brigade zašle v težke položaje. Tomšičevo brigado so Nemci hajkali na Snežniku skoraj 14 dni in ko so jo obkolili, se je prebijala v razne smeri. Podobno so Nemci blokirali dele Levstikove in Ljubljanske brigade na Mokrcu in Krimu.

Namestniku komandanta glavnega štaba generalu Avšiču, ki je kot delegat odšel na 2. zasedanje AVNOJ, je glavni štab sporočil 26. novembra 1943, da so se zaradi predvidene možnosti nove nemške ofenzive povezali s hrvaškim glavnim štabom. Trenutno so opustili napade na Novo mesto, a pri blokadi je zaposlena skoraj vsa 15. divizija; 18. divizija je na poti proti Delnicam, 14. pa se še ni vrnila s Primorske.

Lep uspeh je imela Tomšičeva brigada, ki je 26. novembra uničila novo nastalo domobransko postojanko v Grahovem

pri Cerknici. Naše divizije so se zbirale, Nemci pa so le obdržali Novo mesto in Kočevje. Za Novo mesto so se morali zadovoljiti s komunikacijo proti Sevnici in od tod proti Ljubljani, težja pa je bila za njih zveza med Kočevjem in Ljubljano. Tako sta se začeli odpirati dve fronti: pri Novem mestu in ob komunikaciji Kočevje—Ljubljana.

Ofenziva v Ljubljanski pokrajini še ni bila dobro končana, ko je štab nemške armadne skupine B 13. novembra 1943 poročal, da je 71. divizija zasedla otoke Lošinj, Cres in delno Krk, druge enote 2. SS oklepne korpusa pa so začele »čiščenje zahodno od Ljubljane«, to je ponovno Vipavske doline in prvič Polhograjske Dolomite in Gorenjsko. 162. (turk.) divizija je začela ofenzivo z gren. polkom 301 zahodno od črte Planina—Postojna—Razdrto—Št. Vid—Vipava, z gren. polkom 314 pa s črte Col—Planina. SS polic. polk 14 je zaprl črto od k. 485 (8 km severovzh. od Podbrda)—Kupljenik—Radovljica—Ljubno—Kranj, divizija H. u. D. pa črto Kranj—Škofja Loka—Ljubljana—Vrhnika—Gor. Logatec.

14. novembra 1943. 71. divizija je nadaljevala čiščenje otokov, del njenih sil pa je udaril v Tatre in razbil 3. bataljon Šerčerjeve brigade (36 ubitih in 41 ujetih partizanov). 162. (turk.) divizija je končala čiščenje, deli divizije H. u. D. pa so začeli ofenzivo na črti Ljubljana—Sp. Logatec in so brez bojov dosegli črto k. 310—Dvor pri Polhovem Gradcu—Godovič, medtem ko so deli te divizije že začeli odhajati v južno Italijo.

15. novembra 1943. Po očiščenju otokov se je 71. divizija zbrala na Reki, deli divizije H. u. D. so dosegli črto Gorenja vas pri Škofji Loki—Črni vrh—Lučne—dolina Žirovnice in so na levem krilu pri Opalah naleteli na odpor.

16. novembra 1943 se je ofenziva nadaljevala. 17. novembra 1943 je 71. divizija čistila Plavnik, divizija H. u. D. pa je začela ofenzivo s črte Škofja Loka—Trata proti jugozahodu. Levo krilo je zaprlo črto Fužine—Sovodenj, SS policijski polk 19 je dosegel črto k. 1273—Radoljska planina—Podblica—4 km severozah. od Kranja, 162. (turk.) divizija pa je čistila sev. od Gorice proti črti Čepovan—Podlaka—Ravne—k. 6111 (10 km sev. od Gorice).

18. novembra 1943. Desno krilo SS pol. polka 19 je prodiralo proti jugozah., imelo pa je težave s snegom. Bojna

skupina Gervers, ki je udarila proti severozah., je dosegla z desnim krilom Hotavlje—Kopačnica. Deli bataljona gorskih lovcev so imeli hude boje 6 km severozah. od Hotavelj. Skupina okrog 1000 partizanov je predrla črto pri Fužinah in se prebijala proti jugu. Zato so Nemci sklenili postaviti zaporo severno od Idrije. 162. (turk.) divizija je čistila severno od Gorice brez posebnega uspeha. Pri čiščenju področja Čedad—Gorica je naletela na odpor pri Stregni (Srednje).

19. novembra 1943. Divizija H. u. D. je dosegla s SS polic. polkom 19 na pohodu proti jugozah. v visokem snegu črto Bitenjska planina—k. 1145 (7 km vzh. od Podbrda)—Studeno—cesta proti Škofji Loki. Bojna skupina Gervers je proti severovzh. dosegla črto Hlevčje njive—sev. od Leskovice—sev. od k. 1288, kjer je zlomila sovražni odpor. Deli skupine Lefort (iz 162. turk. divizije) so zlomili odpor v Beneški Sloveniji, a partizani so se prebili proti jugovzhodu in severu.

20. novembra 1943. Nemci so nadaljevali ofenzivo zahodno od Kranja. Vodstvo ofenzive je prevzel od štaba divizije H. u. D. štab gren. polka 132. 162. (turk.) divizija je končala ofenzivo v Beneški Sloveniji in se premaknila zahodno od Tržiča (Monfalcone).

Tako je bila ta ofenziva, ki je zajela poleg Gorenjske in Primorske tudi Beneško Slovenijo, končana. Nemci so ji dali zanimivo ime Traufe(kap), pač po znani rečenici vom Regen in die Traufe kommen — priti iz dežja pod kap. Nemci so našteali od 14. do 22. novembra 1943 v tej ofenzivi 509 mrtvih in 2682 ujetih partizanov ter 476 internirancev.

Še pred ofenzivo je od 9. do 11. oktobra 1943 v Kočevju spregovorilo naše izredno vojaško sodišče, pred katerim so morali polagati račune za svoje izdajalsko delo nam že znani ujetniki. O tem zanimivem procesu je kasneje zapisal takratni predsednik sodišča dr. Anton Kržišnik, da je bil temeljito in skrbno pripravljen in je bila izključena vsaka krivica ali pomota. To je bil sodni proces, ki je dal prvi med bojem proti fašizmu in nacizmu opredelitev pojma narodni izdajalec in proces, ki je pred domačo in zavezniško javnostjo docela razkrinkal izdajalsko dejavnost slovenske meščanske reakcije in izdajalske jugoslovanske vlade v Londonu. Obtoženci so poskušali opravičevati svoja dejanja z verskimi in narodnostnimi izgovori, pa

tudi kot žrtve svojega prepričanja in pokorščine do nadrejenih (bivši jugoslovanski oficirji do ukazov višjih oficirjev, kaplani do kanonične pokorščine škofu). Toda na temeljno vprašanje sodišča: ali so zaradi vsega tega smeli okupatorju pomagati pobijati svoj lastni narod, ni mogel nihče prepričljivo odgovoriti.

DRUGO ZASEDANJE AVNOJ

Vrhovni plenum je razpravljal o AVNOJ na svoji seji 8. novembra 1943, na katerega 2. zasedanje je pravkar prišlo povabilo. Po takratni interpretaciji naj bi bila temeljna vsebina tega zasedanja načelna izjava o jugoslovanski vladi in kralju v Londonu ter postavitev začasne vlade, zrasle iz NOB. Zato je vrhovni plenum sklenil, naj se zasedanja udeležijo vsi izvoljeni delegati, v začasno vlado pa naj slovenska delegacija predlaga Kardelja (podpredsednik), Kocbeka (prosveta) in Serneca (finance), Josipa Rusa pa na eno od podpredsedniških mest v predsedstvu AVNOJ.

Ob odhodu slovenske delegacije na tvegano in dolgo pot v Jajce je Kidrič opozoril na zanimivo razliko med posledicami italijanske ofenzive jeseni 1942 in posledicami nemške ofenzive leto dni kasneje. Jeseni 1942 vodstvo NOB v Sloveniji bi vsekakor ne moglo na tako dolgo pot, kajti ena od posledic italijanske ofenzive je bila tudi politična in vojaška ofenziva bele garde in treba je bilo napeti vse sile, da je bila na prelomu 1942/43 premagana. Rupnik in domobranci po nemški ofenzivi niso predstavljali nobenega političnega problema. Bili so in ostali zvesti sodelavci do takrat največjega sovražnika slovenskega naroda, Nemcev.

Ker je vsebina 2. zasedanja AVNOJ splošnega jugoslovanskega pomena, o njej ne bomo govorili. Vsakemu so tudi znani najpomembnejši odloki.

Dne 1. decembra 1943 je slovensko delegacijo sprejel Tito, ki je najprej poudaril, da smo Slovenci prvi dosegli enotnost in dali vzgled ostalim jugoslovanskim narodom. Opozoril je, da bo vojaški položaj v Sloveniji še težak. Treba bo ohraniti živo silo in če bo treba, narediti tudi taktični premik in umik iz

Slovenije. Svetoval je najtesnejše sodelovanje s Hrvati. Na danes že dokaj znano vprašanje generala Jake Avšiča glede slovenskega komandnega jezika v NOV in POS pa je Tito dejal: »Jasno, povsem jasno je, da ste slovenska vojska, zato morate imeti v njej slovenski jezik od osnovnih komand do najvišjih enot.«

PRVO ZASEDANJE SNOS

Po vrnitvi slovenske delegacije z drugega zasedanja AVNOJ se je začela po vsej Sloveniji velika avnojska kampanja, izšla je tudi posebna številka Slovenskega poročevalca. V posebnem pismu je Kardelj v imenu CK KPJ naročil CK KPS, da je treba prenesti maksimalno politično dejavnost tudi tja, kjer je doslej še ni bilo, na Štajersko, Gorenjsko in Prekmurje in dejansko povezati vso Slovenijo pod vašim vodstvom. Narediti je treba tudi vojaške načrte.

Kidrič je zelo obširno poročal Kardelju 12. januarja 1944 o položaju v Sloveniji. Poudaril je, da izrazito prehaja težišče dela na Gorenjsko in Štajersko, medtem ko je Ljubljanska pokrajina glede mobilizacije žive sile izčrpana. Na Štajerskem je zaradi slabosti naših organizacij in kadra razvoj počasnejši, vedeti pa je treba, da je Štajerska naš pglavitni rezervoar za mobilizacijo. Nemci so mobilizirali le nekaj letnikov, delavcev pa sploh še ne. Na Štajersko bodo zato poslali večjo kadrovsko pomoč in celo divizijo, ki je že na poti.

Bolj so bile množice zajete v OF na Gorenjskem, v organizacijah KPS pa je bilo premalo budnosti. Prepočasna je bila na Gorenjskem mobilizacija. OF se je začela širiti tudi na Koroškem, a bile so zelo težavne zveze s to deželo.

Zelo dobro so politično delali na Primorskem, kjer nam obe ofenzivi politično nista škodovali. Po prvi ofenzivi je bilo nekaj pojavov plave garde v OF. Nemci so začeli preganjati Italijane, pri Slovencih pa gojiti protiitalijanski šovinizem, postavljati so začeli slovenske župane in odpirati slovenske šole. Nato je Kidrič opozoril na nacionalne probleme na Primorskem, ki bi jih nujno moral pretresti tudi CK KPJ. Razmere v KPI so bile zelo slabe in KPI je bila v vodstvenih organih

italijanske resistance na repu svojih zaveznikov. Ni se tudi strinjala z našo priključitvijo Primorske, Trsta zlasti pa ne Beneške Slovenije. Priznavala je sicer neko teoretično pravico do samoodločbe, ni se pa ozirala na konkretne okoliščine in odnose sil. Seveda so bili tudi naši nižji kadri včasih šovinisti. Kidrič je opozoril, da se bo verjetno isti problem pojavil tudi na Koroškem.

Kidrič je poročal tudi o majhnem številu NOV in POS. V Ljubljanski pokrajini je štel 7. korpus le toliko, kot je štel za časa poleta po italijanski kapitulaciji, 9. korpus pa ni dosegel korpusnega števila. Na Štajerskem mora biti vsekakor perspektiva ustanoviti tretji slovenski korpus, kar naj bi bila tudi končna struktura vojske na Slovenskem in realna baza za bodočo armado. Dalje je Kidrič poročal o neuspelem napadu 7. korpusa na Kočevje in o velikosti osvobojenega ozemlja, poudaril pa je, da je v Ljubljanski pokrajini samo 15. divizija, od katere pa je en del zaposlen pri blokadi Novega mesta.

Precej skrbi je bilo z Ljubljano, s katero skoraj ni bilo zvez, v mestu pa se je začel hud teror. Na znano belogardistično protikomunistično spomenico (božična spomenica) je CK KPS odgovoril najprej s kongresom kulturnih delavcev 4. januarja 1944 v Semiču, 12. januarja 1944 pa je IOOF ustanovil Slovensko narodno gledališče in Znanstveni institut.

Potrebo po sklicanju v Kočevju izvoljenega SNOO (vrhovnega plenuma OF) so poudarili že na seji IOOF 29. januarja 1944, na seji 3. februarja 1944 pa so že določili dnevni red zasedanja.

Prvo zasedanje SNOS, ki je bilo 19. in 20. februarja 1944 v Črnomlju, je po besedah B. Kidriča »neposredno in ustvarjalno razpravljalo zlasti o graditvi narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru federativne Jugoslavije«. V brošuri o tem zasedanju je Kidrič opozoril na troje temeljnih odlokov zasedanja: na deklaracijo o postavitvi NKOS (vlade), na deklaracijo o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva in na odlok o razpisu volitev v NOO. Prvi dokument je jasen obris narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru federativne Jugoslavije, oba ostala pa dajeta temelje pristne ljudske demokracije o istočasnosti zakonodajne in izvršne oblasti, o samoupravi, o rasti višjih samoupravnih organov na temelju nižjih, o odgo-

Krajevni NOO Mozelj z borci Kočevskega bataljona, jeseni 1942

vornosti navzgor in navzdol, o dejanskem jamstvu za ljudsko kontrolo nad delom ljudskih predstavnikov in predstavništev.

Prvi dokument, ki ga je sprejelo zasedanje SNOS v Črnomlju, je bila izjava o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva. V tej izjavi je v prvem členu rečeno, da se slovensko narodno-osvobodilno gibanje bori za zakonitost in vse resnično demokratične pravice. V drugem členu pravi izjava, da NOB vse te pravice že sedaj uveljavlja, kolikor to dovoljuje okupatorjev teror in okoliščine težke domovinske vojne. V deklaraciji o vpostavitvi NKOS (vlade) je SNOS najprej ugotovil, da nudijo sklepi drugega zasedanja AVNOJ in federativna demokratična Jugoslavija pod političnim in vojaškim vodstvom maršala Tita vso pravico in možnost imeti v okviru skupne jugoslovanske države na čelu z NKOJ — svojo lastno nacionalno vlado. NKOS bo vpostavljen takoj, ko bodo dani za to potrebni pogoji. Dokler pa teh ni, prevzame naloge NKOS — za prehodno in pripravljajno razdobje — predsedstvo SNOS (IOOF), v katerem sta po sklepu Kočevskega zbora vsebinsko združeni politična in oblastna funkcija. Predsedstvo SNOS naj takoj organizira svoje upravne oddelke, ki bodo spremenjeni v pover-

jeništva, čim bo postavljen NKOS. Te odseke naj predsedstvo SNOS poveže z ustreznimi poverjeništvu NKOJ, kolikor to zahteva potreba enotnega državnega vodstva.

Dalje je SNOS izvolil svoj zakonodajni odbor, nato pa sprejel tretji, najpomembnejši dokument, odlok o razpisu volitev v NOO. Odlok je uvedel tri vrste samoupravnih NOO, krajevne, okrajne in okrožne. Okrajni in okrožni NOO so imeli svoje skupščine in izvršne odbore. Dalje je odlok uvedel splošno, aktivno in pasivno volilno pravico za vse državljane od 18. leta starosti dalje (vključno vojaške osebe in to ne glede na starost, a izključno umobolne in tiste, ki so jim bile odvzete državljan-ske pravice). Volitve v krajevne NOO in okrajne skupščine so bile neposredne. Okrajne skupščine so volile svoj izvršni odbor in delegate v okrožno skupščino, ta pa svoj izvršni odbor. Okrajni izvršni odbor je bil za svoje delo odgovoren svoji skupščini in okrožnemu izvršnemu odboru, ta pa svoji okrožni skupščini in predsedstvu SNOS. Vsak neposredno izvoljeni odbornik je bil odgovoren svojim volilcem, ki so ga lahko odpoklicali po posebnem postopku, če je bila zato večina volilcev.

SNOS je sprejel odlok o zvišanju svojega števila in o postopnih dodatnih volitvah v SNOS. Po tem odloku se je moglo število 120 članov SNOS zvišati na 180, Primorska je mogla voliti 20, Štajerska 20, Gorenjska in Koroška pa 19. Nato so ustanovili pri predsedstvu SNOS komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (v smislu moskovske deklaracije in odloka predsedstva AVNOJ) in versko komisijo. Ta je bila zaradi svoje pomembnosti vezana na SNOS sam, vse druge komisije pa na predsedstvo SNOS. Prvo zasedanje SNOS še ni proglasilo ločitve cerkve od države, zato je bil temeljni smisel verske komisije zavarovati nemoteno bogočastje in »da bi se brez žrtev uredili odnosi med slovensko narodno oblastjo in cerkvijo«. Praktično je imel ta odlok seveda svoj pomen le na osvobojenem ozemlju, zlasti v Beli krajini, kjer je ljubljanski škof po posredovanju verske komisije in predsedstva SNOS z dekretom postavil župnika iz Podzemlja za generalnega vikarja za Belo krajino. Končno je SNOS sprejel še vrsto odlokov in sklepov, med temi tudi odlok o sklepu NOS za Slovensko Primorje o svojem razpustu in prenosu svoje pri-

stojnosti na Predsedstvo SNOS, katero je zasedanje pomnožilo z novim članom s Primorske, Francetom Bevkom.

Enote 7. korpusa so imele v začetku decembra 1943 več lepih uspehov (Velike Lašče, Gorski Kotar), ni pa bil uspešen napad na Kočevje. Začetek decembra 1943 je imel 7. korpus 5359 moških in 135 ženskih borcev; 15. divizija je bila okrog Novega mesta, 14. divizija na področju Sodražica — Sv. Gregor, 18. divizija pa je imela 9. in 10. brigado na področju Brod na Kupi — Mrzle vodice, 8. pa je bila v sestavu 14. divizije pri Turjaku.

Akcijo na Kočevje, ki se je začela opolnoči 9. decembra 1943, je štab 7. korpusa dobro pripravil, nikakor pa ni mogel računati, da bo v reševanje obleganih Nemcev in domobrancev v Kočevju posegel sam štab 14. nemške armade v Italiji. Zato je bila takratna zelo huda kritika glavnega štaba po neuspehi akciji vsaj objektivno zelo krivična.

Poglejmo nemške dokumente. Po poročilih štaba nemške 14. armade je bilo v Kočevju ob začetku napada kakih 150 Nemcev (četa iz 2. bataljona SS policijskega polka 19) in kakih 100 domobrancev. Partizani so trikrat jurišali na zelo razsežne položaje, zato so se morali Nemci 10. decembra umakniti v grad, za katerega so trajali boji ves ta dan. Poročilo 14. armade za 10. december 1943 pravi, da je bil sovražnik v premoči, da pa so v teku priprave za pomoč. Poročilo za 11. december 1943: Položaj v Kočevju se je bistveno zaostril. Posadka se je branila v gradu in je imela do 13. ure 70 ranjenih. »Predajo s svobodnim odhodom — a izročitev Slovencev (domobrancev) — je (nemška) posadka odklonila.« Municijo je pripeljal Ju 88, bombardiranje pa zaradi slabega vremena ni bilo uspešno. Na pomoč prihajajoči okrepljeni grenadirski polk 314 je ob 17. uri zlomil sovražni odpor in je po odstranitvi cestnih ovir dosegel Sodražico, SS policijski polk 19 pa po zlomljenem hudem odporu področje južno od Turjaka.

Po domobrantskih poročilih so partizani v noči od 11. na 12. december 1943 naredili veliko odprtino v eno od grajskih sten in takoj za tem jurišali, a so bili odbiti. Dne 12. decembra zjutraj so — spet po domobrantskih poročilih — partizani predlagali polurno premirje za pogovore o predaji, na kar so obleganci pristali »zaradi zavlačevanja«. Sredi dopoldneva so za-

čela goreti grajska streha in vrata, municija je bila pri kraju in bližal se je konec. Nato je prišla nemška pomoč od Ribnice in obleganci so naredili izpad iz gradu. Po domobranskih poročilih so imeli 34 mrtvih in 29 ranjenih.

Poročilo 14. nemške armade za 12. december 1943 pravi, da je bilo popoldne tega dne Kočevje zavzeto s pomočjo sil grenadirskega polka 314 in policijskega SS polka 19 ter ob podpori letalske skupine 76. Poročilo za 13. december: Po zavzetju Kočevja ostane glavnina obeh enot na sektorju Kočevje za varstvo komunikacij.

Roesener je izdal 15. decembra 1943 izredno dnevno povelje. Pohvalil je nemško in tej podrejeno domobransko posadko in se zahvalil komandantu 162. (turk.) divizije za tovariško sodelovanje.

Za Nemce, ki so morali imeti svobodne komunikacije, je bilo Kočevje dobra šola. To so si hoteli olajšati na način, ki se ga doslej v bojih s slovenskimi partizani še niso poslužili. Obveščevalni center 12. brigade 15. divizije NOV in POJ je 19. decembra 1943 sporočil glavnemu štabu, da je enega od štabnih obveščevalcev poklical v Mokronog neki univerzitetni profesor iz Ljubljane in mu sporočil nemške želje, da naj »OF sklene premirje za časa vojne z nemško vojsko« in da bi kot parlamentarec pri pogajanjih prišel v poštev eden od vidnih ljubljanskih univerzitetnih profesorjev. Glavni nemški predlogi bi bili: NOV in POS naj se umakne na desni breg Krke, nemška vojska pa bi dajala partizanom prehrano. Domobranci bi poslala na rusko fronto in preusmerila politiko v Ljubljanski pokrajini. To novico je sporočil glavni štab 21. decembra v posebni depeši vrhovnemu štabu takole: Nemci želijo pogajanja s posredovanjem dveh ljubljanskih univerzitetnih profesorjev. Zahtevajo proste komunikacije Ljubljana—Trst, Ljubljana — Zidani most in Ljubljana — Novo mesto. Za uslugo bi poslali domobranci na vzhodno fronto in nas oskrbovali s hrano. Premirje bi trajalo do konca vojne. »Do vašega odgovora jim mi sploh ne bomo odgovarjali, temveč jih samo napadali. Stike bomo zavlačevali. Gre verjetno za vprašanje njihovih strateških premikov in za zavarovanja ozemelj, katere držijo.« Novico je glavni štab sporočil tudi šefu vojaške misije majorju Jonesu, ki jo je dobesedno sporočil naprej v Kairo.

Kmalu za tem je glavni štab sporočil štabu 15. divizije, da na nemške ponudbe ne bo dal nobenega pisanega odgovora. K posredovalcu, univ. profesorju v Mokronog naj gre eden od najbolj zanesljivih oficirjev in naj mu pove, da pristajamo v načelne pogovore glede zamenjave ujetnikov. Te pogovore bi imeli brez posredovalca z nemškim oficirjem, ki mora biti po činu najmanj major. Na predlog o umiku na desni breg Krke in podobno pa ne dajemo do osebnih pogovorov z nemškim oficirjem nobenega odgovora.

O ozadju te nemške akcije mi dokumenti niso poznani. Sklepati bi se dalo marsikaj, vsekakor pa se lahko vprašamo: proti komu naj bi se potem NOV in POS še borila?

V imenu vrhovnega štaba je 5. januarja 1944 Tito svetoval glavnemu štabu, naj pošlje na Štajersko lahko giblivo enoto, ki naj bo jedro bodočega korpusa. V Ljubljanski pokrajini naj ostane 7. korpus z dvema divizijama in odredi, 9. korpus naj se širi proti jugu do Istre, proti zahodu pa naj drži zvezo z italijanskimi partizanskimi enotami. Sile tega korpusa naj se naslo-nijo tudi na Gorenjsko. Tito je določil tudi taktiko našim eno-tam: intenzivna ofenziva na čim večjem področju s prvenstvenim ogrožanjem komunikacij.

PRIMORSKA

O revolucionarnem odloku vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega Primorja in Beneške Slovenije smo že govorili. Plenum seveda ni mogel predvidevati, na kakšne težave bo naletel s tem proglasom in na kakšne težave bo naletel odlok drugega zasedanja AVNOJ o potrditvi tega proglasa. Začele so se namreč težave z nekaterimi italijanskimi komunisti, ki so začeli dolžiti CK KPS nekih aneksionističnih in celo imperialističnih teženj.

Kakor koli že in ne glede na to, da je obstajala znana moskovska izjava treh komunističnih partij, jugoslovanske, italijanske in jugoslovanske iz leta 1934, v kateri je bila znova poudarjena pravica slovenskega naroda do samoodločbe, to je do Združene Slovenije, in ne glede na to, da je ta samoodločba

med NOB začela dobivati najbolj konkretne oblike, in ne glede na to, da je bila moskovska izjava vsebinsko ponovljena leta 1941 na začetku okupacije Jugoslavije in tudi nekako obljubljena internacionalistična pomoč obeh bratskih partij pri uresničevanju Združene Slovenije — med komunistično partijo Slovenije in med komunistično partijo Italije, odnosno delom njenega vodstva so se vedno bolj zaostrevala težka vprašanja: čigav bo Trst in čigava ozemlja z mešanim prebivalstvom.

Takoj po kapitulaciji Italije sta PK KPS in POOF postavila NOS za Slovensko Primorje, ki je izdal 11. septembra 1943 odlok o splošni mobilizaciji (od 18. do 45. leta) in proglasil, da prevzema oblast na Primorskem kot predstavnik primorskega ljudstva pod vodstvom IOOF. Poudaril je, da je njegova naloga zmagovito zaključiti NOB in doseči popolno osvoboditev in združitev z ostalimi Slovenci v združeni Sloveniji in novi Jugoslaviji. Zatem je še NOS izdal celo vrsto odlokov. Splošno ljudsko vstajo in izredno razgibanost je na Primorskem prav kmalu poskušala zavreti velika nemška ofenziva. Ob kapitulaciji Italije je bil na Primorskem le majhen odred, kajti ostale sile so v brigadni formaciji odšle v Ljubljansko pokrajino. S skromnimi partizanskimi silami so sicer razorožili veliko italijanske vojske, z novo nastalo vojsko, mlado in nepreizkušeno pa seveda niso mogli biti kos velikim nemškim silam.

Nemci so začeli ofenzivo najprej na Goriškem, od koder so jo nadaljevali preko Krasa v Istro, odtod v Gorski Kotar ter v Hrvaško Primorje, od tod in iz Zasavja pa v Ljubljansko pokrajino, kar smo že slišali.

Nemško zunanje ministrstvo je izdalo 28. decembra 1943 obširno poročilo, kako se jim je kljub italijanski kapitulaciji le posrečilo ponovno postaviti obrambno črto v južni Evropi od Pirenejev do Rodosa in razbiti vse poskuse narodnoosvobodilnih borcev, da bi to obrambo razbili. Tako so omejili osvobodilna gibanja le na glavna žarišča in ta potem razbijali. Dalje pravi poročilo, kako so Nemci po kapitulaciji Italije v kratkem času razorožili italijansko vojsko in zasedli vse pomembne strateške točke. »Večje ofenzive močnih nemških oddelkov so v sodelovanju z nacionalnimi silami zahodnega Balkana očistile to zemljo.« Strah pred boljševizmom, katerega zastopniki so na

Balkanu komunistične Titove sile, je privedel do sodelovanja z nemško vojsko precej širok krog, ki je doslej stal ob strani.

Hitler torej ni podcenjeval narodnoosvobodilnega boja in ga je veliko osvobojeno ozemlje, ki je nastalo po kapitulaciji Italije v Jugoslaviji, resno zaposlilo. Komanda nemške armadne skupine B, ki je bila v severni Italiji, je že 12. septembra 1943 poročala o bojih s partizani za Gorico, 14. septembra pa, da je prišla v Mantovo okrepitev, da je na področju 71. divizije živahna partizanska dejavnost itd. Poročilo 15. septembra govori o bojih 71. divizije vzhodno od Gorice in 6 km južno od Ljubljane, kjer so nastopali celo partizanski tanki, medtem ko so deli enot te divizije 14. in 15. septembra zasedli Reko in Sušak.

Po poročilu 16. septembra 1943 je prišla na pomoč elitna divizija H. u. D., 71. divizija pa je v očiščevalnih akcijah zasedla Miren pri Gorici. Premiki divizije H. u. D. in 44. divizije so 17. septembra 1943 potekali v redu, 71. divizija pa je še vedno čistila okolico Gorice, kjer so bile močne partizanske sile severno in južno od mesta.

Dne 18. septembra 1943 so Nemci predstavili operativni štab 71. divizije v Planino pri Rakeku, 19. septembra pa so deli te divizije zasedli Bovec, drugi so udarili proti Volčji dragi, na področju Gorice pa je bilo »opaziti boljšo organizacijo partizanskih enot«. Polk gorskih lovcev Admond je tega dne udaril na Cerknico in jo skoraj popolnoma požgal. Naslednjega dne so dobili Nemci še nove okrepitve na področju vzhodno od Trsta, dne 21. septembra pa je začela 71. divizija ofenzivni sunek severno in severozahodno od Gorice, ostale sile pa so zasedle Ilirsko Bistrico.

Armadna skupina B je 22. septembra 1943 poročala, da je pripravila za nadaljevanje ofenzive vzhodno od Gorice proti Istri 2. SS oklepni korpus, ki je bil še na premiku in je 23. septembra postavil svoj štab v Vidmu, deli 71. divizije pa so tega dne zasedli Idrijo.

Tako so bile 23. septembra 1943 za ofenzivo proti Vipavski dolini in dalje proti Istri pripravljene velike sile v sestavi 2. SS oklepnega korpusa. Vse te sile so prišle pod vrhovno komando OKH, ki je 25. septembra 1943 poročala o uspehih ofenzive vzhodno od Gorice, 26. septembra pa, da gre čiščenje

tega prostora h kraju, čeprav doslej še ni prišlo do bojov z večjo partizansko enoto in da napredovanje otežkočajo številne ovire na cestah. Dne 27. septembra 1943 se je obroč, ki so ga sklenile te sile vzhodno od Gorice, že močno zožil in poročilo pravi, da je bilo do 25. septembra 1943 ubitih 878 partizanov, ujetih pa 1744 civilistov.

Poročilo OKH 29. septembra 1943 pravi: »Spričo ozemlja in zaradi naših šibkih čet se je delu partizanov verjetno posrečilo prebiti se v majhnih skupinah iz obroča.« Poročilo našteje že 1446 mrtvih partizanov in 3038 ujetih civilistov. Nemci so tega dne zjutraj obkolili področje Gor. Logatec—Idrija—Col—Razdrto—Postojna in so to področje očistili do 30. septembra. S tem je bila velika ofenziva na Primorskem zaenkrat končana.

Na Primorskem je po končani nemški ofenzivi prevzel ponovno iniciativo NOS, ki je na seji 22. novembra 1943 tudi podrobnejše razpravljal o splošnem položaju na Primorskem. Bilo je precej osvobojenega ozemlja in na njem so bile znova vpostavljene organizacije OF, ki so mobilizirale. Nastajalo pa je več težav. Nemci so še bolj intenzivno podpirali slovenske šole, postavljali slovenske župane in ponujali svojo aprovizacijo. NOS je vsemu temu ukazal bojkot, ki je bil ponekod tudi uspešen.

Glavni štab je že 17. oktobra 1943 reorganiziral NOV na Primorskem, razpustil operativni štab in ponovno vpostavil štab 3. operativne cone kot podlago bodočemu štabu korpusa. Po poročilu štaba 3. operativne cone 3. novembra 1943 sta bili na Primorskem 26. in 27. divizija s po 3 brigadami in samostojna 19. (Kosovelova) brigada, Gorenjski odred, Zapadnokoroški odred in dvoje vojnih področij.

NOS za Primorsko je 17. decembra 1943 poročal IOOF, da je OF edina sila na Primorskem in da plave garde ni. Poročal je o uspelem odklanjanju slovenskih županov, šol, časopisov in nemške aprovizacije. Istega dne pa je poročal PK KPS Centralnemu komiteju KPS o težavah, ki so se začele poglobljati v odnosih s KPI. Imeli so sicer temeljite diskusije z delegati CK KPI, v katerih se je pokazalo temeljno jedro »primorskega problema« — Trst. Naši so zahtevali »avtonomijo Trsta v okviru Slovenije«, predstavniki CK KPI pa so poudarjali samo

»pravico samoodločbe Trsta in Benečije«, to je pravico Trsta in Benečije do samostojne države, v kateri bo proletariat odločal, ali naj se ta država priključi Italiji ali Jugoslaviji ali nikamor. Razlika med obema predlogoma je bila torej ta, da je Slovensko Primorje s Trstom in Beneško Slovenijo — spričo splošne vstaje po kapitulaciji Italije in registracij te vstaje v proglasu vrhovnega plenuma OF in v avnojskem odloku — že dokazalo svojo samoodločbo s tem, da je zahtevalo priključitev k Sloveniji in s tem k Jugoslaviji. Po italijanskem predlogu pa si je ta pokrajina z vstajo šele pridobila pravico do samoodločbe, to je do samostojne države, v kateri bo proletariat — kdaj ni jasno — šele odločal, kam naj bi ta država spadala.

Priznati moramo, da je to vprašanje na prvi pogled zelo teoretično pa tudi, da je bila praktična rešitev tega vprašanja takrat mogoča samo tako, da bi vsaka KP — v obliki vsenarodne OF — povedla svoje nacionalne ljudske množice v boj proti fašizmu in nemškemu okupatorju. Na Primorskem in v Beneški Sloveniji se je KPS to posrečilo, odprto pa je ostalo vprašanje Trsta, kjer ni prišlo do pravega sodelovanja med OF in tržaško italijansko rezistenco.

Vse to je zelo dobro razložil že Kardelj 8. marca 1944 v dopolnilu k depeši delegata CK KPI, v kateri je ta zahteval intervencijo kominterne in Togliattija, ki je bil v Moskvi, zaradi aneksije Trsta k Sloveniji.

Kardelj pravi, da KPS ni dala nobenih predlogov za aneksijo Trsta, kajti v avnojskem odloku niso postavljene nobene meje, pač pa je podčrtana samo načelna rešitev, da bosta Primorska in hrvaška Istra, ker sta to pokazali z bojem do kapitulacije in po kapitulaciji Italije, pripadali Jugoslaviji. Ker pa je Trst popolnoma v slovenski okolici in v Trstu tudi 60.000 Slovencev, so začeli slovenski in italijanski tovariši v Trstu »škodljivo razpravljanje o pripadnosti Trsta«, proti čemer je CK KPS odločno nastopil.

Kominterni je odgovorila 28. marca 1944, da je politično nepravilno, dokler traja boj proti skupnemu sovražniku, zaostrevati medsebojne odnose med italijanskimi in slovenskimi partizani s teritorialnimi spori o Trstu ali o področju med

Čedadom in Huminom. Te spore bo treba rešiti po uničenju sovražnika.

V direktivnem pismu CK KPS je Kidrič že 26. decembra 1943 poudaril glede odnosov do KPI v bistvu tole: 1. ne nameravamo se v ničemer odreči upravičenim slovenskim nacionalnim zahtevam, uradno formuliranim v proglasu vrhovnega plenuma in potrjenim v Jajcu. 2. Formulacija naših narodnih zahtev je splošna in škodljivo bi bilo med množicami ob meji in v mešanih krajih zanetiti razpravljanje, »kam bo kaj spadalo«, in to sedaj, ko je treba združevati slovenske in italijanske množice na enem samem — na boju proti Nemcem. 3. Če so množice razpoložene za boj proti Nemcem in se tudi borijo, moramo v teh predelih postavljati svoje narodnoosvobodilne organizacije in svojo oblast, če to ne naleti na nacionalni odpor pri italijanskih množicah. Če bi kje prišlo do odpora proti temu, je treba najti način za postavitev skupne protinemške oblasti, pa čeprav bi bila ta — kot naša OF včasih in ponekod — le moralno politična. Pa tudi tam, kjer bi bila vpostavljena le oblast OF, je treba v njene organe pritegovati italijanske ljudske elemente z vsemi njihovimi nacionalnimi pravicami. 4. »Da, mi smo za samoodločbo in za enakopravni dogovor z italijanskim narodom, toda samo pod pogojem, če bo italijanski narod zares imel, to se pravi, če si bo priboril vse demokratične pravice, da bo sam o sebi demokratično odločal, to se pravi, če bo izkoreninil vse ostanke italijanskega fašizma, s tem pa seveda tudi italijanskega imperializma. Z imperialistično Italijo pa se seveda mi ne bomo pogovarjali na bazi samoodločbe, niti ji ne bomo priznavali pravice enakopravnosti.«

NOS za Primorsko Slovenijo je imel zadnjo sejo 13. januarja 1944, na kateri se je razpustil. Ta razpust je utemeljil primorskemu ljudstvu s tem, da je svojo nalogo opravil. Primorsko je priključil k Sloveniji, izvedel mobilizacijo in organiziral 9. korpus.

Izredno pomembno za nadaljnji razvoj slovensko-italijanskih odnosov je bilo direktivno pismo, ki ga je v imenu CK KPJ napisal Kardelj primorskemu PK. Temeljne misli tega pisma so bile: 1. Popolnoma napačno je sedaj postavljati v vrhovih antifašističnega gibanja (v vodstvu OF in vodstvu

italijanske rezistence, v organizacijah KPS in KPI) vprašanje pripadnosti posameznih mest ali pokrajin, zlasti Trsta. Sedaj je prvenstveno potrebno mobilizirati slovenske in italijanske množice za boj proti fašizmu. Edino v tem dolgotrajnem skupnem boju bodo ustvarjeni potrebni moralnopolitični predpogoji za sporazumno ureditev bodočih odnosov med slovenskim in italijanskim ljudstvom v obmejnih mešanih predelih. Naš neposredni bojni smoter na Primorskem je torej enotno antifašistično gibanje proti nemškemu okupatorju in italijanskemu fašizmu, v boju pa se bodo ustvarili potrebni predpogoji za kasnejšo ureditev meja. 2. KPI je treba pomagati, da zaktivizira italijanske množice za skupni boj. 3. Treba je doseči pravilni odnos do italijanskega partizanskega gibanja. Izkušnje NOV je treba prenesti v Italijo in kolikor največ je mogoče, je treba ustanavljati pri nas italijanske partizanske enote pod komando 9. korpusa, te pa naj operirajo na italijanskem področju. Končno je Kardelj tudi svetoval, naj PK organizira sestanek s člani CK KPI.

Dušan Kveder je 9. decembra 1943 poročal, da je Triglavska (Gorenjska) divizija uspešno prestala nemško ofenzivo, glavni štab pa je 11. decembra 1943 poročal vrhovnemu štabu o NOV na Primorskem in vprašal, ali more iz dveh primorskih divizij ustanoviti korpus. Vrhovni štab se je s tem strinjal in dal dosedanjima divizijama na Primorskem in Gorenjskem številki 31. in 32., te pa je 9. februarja 1944 spremenil v 30. in 31. divizijo.

Dne 21. decembra 1943 je glavni štab zapisal, da se čudi majhnim uspehom razmeroma velike vojske na Primorskem. Svetoval je, naj usmerijo temeljne udarce proti domobranskim postojankam predvsem na Gorenjskem in v Dolomitih. Novo imenovanemu štabu 9. korpusa pa je 28. decembra 1943 poudaril, naj bo osnovna taktika 9. korpusa neprestani napadi na komunikacije in razporeditev z manjšimi udarnimi enotami na širšem področju.

Po poročilu štaba 9. korpusa konec decembra 1943 je imel 9. korpus 31. divizijo s 3., 7. in 16. brigado, 32. divizijo s 17., 18. in 19. brigado ter Zapadnokoroški odred, Gorenjski odred, Južnoprimorski odred, Briškobeneški odred in komando idrijskega področja.

3. bataljón Kosovelove brigade v Koprivi na Krasu decembra 1943

Dokaz, da primorske enote niso bile neaktivne, je bil precej velik nemški ofenzivni sunek 15. do 20. januarja 1944 od Krasa do Trnovske planote. Na Primorskem je bila sploh tale značilnost: kadar koli so se naše enote ofenzivno približale kateri koli za Nemce pomembni komunikaciji, so Nemci takoj odgovorili — in če so imeli na razpolago — tudi z zelo velikimi silami. Zato je bilo na Primorskem razmeroma največ velikih nemških ofenziv.

Štab 9. korpusa je mogel za čas od konca januarja do srede februarja 1944 poročati ugodne novice: 31. divizija je imela lepe uspehe na Gorenjskem in v Dolomitih, 32. (30.) divizija pa je uspešno prestala ofenzivo, kar je bil »največji uspeh od začetka partizanstva na Primorskem«. Tudi pohod te divizije v Beneško Slovenijo — »da bi popravili slab vtis, ki ga je pustila naša vojska preteklo jesen... in da tako postavimo osnovo za bodoče organizacijsko politično in vojaško delo« — je bil dobro pripravljen, dobro voden in po svoje uspešen.

Vodstvo pokrajinske partijske šole pri PK KPS v Cerknem je 28. januarja 1944 poročalo CK, da je šolo 27. januarja za-

delu huda nesreča. Nekaj minut pred osmo zjutraj so Nemci napadli Cerkno od južne strani v treh kolonah in pobili veliko tečajnikov partijske šole. Dobro pripravljeno akcijo je naredila 2. četa planinskih lovcev bataljona Heine, ki je bila stacionirana v Idriji. Po nemškem poročilu so odšli iz Idrije 27. januarja ob treh zjutraj in prišli ob osmih na vzhodni rob Cerknega, kjer so se spopadli z neko partizansko stražo. Nato so se v Cerknem vsuli iz hiš partizani, ki so jih Nemci napadli pod zaščito strojnic. To je trajalo uro in pol, nato so Nemci jurišali še na vojašnice izven vasi. Že med bojem so partizani obstreljevali Cerkno s težkimi minometi in strojnimi. Nemško poročilo pravi, da je bilo v Cerknem 63 ubitih in 5 ujetih, na zahodnih pobočjih pa 49 ubitih. Nemci, ki so imeli le enega mrtvega in enega ranjenega, so se vrnili preko Želina.

Glavna ost preiskave, kdo je kriv za te nesreče, se je obrnila proti belim in plavim in VOS je 5. februarja 1944 likvidirala v Cerknem 15 ljudi, med temi tudi dva kaplana.

Na področju 9. korpusa je velika nesreča zadela 15. decembra 1943 tudi 3. bataljon Prešernove brigade na Goreljku na Pokljuki. Bataljon je bil 14. decembra na Koprivniku, od koder je šel en del na rekvizicijo v Češnjice pri Bohinju, en del pa se je s Koprivnika premaknil na Goreljek v letovišcarsko vilo, kjer danes stoji zanimiv spomenik. Naslednjega dne je prišel od rekvizicije na Goreljek še ostali del bataljona. Postavili so sicer dvojce stražarskih mest in poslali patrolo proti Koprivniku, toda opoldne, ko so borci počivali, štab pa je bil z vsemi četnimi komandami pri kritični uri v drugi letovišcarski vili, so bataljon Nemci nenadoma napadli. Popolnoma obkoljenemu bataljonu ni preostalo drugega kot boriti se do zadnjega strela.

G O R E N J S K A

Čeprav je Gorenjska od desnega brega Save dalje spadala v vojaškem pogledu pod Primorsko, je imela le svoj PK KPS in POOF oziroma poverjenišvo IOOF. To je 11. septem-

bra 1943 zelo optimistično poročalo IOOF, da je njegovo delo zajelo prav vse pošteno misleče Gorenjce in da prihaja že druga faza, utrditev mas, zajetih v OF. Tudi PK za Gorenjsko je bil v poročilu 14. septembra 1943 velik optimist in je trdil, da na Gorenjskem ni vasi, kjer ne bi bil postavljen odbor OF. V vodstvu teh odborov so bili večinoma delavci in kmetje in le z majhno izjemo nekaj povsem zanesljivih intelektualcev, kar je vsekakor kazalo na ozkost gorenjskega vodstva.

S kapitulacijo Italije se pravni položaj Gorenjske nikakor ni spremenil in demarkacijska meja proti Ljubljanski pokrajini je ostala zaprta. Zanimivo je poročilo gestapovske izpostave v Radovljici, ki poroča 25. septembra 1943 o stališču slovenskih nacionalnih krogov do ustanovitve slovenskega gaua, in to v zvezi z vpostavitvijo nekakšne vlade v Ljubljani. Poročilo pravi, da Slovenci nemški upravi očitajo popolno brezpravnost prebivalstva in raznarodovanje (izseljevanje, sežiganje slovenskih knjig, nemške šole itd.). Posledica tega je bil odhod k partizanom. Slovenski gau (Gau Slowenien) naj bi obsegal ozemlje bivše vojvodine Kranjske, Sp. Štajersko, Primorsko z Gorico in Gradiščansko in ostale pokrajine, ki jih je zasedla Italija konec prve svetovne vojne, vključno Beneško Slovenijo. Sedež državnega namestnika naj bi bil v Ljubljani. Državni namestnik naj bi bil Slovenec in prav tako tudi državni svetniki, namestnikom in svetnikom pa naj bi bil dodeljen nemški svetovalec. V zunanjepolitičnem in vojaškem pogledu naj bi ta slovenski gau spadal popolnoma v nemški rajh. Uradni jezik naj bi bil nekaj časa nemški ali slovenski. Čim bi znali uradniki dovolj nemško, kar bi se morali naučiti, bi slovenščino kot uradni jezik odpravili. Vpeljalo naj bi se tudi načelo, da naj bo Slovenec, ki do 15. leta starosti ne obvlada nemščine, izključen od vsake službe na občini ali v državni upravi. Neznanje nemščine ne bi odvezovalo Slovencev redne vojaške in delovne službe, slovenščine kot privatnega jezika pa naj ne bi nikjer zatirali.

Pač pa naj bi bil gaulajter tega gaua Nemec, njegov namestnik pa Slovenec, voditelji okrožij naj bi bili Slovenci, imeti pa bi morali v svojih štabih Nemce. Nižje službe naj bi zasedli Slovenci. Zastava in grb naj bi bila kot v nemškem rajhu, le da bi bila v grbu tudi slovenska zastava. Na kultur-

*Borci 2. čete 2. bataljona Prešernove brigade v Davči na Gorenjskem
novembra 1943*

nem področju naj bi vladala popolna svoboda, kolikor bi ta ne ogrožala koristi rajha. V šolah bi bil pouk nemščine obvezen. Kulturno središče naj bi bila Ljubljana in na ljubljanski univerzi, na kateri naj bi bila predavanja v slovenščini, naj bi ustanovili nemške lektorate.

Slovenski gau naj bi gradili postopoma. Po možnosti naj bi se začel v Ljubljanski pokrajini, na Gorenjskem in Sp. Štajerskem. V teh pokrajinah naj bi takoj postavili nemško sodstvo tudi za politične prestopke in odpravili vse izjemne policijske mere. Kot prvi pogoj za vse to je treba uničiti partizanstvo, kajti za ureditev vsega tega sta potrebna red in mir.

Na Gorenjskem so imeli tik pred nemško ofenzivo okrog Žirov osvobojeno ozemlje, po poročilu poverjenišтва IOOF za Gorenjsko pa so se v več krajih (Cerklje, Šenčur) pojavili »plavogardistični elementi«, ki jih je začel VOS sistematično uničevati. OF se je po okrožjih dobro razvijala.

Za Gorenjsko so v tem času in v zimi 1943/44 najbolj značilne številne partizanske sabotažne akcije. Uradnica nem-

škega propagandnega urada je v nekem pismu 16. novembra 1943 zapisala, da partizani »še niso bili nikdar tako uporni kot so sedaj. Eksplozije na železnicah, napadi na poštna in druga vozila, atentati na ljudi itd., vse to je na dnevnem redu«. Že mesec dni prej pa je njen šef poročal, da partizanstvo na Gorenjskem doslej še ni bilo nikdar tako močno, saj so morali Nemci izprazniti Poljansko in Selško dolino. Ljudje ne morejo razumeti, zakaj ne pošljemo okrepitev in smatrajo to za našo slabost. Isto je povedal za svoje okrožje tudi kamniški landrat in poudaril, da ljudje na Gorenjskem pričakujejo Angleže v nekaj mesecih.

Tudi domobranska obveščevalna služba je v svojih zaupnih Vesteh 22. oktobra 1943 poudarila, da je Gorenjska 80 % pod vplivom OF in da se ljudje bojijo, da bi bila Gorenjska priključena Ljubljanski pokrajini, kajti potem bi se zopet razplamtele strankarske strasti. Partizani imajo zelo dobro razpredeno politično propagando pa tudi gospodarsko oskrbo. Katoliški ljudje zagovarjajo »gošarje« in pravijo, da so Slovenci in da se borijo proti Nemcem. Duhovna zmeda je torej popolna. Kdor bi hotel na Gorenjskem začeti boj proti komunizmu, bi moral zahtevati dvoje, da se Gorenjska vključi pod upravo Ljubljanske pokrajine in vreči med ljudi čim več propagande, a v skrajno ilegalni obliki. Propaganda bi morala biti orientirana skrajno slovensko in šele kasneje bi mogla začeti napadati komunizem.

Poverjeništvo IOOF za Gorenjsko je 16. decembra 1943 poročalo, da so bili justificirani glavni organizatorji plave garde na Gorenjskem. Nekateri od teh so se »spretno celo vrinili v OF, da bi jo od znotraj zaminirali«. Poročilo pravi, da je bil odmev teh likvidacij dober. Vzporedno s to krvavo čistko so reorganizirali tudi okrožne odbore OF za Kamnik, Kranj, Škofjo Loko in Jesenice. Še podrobnejšo analizo je poslal PK KPS 27. januarja 1944. Doslej je bilo najboljše okrožje Škofja Loka, Jeseniško okrožje pa, čeprav je bilo rezervoar proletariata, je bilo »na najnižji revolucionarni stopnji«. V kranjskem okrožju so bili člani OK sicer predani, a premalo udarni in revolucionarni. »Eno od najvdanejših in najrevolucionarnejših« okrožij pa je bilo kamniško okrožje.

Po podatkih štaba Gorenjskega odreda so od kapitulacije Italije do decembra 1943 mobilizirali 900 borcev. Množična mobilizacija ni mogoča, ker ljudje v masah ne prihajajo, mobilizacija s patrolami pa je težka, ker je imel odred le 200 oboroženih.

Zaradi številnih akcij Šlandrove brigade na domžalskem in kamniškem področju so začeli Nemci decembra večje akcije, kamniški landrat pa je 20. decembra 1943 določil, da mora biti konec božičnih polnočnic ob taki uri, da bodo ljudje doma že v mraku.

Dne 20. januarja 1944 je na Bledu spregovoril okrožni vodja Hochsteiner in dejal, da so Gorenjci po 8. septembru 1943 vsak dan pričakovali propad Nemčije. Položaj, katerega imamo sedaj na Gorenjskem, je najresnejši, kar smo jih doslej doživeli, seveda ne tako za Nemce kot za tukajšnje prebivalstvo. Velik del ljudi je na strani partizanov. Samo iz občine Bled jih je 80 pri partizanih in od teh je 30 dezertirjev iz nemške vojske. Nato je dejal, da so pred tremi tedni začeli Nemci s povračilnimi akcijami in da bodo v bodoče odgovorili na vsak zločin. To je sklep nemške policije na Gorenjskem. Bomo strogi, toda pravični! Treba se je odločiti: ali Hitler ali Stalin! Težki časi bodo za Gorenjce šele prišli. Na Gorenjskem ne bi bilo nikdar partizanov, če bi jih določeni del ne podpiral. Brez te pomoči ne bi vzdržali niti deset dni. Hochsteiner je govoril tudi 9. februarja 1944 v Škofji Loki po streljanju 50 talcev. Začel je s tem, da je bilo decembra 1943 na Gorenjskem v dvajsetih dneh ubitih 77 Nemcev in domačinov. Ker pa je bil 8. februarja 1944 v Škofji Loki ubit en SS-ovec, je bilo danes ob pol dvanajstih dopoldne ustreljenih petdeset mož, od teh osemnajst iz Škofje Loke, ki so bili šele včeraj aretirani. Med ustreljenimi so tudi ljudje, ki niso imeli zvez s partizani. Nato je krajslajter ubral drugo smer in poudaril, da je v Lučnah in na Črnem vrhu že 151 oboroženih Gorenjcev za boj proti partizanom.

Šef propagandnega urada v Radovljici je 19. februarja 1944 poskušal kar dobro analizirati položaj na Gorenjskem. Zapisal je, da se je začel od oktobra 1943 dalje nov partizanski teror in da so bili partizani dobro oboroženi z italijanskim orožjem. Nemci od začetka na to niso odgovorili, od 31. de-

cembra 1943 pa so začeli s kazenskimi merami za umore, zločine in sabotaje. Toda tudi to partizanske aktivnosti ni omajalo. Oberdorfer priznava, da Nemci ne morejo zaščititi Gorenjcev, česar se ti tudi zavedajo in so le redki, ki bi bili pripravljeni z nami sodelovati. Res je, da je kakih 4000 Gorenjcev v nemški vojski ali na obveznem delu, toda »Gorenjce odtrgati od partizanov bi bilo isto kot odtrgati starše od otrok«. Kolektivne kazni občin (npr. prepoved oddaje tobaka določenim predelom) ne zaležejo nič. Gorenjcev ne moremo imeti za Nemce, ker niso in tudi danes nočejo biti. Ponemčenje ni stvar nekaj let, temveč generacij. Ne smemo pa jih imenovati Slovence, ker nam tega »predpisana linija« ne dovoljuje. Tudi ime Oberkrainer ne vleče. »Vse, kar smo doslej počeli na Gorenjskem, bi lahko prihranili za čas po zmagi.« V primeri z našimi žrtvami je uspehov premalo. »Lepo bi bilo pomisliti — ob pogledu na pokopališče junakov v Kranju — da tam namesto Nemcev ležijo domačini, ki so padli v boju z banditi za domovino.«

To vsekakor zanimivo poročilo končuje Oberdorfer takole: »Politično ne smemo živeti iz rok v usta, temveč moramo najprej pretehtati vse možnosti... Dokler ne bodo na Gorenjskem iztrebljeni partizani in ne bo s tem prebivalstvu zagotovljena varnost, je vse, kar delamo tod — zastonj!« Dodajmo k temu še odlomek iz dopisa propagandnega urada v Radovljici 23. februarja 1944: »Gorenjci bi se začeli bati šele tedaj, če bi mi napadali in uničevali partizane v večjem številu. Tedaj bi se začeli Gorenjci bati za svoje sinove in bi poskušali vse, da bi jih rešili. Je že tako, da danes Gorenjci prav nič ne vedo, kaj naj naredijo, in živijo samo od upanja na skorajšnji polom rajha.«

ŠTAJERSKA

Tod je bil razvoj NOB zaradi številnih vzrokov le počasnejši. Sekretar PK KPS za Štajersko je sredi junija 1943 poročal še vedno o defenzivnosti partizanskih enot. Bolj optimistično je bilo poročilo, ki ga je poslal v začetku septembra 1943 na CK novi sekretar PK. Poročal je o ugodnem razvoju

političnega položaja in o tem, da so začeli organizirati prave mreže organizacij OF. Bile pa so še težave v revirjih, celjskem, mariborskem, ptujskem in savinjskem okrožju. Neurejene so bile tudi zveze.

V tem času je glavni štab ukazal, naj na Štajerskem obno-vijo staro 4. operativno cono in iz mobilizirancev in partizano-v, ki jih je poslal glavni štab, ustanovijo dve brigadi, od katerih naj ena operira na Pohorju, druga pa na južnem delu Štajerske. Ustanovijo naj tudi dva odreda, enega za Koroško in drugega za Kozjansko, čimprej pa naj poskušajo prodreti proti Slovenskim goricam in Prekmurju.

Iz odstavkov okrožnice PK KPS 22. septembra 1943 dobro vidimo poglobitne težave NOB na Štajerskem: niso razlikovali organizacij OF od organizacij KP, premalo so delali tudi v središčih, v revirjih, v Celju, Mariboru itd. Po poročilu štaba 4. operativne cone 25. septembra 1943 so po odhodu Šlاندrove brigade na Dolenjsko ostali na Štajerskem samo deli 1. koroškega bataljona ter deli Pohorskega in Kozjanskega bataljona.

Tudi Nemci takoj po kapitulaciji Italije in do začetka ofenzive naše 15. divizije proti Savi na Štajerskem niso imeli posebnih sil. Precej so si poskušali pomagati z vermanšaftom, ki je bil — na papirju — kar dobro organiziran. Njegov šef Steindl je 14. septembra 1943 sporočil generalu Roesenerju na Bled, da se strinja z njegovim predlogom, da je treba takoj postaviti lovske komande vermanšafta in mu dal na razpolago 4500 dobro izvežbanih vermanov. To »dobro izvežbanost« nam precej omaje na primer poročilo gestapa 14. septem-bra 1943 iz Središča pri Ptuju, ki pravi, da več kot 60 % vermanov kljub kaznim ne hodi na apele. Ko je bil v Središču pred kratkim praznik krajevnega hajmatbunda, na katerega bi moralo priti 2000 vermanov, jih je prišlo le 250. Časopisi so sicer pisali o velikanski udeležbi in celo gaulajterju, ki je prišel na proslavo, so povedali napačne številke.

Uiberreitherja je vedno bolj skrbela aktivnost 15. divizije pri Št. Janžu in Kostanjevici. Bal se je za usodo naselitvenega pasu, kjer je bil pravi Babilon v malem. Po statistiki 15. sep-tembra 1943 je bilo na tem področju 3642 tujih ognjišč s 14.428 prebivalci. (Kočvarji 3147 ognjišč — 12.695 prebi-

valcev, južni Bukovinci 259 ognjišč — 872 prebivalcev, Besarabci 113 ognjišč — 392 prebivalcev, dobrudžski Nemci 63 ognjišč — 247 prebivalcev, bosanski Nemci 18 ognjišč — 59 prebivalcev, južni Tirolci 39 ognjišč — 156 prebivalcev in ranjenci — invalidi 3 ognjišča — 7 prebivalcev.)

Na štabnih pogovorih nemških okupatorjev 20. septembra 1943 v Gradcu so razpravljali in ugotovili, da je prišlo med »nacionalnimi Slovenci« do neke depresije. Govorili so o dokumentu, s katerim je glavni štab odpravil 4. operativno cono, a jo je potem znova vpostavil, razpravljali so o reorganizaciji NOV itd. Število partizanov na Pohorju se je povečalo z dezertarji iz nemške vojske iz okolice Ljutomera; aktivni so bili partizani tudi na Kozjanskem. V Mariboru so zadnje čase aretirali več sumljivih ljudi. Obvezna oddaja žita je potekala v redu, letina krompirja pa je bila bolj slaba in ga bodo za ozimnico razdelili le po sto kilogramov na osebo.

Na pogovorih 4. oktobra 1943 so ugotovili porast odpor-niškega gibanja. Zato so pred kratkim aretirali okrog 80 ljudi, a jih bodo še nekaj. Prepričani so bili, da je vodstvo NOB za Štajersko v Mariboru in upali so, da bo ta »vodilni štab postal sedaj neškodljiv«.

PK KPS za Štajersko je v več pismih okrožnim komitejem opozarjal, naj gredo v svojem delu bolj v širino, naj razkrajajo vermanšaft, organizirajo žene in mladino. Razlikujejo naj med klerikalci, ki izkoriščajo vero v politične namene, in med katoličani, ki so pobožni, a dobri in pošteni ljudje, ki jih imamo zelo mnogo v naših vrstah.

Štab 4. operativne cone je 22. oktobra 1943 poročal glavnemu štabu, da enote hitro naraščajo kljub temu, da ni masovne mobilizacije. Mesec dni za tem so imeli na Štajerskem Šlandrovo brigado, Pohorski odred, Koroški bataljon in Kozjansko četo, 797 borcev. Šlandrova brigada je bila ves mesec oktober, november in december v ofenzivi na kamniškem in savinjskem področju in imela je neverjetno lepe uspehe.

Domobranske obveščevalne Vesti so 31. oktobra 1943 poročale, da je treba okupirano spodnjo Štajersko po simpatijah prebivalstva deliti na tri dele. Največji del predstavljajo simpatizerji OF, drugi del so neke vrste četniki (skupina Kri in zemlja), tretji del pa so simpatizerji z okupatorjem, ki vsak

dan izgublajo na moči. Še bolj zanimivo je poročilo šefa varnostne policije (gestapa) za spodnjo Štajersko 1. novembra 1943. Ob vkorakanju nemške vojske 1941 — pravi poročilo — veselje prebivalstva ni poznalo meja. Po izselitvi inteligence je nastalo pasivno zadržanje do vseh nemških mer in odredb, po napadu na Sovjetsko zvezo pa so začele »do tedaj v nobeni meri in obliki (nam) nasprotujoče skupine« kazati sovražstvo do rajha. Začelo se je partizanstvo in nihče več noče znati nemško.

Na velikem zborovanju 5. novembra 1943 v Mariboru je Steindl poudaril, da je kakih 30.000 Spodnještajercev v nemški vojski ali SS in da ne bo menjal političnega koncepta iz leta 1941. Spodnja Štajerska je nemška dežela in v tej je prostora samo za Nemce.

Kljub temu so Nemce začeli skrbeti zlasti partizani na Pohorju in začeli so preko Uiberreitherja pritiskati na trmoglavega Roesenerja, naj jih čimprej uniči. Ta je šele 2. decembra 1943 izdal povelje za veliko akcijo »snežni metež«, ki kljub velikim silam ni prinesla nobenega uspeha.

PK KPS za Štajersko je poročal 4. januarja 1944, da se je splošno razpoloženje na Štajerskem v zadnjih desetih mesecih popolnoma spremenilo. Vse je prepričano, da je Hitler vojno izgubil in da bo kmalu konec vojne. Toda odhod v partizane je zelo majhen, kot tudi v odbore OF. Vlada še vedno strah in teror. Štab cone je poslal 7. januarja 1944 daljše poročilo, v katerem je na začetku zapisal: »Bolj ko gremo v globino proti Celju in Ptuju, bolj so ljudje nepoučeni in gledajo s strahom na naše fante.« Štab je poročal o velikih težavah Koroškega bataljona. Zima je bila huda, razne izdaje pa so povzročile več aretacij v mežiškem okrožju. Na Pohorju so bile stalne hajke in nujno bi bilo treba ustanoviti brigado, kar bodo storili te dni. Ofenzivne priprave Šlandrove brigade je prekinila nemška ofenziva iz Savinjske in Gornjegrajske doline čez Menino in Šipek proti Moravški dolini. Zato se je brigada premaknila na Štajersko, kjer bo operirala v zgornji in spodnji Savinjski dolini in revirjih.

Glavni štab je že 29. decembra 1943 sporočil štabu 4. operativne cone, da je zadovoljen z akcijami štajerskih enot. Postavijo pa naj rednejše zveze z glavnim štabom pa tudi s svo-

jimi enotami. Pazijo naj na začetke domobranstva in več naj mobilizirajo ter neoborožene pošiljajo na Dolenjsko. Povečajo naj tudi akcije. Na poročilo štaba cone, da so zaradi nemškega ofenzivnega sunka na kamniško področje premaknili Šlandrovo brigado izven tega področja, je glavni štab 2. januarja 1944 sporočil, da je bil ta umik nepotreben in škodljiv za razvoj brigade. Nemci nimajo sil, da bi mogli dalj časa in resno hajkati eno našo enoto, če zna ta dobro manevrirati. Smer 6. (Šlandrove) brigade niso visoke planine, temveč proti vzhodu, proti hrvaškim enotam, kjer je teren lažje prehoden. Glavni štab je svetoval, naj čimprej ustanovijo resnično brigado in preidejo k akcijam brigadnega stila. Nato je glavni štab povedal, da pošilja na Štajersko eno od divizij, ki bo ostala neposredno pod komando glavnega štaba. Ko bo prišla na Štajersko, se mora štab cone z njo povezati zaradi sodelovanja in vsklajevanja akcij. Vprašanje mobilizacije pa je treba vzeti mnogo bolj resno. Štajerska je danes naš glavni rezervoar in zato predvsem tudi pošiljamo našo divizijo.

Po poročilu štaba cone 19. januarja 1944 so bile na Štajerskem naslednje enote: Šlandrova brigada, ki je operirala v Zgornjesavinjski dolini in v Revirjih, Pohorska (II. ali Zidanškova) brigada na Pohorju, ki je operirala na Pohorju, Ptujskem in Dravskem polju ter v Mislinjski in Šaleški dolini, Koroški bataljon na jugoslovanskem in avstrijskem delu Koroške vzhodno od črte Jezersko—Železna Kapla—Žitara ves, Kozjanski bataljon med Savo in južno železnico od Zidanega mostu do hrvaške meje, Kamniško-zasavska četa in minerska četa. Glavni štab je odobril ustanovitev Zidanškove brigade pravzaprav šele 20. januarja 1944 in poudaril, da je bila ustanovitev nepravilna, ker je s tem samo oslABLJENA moč Šlandrove brigade. Če brigade ne bodo razformirali, naj ima številko II, ime Pohorska pa naj čimprej odpade, ker brigada ne sme biti vezana na teren.

Glavni štab je 4. februarja 1944 sporočil štabu cone, da je in ostane temeljna sila te cone 6. brigada, ki naj operira na Štajerskem predvsem v Savinjski dolini, okrog Mozirja, v Mežiški dolini in na Pohorju. To je treba okrepiti na 1000 borcev; II. brigade sicer ni treba razpustiti in naj jo poskušajo okrepiti, trenutno pa naj opravlja na Pohorju naloge Pohor-

skega odreda. Ne slabiti Koroškega bataljona, ki naj postane jedro Vzhodnokoroškega odreda, ki ga je treba čimprej ustanoviti in naj bo njegovo težišče predvsem avstrijski del Koroške. Vsaj z eno desetino je treba takoj poiskati zveze z Zapadnokoroškim odredom in z njim sodelovati, z eno desetino pa poskusiti vojaške akcije na levem bregu Drave z naslonitvijo na Svinjsko planino.

Steindl je izdelal za Uiberreitherja 25. januarja 1944 zelo izčrpno in zanimivo poročilo. Zaradi zanimive natančnosti si ga nekoliko oglejmo. Steindl je najprej poročal o partizanskih silah in opozoril, da operira na Pohorju ena brigada, zahodno od Celja in Trbovelj pa ena, en odred na Kozjanskem in eden v Mežiški dolini. Steindl je tudi vedel, da je 5. januarja 1944 zasliševalo nekakšno sodišče 4. operativne cone pri Ribnici na Pohorju devet partizanov, od katerih so sedem ustrelili zaradi sodelovanja z belo in plavo gardo. Nemci so torej vedeli za vse tiste dogodke na Pohorju, ki bi jih danes lahko spravili pod poglavje tako imenovane pohorske afere, ki pa je danes še vse premalo raziskana.

Omeniti je treba tudi vse nemške poskuse, kako bi čim hitreje ponemčili naše slovenske Štajerce. Na tem mestu poglejmo na kratko neke vrste učni pripomoček za zgodovino, ki ga je napisal znani in stari sovražnik Slovencev, zgodovinar Carstanjen. Na začetku svojega učbenika trdi, da do 19. stoletja slovenskega naroda sploh ni bilo in še po njegovem nastanku na Kranjskem in Primorskem mu široke mase spodnještajerskih kmetov in delavcev niso nikdar pripadale. Spodnještajerci so bili kljub svojemu vindišarskemu domačemu jeziku po svoji zgodovini, mišljenju in po krvi še vedno del nemške ljudske skupnosti. Poglavitna je namreč kri in rasa in v tem ni razlike med pohorskim kmetom in kmetom na graškem polju. Zato so tudi Srbi imenovali Štajerce, ki so služili rok v bivši jugoslovanski vojski, švabe, kar pa pomeni na vsem jugovzhodu isto kot Nemci.

V kratkem zgodovinskem pregledu trdi Carstanjen, da so bili v naših krajih najprej Iliri in Kelti, za temi so prišli Rimljani in Germani, nato Langobardi in ko so ti odšli v zgornjo Italijo, jih je nekaj še ostalo v teh naših krajih in so skupaj z ostalimi prebivalci sestavljali neko rasno skupnost. Nato so

prišli kot avarski podložniki alpski rodovi Slovanov. A to ni bilo neko strnjeno ljudstvo, temveč le med seboj zelo rahlo povezana plemena. V boj med Avari in temi alpskimi Slovani so posegli v osmem stoletju Bavarci, ki so zasedli njihovo ozemlje. Tako so ti Slovani postali del karolinškega cesarstva in že tisoč let je torej, ko spada spodnja Štajerska k nemškim mejnim markam.

Vse to ozemlje se je kasneje ponemčilo in vindišarski jezik je ostal le zunanja podoba v bistvu popolnoma spremenjenega jedra tega ljudstva. Na spodnjem Štajerskem je bila torej ena sama ljudska skupnost, ki so jo sestavljale le nemške sile in je bila zato sestavni del ostale nemške narodnosti. Na vindišarski domači jezik je velika nemška narodna skupnost gledala kot na jezik, ki ga uporabljajo samo kmetje, če pa se je spodnještajerski kmet naselil v mestu, so prevzeli nemški jezik tudi njegovi otroci.

Šele začetek »slovenskega gibanja« v prvi polovici 19. stoletja v Ljubljani je začel motiti to stoletno skupnost. Prvi tak vzgon je bila Napoleonova ustanovitev ilirskih provinc, za tem pa doba nemške romantike. Pristaši tega slovenskega gibanja so bili predvsem duhovniki, advokati, učitelji in iz vrst drugih meščanskih poklicev. Leta 1848 je dobilo slovensko gibanje zelo poudarjeno politično noto in si je zapisalo na svojo zastavo kot prvi cilj boj proti nemštvu. V drugi polovici 19. stoletja se mu je posrečilo na Kranjskem strmoglaviti nemško vodstvo, si pridobiti kmete in tako začeti ustvarjati slovensko ljudstvo, medtem ko se je to gibanje moralo na Spodnještajerskem in južnem Koroškem omejiti le na to, da je prenašalo svojo narodnostno ščuvalno politiko na deželo iz posameznih oporišč. Toda široke mase kmetov in delavcev so se držale trdno svojega nemškega vodstva in nekdanjih skupnostnih vezi. Dokaz za to je tudi obstoj in zadržanje dveh štajerskih regimentov št. 47 in 87 v prvi svetovni vojni in plebiscit na Koroškem leta 1920.

Po razkosanju Štajerske konec prve svetovne vojne so prišli na Spodnjem Štajerskem na oblast tudi Slovenci. Dobili so polno možnost dopovedati spodnještajerskemu prebivalstvu, da je del slovenstva in da nima nič skupnega s staro domovino — nemštvom. Kljub nasilju se s tem novim oblastnikom

ni posrečilo spremeniti nekaj bistvenega. Pretežna večina Spodnještajercev je obdržala vsa leta tuje nadvlade ljubezen do domovine in je hrepenela po odrešitvi, ki jo bo prinesel führer.

Leto 1941 je prineslo svobodo in zgodovinska enotnost Spodnje Štajerske je zopet vpostavljena. »Kdor bi se še ogreval za slovenska ali panslovanska gesla, mora biti brezobzirno pregнан iz dežele... Tudi zadnja dosedanja pregrada, jezikovna razlika, mora izginiti!«

Razumljivo je, da so po takem zgodovinskem učbeniku sestavili tudi vprašanja. Tako so morali v šolah štajerski otroci odgovarjati na primer na sledeča vprašanja: Zakaj je Spodnji Štajerec Nemec? Kdo je bil prej v tej deželi, Nemci ali Vendi? Kaj mora znati sleherni Spodnji Štajerec od stare zgodovine? itd.

Na tem mestu je treba omeniti še znani pohod 14. divizije na Štajersko. Ne bomo se spuščali v podrobnosti, saj imamo že vestno in dobro napisano knjigo generala Lada Ambrožiča-Novljana, *Pohod Štirinajste*.

Omenili smo že enega od glavnih vzrokov tega pohoda, mobilizacijo za NOV na skoraj še neizčrpanem terenu. Gotovo je bil vzrok pohoda te divizije tudi pomoč NOB na Štajerskem, da bi ta le nekako — zlasti še v nekaterih predelih — dohitel NOB v ostalih slovenskih pokrajinah, kjer so na primer na osvobojenih predelih delovali odbori OF že tudi kot oblastni organi. Višji vojaški in politični razvoj NOB na Štajerskem bi utegnil postati tudi pomembna baza in izhodišče za pošiljanje pomoči NOB na Koroško pa tudi bratske, internacionalistične pomoči v antifašističnem boju našim severnim sosedom.

Akcija, ki je zahtevala izrednih naporov in žrtev, je bila organizacijsko pa tudi sicer vsestransko pripravljena. Zato je imel pohod štirinajste divizije lepe uspehe in dobro je zapisal general Ambrožič proti koncu svoje knjige: »Kljub hudim izgubam je Štirinajsta še vedno bila dovolj vitalna, da se je po razmeroma kratki dobi prebolevanja pokazala na bojišču v svojem nekdanjem sijaju.«

Že pri izbiri poti na Štajersko je moral glavni štab na marsikaj računati, ker je hotel, da bi akcijo spremljal pomemben element partizanskega bojevanja — presenečenje sovraž-

nika. Kurirja ali manjšo partizansko enoto je mogel sovražnik kasneje ali pa sploh ne opaziti, konspirativno premikanje Štirinajste na Štajersko pa je bilo mnogo težje. Glavna ovira — kako priti neopaženo na Štajersko — je bila Sava, relativno dobro kontrolirana in zaminirana nemško-italijanska demarkacijska črta pa tudi železnica ob Savi. Glavni štab je resno

Enote XIV. divizije pred prehodom preko ceste Rimske Toplice—Jurklošter 12. februarja 1944

pretresal vse možne poti: čez Savo zahodno od Litije, čez Notranjsko in Gorenjsko, čez Savo med Brežicami in Zagrebom. Vsaka od teh poti je imela svoje dobre in slabe strani. Končno se je glavni štab odločil za novo, sicer najdaljšo, a po svoje le najbolj konspirativno pot, za pot čez Hrvaško: Žumberak—Pokuplje—Posavina—Čazma—Kalnik—Ivanščica—Hrvaško Zagorje—preko Sotle.

Divizija je odšla 6. januarja 1944 iz Bele Krajine, Sotlo pa je prešla v noči od 6. na 7. februar 1944. Reči moramo, da so bili Nemci presenečeni. Res je, takoj so se začeli boji, kajti divizija je prek Sotle udarila na izseljeni pas. Nemci v začetku niso imeli drugih sil kot enote za varstvo železnic in Koče-

varje. Če bi bila divizija potovala od Žusma hitreje proti Pohorju, bi je Nemci med potjo nikdar ne mogli obkoliti.

General Ambrožič je zelo natančno opisal in analiziral vso pot in boje divizije od Sotle pa tja do 22. marca 1944, ko se je divizija ponovno zbrala na Graški gori. Opisal je odločilne boje pri Spodnjem Doliču, ko se je Nemcem posrečilo divizijo razbiti na dva dela, boje in juriše na Graški gori in zadnje preboje z Raven na Mozirske planine.

Izgube so bile velike. Ko je divizija 9. januarja 1944 odhajala iz Vivodine, je imela 1112 borcev, ko je šla preko Sotle, 1025, na Graški gori 22. marca 1944 pa jih je imela še 548. Tudi Nemci so imeli hude izgube: 41 mrtvih, 151 ranjenih in 4 pogrešane.

KOROŠKA

O NOB na Koroškem je poročalo poverjeništvo IOOF za Gorenjsko 14. septembra 1943 zelo optimistično. Poročalo je, da so postavili rajonski komitet, ki je imel že 15 NOO v okolici Borovelj in Celovca. Poročali so tudi, da so imeli dobre zveze z Beljakom, Velikovcem in Železno Kaplo, da se po koroških mestih, trgih in vaseh sliši slovenska govorica in pesem »kakor je ni bilo slišati že pol stoletja ... skoraj lahko mirno rečemo, da se je danes (Koroška) že v veliki večini odločila za Slovenijo. Pripomniti pa je treba, da so še zmeraj na delu neke tajne sile, ki hočejo imeti nazaj staro, katoliško Avstrijo. Danes je čas tako ugoden, če bi imeli dovolj ljudi, ki razumejo nemško in vsaj malo koroško (?), bi bila Koroška hitro naša trdnjava.«

Tudi Ahac (Pirjevec), ki ga je poslal CK KPS na Koroško, je poročal 22. oktobra 1943, da so ugodne perspektive, dva dni za tem pa, da so začeli s širokopoteznim delom in da je le škoda, da imajo premalo vojske, sicer bi lahko začeli pravo narodno vstajo.

Glavni štab je 12. oktobra 1943 ustanovil Zapadni in Vzhodni Koroški odred. PK KPS za Koroško je 3. decembra 1943 obširno poročal o razmerah na Koroškem in poudaril, da je glavna ovira za razširitev OF oportunitizem in sektaštvo tovarišev, ki so pred nami delali na tem terenu. V OF so

vključevali le svoje osebne znance. Druga ovira za razvoj pa je bila precej zakrknjena sredina. Dalje je PK poročal, da so imeli pred kratkim konferenco s sekretarjem PK KP Avstrije za Štajersko in Koroško. Na tej konferenci so se zedinili: 1. KPA preda na slovenskem ozemlju, oziroma na ozemlju, ki pripada Sloveniji, vse svoje organizacije Komunistični partiji Slovenije. Odslej bodo na tem ozemlju organizirali le KPS, ki ni dolžna prevzeti vseh članov KPA, ampak samo tiste, ki se bodo pokazali vredni tega s svojim delom; 2. Za Celovec je popolnoma nesporno, da pripada Sloveniji, bolj sporno pa je za Beljak. Mesto je v glavnem avstrijsko, na jugu ima slovensko okolico, na severu pa avstrijsko; 3. Ko bodo vzpostavljene zveze in ko bodo dobili jasno linijo CK KPA, bodo za avstrijsko manjšino na Koroškem postavili deželni odbor avstrijske osvobodilne fronte za Koroško; 4. KPS in KPA sodelujeta v vsem in si pomagata ne glede ali gre samo za obmejno področje ali ne. KPS bo nudila tudi pomoč pri ustanavljanju samostojnih avstrijskih partizanskih oddelkov.

Znova je PK poročal Centralnemu komiteju 11. januarja 1944. Poudaril je, da so leto 1918 in boji za Koroško naredili globok prepad med kmeti in delavci na Koroškem. Kmetje so verjeli v Jugoslavijo in so se zanjo borili, delavci pa so se borili proti. Tudi znana izjava KPA, KPI in KPJ o slovenskem nacionalnem vprašanju leta 1934 ni prodrla v nižje organizacije KPA. Zavedni slovenski kmet je gledal v delavcu nasprotnika svojih nacionalnih teženj, delavec pa v kmetu svojega sovražnika. Zato se je slovenski delavec trdno povezal z nemškim, se tudi ponemčil ter izgubil vsak interes do nacionalnega boja svojih rojakov, češ da je ta boj popolnoma nezdružljiv z njegovimi interesi. Tako se je kmet sedaj prestrašil rdečih zvezd, delavec pa postrani gleda slovensko zastavo. A kmet se je z rdečo zastavo prej sprijaznil.

Na drugem sestanku z zastopnikom CK KPA 20. januarja 1944 je ta trdil, da je prišel na sestanek kot pooblaščenec CK KPA. Na tem sestanku je avstrijski pooblaščenec dejal, da sinatra CK KPA prevzem organizacij KPA po KPS še za prezigodnje dejanje. V zvezi s tem je namreč vprašanje razmejitve, razpravljanje o razmejitvi pa bi povzročilo neugodne posledice v vrstah KPA, zlasti pa v vrstah sicer protifašistično razpolo-

ženega meščanstva, ki se noče sprijazniti s tem, da je Koroška slovenska. To pa bi onemogočalo KPA ustvaritev širokega narodnega gibanja na temelju ljudske fronte.

Na pismi PK KPS za Koroško od 26. decembra 1943 in 11. januarja 1944 je poslal v imenu CK KPJ Kardelj direktivno pismo, v katerem je na začetku ugotovil, da so položeni temelji za razvoj NOB na Koroškem. Sedaj je treba preiti k širšim masovnim organizacijskim oblikam in razmahu oborožene akcije množic proti nemškim fašistom. Zavzeti je treba pravilno linijo tudi glede revolucionarnega demokratičnega gibanja avstrijskega naroda. V tem pogledu ste že v začetku napravili nekaj napak: 1. Vaše delo je zaradi nacionalno mešanega ozemlja zelo komplicirano in zato se ne orientirajte po nekih ozkih nacionalnih vidikih, temveč morate imeti pred očmi splošen proces boja proti nemškemu fašizmu in njegovim reakcionarnim pomočnikom v tem delu Evrope. Zato ne vnašajte med ljudske množice diskusije o priključitvi Koroške k Sloveniji ali o pripadnosti posameznih krajev. Napaka je bila, da ste govorili o avstrijski nacionalni manjšini na slovenskem Koroškem. Vsa vprašanja slovenskih nacionalnih pravic na Koroškem bo najlažje rešiti, če bo med bojem ustvarjena enotnost avstrijskega in slovenskega ljudstva na tem področju. Ne dopustite, da bi nacionalni šovinizem zaostril odnose med progresivnimi in antifašističnimi silami na Koroškem, kar bi škodovalo našemu in avstrijskemu osvobodilnemu boju; 2. Kardelj je opozoril PK KPS še na dve napaki. Nepravilno je onemogočati ustvarjanje organizacij KPA v krajih, kjer živijo Avstrijci. To je treba podpirati in povsem naravno je, da mora v Beljaku ostati organizacija KPA. Istočasno pa je treba postavljati organizacije KPS povsod tam, kjer živijo Slovenci, kjer je avstrijska manjšina zelo majhna in v popolnoma slovenski okolici. Tod pritegujte v KPS tudi Avstrijce in obratno, če je slovenska manjšina neznatna, pritegujte Slovence v KPA. Z Avstrijci se je treba dogovoriti za morebitni kontaktni komite, ki naj ne bo samo posvetovalni organ, temveč naj istočasno v skladu z linijo KPA in KPJ organizira antifašistično gibanje.

Avstrijska osvobodilna fronta na Koroškem naj ima isto vsebino kot v ostali Avstriji in naj na tej platformi mobilizira

avstrijske mase v boj proti Hitlerju, ne pa da bi avstrijska osvobodilna fronta postala nekakšen prirepek slovenske OF. Vzporedno je treba organizirati OF, saj zahteva istočasno tudi osvoboditev Koroške in priključitev k Sloveniji. Z vodstvom avstrijskega antifašističnega gibanja se dogovarjajte o skupnem boju proti Hitlerju, ne pa o nacionalnem vprašanju in razmejitvi. 3. Vse to pomeni, da skrivamo zahteve slovenskega naroda po priključitvi, toda rešitev tega vprašanja je odvisna od bodočega razvoja v sami Avstriji in Jugoslaviji. Jasno vam mora biti, da bodo naše zahteve proti imperialistični Avstriji mnogo večje kot zahteve proti ljudski demokratični Avstriji. 4. CK KPJ je naročil PK KPS za Koroško še posebno važno nalogo, organizirati avstrijsko partizansko gibanje, ki naj se razvija ne glede na to, kakšno moč in politično linijo ima avstrijska osvobodilna fronta. Treba je mobilizirati avstrijske borce in organizirati samostojne avstrijske enote, ki naj operirajo na avstrijskem ozemlju. Stremeti pa je treba za tem, da te enote čim dalj ostanejo pod komando naših štabov, dokler se v Avstriji ne razvije dovolj močno politično gibanje, ki bo zmožno voditi in dajati direktive tej partizanski vojski.

Kardelj je poudaril, da je vse to važno zaradi specifičnega socialnega sestava na Koroškem. Delavstvo je precej nemško in če boste postavljali v ospredje zgolj nacionalne momente in ne v prvi vrsti antifašistične, boste dosegli samo ločitev kmeta od delavca, kar bi bilo popolnoma napačno in bi pripeljalo do krize našega gibanja na Koroškem. Kardelj je PK opozoril še na eno dolžnost, vplivati na razvoj antifašističnega gibanja v preostali Avstriji. Sosedne narode je treba čim tesneje povezovati v boj in prenašati ljudsko demokratično gibanje tudi na te narode. V Avstriji sta odprti dve poti: ali bo postala oporišče mednarodne imperialistične reakcije in bo za nas v bodoče predstavljala stalno nevarnost, ali pa bo morala iti po poti naših narodov. Politična linija KPA naj bi bila: neodvisna ljudska demokratična Avstrija, tesno povezana z jugoslovanskimi narodi in naslonjena na Sovjetsko zvezo. Organizirati bi morala široko gibanje avstrijske osvobodilne fronte, vseljudski odpor proti velikonemškemu osvajalcem in ta odpor bi moral preraščati v oboroženo vstajo itd.

LJUBLJANSKA POKRAJINA

Graditev in razvoj slovenske državnosti v federativni demokraciji Jugoslaviji je predvsem v Ljubljanski pokrajini omogočalo stalno osvobojeno ozemlje, ki je s svojim središčem v Beli krajini obstajalo od kapitulacije Italije — z malimi izjemami dveh kratkotrajnih sovražnikovih sunkov — ves čas do popolne osvoboditve. O osvobojenem ozemlju moremo govoriti v tem času tudi na Primorskem, Gorenjskem in na Štajerskem. Za to osvobojeno ozemlje pa se moramo vsekakor zahvaliti NOV in POS, ki je osvobojeno ozemlje priborila in varovala — ne za vsako ceno — na svoj originalni partizanski način.

Po poročilih glavnega štaba so se na Dolenjskem do konca februarja 1944 zaradi blokade Novega mesta in sovražnikovih izpadov razvijali neprestano večji ali manjši boji. Proti Ljubljani so naše enote uničevale železnico med Šmarjem in Škofljico, zelo aktiven je bil tudi Notranjski odred na železnici med Postojno in Rakekom. Z malimi izjemami so vse te fronte ostale tudi v začetku marca 1944. Do konca aprila 1944 imamo torej na Dolenjskem in Notranjskem tele glavne fronte: blokado Novega mesta in nemške izpade na vse strani in to vedno globlje na osvobojeno ozemlje, hude boje za cesto Škofljica—Velike Lašče—Kočevje, boje ob kočevski in dolenjski železnici proti Ljubljani, napade na južno železnico, boje okrog Rakitne in na Ljubljanskem barju, naš ponesrečeni napad na Ribnico, uspeli napad na Ig pri Ljubljani in dvoje izrazitih sovražnikovih udarcev na Javorovico in Makoše.

Dne 1. maja 1944 je izdal glavni štab zanimivo odredbo, da se v skladu s sklepi AVNOJ o nacionalni enakopravnosti

narodov Jugoslavije s prvim majem 1944 uvedejo v NOV Slovenije slovenska povelja. Vrhovnemu štabu je glavni štab 1. junija 1944 poročal, da je 7. korpus po neuspehih pri Ribnici bitko z Nemci dobil. Nemci so ga hoteli potisniti v defenzivo in sistematično potisniti v Belo krajino ter s tem zožiti osvobojeno ozemlje. Poskušali so postaviti postojanke v Žužemberku, Trebnjem, v Mirni peči in Dobrniču. Izrabili so napako štaba 7. korpusa, da je za svoje napade skoncentriral vse svoje sile na ožji prostor pred Ljubljano, kjer je z malim uspehom napadel Pijavo Gorico in zavzel Ig. Tako je bila Dolenjska prazna in Nemci so zasedli Žužemberk in bližnje kraje. Nato je vrgel 7. korpus vse svoje sile proti tem novim postojankam, jih zavzel, a Nemci so jih poskušali znova zasesti. Dalje poroča glavni štab, da je štab 7. korpusa v glavnem premagal birokratske odnose. Zaradi naše koncentracije na Dolenjskem so poskušali Nemci izkoristiti praznino na Notranjskem. Zato je glavni štab poskušal organizirati boje na progi Ljubljana—Kočevje in okrog Ljubljane, obenem pa akcije na prostoru med Novim mestom in Brežicami.

Dne 4. junija 1944 je glavni štab pisal štabu 7. korpusa, da je sklenil širokopotezno operacijo na celokupnem strateško važnem železniškem omrežju v Sloveniji. Cilj teh akcij naj bi bil preprečenje prevažanja nemških sil, ki se je zadnje čase stopnjevalo, in Nemcem onemogočiti hitro koncentracijo sil za napad na osvobojeno ozemlje. Glavni štab je določil štabu 7. korpusa dva objekta za napad, Šampetov in Litijski most. Prvega naj bi napadla 18. divizija z eno najboljših brigad, z ostalima dvema brigadama pa zavarovala akcijo proti Vrhniki in Logatcu; Litijski most pa naj bi napadle 15. divizija in enote 4. operativne cone.

Politkomisar glavnega štaba B. Kraigher je 11. junija poročal CK KPS, da so Angleži glavnemu štabu zelo strogo zaupno sporočili, da bodo na naš predlog bombardirali borovniški viadukt, 14. junija pa je dobila angleška vojaška misija depešo iz zavezniškega glavnega štaba za Sredozemlje (obveščevalna služba), naj pošljejo čimprej na karti zarisane meje slovenskega ozemlja, ki ga drži NOV in POS in naj poročajo o vojaškem položaju vzdolž avstrijske meje s podrobnostmi o partizanskih enotah na tem predelu.

O operacijah 7. korpusa meseca maja 1944 je poročal glavni štab vrhovnemu štabu šele 20. junija. Poročal je, da je bil načrt glavnega štaba, naj bi 7. korpus prevzel večje ofenzivne operacije proti sovražnikovim postojankam s težiščem na postojankah ob komunikaciji Sušak—Kočevje—Ribnica—Velike Lašče—Ljubljana in še vedno blokiral Novo mesto od južne strani ter rušil glavno komunikacijo Ljubljana—Trst. Pri teh operacijah naj bi se naslanjal na osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in v Beli krajini in posredno na Žumberak in Gorski Kotar. Poročilo nato ponavlja nam že znano trditev, da je sovražnik izrabil odsotnost naših enot in zasedel nekatere kraje, bil pa je po hudih bojih konec aprila in začetek maja pregnan iz Žužemberka, nakar so se začeli deset dni trajajoči hudi boji na področju Novo mesto—Žužemberk—Trebne. 7. korpus je imel maja 1944 120 mrtvih, 212 ranjenih, 57 pogrešanih, 12 dezerterjev in 10 ujetih. Po poročilu glavnega štaba vrhovnemu štabu 27. junija 1944 je imel 7. korpus vrsto uspešnih bojov in stalno iniciativo, kar pa je imelo tudi svojo slabo stran. Borci so bili stalno na premikih, zato so bile enote utrujene in so se kljub uspehom začenjale večje dezertacije. Zaostajalo je tudi politično delo. Ker so bile v Ljubljanski pokrajini mobilizacijske rezerve izčrpane, so bile enote številčno slabe.

O bojih 7. in 4. hrvaškega korpusa od 10. do 16. julija 1944 je poročal glavni štab vrhovnemu štabu 24. julija. Zapisal je, da so imeli ti boji izredno velik uspeh in da je iniciativo za skupne akcije dal glavni štab Slovenije, ker je menil, da bi direktno sodelovanje slovenskih in hrvaških enot omogočilo likvidacijo nekaterih postojank na področju Zagreb—Karlovac—Ogulin in bi se lahko ustvarilo osvobojeno ozemlje in tako dosegla povezava med slovenskim in hrvaškim osvobojenim ozemljem. Zato so se dogovorili z operativnim oficirjem štaba 4. korpusa za napad na Ozalj, vendar smo mi imeli takrat še vse svoje glavne sile na področju Grosuplje—Stična. Zato bi morali vedeti za točen datum napada, da bi te sile pravočasno premaknili. Toda 25. junija so enote 4. korpusa že prešle progo Zagreb—Karlovac. Ta prehod je bil slabo pripravljen in je bila zato iznenadena Seljina brigada, ki je takrat izgubila

preko 320 borcev. Takoj nato je sovražnik prevzel iniciativo v Žumberku, za akcijo na Ozalj pa je bilo treba počakati nekaj dni, da bi prišle tudi enote 7. korpusa. Toda sovražnik je nadaljeval akcijo proti Žumberku. Ker pa je zaradi tega oslabil postojanke v Ogulinu, Generalskem stolu in Bosiljevu,

XV. divizija v borbi za Bosiljevo, junija 1944

so enote naše 15. in hrvaške 13. divizije napadle Bosiljevo in ga zavzele. Sovražnik je nato res potegnil nekaj sil iz Žumberka, a je končno z močnimi silami iz Senja zasedel Bosiljevo. Zato se je 13. divizija vrnila v Gorski Kotar. Z enotami 4. korpusa pa, ki je imel doslej stalne boje in bil delno tudi demoraliziran, nismo mogli takoj začeti skupnih operacij. Zato smo se dogovorili, da zaenkrat Ozlja ne bomo napadli, 4. korpus pa naj ta čas spravi svoje ranjence v Italijo. Naredili smo velik miting v Metliki, medtem pa je sovražnik zbral svoje sile v Krašiču in Ozlju in udaril proti Beli krajini.

Zaradi koncentracije tolikšnih naših sil pri Metliki je bilo na vsak način potrebno nekaj ukreniti, da bi relativno majhne sovražnikove sile ne vdrle v osvobojeno Belo krajino, kajti tedaj je bila v teku kampanja za pravilno razumevanje spo-

razuma Tito—Šubašić. Pustiti sovražnika v Belo krajino bi imelo torej slab odmev in prav zaradi uspelega mitinga v Metliki je bilo treba pokazati tudi v praksi sodelovanje hrvaških in slovenskih enot, prav tako pa je bilo treba iz Žumberka evakuirati vse ranjence. Po evakuaciji ranjencev se je

Borba za Crni vrh nad Idrijo 1. septembra 1944

položaj razčistil in znova se je pokazalo, da sovražnikove sile niso tako velike. Zato smo naredili načrt, da z manjšimi silami 15. divizije zadržimo prodiranje proti Metliki, s tremi brigadami 4. korpusa pa udarimo sovražniku v bok. Ker pa ni bil operativni štab dovolj odločen, se ta načrt ni posrečil in so se frontalni boji pri Metliki in Sošicah za nekaj dni zavlekli. Vplivalo je tudi to, da je glavni štab Hrvaške prav takrat zahteval premik 4. korpusa, a ga je potem pustil še tu na prigovarjanje slovenskega glavnega štaba. Nato smo menjali komandanta operativnega štaba in načrt spremenili tako, da smo koncentrirali svoje sile za napad na bok, pa čeprav bi sovražnik vdrl v Metliko. To je uspelo. Takoj ko je sovražnik začutil koncentracije za napad na boke, je po nekaj urah hitro zapustil Metliko in se umaknil v svoje izhodišče. Tako

smo dosegli predvsem velik politični uspeh, ker smo ohranili osvobojeno ozemlje.

Toda enote 7. korpusa so bile v tem času slabo oborožene. Nič bolje ni bilo v drugih enotah. Sredi julija 1944 je bilo v 7. korpusu 1851 neoboroženih, v 9. korpusu 2991, v 4. operativni coni pa 1706. Po poročilu glavnega štaba 16. avgusta 1944 vrhovnemu štabu je angleška vojna misija obvestila glavni štab o dogovoru Tita z angleško vojaško misijo pri vrhovnemu štabu o skupnih operacijah. Glavni štab je odgovoril, da te operacije pripravlja, prvi pogoj za uspeh pa je, da pošljejo zavezniki 10.000 pušk. Priprave za veliko akcijo na komunikacije so res tekle in glavni štab je 22. avgusta ukazal štabu 7. korpusa, naj do 1. septembra opusti vsako aktivnost na železniške proge, da bi se sovražnik uspal, od 1. do 7. septembra pa naj začne akcije Istrski odred na progo Št. Peter—Ilirska Bistrica, Notranjski odred pa na progo Borovnica—Rakek. Glavni štab je poročal, da se je ta ofenziva obeh odredov res začela in zavezniki so bombardirali železnico Ljubljana—Rakek. Ofenzivo je začel tudi 9. korpus najprej z likvidacijo domobranske postojanke v Črnem vrhu nad Idrijo in 4. operativna cona z rušenjem železnice Dravograd—Celovec. Toda vmes je prišla premestitev naših sil, ki jo je — zaradi nekih zavezniških izjav o morebitnem izkrcanju zveznikov v Istri in Tržaškem zalivu — zahteval vrhovni štab. Zato je 9. septembra 1944 poročal glavni štab vrhovnemu štabu, da je v sporazumu s Kardeljem, ki je bil takrat nekaj časa v Sloveniji, in v zvezi z nalogami vrhovnega štaba ukazal premestiti dele svojih sil v neposredno bližino Trsta, na področje Ljubljane in severno od Maribora proti Koroški in Prekmurju. Zaradi novega položaja tega ukaza niso izvršili. Zato je glavni štab 17. septembra ukazal 7. korpusu napad na Litijski most in kmalu za tem tudi napad na Štampetov most. Malo pred tem je minil 15. september, končni rok Titove amnestije tudi za slovenske domobrance, ki pa ni imel posebnega uspeha.

Politkomisar glavnega štaba je 26. septembra poročal CK, da so po likvidaciji litijskega mostu tri brigade 15. divizije operirale na področju med železnico Novo mesto—Ljubljana in Savo. Izvedle so več manjših napadov, ena brigada pa je

bila okrog Št. Janža na Dolenjskem, ki je sprejemala mobiliziranje s Kozjanskega. Prav ta dan je imela 18. divizija nalogo napasti Štampetov most, ena njena brigada pa je bila v Beli krajini za varstvo letališča. 9. korpus je v zvezi z operacijo na Štampetov most pripravil akcijo na Hotederšico, 4. operativna cona je dobila nalogo po operaciji na litijski most napasti revirje, 14. divizija pa napasti železnico Celje—Dravograd.

Akcija na Štampetov most je bila uspešna, šele po akciji pa so Angleži bombardirali že porušeni most, obenem pa tudi borovniški viadukt. Za naše enote je nastajal nov problem, pomanjkanje eksploziva, ki ga je zahtevala tudi originalna iznajdba partizanskega topa (partop). Prvi preizkusi so dali dobre rezultate in bi bilo mogoče začeti s to novo iznajdbo uničevati celo večje postojanke. Glavni štab je 2. oktobra znova poročal vrhovnemu štabu o svojih nalogah in uspehih, o rušenju komunikacij, širjenju osvobojenega ozemlja v Savinjski dolini in o ofenzivi v Dolomitih. To nalogo si je naložil še tudi za mesec oktober, poleg tega pa še likvidacijo Višnje gore, Št. Vida, Stične, Velikih Lašč, Ribnice in Kočevja, za kar je poklical s Štajerske še 6. in 11. brigado. Dan za tem pa so pisali iz glavnega štaba Titu o »kritičnem položaju, v katerem se nahaja naša vojska«. Predvsem so poudarili pomanjkanje municije, ki je zavezniki ne pošiljajo. Če hočemo — pravi pismo — na zahodu doseči Avšičevo črto, ki nam jo odrejate, si moramo za osvoboditev širšega ozemlja zagotoviti bazo, za kar pa nimamo prave oborožitve. Če bi Nemci zavohali naše pomanjkanje, bi nam lahko prizadejali težke udarce. Zaradi mnogih nepravilnosti so odstavili komandanta 7. korpusa in predlagali novega.

Iz obširnega direktivnega pisma CK KPJ 19. oktobra 1944 izvemo, da je vrhovni komandant Tito imenoval Borisa Kidriča za politkomisarja glavnega štaba. V ukazu je bilo rečeno, da mora biti z ozirom na bližajoče se stanje v Sloveniji komisar najbolj avtoritativna osebnost, ki ima za seboj tudi avtoriteto IOOF. Kidrič bo še naprej ostal tudi sekretar IOOF, Kraigher pa organizacijski sekretar CK. Pismo je dalje pokazalo na nekatere napake na Štajerskem, na Primorskem pa morajo čimprej do kraja zgraditi oblast.

Britanska vojaška misija pri glavnem štabu je 29. oktobra poslala glavnemu štabu mirovne pogoje za Nemce. Vrhovni komandant za Sredozemlje general Wilson je ugotovil, da je NOV Jugoslavije upravičena, da da za nemško predajo svoje pogoje po svojih načelih. Želel pa je, da bi NOV upoštevala tudi zavezniška načela. Prvo od teh je bilo, da Nemci ne morejo postavljati nobenih pogojev, dalje, da morajo Nemci brezpogojno položiti orožje, s katerim razpolaga v Sloveniji samo NOV. Nemške vojne ujetnike je treba takoj izročiti zaveznikom.

Po poročilu glavnega štaba konec oktobra 1944 je bil sovražnikov namen potisniti naše sile od glavnih komunikacij in s tem zavarovati premikanje kolon in preprečiti naše večje koncentracije. Zato je na področju 7. korpusa izvedel dva večja ofenzivna sunka na Notranjskem in Dolenjskem. Trenutno je imel sovražnik na področju 7. korpusa svoje sile razporejene v obliki klešč z držajem na področju Ljubljana—Škofljica, od koder je segel en krak v smeri Pijava Gorica—Velike Lašče—Ribnica—Kočevje, en krak pa v smeri Grosuplje—Višnja gora—Št. Vid—Novo mesto. Zato so dobile enote 7. korpusa nalogo okrepiti svojo dejavnost proti Ljubljani.

Po hudi nesreči, ki je pri preizkušanju novega zavezniškega minometa terjala tri smrtne žrtve, med njimi tudi komandanta glavnega štaba generala Rozmana, in več ranjenih, je vrhovni štab že 10. novembra postavil za začasnega komandanta ob tej priliki hudo ranjenega načelnika glavnega štaba generala Ambrožiča in svetoval glavnemu štabu, naj predlaga novega načelnika štaba. Kmalu za tem je vrhovni štab imenoval za novega komandanta glavnega štaba generala Kvedra. Konec novembra 1944 je v vrhovnem štabu znova zavladalo mnenje o možnosti večje sovražne ofenzive v Sloveniji. Do te pa ni prišlo.

Novi komandant Kveder in komisar Kidrič sta pisala 2. decembra 1944 vrhovnemu štabu, da je bila naša vojska zadnje mesece v materialni in moralni krizi. Kljub veliki mobilizaciji se je vojska zmanjševala. 7. korpus je imel 7000 borcev, 9. korpus 6500, 4. operativna cona 6800, italijanske enote 2300 in glavni štab z zaščitno brigado ter oficirsko šolo 1500. Vse

operativne vojske je bilo 24.200 borcev, zaledne pa 9350. NOV je izgubila tudi več orožja, 18. divizija na primer v zadnjih bojih 35 puškomitraljezov. Kriza je bila tudi moralna in čutiti je bilo splošno slabost partijske organizacije. Glavni vzrok vsega pa je bilo veliko pomanjkanje orožja, hrane, municije in opreme. Veliko število borcev je bilo golih in bosih. NOV je bila do smrti utrujena. Tudi finančno stanje je bilo slabo.

Konec 1944 je imel 7. korpus 15. divizijo še severno od komunikacije Št. Vid—Trebnje—Novo mesto, 18. divizijo pa južno od te komunikacije. Vse vojske, operativne in zaledne je imel 14 300 borcev, njegova oborožitev pa je bila 11 topov, 19 težkih minometov, 50 lahkih minometov, 60 težkih in 550 lahkih mitraljezov ter 10.800 pušk. Računali so, da je imel sovražnik do 16.000 mož.

Oglejmo si še dvoje tujenarodnih enot, ki sta nastali na področju 7. korpusa. Kardelj je 20. septembra 1944 poročal Kidriču, da je član CK KPA Honner, ki je prišel iz Moskve v vrhovni štab, brez nadaljnega pristal, da vstopijo avstrijski antifašistični vojni ujetniki in dezertarji v NOV. V istem smislu je avstrijskim vojakom v nemški vojski govoril tudi moskovski radio. Dne 30. oktobra 1944 so izdelali spomenico o avstrijskem bataljonu; ta na začetku pravi, da se postavita za hitrejšo zbiranje Avstrijcev, ki so v Sloveniji, dve taborišči, eno na področju 4. operativne cone in eno v okolici Črnomlja. Avstrijski partizanski bataljon je poslal 4. novembra 1944 vrhovnemu komandantu NOV in POJ prošnjo, da bi bil sprejet kot bojvena enota v NOV in da bi se bojeval ramo ob ramo z nami proti nemškemu fašizmu. Glavni štab je ustanovil prvi avstrijski bataljon 24. novembra 1944.

V Ljubljansko pokrajino so začeli pošiljati tudi tržaške in trziške mobilizirance. Iz teh borcev je glavni štab 16. decembra 1944 ustanovil v sestavi 7. korpusa 24. brigado ali italijansko narodnoosvobodilno brigado Fontanot in imenoval štab brigade ter treh bataljonov. Po tej odredbi je bil v brigadi uradni jezik italijanski. Brigada je imela jugoslovansko državno zastavo, na vrhu droga pa je bil privezan zeleno-belo-rdeči trak. Glavni štab je brigado vključil v 18. divizijo.

Začetek januarja 1945 so se enote 7. korpusa zapletle v hude boje za pomembno sovražnikovo oporišče Občine pri

Trebnjem. S padcem te prave trdnjave bi imeli Nemci težave na komunikaciji Ljubljana—Novo mesto in Občine—Žužemberk. Po zelo hudih štiri dni trajajočih bojih so Nemci naše enote potisnili h Krki in jih prisilili k težkim, v bistvu obrambnim bojem na vratih Suhe krajine in v Suhi krajini sami. Zgodaj spomladi so Nemci držali črto Kostanjevica—Novo mesto—Krka—Ribnica—Kočevje in imeli na tej črti večja oporišča. Na vsak način so se hoteli dokopati tudi zanje pomembne transverzale Žužemberk—Dvor—Smuka—Kočevje, kar se jim je sredi aprila 1945 po izredno hudih bojih tudi posrečilo. Naše sile so potisnili na Rog in v nevarnosti je bila Bela krajina.

Enote 7. korpusa so bile do skrajnosti izčrpane, vendar se je bližal konec. Dobrodošla je bila pomoč ene od močnih slovenskih prekomorskih brigad, vedno bolj pa je bilo čutiti tudi uspešnost operacij 4. armade JA pri Reki. Tako je že štab 4. armade 28. aprila ukazal 7. korpusu, naj skupaj z 29. divizijo (hercegovsko) začno napad proti Ljubljani. Po hudih bojih sta obe enoti 9. maja zjutraj zasedli izpraznjeno Ljubljano.

NOV in POS je varovala osvobojeno ozemlje s središčem v Beli krajini, kjer se je začela po prvem zasedanju SNOS uspešno razvijati slovenska državnost. IOOF je 23. februarja 1944 v posebni okrožnici naročil popularizacijo prvega zasedanja SNOS v Črnomlju. Organizirajo naj se zborovanja, shodi, mitingi in politični sestanki, na katerih je treba poudarjati, da je SNOS prvi slovenski parlament, ki predstavlja izredno važen mejnik v razvoju slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Veliko pozornost je posvečal IOOF pripravam za volitve v NOO. V okrožnici 2. marca 1944 je poudaril, da bodo razpisali verjetno volitve že za čas od 25. marca do 30. aprila. Zato je treba sestaviti volilne imenike. Vsaka vas, vsak trg in vsako mesto bodo volili svoj NOO. Predsedstvo SNOS je 3. marca 1944 izdalo odlok o razpisu volitev v krajevne NOO in okrajne skupščine. 12. marca 1944 pa je izdalo vrsto odlokov: odlok o ustanovitvi odsekov pri predsedstvu SNOS za izgradnjo narodne oblasti, za notranje zadeve, za prosveto, za gospodarstvo, za finance, za obnovo, za zdravstvo, za informacije in propagando. Izdalo je tudi odlok o

ustanovitvi denarnega zavoda Slovenije in o postavitvi javnega tožilca pri predsedstvu SNOS.

Kidrič je poročal 29. marca 1944 Kardelju, da volitve potekajo mnogo bolje kot so pričakovali. Poročal je tudi, da so Kardeljevo kritiko tovariši na Koroškem sprejeli in da se stari koroški politiki približujejo OF in želijo poslati svojo delegacijo k IOOF. Istega dne je poročal Kardelju tudi Leskošek, da je 14. divizija napravila na Štajerskem zelo dober vtis in da ga je politično razgibala. Tudi mobilizacija dobro uspeva in bodo lahko ustanovili nove brigade.

Na seji predsedstva SNOS 4. aprila 1944 so najprej govorili o volitvah. V Beli krajini so bile v polnem teku in so bile na 35. volilnih področjih že opravljene. Na Notranjskem je za volitve že vse pripravljeno in računajo na 80 % udeležbo ter prav tako v ribniškem in novomeškem okrožju, kolikor ga ne kontrolira okupator. Na depešo s Primorske, da nameravajo tam volitve odložiti zaradi sovražnikovih vdorov pa je predsedstvo SNOS odgovorilo, da volitve morajo biti, kjer je to mogoče.

Že začetek aprila 1944 so odseki pri Predsedstvu SNOS poslali svoja prva poročila o delu. Kidrič je 12. aprila poročal Kardelju, da vsa ta poročila ne odražajo vsega tistega, kar so odseki dejansko že storili. Dalje je poročal, da volitve ugodno potekajo in da je IOOF z okrožnimi aktivisti izredno živo povezan s terenom. Z Ljubljano so vpostavili ponovni stik in iz Ljubljane hočejo spraviti ven ves tehnični in kulturni kader. Začeli so »na drobno in debelo buditi v gospodarstvu privatno iniciativo«.

Kardelj je pisal 18. aprila Leskošku, naj storijo kar se največ da, da bodo pomagali Hrvatom s hrano. Ljudje umirajo od lakote, to je naš centralni problem in »zares neverjetno je, da vi tega ne vidite, čeprav je Slovenija v celoti odvisna od rezultatov naše borbe v drugih pokrajinah Jugoslavije«. Drug Kardeljev očitek je bil, da se iz slovenskega tiska ne vidi, da nekje obstaja Jugoslavija. CK KPS je 24. aprila izdal obširno okrožnico. Najprej je poudaril, da se mora partijska organizacija ukvarjati z vsemi vprašanji narodnoosvobodilnega gibanja. Pri tem ne sme sektašiti in se meritorno vtikati v organe oblasti in vojske, mora pa na vsa vprašanja gledati s stališča

splošne linije partije, preko partijcev uveljavljati v oblastnih organih partijsko linijo, a to z metodo prepričevanja ter pravilnega tovariškega dela. Okrožnica dalje opozarja na preživele delovne metode in organizacijske oblike. Treba se je znajti in poiskati nove oblike. Pojave birokratizma mora nadomestiti živ stik z množicami. Ne padati iz sektaštva v oportunistem in obratno, ne se izgubljati v drobnjakarstvu, ne več nastopati kot predstavniki osvobodilnega gibanja, temveč kot predstavniki oblasti in države. Avtoriteto funkcionarjev je treba dvigati zaradi stvari, ne pa zaradi osebe. Ne zanemarjati gospodarskih vprašanj, ki so politična vprašanja. Ne uvajati vojnega komunizma, vzbujati je treba privatno iniciativo in načrtno oskrbovati NOV.

Tretjo obletnico ustanovitve OF je proslavil IOOF 27. aprila 1944 s slavnostno sejo. Predsednik Vidmar je poudaril, da je OF v treh letih preoblikovala slovenski narod v zmagovito silo. Poudaril je zasluge KPS, da je ustanovila in organizirala OF, bi pa v tem ne uspela, če bi ne bilo med slovenskim narodom resnične svobodoljubnosti in pripravljenosti za ta veliki boj. Kidrič pa je poudaril, da so zaradi enotnosti v OF prišle po treh letih na oblast resnično demokratične sile. Odstranjena je nevarnost državljanske vojne po izgonu okupatorja, brez Jugoslavije pa ne moremo govoriti o nadaljevanju politike in boja za osvobojenje slovenskega naroda. Danes gremo v vso jugoslovansko koncepcijo sproščeni in brez bojazni za naše nacionalne pravice. Do kraja je treba izgrajevati revolucijo v slovenskem narodu, to je, prelomiti s tradicijo, z mentaliteto ljudskih množic, z vsem, kar ni v stari slovenski zgodovini veljalo za dobro.

NKOJ je 2. julija 1944 podrobneje poročal slovenskim članom predsedstva AVNOJ o sporazumu Tito-Šubašić. Pismo pravi, da je bil glavni razlog sporazuma zunanjepolitičnega značaja. Že dalj časa je bila želja enega dela zaveznikov, naj pride do sporazuma med NKOJ in tako jugoslovansko vlado v Londonu, ki bi iz svoje srede izločila Dražo Mihailovića in ki bi bila pripravljena podpirati NOV. Dr. Šubašić je sprejel mandat za sestavo vlade pod pogojem, da bo dosegel sporazum z narodno osvobodilnim gibanjem v domovini. Sprememba se je izvršila v prvi vrsti »na iniciativo in pritisk«

Churchilla in odbijanje takega predloga bi v tujini negativno vplivalo na razvoj simpatij do naše zemlje. S tem smo dali še en dokaz več, da želimo skupno fronto z vsemi, ki se hočejo resnično boriti proti sovražniku. Dalje je razvoj naše NOV odvisen le od tega, če ji bomo mogli dati v prvi vrsti dovolj nove vojne tehnike, a to je odvisno v prvi vrsti od zadovoljivih odnosov z zavezniki. Pomemben je bil tudi notranje politični moment, kajti v Šubašičevi vladi bodo ljudje, ki se niso kompromitirali s sovražnim stališčem do NOB, pa tudi nekateri njeni iskreni prijatelji. Tako bo ta vlada povzročila v vrstah naših sovražnikov razkroj. Iz teksta sporazuma je razvidno, da se nismo odrekli niti eni odločbi 2. zasedanja AVNOJ. Odstopili smo v glavnem samo v tem, da je sedaj na dnevnem redu praktično ukinjeno vprašanje priznanja NKOJ, a ustvarjena je perspektiva za spojitve NKOJ in vlade v inozemstvu, v kolikor bo ta v inozemstvu pravilno in iskreno izvajala sporazum. Ponavljamo: to ni obveza, ampak samo perspektiva, ki je odvisna od iskrenosti v izpolnjevanju sporazuma. Po ustnem sporazumu bi morala biti to majhna vlada le iz 6 ministrov. Sporazumeli smo se v glavnem tudi o osebni sestavi in prišlo bo do spremembe tudi v diplomatskih zastopstvih. Določene so tudi konkretne mere za oboroževanje NOV in pomoč prebivalstvu.

Sredi avgusta 1944 so o svojem delu poročali odseki pri predsedstvu SNOS. Imeli so kaj poročati, slovenska država je uspešno rasla in se razvijala v okviru nove Jugoslavije.

Odsek za izgradnjo narodne oblasti je imel oddelke za kadre, za instrukcije, za notranjo upravo in za upravo politične šole ter okrajnih upravno političnih tečajev. Odsek je opravil ogromno delo. Izdelal je osnutke več odlokov in pravilnikov. Izvedel je volitve v vseh petih okrožjih v Ljubljanski pokrajini. V belokranjskem okrožju v 4 okrajih v 194 vaseh, v novomeškem okrožju v topliškem okraju v 41 vaseh, v ribniškem okrožju v okrajih Banja loka, Loški potok, Velike Lašče, Sodražica in Kočevje le v 216 vaseh, v grosupeljskem okrožju so bile le v dveh vaseh, v notranjskem okrožju pa v 35 vaseh. Volilna udeležba je bila od 54—100 %.

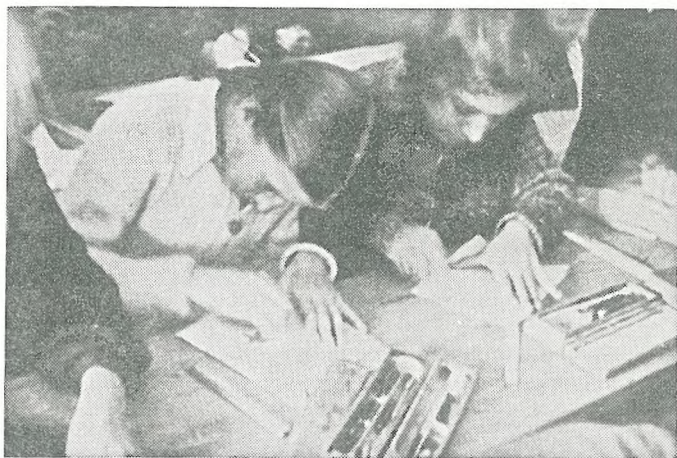
Na Primorskem je odsek izpeljal volitve v vipavskem okrožju, in to v okrajih Šmarje, Ajdovščina, Vipava, Št. Vid,

Štíjak in Rihemberk v 56 vaseh, v kanalskem okrožju v okrajih Grgar—Čepovan in Kal v 48 vaseh, v goriškem okrožju v okraju Ozeljčan v 9 vaseh, v idrijskem okrožju v okrajih Vojsko, Trebuša, Kanomlja in Šebrelje v 16 vaseh ter v kraškem okrožju v komenskem okraju v 4 vaseh. Volilna udeležba na Primorskem je bila od 93—100 %.

Že reorganizirani odsek za notranje zadeve je imel le en oddelek s 4 pododdelki: za javni red, kriminalni, administrativni in kadrovski. Delo notranjega odseka je bilo organizacija narodne zaščite kot izvršilnega organa narodne oblasti. V okrožjih je bilo okrožno načelstvo narodne zaščite z načelnikom in podnačelnikom, ki ju je postavljala na predlog OOOF odnosno okrožnega NOO načelnik odseka, v okrajih so bila okrajna načelstva, v krajih pa krajevni poveljnik narodne zaščite.

Odsek za prosveto je imel dva oddelka, za šolstvo in za umetnost ter ljudsko prosveto. Vodja oddelka za šolstvo je imel za pomočnika pokrajinskega šolskega nadzornika na Primorskem, Gorenjskem in Štajerskem, vsako okrožje pa je imelo okrožnega šolskega nadzornika. Poleg osnovnih šol na osvobojenem ozemlju Ljubljanske pokrajine in na Primorskem so bili tu tudi večerni tečaji, v okupiranih krajih pa učni krožki. V Beli krajini je bila meščanska šola z 10. profesorji in 120. učenci in posebni srednješolski tečaji. Ob zaključku šolskega leta 1943/1944 je bilo v petih okrožjih Ljubljanske pokrajine 104 osnovnih šol, meščanska šola v Črnomlju in 4 srednješolski tečaji. Učiteljev je bilo 302, v šolo pa je hodilo 14.083 učencev. Na Primorskem je bilo 314 šol, 109 večernih tečajev, 443 učnih moči in 9962 učencev. Na Štajerskem so bile v osvobojeni Zg. Savinjski dolini 4 šole, 4 učitelji in neznano število šolarjev, na Gorenjskem pa v škofjeloškem, kamniškem in kranjskem okrožju ter litijem pa 13 šol, trije večerni krožki, 14 učiteljev in 168 učencev.

Večina teh partizanskih šol je imela roditeljske svete, ki so zasledovali razvoj šole v vsakem oziru. Zlasti na Primorskem so uporabljali tudi pomožne učne moči, dekleta in duhovnike. Oddelek je organiziral dva pedagoška tečaja, bilo je več konferenc in izdajali so strokovno glasilo Prosveta. Od junija 1944 so dobivali učitelji redno mesečno vzdrževalnino

Partizanska šola v Ljubnem leta 1944

(od 700 do 1200 lir), do junija pa so vzdrževali — ponekod boljše, ponekod pa zelo slabo — učitelje ljudje sami z naravnimi dajatvami. Šolska obveznost je veljala od 7—15 leta, velike težave pa so bile z učnimi knjigami.

Oddelek za umetnost in ljudsko prosveto je imel posebne referate za literaturo, za upodablajočo umetnost, za glasbo, za gledališče in literaturo. V Ljubljanski pokrajini in na Primorskem sta bili dve gledališki družini; Slovensko narodno gledališče je bilo osrednji zavod za slovensko gledališko umetnost, obstajali so dramski tečaji in nastajala so slikarska in literarna dela.

Obstojala je tudi zanimiva privatna šola. Uršulinke, ki so jih Nemci pregnali iz Škofje Loke, so na gradu Lanšpreš pri Mirni privatno poučevale na svoji meščanski šoli in pripravljale deklice za vse razrede za izpite na meščanskih šolah oziroma gimnazijah.

Odsek za gospodarstvo je imel šest oddelkov. Oddelek za kmetijstvo je vodil kampanjo za obdelavo vse plodne zemlje, pospravo pridelkov in shranjevanje. Skrbel je za vzgojo in

ohranitev plemenske živine ter za vzgojo strokovnega kadra. Oddelek za veterino je organiziral veterinarsko službo na terenu in cepljenje proti rdečici. Oddelek za obrt in industrijo je dalj časa upravljal dve večji usnjarni, organiziral dobavo kož in surovin, po izgubi usnjarn pa je z ekonomskim oddelkom glavnega štaba organiziral več manjših usnjarn. Pomagal je privatnikom pri dobavi surovin za razne delavnice, organiziral je obrtno pletenje nogavic, pridelovanje volne in šivanje perila. Organiziral je tudi zelo uspelo obrtno razstavo v Beli krajini. Oddelek za trgovino je skrbel za oživiljenje notranje trgovine, ki je bila v zastoju zaradi pomanjkanja blaga. Odprl je več združnih trgovin, ki so jih organizirali trgovci. Nakupoval je blago na osvobojenem ozemlju, z neosvobojenega ozemlja in inozemstva pa ga je spravljaj po svojih kanalih. Ustanavljal je kmetijske prodajne in nabavne zadruge. Preskrbel je, da je za poživitev privatne iniciative dalo predsedstvo SNOS preko Denarnega zavoda Slovenije trgovcem kredit do pet milijonov lir pod ugodnimi pogoji in dovolil je svobodno prodajo več predmetov. Oddelek za gozdarstvo je skrbel za gozdarsko službo na terenu. Vodil je kontrolo nad javnimi, državnimi, opuščenimi in privatnimi gozdovi. Skrbel je za gozdove, žage in les za kurjavo.

Najvažnejši oddelek odseka za gospodarstvo pa je bil oddelek za prehrano, ki je imel postavljene pri okrožnih in okrajnih odborih OF gospodarske komisije, po vaseh pa gospodarske referente. Glavna naloga oddelka je bila skrb za nabavo hrane NOV in POS in deloma za civilno prebivalstvo. Mesečna potreba NOV in POS je znašala 175.000 kg moke, 571.000 kg krompirja, 120.000 kg fižola in ješprenja, 260.000 kg mesa, 10.700 kg maščob in 7300 kg masti. Poleg tega je ta oddelek skrbel tudi za prehrano civilnega prebivalstva in ustanov civilne oblasti, za kar je rabil preko 100.000 kg živil. Oddelek je skrbel tudi za prehrano prebivalstva Gorskega kotara in prebivalstva sosednjih hrvaških krajev. Skrbel je za zamenjavo raznega blaga, predvsem hrane za sol, tobak itd. s Hrvaško.

Odsek za finance je imel oddelek za računovodstvo, za kontrolo, za davke in posojila. Odsek je imel veliko dela z budžetiranjem, kajti vsi odseki pri predsedstvu SNOS in IOOF

so imeli lastne proračune, okrožni odbori OF pa so morali izkazovati vse dohodke in izdatke svojega območja, odseki pri predsedstvu SNOS pa le potrebe svoje ustanove. Vsi so morali sestavljati mesečne proračune in jih pošiljati v potrditev predsedstvu SNOS. Redni javni dohodki so bili narodni davek in trošarina, izredni pa posojila in prostovoljne dajatve. Narodni davek so pobirali krajevni odbori po odloku SNOS, ki je postavil načelo splošne davčne obveznosti in progresivne odmere. Trošarino na vino in žganje so pobirali krajevni in okrajni odbori. Posojilo narodne osvoboditve je razpisal IOOF že v začetku oktobra 1943 v višini 50 milijonov lir in obveznice so bile v nominalnih vrednostih v lirah in nemških markah. Tudi prostovoljne dajatve so bile še vedno močan dohodek zlasti na neosvobojenem ozemlju.

Izdatki so bili seveda zelo veliki. Prosveta je potrebovala preživnino za učiteljstvo, denar za vzdrževanje šol, za najemnino in šolske pripomočke. Zdravstvo je rabilo denar za preživnino zdravnikov in osebja, za vzdrževanje bolnice, za zdravila siromašnim itd. Obnova je gradila zasilna bivališča v požganih vaseh in gospodarske objekte, oskrbovala ceste in gradila bunkerje ter magacine. Socialno skrbstvo je vzdrževalo mladinske domove, hiralnice in izplačevalo podpore. Prav te podpore so bile največje postavke med izdatki. Podpore so delili po načelu, da ima do njih pravico vsak, ki nima za preživljanje potrebnih sredstev. V petih okrožjih Ljubljanske pokrajine so razdelili od 1. januarja do 30. junija 1944 3,800.000 lir podpor.

Odsek za obnovo je imel štiri oddelke: za obnovo selišč, za obnovo cest, za promet in strojne naprave. Ta odsek je med vojno skrbel le za najnujnejša popravila stanovanj in gospodarskih poslopij. Skrbel je za žage, apnenice, opekarne itd. in vzdrževal je ceste.

Odsek za zdravstvo je imel oddelek za higieno in epidemijologijo. Upravljal je tri civilne bolnice, v Kanižarici, v Starem trgu pri Ložu in v Trebnjem. Pri vseh treh bolnicah so bile tudi ambulate, poleg tega pa še v Semiču, Gradacu, Adlešičih, Metliki, Toplicah in Banji loki. Za omejitev pegavca je imel okoli dvajset stalnih in potujočih zdravstvenih postaj ob

Kurirji kurirske postaje P 1 pod Snežnikom jeseni 1943

Kolpi. Organiziral je cepljenje proti tifusu in vodil šolo za bolničarje in higijeničke.

Odsek za informacije in propagando je imel šest oddelkov. Oddelek za zbiranje informacij je zbiral vse za NOB pomembne novice. Trikrat na teden je izdajal poročila za vse ustanove osvobodilnega gibanja in aktiviste OF. Oddelek za propagando je organiziral vse propagandno delo. Izdajal je okrožnice in navodila za propagando, letake in brošure. Pomembno vlogo je igral tudi pri spremljanju obeh tekmovanj, ki jih je razpisal IOOF ob tretji obletnici OF in pri tekmovalstvu zmage. Oddelek za radio je sprejemal in oddajal novice. Vsak dan je izdajal v treh izdajah Dnevni vestnik in Pregled dogodkov. V Črnomlju je vodil Radio Osvobodilne fronte, ki je oddajal vsak dan ob deveti in enaindvajseti uri vselej po tričetrt ure. Odsek za fotografijo je skrbel za sistematično slikanje vseh dogodkov iz NOB, pomembnih za zgodovino. V tem času je imel že preko tisoč posnetkov. Odsek za kolportajo je skrbel za razpečevanje vseh publikacij in literature od tehnike do okrožij, okrajev in krajev. Zato se je posluževal posebnega sistema kurirskih postaj po vsej Sloveniji. Končno

je imel odsek tudi svoj arhiv, v katerega so se stekali po trije dolžnostni izvodi vsake tiskovine, predvsem pa devet centralnih listov, devetdeset vojaških listov, enajst mladinskih listov in vse izdaje okrožnih tehnik.

Odsek za socialno skrbstvo je imel šest oddelkov. Oddelek za splošno skrbstvo je vodil evidenco in nudil pomoč potrebnim invalidom, sirotam in onemoglim. Podatke so mu zbirali tudi krajevni in ostali odbori. V belokranjskem okrožju je podpiral 2.633 družin in jim je julija 1944 izplačal 274.650 lir, v ribniškem okrožju je isti mesec izplačal 1011 družinam 135.800 lir, v grosupeljskem okrožju pa 216 družinam 84.411 lir. Pomagal je pri nabavi živine 106 družinam v Osilnici in okolici, ki so se vrstile iz internacije na popolnoma izropane in požgane domove. Oddelek je upravljal tudi tri domove za onemogle, v Metliki, v Pudobu in v Cerknici. Oddelek za mladinsko skrbstvo je skrbel za materinsko in dečje zavetišče Snežnik in v Črnomlju. Oddelek za nezgodno, bolniško in starostno zavarovanje je pripravljaval uvedbo enotnega in splošnega zavarovanja vsega delovnega ljudstva. Oddelek za kolonizacijo, dekolonizacijo, repatriacijo in izseljeništvo je skrbel za organizacijo smotrne kolonizacije opuščene zemlje, dekolonizacijo pregosto naseljenih nerodovitnih področij, repatriacijo internirancev in preseljencev.

Poročilo so poslali tudi zakonodajni odbor in razne komisije. Zakonodajni odbor je sestavljal najrazličnejše osnutke za predsedstvo SNOS in dajal mnenja k predsedstvenim osnutkom. Na predlog tega odbora je predsedstvo SNOS imenovalo še posebno študijsko komisijo tega odbora.

Komisija za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev je bila organizacijsko razdeljena v osrednjo komisijo, pri pokrajinskih odborih OF so bili pokrajinski referenti, pri okrožnih, okrajnih in krajevnih odborih pa posebni poročevalci. Delo komisije je bilo zbiranje podatkov po posebnih navodilih, objavljanje ugotovitev v posebnih objavah. Do tedaj je komisija registrirala že 2359 zločincev, izdala je 28 Objav in v pripravi je imela razne brošure.

Zelo obširne naloge je imela komisija za upravo narodne imovine. Naloge Denarnega zavoda Slovenije pa so bile skrb za osredotočenje in poenostavljanje denarnega prometa na

ozemlju Slovenije in kontrolo denarnega prometa. Denarni zavod je skrbel za normalizacijo gospodarskih razmer. Plačilni bon v začetku ni imel v polni meri funkcije plačilnega sredstva, ker ni imel rednega obtoka in ker ga imetnik ni mogel popolnoma uporabljati. Zaradi zastoja trgovine na osvobojenem ozemlju so bile nabavne možnosti za bon zelo omejene, medtem ko so lahko italijansko liro uporabljali tudi v sosednji Hrvaški. Bon se tudi ni mogel uveljavljati, ker ni bilo dovolj bonskega drobiža. Zato je SNOS 20. februarja 1944 sklenil, da sme predsedstvo SNOS postopno in po potrebi izdati plačilne bone v znesku 100 milijonov lir v enotah po ena, pet, deset, petdeset, petsto in tisoč lir. Denarni zavod Slovenije je dal tudi pobudo za odlok o ukinitvi zaščite denarnih zavodov, o izplačevanju denarnih vlog in o spremembi obrestne mere. Tako je ta odlok po petnajstih letih ukinil zaščito denarnih zavodov in omejitev izplačevanja denarnih vlog in določil, da so denarni zavodi dolžni vse vloge izplačevati ali takoj ali pa, če je šlo za večje vsote, po štirinajstih dnevih, vendar v obrokih. Zato so dobili vsi denarni zavodi na osvobojenem ozemlju kredit od Denarnega zavoda Slovenije. Ljudje so dobili zaupanje v denarne ustanove in niso samo dvigali, temveč tudi vlagali.

Znanstveni institut je imel doslej šest plenarnih sej. Na četrti seji so razdelili delo po sekcijah, katerim so bili na čelu referenti. Sekcija za mejna in manjšinska vprašanja je zbirala gradivo o slovenskih mejah in o narodnih manjšinah na slovenskem ozemlju. Sekcija za študij okupatorskih režimov na slovenskem ozemlju je imela nalogo podati skupaj s komisijo za ugotavljanje vojnih zločincev celotno kritično sliko okupatorskih režimov v Sloveniji, njihovih namenov in prakse. Sekcija za državnopravna vprašanja se je znanstveno bavila z vprašanji graditve nove državne oblasti, ki je nastajala v Jugoslaviji na temeljih demokracije in federacije. Gospodarsko tehnična sekcija se je bavila deloma s tekočimi gospodarskimi in vojaškimi vprašanji, če je bilo v NOB potrebno tudi sodelovanje znanstvenikov. Predvsem pa se je sekcija bavila z vprašanjem obnove in organizacije gospodarstva v Sloveniji in Jugoslaviji po vojni. Prosvetna sekcija se je bavila z načelnimi vprašanji organizacije in obnove slovenskega šol-

stva med NOB in po vojni, poleg tega pa s splošnimi političnimi in kulturnimi problemi, ki so bili v zvezi z razumevanjem in cilji NOB. Medicinska sekcija je znanstveno obdelovala gradivo in izkušnje, ki si jih je pridobila partizanska medicina v triletnem boju, in pripravljala je načrte za organizacijo zdravstva po osvoboditvi.

Poročilo je poslal tudi glavni javni tožilec. Njegovo delo se je razvijalo v dve smeri, v upravno-pravni in kazenskopravni smeri. Organizacijska struktura te ustanove je bila: glavni javni tožilec, javni tožilec pri višjih vojaških sodiščih 7. in 9. korpusa. Javni tožilec pri višjem vojaškem sodišču 9. korpusa je bil istočasno tudi javni tožilec pri POOF za Primorsko, Gorenjsko in Koroško. Javni tožilci so bili postavljeni tudi v 15., 18., 30. in 31. diviziji ter pri področnih sodiščih za Belo krajino, Dolenjsko, Notranjsko, Slovensko Istro, Idrijsko in Vipavsko.

V drugi polovici avgusta 1944 je prišel v Slovenijo za nekaj časa Kardelj, ki je bil že prisoten na seji CK KPS 28. avgusta 1944. Na tej seji je Kardelj poudaril, da ima Jugoslavija tak moralni kapital, da že igra vlogo velike države in da zato Anglo-Amerikanci ne morejo podvzeti javno ničesar proti nam. Danes lahko marsikaj zahtevamo, česar prej nismo mogli. Do pogajanj Tito-Šubašić, ki jih je pripravil Churchill, so nam hoteli vsiliti kralja. Prvi Šubašićev predlog, ki ga je dobil od Angležev, je bil na Visu, da naj bi kralj postal vrhovni komandant. O tem mi sploh nismo hoteli debatirati. Končno je le prišlo do sporazuma, ki v našo notranjo politiko ni prinesel bistvenih sprememb. Dosegli smo, kar smo hoteli, Šubašićeva vlada je odvisna od nas. Kardelj je nato predlagal, da je treba takoj postaviti vse organe oblasti, na Primorskem PNOO, v Trstu pa vojaško oblast in za Trst priznati avtonomijo.

V bistvu iste, a obširnejše misli je Kardelj razvijal na dveh sejah predsedstva SNOS 27. in 29. avgusta 1944. Govoril je tudi o sestanku Tita in članov NKOJ s Churchillom, generalom Wilsonom in Alexandrom, o stališču NKOJ glede nalog Jugoslavije in o nalogah predsedstva SNOS glede Primorske in Trsta. Na tej seji je dal Kidrič več predlogov: 1. aktivizacija množic, predvsem na Primorskem, pravilen odnos do zaveznikov, konkretno do zavezniških armad, če bodo šle te

preko Primorske (predvideno je bilo namreč anglo-ameriško izkrcanje nekje v Istri, kar bi seveda znatno približalo konec vojne); 2. vpostavitve in aktiviziranje NOO kot osnovnih sredstev manifestacij, da Primorska spada k Jugoslaviji, postaviti vrhovne upravne organe slovenske narodne oblasti na Primorskem. Postaviti princip, da so aktivisti, predvsem pa predstavniki oblasti na Primorskem tamkajšnji rojaki. Na Primorskem je treba organizirati tudi civilno sodstvo; 3. kar bi na Primorskem ostalo italijanskih enot, jih je treba vključiti pod komando 9. korpusa; 4. grupirati sile NOV in POS na obeh straneh južne železnice na Primorskem in pripraviti udarce na Nemce. Voditi kurz za takojšnjo zasedbo Trsta in ostalih primorskih mest in to zlasti, če bi prišlo do zavezniškega izkrcanja na tem področju; 5. Trstu zagotoviti v obliki proklamacije kulturno avtonomijo. Pripraviti je treba vse za prevzem oblasti na Primorskem, v Trstu, pa tudi v ostalih pokrajinah Slovenije. Ohraniti je treba dosedanje zavezniško linijo, vendar je treba predvidevati zavezniške namere predvsem glede Trsta in Primorske ter storiti vse za manifestacijo pripadnosti k Jugoslaviji.

Predsedstvo SNOS je sklenilo na Primorskem postaviti PNOO s Francetom Bevkom na čelu. Dalje je sklenilo praznovati zlasti na Primorskem stoletnico rojstva Simona Gregorčiča; za referente na zboru aktivistov OF, ki je bil sklican za začetek septembra pa so določili Kardelja, Kidriča, Leskoška, Lubeja in Breclja. Na seji predsedstva SNOS 1. septembra 1944 je Kardelj svetoval pripraviti upravni aparat za prevzem oblasti v mestih, predvsem pa pripraviti aprovizacijo za mesta. Izdelati je treba kulturne in prosvetne načrte, pripraviti je treba vse za prevzem bank, industrije, podjetij in preprečiti beg kapitala, zagotoviti je treba poslovanje domačih podjetij in denarnih zavodov.

Dne 4. septembra 1944 je bil v Črnomlju zbor aktivistov OF. Ta zbor je Kidrič temeljito analiziral v Slovenskem poročevalcu 15. septembra 1944 in poudaril, da so bili na zboru navzoči aktivisti iz vseh slovenskih pokrajin in je zato zbor lahko manifestiral, da je OF slovenskega naroda zares slovenski narod sam. Zbor je razpravljal, kako je treba OF še poglobiti in jo dalje razvijati kot politično organizacijo in

kako mora ta utrjevati in izpopolnjevati našo narodno oblast. Bistvo zbora je torej bilo priprava OF na odločilne boje za končno zmago, za prevzem oblasti v vsej Sloveniji in na prve temeljne ukrepe po osvoboditvi.

Dne 9. septembra 1944 je bila na bazi 80 razširjena seja Znanstvenega instituta. Tu so razpravljali o mejnih problemih. Na tej seji je Kardelj poudaril, da je naša minimalna mejna zahteva etnografska meja z vključitvijo ozemlja, potujenega v imperialistični dobi in z upoštevanjem manjših korektur zaradi nujnih prometnih in sploh gospodarskih ter strateških momentov. Če bi šli preko tega, bi si nakopali sovraštvo sosedov in nastala bi težka manjšinska vprašanja.

Na seji IOOF 23. septembra 1944 so »z ozirom na dejstvo, da moramo smatrati sedanji čas kot zaključek združevanja vseh pozitivnih političnih tokov na Slovenskem«, sklenili IOOF povečati na 27 članov. Za kriterij te razširitve so vzeli članstvo v vrhovnem plenumu že leta 1941. To razširitev je pojasnil Kidrič v Slovenskem poročevalcu 3. oktobra 1944 in dejal, da ta pomeni, da je OF popolnoma enotna in edina politična sila na Slovenskem, ki sedaj in bo v bodoče predstavljala slovensko politično življenje in govorila v imenu slovenskega naroda. Na tej seji je Kardelj opozoril na nevarnost, da bi se sovražnik, ki je izgubil zunanje politične pozicije, ne začel vrivati v OF. Zato je treba po 15. septembru, ko je iztekel rok Titove amnestije, zapreti tudi vrata v OF, seveda ne osnovnim ljudskim množicam, pač pa predstavnikom tistih političnih frakcij, ki so špekulativno ostale ob strani, prav tako pa tudi posameznikom, ki so oportunistično lavirali med okupatorjem in OF.

Predsedstvo SNOS se je v Slovenskem poročevalcu 25. septembra 1944 zahvalilo Titu za njegove znane besede »Tujega nočemo, svojega ne damo«. Predsedstvo SNOS je poudarilo: »Za Slovence ni zmage, ne miru in ne življenja brez Slovenske Istre, brez Trsta, brez Goriške, brez Beneške Slovenije, kakor tudi ne brez Slovenske Koroške s Celovcem in Gospo Sveto.

V Ljubljanski pokrajini so jeseni 1944 začeli združevati dosedanjih pet okrožij: Novo mesto, Belo krajino, Notranjsko, Ribnico in Grosuplje. Na zborovanju aktivistov OF grosupeljskega in novomeškega okrožja 2. oktobra 1944 so obe

okrožji združili v novomeško okrožje. 8. oktobra pa na isti način notranjsko in ribniško okrožje v okrožje Ribnica—Notranjsko. Na isti način so 7. januarja 1945 združili tudi novomeško in belokranjsko okrožje v novomeško okrožje, maja 1945, že po osvoboditvi pa sta se združili tudi novomeško in ribniško-notranjsko okrožje v novomeško okrožje.

Na prelomu 1944/45 in vse do osvoboditve je bilo delo IOOF in predsedstva SNOS osredotočeno na dva glavna problema: na Primorsko s Trstom in na nadaljnji razvoj NOO, njihovega uvajanja v samostojno in samoupravno delo in na krepitev slovenske državnosti. Temeljni problem je bil seveda Trst. Vse sile je bilo treba vpreči v to, da bi se iz vodstev obeh masovnih antifašističnih organizacij v Trstu, iz vodstva tržaške rezistence in okrožnega odbora OF za Trst sestavil skupni plenum italijansko-slovenske antifašistične fronte s svojim izvršnim odborom. Na seji IOOF 8. februarja 1945 je Kidrič poudaril, da je bila delavska enotnost delavcev obeh narodnosti v Trstu že vpostavljena, kot tudi enotnost obeh komunističnih strank. Na seji IOOF so 9. marca 1945 razpravljali o sestanku Tita z maršalom Alexandrom v Beogradu. Na tem sestanku je Alexander dejal, da bo anglo-ameriška vojska zasedla vso Primorsko, priznala pa tisto civilno antifašistično oblast in njene izvršilne organe, ki jih bo našla na terenu. Ta novica je vzbudila veliko razpravljanje, ki ga moremo strniti v tole temeljno misel: Rešitev Primorske s Trstom bo torej skoraj izključno odvisna od naše vojaške in politične dejavnosti. Zato so na tej seji potrdili stališče slovenskega glavnega štaba, da bo naša vojska zasedla vso Primorsko s Trstom po možnosti pred prihodom Anglo-Amerikancev in bo v teh krajih tudi vpostavila vojaško oblast.

Na eni od zadnjih sej IOOF 7. aprila 1945 so razpravljali o pripravi in ukrepih za končno osvoboditev. Sklenili so v vsakem okrožju postaviti dobrega sekretarja in takoj sestaviti prvo slovensko vlado, ki pa jo bodo objavili, ko bo del Slovenije osvobojen, oziroma ob politično najprimernejši priliki. Vlado bo imenovalo predsedstvo SNOS, če pa bodo dopuščale razmere, bodo sklicali celo SNOS. Določili so tudi kriterij za sestavo te »vlade OF«. Vlada naj bo delovna in zajeti mora vso resnično širino osvobodilnega gibanja. Način

*Kongresni trg 10. maja 1945, ob prihodu prve slovenske vlade
v Ljubljano*

dela vlade bo kolektiven, IOOF pa mora ostati dejanski voditelj celokupne politike. IOOF je soglasno sprejel predloženo listo sestavljene vlade, ki je imela predsednika, podpredsednika in enajst resorjev.

Kidrič je poslal 24. aprila 1945 depešo, da mislijo sestavo slovenske vlade objaviti na obletnico OF, 27. aprila, nakar je Kardelj odgovoril, naj počakajo za teden dni. Bolje je počakati na uspeh operacij v Trstu, ki bo dal razglasitvi vlade še večji pomen. Ne bi pa bila razglasitev vlade primerna v Trstu, ker bi bilo to neke vrste izzivanje. Kardelj je svetoval, naj bi vladu razglasili v Črnomlju.

Toda prav 27. aprila 1945 so se morale vse vodilne ustanove seliti iz Bele krajine, kajti Nemci so nevarno pritiskali proti Semiču. Bila je to začasna selitev v Gorski kotar, kjer je dobil CK KPS 29. aprila depešo od CK KPJ, katere konec se je glasil: »Trst je vaša glavna partijska naloga danes!«

Ta naloga je bila v bistvu izpolnjena v noči od 30. aprila na 1. maj 1945. Vodstvene ustanove so se premaknile v Ajdovščino, kjer je bila na seji predsedstva SNOS razglašena slovenska vlada, ki se je 10. maja 1945 predstavila Ljubljani.

Dne 23. marca 1944 je poročalo poverjeništvo CK, da se je splošni politični položaj zadnje tedne zelo zaostрил in poslabšal ter da so na dnevnem redu sovražnikovi izpadi, porast denunciacij in izdaj. Optimistično poročilo dodaja, da se je stanje v KPI zelo izboljšalo in da verjetno ne bo težjih problemov. Znova je poročalo poverjeništvo 13. aprila 1944, da so število okrožij skrčili na okrožja Benečija, Brda, Tolmin, Bača, Idrija, Kanal, Vipava, Gorica, Kras, Pivka, Brkini, Slovenska Istra in Trst. Poročilo pa kritično priznava, da so ti okrožni odbori preveč partijski in premalo masovni odbori OF. Na drugi pokrajinski partijski konferenci za Slovensko Primorje, ki je bila sredi aprila 1944, so sprejeli več političnih, gospodarskih in finančnih sklepov. Od političnih sklepov je bil najpomembnejši še bolj energičen nastop proti beli in plavi gardi ter sredini, da je treba uvesti v delo več sistema, živahnosti in medsebojne pomoči in da je treba do kraja iztrebiti sektaštvo. Dalje so govorili o odnosu do Italijanov in sklenili vsestransko podpirati italijanske partizane, obveščati slovenske množice o boju italijanskega delavstva, zlasti pa italijanskih partizanov v boju proti Nemcem in fašistom in jih seznanjati z osebnostjo Palmira Togliattija. Sklenili so, da je treba v narodno mešanih krajih vskladiti delo v KPS in KPI preko koordinacijskih odborov in vzpostaviti stalne stike med OF in vodstvom italijanskega odporiškega gibanja prav tako preko koordinacijskega odbora, ki naj bi postal predstavnik vsega prebivalstva mešanih krajev. Od gospodarskih in finančnih sklepov sta bila dva najpomembnejša, posvetiti čimveč pozornosti civilni aprovizaciji in sklep o velikopotezni posojilni kampanji.

POOF je 15. julija poudaril, da so okrožja v dosedanjem obsegu ovira za nadaljnji razvoj in je zato predlagal večjo komasacijo. Od 15. do 16. julija je bila tretja pokrajinska konferenca, na kateri je govoril Miha Marinko o splošnem političnem položaju. Poudaril je nevarnost uspavanja spričo sedanjih uspehov, da je KP na Primorskem še mlada in da ima neprekaljen kader. Opozoril je na pomanjkanje občutka tesne povezanosti z ostalo Slovenijo in Jugoslavijo in na lokal-

patriotizem, kar bi utegnilo ovirati delo za priključitev k Jugoslaviji. Po analizi poverjenišтва CK KPS naj bi bil avgusta 1944 položaj na Primorskem sledeč: 1. avgustovska nemška ofenziva naj bi bila naperjena proti korpusu z namenom politično oslabiliti naš vpliv, nas izrinuti s tega terena, da bi se tu usidrale neke tretje sile; 2. pojavila sta se dva nevarna belogardistična centra, Dolomiti in Tolmin. Iz Dolomitov se je bela garda že razširila do Črnega vrha nad Idrijo in nujno je treba preiti v ofenzivo; 3. politični položaj je ugoden kljub raznim kritikastrskim razkrojevalcem. Ugled naše oblasti je velik in treba ga je okrepiti še z respektiranjem od strani cerkvene oblasti. Še vedno obstoja občutna slabost aktiva, ki sam sploh ne zna reagirati. Tudi zveze so še vedno slabe, depeše ležijo neodddane itd.

POOF je 19. avgusta 1944 poročal, da se je po nemški ofenzivi povečala aktivnost reakcije, ki je začela širiti novico, da je 9. korpus zbežal onkraj bivše jugoslovansko-italijanske meje, da je imel ogromne izgube itd. Kljub temu so se pozicije OF močno okrepile. Volitve so po vsej Primorski in pripravljajo jih tudi v Benečiji. Primorci z volitvami zavestno manifestirajo svojo pripadnost Sloveniji in Jugoslaviji. Na konferencah uvajajo nove odbornike v delo. IOOF je zahteval tudi volitve v okrožne narodnoosvobodilne odbore, na kar je POOF odgovoril, da je to spričo trenutne vojaške situacije nemogoče, ker se ne bi mogli posluževati vseh demokratičnih principov. Kampanjo o sporazumu Tito-Šubašić so začeli z velikimi zborovanji v Vipavski dolini, toda razkroj bele garde po tem sporazumu ni šel v tisto smer kot so prvotno pričakovali. Dezertacij domobrancev ni, če pa dezertirajo, gredo bolj k četnikom.

Predsedstvo SNOS je 28. avgusta 1944 izdalo odlok, ki je stopil takoj v veljavo, odlok o postavitvi PNOO za Slovensko Primorje. Volitve v PNOO naj izvede POOF. S tem v zvezi je bila tudi nujna depeša CK KPS 31. avgusta, naj hitro pripravijo sestanek vseh novoizvoljenih delegatov krajevnih NOO, kjer pa teh ni, terenskih odborov OF, ki naj izvolijo PNOO kot organ pokrajinske oblasti. Ta naglica je bila spričo pričakovane možnosti anglo-ameriškega izkrcanja nekje v Istri in Trstu povsem na mestu. Predsedstvo SNOS je

12. septembra 1944 zahtevalo z depešo — odlokom, naj takoj izvolijo PNOO z indirektnimi volitvami. Tako se je 15. septembra 1944 sestal zbor odposlancev, ki je izvolil PNOO. Zbor je sestavljalo 155 delegatov, iz Trsta 5, iz zapadno-primorskega okrožja 26, iz severno-primorskega 38, iz srednje-primorskega 50, iz južno-primorskega 18, enote NOV pa so poslale 18 delegatov.

V tem času je bil na Primorskem organizacijski in politični položaj približno sledeč: 1. v severno-primorskem okrožju je bilo šest okrajev, grgarsko-čepovanski, kalsko-kanalski, cerkljanski, črnovrško-vojskarski, idrijski in baški okraj. V okrožju je delovalo sedem šol, volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore so imeli povsod razen v Trstu, niso pa še izvedli popolne mobilizacije in v okrožju je bilo precej skrivačev; 2. srednje-primorsko okrožje je imelo sedem okrajev, mirnski, ajdovski, vipavski, komenski, sežanski, goriški in okraj Tržič (Monfalcone). Izvoljenih krajevnih narodnoosvobodilnih odborov je bilo 107. Titova amnestija v Gorici ni imela nobenega uspeha, javilo se je le nekaj domobrancev. Okraj Komen je bil precej zanemarjen, aktivisti so bili odtrgani od množic, bele garde sicer ni bilo, pač pa je bilo mnogo oportunistov. Najslabši je bil vipavski okraj, predvsem pa Col. NOV je te vasi samo izčrpavala, ni jim pa mogla nuditi ničesar. V mirnskem okraju je vladalo nekakšno mrtvilo, izboljšal pa se je položaj v ajdovskem okraju. Volitve so uspele, le ljudje so preveč zahajali v Gorico. V goriškem okraju ni bilo nobene organizacije in ljudje niso bili zadovoljni z ustanavljanjem italijanskih partizanskih brigad. Tudi sežanski okraj je bil precej zanemarjen in množice še niso bile zgrajene; 3. zapadno-primorsko okrožje je imelo sedem okrajev, briškega, idrijskega, tolminskega, kobariškega, bovškega, vzhodno in zahodno-beneškega. V Brdih je bil položaj dober, čeprav so aktivisti nekoliko zanemarjali zapadna Brda in čeprav je bilo tudi nekaj skrivačev. V idrijskem okraju so bili ljudje politično mlačni, hitro so se navdušili, a navdušenje je tudi hitro plahnelo. V okraju je bilo še veliko vojnih obveznikov in veliko skrivačev. V tolminskem okraju se je položaj izboljšal, oportunizem pa se je kazal pri mobilizaciji, pri postavljanju terenskih odborov OF in volitvah v NOO. Najmanj je oku-

pator ves čas kontroliral bovški okraj. Bil pa je politično slab, vendar ljudje niso bili pri beli gardi. Kobariški okraj je bil zelo zanemarjen. V okraju je bilo veliko sovražnih postojank in tudi izdajalcev. V okraju vzhodna Benečija položaj ni bil dober. Le 50 % ljudi je bilo za Jugoslavijo, ostali pa so bili za priključitev k Italiji. Najslabši kraji so bili ob Idrijci, kjer je tekla nekoč avstrijsko-italijanska meja. Teren so precej kvarili italijanski partizani, ki so govorili, da tukaj mi nimamo kaj iskati. Ljudje hočejo italijanske šole, splošna mobilizacija se ni obnesla, ker so ljudje pobegnili z orožjem. Poročilo pravi: »Benečijo bi lahko pridobili le tako, da bi ji dali aprovizacijo in podpore najpotrebnejšim.« V zapadni Benečiji je bilo nekoliko boljše in volitve so izvedli celo v Reziji; 4. južno-primorsko okrožje je imelo devet okrajev, Podnanos, Pivka, Brkini, Snežnik, Bazovica, Lopar, Socerb, Istra in obala. Sovražnik je stalno vpadal v Brkine, Istro pa so Nemci popolnoma zasedli. V loparskem in obalnem okraju so volili v oblastne organe Slovence in Italijane. Iz domobranske postojanke v Ilirski Bistrici je prešlo v NOV 105 domobrancev, sicer pa je bil v Ilirski Bistrici srbski četniški odred. Aktivisti so bili v glavnem legalci, ki so živeli še doma; 5. v tržaškem okrožju se je znova začel val velikih diskusij o bodoči priпадnosti Trsta. Tržaški Slovenci, organizirani v OF, so pošiljali zahvalne brzojavke Titu za njegove besede, Tujega nočemo, svojega ne damo!, tržaški Italijani pa so začeli množično podpisovati akcijo za priključitev Trsta k Jugoslaviji.

POOF je 2. oktobra 1944 izdal okrožnico, v kateri je zahteval, da morajo naše resolucije poudarjati, da Slovensko Primorje z Benečijo pripada že danes Titovi Jugoslaviji in da Slovenskega Primorja brez Trsta ni. V resolucijah je treba omenjati tudi slovensko Koroško. Ta naša zahteva nima nič skupnega s šovinizmom, ker v ta boj kličemo tudi italijanske demokratične množice, posebno tiste, ki živijo na naši zemlji. Po poročilu PNOO 6. novembra 1944 je bila na Primorskem že močno razpredena administrativna mreža. Pri okrajnih in okrožnih NOO so bili že referenti za gospodarstvo, prosveto, socialno skrbstvo, promet, gozdarstvo, prehrano, zdravstvo, finance, sodstvo, gradnje, obnovo in notranje zadeve, komisija za ugotavljanje zločinov in agencija Tanjug.

Oblastni komite je 10. decembra 1944 poročal CK KPS, da so bile volitve v glavnem končane, da pa je diferenciacija ponekod ostala samo pri vrhu. Duhovščina je svoje stališče do narodne oblasti močno spremenila in sklicuje se na prepo-ved goriškega nadškofa glede političnega udejstvovanja. V zvezi s splošno mobilizacijo se je razvilo skrivaštvo in dezerterstvo. Delno se je popravljajl odnos do Italijanov in ljudje so raz-umevali napredno vlogo italijanskih partizanskih enot, ki so bile v sklopu 9. korpusa. Reakcijo je najbolj razorožilo jasno postavljanje pripadnosti Trsta. V Gorici je bilo sodelovanje z Italijani slabše, ker ni bilo krepkejših osnov v proletariatu. »Iz prvotne hejslovanske zasanjanosti je primorsko ljudstvo prešlo v glavnem v naveličanost in nekako ohladitev ter pre-haja v novo dobo intenzivnejšega ter bolj realnega udeleže- vanja v naši borbi za popolno osvoboditev.« Na prelomu 1944/45 je bila organizacija OF in oblastnih organov na Pri-morskem v glavnem zaključena. Vse sile vodstvenih organov so bile obrnjene v borbo za Trst in Gorico.

Govorili smo že, da je Kardelj v direktivnem pismu pred-lagal sestanek z delegati CK KPI. Ker pa se tega sestanka ni mogel udeležiti, je poslal 15. marca 1944 obširno pismo sekre-tariatu CK KPI. V uvodu je poudaril, da je sodelovanje obeh partij prav v teh dneh neobhodno potrebno in da je zato treba čimprej odstraniti napake v terenskih organizacijah obeh par-tij. Razumljivo je — pravi — da so se pojavile ob kapitulaciji Italije v slovenskih ljudskih množicah šovinistične tendence, ki so nekoliko odmevale tudi v organizacijah KPS na tem pod-ročju. Vse te organizacije so še mlade in so šovinistične ten-dence odigrale neko vlogo, niso pa zavzele nevarnega obsega, ker je KPS edini voditelj NOB na Primorskem. Tudi italijan-ska reakcija je poskušala razviti italijanski šovinizem, ker hoče preprečiti sodelovanje, a tudi organizacije KPI so mlade in so ti reakcionarni vplivi segli tudi vanje. Toda sodelovanje je potrebno. NOB obeh narodov bo močan in uspešen le tedaj, če bo zagotovljeno vodstvo najbolj naprednih svobodoljubnih sil, predvsem proletariata. Ne smemo pa dopustiti, da bi se proletariat ločil od kmečkega ljudstva, ki je skoraj izključno slovensko. Za enotnost antifašističnih sil ni dovolj samo enot-nost v programu, temveč tudi skupna aktivnost v oboroženem

boju, ki je skupen boj slovenskega in italijanskega ljudstva na Primorskem. Za to enotnost ni torej nič bolj škodljivega kot dopuščanje brezkončnih diskusij o bodoči pripadnosti enega ali drugega kraja tej ali oni državi.

Da bi dosegli to sodelovanje, morajo naše terenske organizacije obeh partij pravilno postaviti: 1. Priključitev Slovenskega in Hrvaškega Primorja je proklamiral vrhovni plenum OF, potrdil AVNOJ in objavil Radio svobodna Jugoslavija, ki je bil v Sovjetski zvezi. Noben odlok ne postavlja nobenih meja, ne omenja krajev in ne določa oblik priključitve. Smisel teh odlokov je »konkretizirati pravico slovenskega in hrvaškega naroda do samoodločbe in to zaradi tega, ker so veliki deli Slovenskega in Hrvaškega Primorja osvobojeni ali kontrolirani od oboroženih osvobodilnih sil NOV slovenskega in hrvaškega naroda. Poleg tega taka akcija samo slabi pozicije italijanskega fašizma in reakcije«. Ta odlok je bil za našo KP politično izredno važen zaradi klevet raznih reakcionarnih klik in zaradi razširjenja vpliva KPS na najširše ljudske množice. Ni pa v ničemer otežil položaja KPI in tudi ne oslabil možnosti antifašističnega sodelovanja obeh ljudstev na Primorskem. Zato je bil ta odlok ne samo pravilen, ampak tudi nujen; 2. tudi glede Trsta je Kardelj poudaril, da je treba postaviti z dnevnega reda vsako diskusijo o bodoči pripadnosti tega mesta. Kardeljevemu pismu je dodal svoje pismo tudi Moša Pijade, ki se je takrat mudil v Sloveniji. Podkrepi je izvajanja Kardelja in na začetku poudaril, da je treba odstraniti nesoglasja zaradi obojestranskih napak v terenskih organizacijah KP. Sestanek med delegati obeh CK je bil od 2. do 4. aprila 1944, uspeh sestanka pa je razviden iz obširnega protokola, ki ima dva dela. V prvem delu sta obe strani soglašali o potrebi skupnega boja proti skupnemu sovražniku in o soglasnem reševanju vseh problemov obeh narodnosti v obmejnih in narodnostno mešanih krajih. V drugem delu je bilo govora o političnih ukrepih, o ukrepih organizacijskega in vojaškega značaja. Skratka, vse je kazalo, da bo prišlo do uspešnega in plodnega sodelovanja obeh KP. Treba je bilo doseči tudi soglasje z vodstvom italijanske rezistence v Milanu. Pod datumom 4. september 1944 nam je znan sporazum med OF in CLNAI (Commitato di liberazione Alta Italia).

Odnosi s tem vodstvom so se prav dobro razvijali, vendar so začele nastajati težave z delegatom CK KPI. Zato je pisal Kardelj 9. septembra 1944 vodstvu KPI za severno Italijo obširno pismo. To pismo je pisal že po sklepu CK KPJ in vseh najvišjih slovenskih in jugoslovanskih vodstvenih organov o radikalni spremembi politične akcije za Trst. V aprilskem sporazumu je bilo rečeno, da o pripadnosti Trsta ni treba diskutirati, nov sklep CK KPJ pa govori o odločnih zahtevah, da je Trst sestavni del Slovenije v federativni demokratični Jugoslaviji. Kardelj je v uvodu poudaril, da je bil v južni Italiji, kjer je videl, kako anglo-ameriška okupacija omogoča konsolidacijo italijanske imperialistične reakcije. Tako bi lahko postala nova imperialistična Italija znova odskočna deska za vse reakcionarne sile v svetu za boj proti novi Jugoslaviji. V politiki sedanje italijanske vlade — čeprav so v njej zastopani tudi komunisti — se vse preveč čuti linija italijanskih imperialistov, ki stremijo samo za tem, kako bi se italijanski imperIALIZEM ceneje izvelkel iz sedanjega težkega položaja, v katerega ga je spravil Mussolini. Ne moremo biti navdušeni nad izjavami ministra Sforze, katerih v Italiji ni nihče demantiral. Za Italijo bi bilo edino koristno, če se v bodoče nasloni na vzhodno Evropo in slovanske narode na čelu s Sovjetsko zvezo. Sforza se je z lahkoto odrekel kolonijam, evidentno pa se noče odpovedati slovanskim krajem v Julijski krajini. Taka politika očitno kaže orientacijo italijanske imperialistične reakcije. Kardelj je dalje pisal, da se zaveda težav, ki jih ima KPI, ne bi pa smela dopustiti, da govori Sforza v imenu vse sedanje Italije. Tako mi v sedanjo Italijo ne moremo imeti zaupanja, dopuščamo pa le možnost korenite spremembe po končni likvidaciji Hitlerja.

Dalje je Kardelj omenil, da so se nekdanji dobri odnosi s KPI zaradi raznih nesoglasij, ki so jih povzročile predvsem nekatere italijanske partizanske enote, poslabšali. Neenotnost je nastala tudi glede drugih vprašanj, vsemu temu pa je skupno: zanetiti med slovenskim in italijanskim prebivalstvom v obmejnih krajih med Italijo in Jugoslavijo šovinistična nasprotstva in morebiti celo spopade, kar bi seveda slabilo napredno demokratično gibanje. Vse to je treba preprečiti in to tembolj, ker se zelo hitro bliža zlom. Nočemo dopustiti,

da bi ob eventualnem prihodu zavezniške armade prišlo do kakršnih koli nasprotij med Slovenci in Italijani. Vse enote, ki so na Primorskem, morajo biti samo pod komando 9. korpusa. Nočemo dopustiti, da bi jih zavezniki razoroževali, kar so delali v Italiji z italijanskimi partizanskimi enotami vseh vrst, ker bi to povzročilo nered v upravi teh pokrajin, ki jih bomo mi obdržali za vsako ceno. Ne bodo pa Anglo-Amerikanci razoroževali regularnih enot NOV in POJ. NOV bo zasedla vse ozemlje in mobilizirala tudi italijanski proletariat po mestih, kjer so Italijani. Bodo pa imele italijanske enote — v sestavu NOV — popolno samostojnost, prav tako pa tudi prebivalstvo mest, ki bi jih zasedla NOV. Italijanske enote je treba prečistiti vseh fašističnih in imperialističnih elementov. Ne moremo pustiti na tem ozemlju nobene enote, v kateri bi bil italijanski imperialistični duh samo zamaskiran z demokratičnimi frazami. KPI bo imela skupaj z resničnimi antifašističnimi organizacijami zagotovljeno politično vodstvo v vseh italijanskih enotah na tem ozemlju.

KPS in KPI naj pripravita v mestih vse potrebno, da bodo skupno prevzele vso oblast antifašistične sile, a pod pogojem, da bo zagotovljena vodilna vloga KP. Po vseh mešanih mestih je treba takoj pripraviti vse organe civilne uprave in to tako, da bo sestav teh odborov v sorazmerju s številom obeh narodnosti. To velja zlasti za Trst, Gorico itd. Obe KP naj teži za tem, da bosta popularizirali prijateljske odnose med italijanskim in jugoslovanskim ljudstvom in skupen prevzem oblasti v Julijski krajini, ne da bi opredeljevali državno pripadnost te oblasti. KPI naj se ne loti ničesar, kar bi krepilo italijanske imperialistične zahteve po očitno slovenskih ozemljih Julijske krajine, kamor po našem mnenju v vsakem oziru spada tudi mesto Trst.

Vse te naloge bo treba izvršiti v primerni obliki, toda v čim krajšem času, kajti čas hiti. Mi ne zahtevamo od italijanskih komunistov, da se odrekate teh pokrajin, če bi vam to napravilo notranje težave, vsekakor pa pričakujemo, da ne boste ničesar storili, kar bi podpiralo italijansko imperialistično reakcijo. Priznati moram — piše Kardelj — da zelo težko razumem nekatere od vaših italijanskih vodilnih tovarišev, ki se tako uporno borijo za priznanje italijanskega zna-

čaja teh pokrajin. Prvič to dejansko ni res, drugič pa bodo imeli Italijani, ki bodo živeli v okviru narodov Jugoslavije, neprimerno več pravic in progresivnih pogojev kakor pa v taki Italiji, ki bi jo predstavljal Sforza in podobni italijanski imperialistični elementi. Prav tako ne morem razumeti italijanskih komunistov glede njihovega stališča do Trsta, kajti oni dobro vedo, kaj bi Trst pomenil v taki Jugoslaviji, ki bo močno naslonjena na Sovjetsko zvezo. In končno, še težje razumem te komuniste takrat, ko ne vidijo vloge sedanje Jugoslavije za sam italijanski narod in vloge, ki bi jo v taki Jugoslaviji lahko imela italijanska manjšina. Danes je treba vprašanje postaviti tako, jutri pa, če »bo KPI uspela ustvariti drugačno Italijo, bodo tudi ta vprašanja dobila popolnoma novo obliko«.

Treba se je le držati neke načelne politike s perspektivo naprej in ne nasedati italijanskemu imperializmu in preko njega raznim reakcionarnim krogom. Ti hočejo oslabiti Jugoslavijo in s tem Sovjetsko zvezo, ki jo hočejo še naprej držati v nekakšni izolaciji. Moje osebno prepričanje je — piše Kardelj — da bi moralo biti geslo o prijateljstvu z Jugoslavijo in popravljane krivic, ki jih je naredila stara fašistična Italija narodom Jugoslavije, eno od glavnih gesel KPI in vseh resničnih antifašističnih krogov. V tem oziru pa — priznati moram — v marsičem čutimo pomanjkanje vesti tudi pri KPI. Nedavno sem bral proglas KP Avstrije, ki je to vprašanje odlično postavila. Pravi, da se mora Avstrija nasloniti na slovanske narode, da mora popraviti grehe, ki jih je stara Nemčija in Avstrija zagrešila proti slovanski kulturi in da so si Slovenci v Avstriji s svojim bojem pridobili pravico do priključitve k Jugoslaviji. Tako stališče KPA je omogočilo izredno koristno sodelovanje med nami in Avstrijci in popolnoma izbilo iz rok adute šovinistom.

Kardelj je odgovoril še na eno vprašanje italijanskim komunistom: ali naj se gredo Italijani iz Julijske krajine borit v Italijo, ali naj ostanejo tukaj? Italijanske enote partizanov s tega ozemlja bi morale ostati tukaj in se boriti pod komando 9. korpusa. Vztrajati, da bi se tukaj formirale italijanske partizanske enote, ki bi bile pod komando nekih drugih italijanskih štabov, bi pomenilo vztrajati na liniji italijanskega imperializma in bi povzročalo medsebojne nesporazume in

morebitne spopade. Perspektive bližnje bodočnosti so sedaj že tako jasne, da je treba narediti potrebne sklepe in ukrepe. Obe KP naj bi se podrobno o vsem tem porazgovorile in izločile vsak imperialistični vpliv. Da bi to realizirali, smo poslali dva člana CK KPS na Primorsko, s katerima se domenite o vseh podrobnostih. Za vsako ceno se je treba ogniti vsem takim nesporazumom, ki bi jih lahko izkoristile mednarodne reakcionarne sile. Dalje je Kardelj prosil, da bi o vseh teh rečeh javno ne diskutirali. Naši tovariši so dobili direktive, naj ne delajo nobenih formalnih sporazumov, kot je bil oni aprila 1944, ki so ga večše izkoriščali sovražniki našega boja, da bi kompromitirali našo KP v očeh jugoslovanskega ljudstva. Ne vem, kdo je bil kriv za objavo tedanjega sporazuma, toda naredil nam je veliko škodo. Če bi ne imeli obzirov do KPI, bi vse tedanje radijske vesti demantirali. Zato tudi v te zadeve ni treba vpletati drugih antifašističnih skupin v Italiji. Nobeni šovinistični elementi ne bodo mogli omajati zdravega italijanskega proletariata v njegovem prijateljstvu do nove Jugoslavije.

To pomembno Kardeljevo pismo je bilo podlaga za nadaljnja zelo težka in mučna razpravljanja z italijanskimi tovariši. Rekli smo že, da do ustanovitve skupnega italijansko-slovenskega antifašističnega odbora ni prišlo, kar je seveda v veliki meri odločalo o usodi Trsta še po osvoboditvi.

Oglejmo si na kratko glavne akcije na ozemlju 9. korpusa, pod katerega je spadal tudi del Gorenjske. Marca 1944 so se enote 9. korpusa pridno vežbale, preurejale in pripravljale na akcije, aktivnost diverzantskih in minerskih skupin pa ni popustila. Začetek aprila so začeli napadati Spodnjo Idrijo in boji so trajali okrog deset dni. Nemci so poskušali s precejšnjimi silami naše enote obkoliti in uničiti, a te so se spretno izvile iz obročev in napadle sovražnikov bok. V tem času sta nastali tudi dve italijanski partizanski enoti na področju 9. korpusa, Tržaška garibaldinska brigada, v Brdih in Beneški Sloveniji pa Garibaldinska brigada Natisone.

Konec maja 1944 je 30. divizija začela uspešne operacije na Krasu, 31. divizija pa je odšla na Gorenjsko in začela napadati sovražnikova oporišča v Poljanski in Selški dolini

ter v okolici Bleda in Bohinja. Ves junij je imel 9. korpus velike akcije na komunikacije, kar je bila njegova naloga — poleg neprestane mobilizacije — tudi v drugi polovici leta 1944. Julija je 31. divizija napadla Hotavljce, na kar so Nemci odgovorili s precej močnim in dolgo trajajočim ofenzivnim sunkom, ki je zajel tudi nekatere enote 30. divizije. Začetek septembra sta obe diviziji napadli domobransko postojanko v Črnem vrhu nad Idrijo in jo uničili. To naj bi bil začetek ofenzive v Dolomite, kamor je odšla 31. divizija, deli 30. divizije pa so odšli na Kras, deli pa na področje Tolmina, Brd in Beneške Slovenije. Na vse akcije naših enot so Nemci ponovno odgovorili z večjimi ofenzivnimi sunki, ki so trajali do srede oktobra 1944.

Sredi oktobra so odšle enote obeh divizij proti Poljanski dolini in na mejne predele v Dolomitih. Po velikem in uspešnem napadu na Poljane je nameraval 9. korpus razširiti osvojen ozemlje na Gorenjskem in je z uspešnim napadom na Železnike osvobodil precejšnji del Selške doline. Po kratkem počitku je sredi decembra 1944 začela 31. divizija napadati Gorenjo vas. Napad ni uspel, istočasno pa so začeli Nemci s pomočjo domobrancev in srbskih četnikov, ki so pribežali na Primorsko, napadati 30. divizijo, ki je bila v glavnem zbrana na Trnovskem gozdu in Banjški planoti. Hudi boji, ki so terjali zelo velike žrtve, so trajali do konca decembra. Sovražnik je bil sicer odbit, a pustil je svoja oporišča v Trnovem, na Colu in v Vipavski dolini, ki je bila dotlej nekaj časa osvobojena.

Postojanki na Colu in v Trnovem sta močno ovirali premikanje naših enot pa tudi njihovo oskrbovanje iz Vipavske doline. Cola se našim enotam ni posrečilo zavzeti, uspešnejši pa so bili boji za Trnovo. Tega so Nemci marca 1945 znova zavzeli in prenesli težišče bojev v Trnovski gozd in čepovansko dolino. Po hudih bojih je bil sicer odbit v Vipavsko dolino, a obdržal je Grgar, Trnovo, Otlico in Col.

Toda najhujše je šele prišlo, začela se je zadnja, najhujša ofenziva, ki je najprej zajela predele na Gorenjskem in je odtod in še od drugih strani pritisnila glavne korpusne sile na Banjško planoto in Trnovski gozd. Nemci so Banjško planoto zasedli 24. marca 1945, 29. marca pa so obkolili naše

Iz borb za Primorsko in Trst, maja 1945

sile in jih pritisnili v osrednje predele Trnovskega gozda. V noči od 30. na 31. marca 1945 se je 31. divizija z ranjenci in enotami italijanske partizanske divizije prebila proti Postojni in na področje 7. korpusa, v hude boje pa se je zapletla 30. divizija, ki se je prebila šele v noči od 1. na 2. april na Šentviško goro, v noči od 2. na 3. april pa na Vojsko.

Tako je sovražnik obvladal Trnovski gozd in Banjško planoto. Po prepotrebem počitku in reorganizaciji svojih sil je 9. korpus začel protiofenzivo in je do 25. aprila počistil Banjško planoto in Trnovski gozd. S tem ni bila odprta pot samo v Vipavsko dolino, temveč tudi proti Trstu.

Glavni štab je ukazal štabu 9. korpusa 26. aprila napredovati proti Trstu, kamor je takoj odšla 30. divizija, za njo pa še 31. divizija. Prva enota je 29. aprila vpostavila zvezo s predhodnico IV. armade JLA in je 30. aprila vdrla v Barkovlje, ponoči istega dne pa v Rojan, do železniške postaje v Trstu in v pristanišče. Istočasno so napadale Trst s severa in vzhoda tudi enote IV. armade, v mestu pa je komanda mesta Trst 9. korpusa dvignila vstajo. Tako je bil Trst osvobojen še pred prihodom anglo-amerikanske vojske.

Enote 31. divizije so prodirale s Krasa proti Nabrežini in Tržiču. Tega so osvobodile 1. maja, 2. maja pa še Gorico. Enote te divizije so tudi prve navezale stike z zavezniško enoto, ki je prodirala iz Italije, zahodno od Tržiča.

GORENJSKA

Začetek marca 1944 je CK KPS postavil novi oblastni komite za Gorenjsko in poverjeništvo CK KPS za Primorsko, Gorenjsko in Koroško. Ta je 14. marca 1944 poročal CK, da se ljudje vedno bolj zbirajo v OF, da so precej mobilizirali in da so okrožni odbori OF postavljeni povsod. Še bolj optimistično je bilo poročilo oblastnega komiteja 26. marca, da je kader gorenjskih aktivistov dober, borben in požrtvovalen, a premalo prožen in linijsko trden. »Pogoji za silen pomladanski polet naše osvobodilne borbe so v celoti podani.« Po poročilu 14. aprila je bil teren še bolj razgiban, v tovarnah močan spontan polet in to tudi na Jesenicah.

Poročilo o mobilizaciji 20. aprila je poudarilo, da se odbori OF le niso povsem potrudili in da ne sme biti več dovolj samo veselje nad sovjetskimi zmagami in uspehi. Pospešiti je treba mobilizacijo med delavstvom in v vseh tovarnah. Člаница poverjeništva CK, Lidija Šentjurčeva, ki je 7. maja pristvovala seji oblastnega komiteja je opozorila komite na sledeče napake: na izgubljanje v podrobnostih in na birokracijo pri delu ter pri odnosih do prebivalstva in do NOV. Dala je tudi temeljne smernice, da je treba uresničiti avantgardno vlogo KPS, ki mora vse delo v OF spretno razdeliti na sektorje in voditi vse ostale organizacije. Vse napore je treba vložiti v graditev narodne oblasti in obdržati stalni ofenzivni polet.

Od 13. do 14. maja 1944 je bilo na Gorenjskem prvo posvetovanje aktivistov OF, na katerem so sprejeli več pomembnih nalog. Popolno mobilizacijo, ureditev prehrane za NOV, doseči ukinitve vsega dela v tovarnah, ki delajo za okupatorja, utrditi oblast OF (volitve), in usposobiti vsakega, da bo kos svojim nalogam.

Novo imenovani POOF je 20. maja poročal IOOF, da je politični položaj najboljši v kamniškem okrožju. Dalje je poročal, da so po vseh okrožjih že postavljeni okrajni odbori OF in prav tako tudi v velikih mestih, medtem ko so bili vaški odbori skoraj v vsaki vasi. Poudaril pa je, da je gorenjska organizacija še mlada in ne trdna.

Konec maja 1944 so kritično ugotovili delo oblastnega komiteja, njegove napake in poskušali odstraniti nerazpoloženje do obkoma ter napake aktivistov. Stanje KP v petih okrožjih je bilo kar povoljno. Imeli so 31 okrajnih komitejev, 358 ilegalnih in legalnih celic ter skupaj z vojsko skoraj 2000 članov. Konec junija so na seji obkoma ugotovili povečan teror okupatorja in razkroj v sovražnem taboru ter oslabiljenost sovražne propagande. V škofjeloškem okrožju je bila bela garda močna v okraju Medvode. Zaradi pogostih sovražnikovih vpadov je padlo 18 političnih delavcev in 5 kurirjev. V kranjskem okrožju je bilo mesto Kranj »v pretežni večini naše«, belogardisti so bili le razni delomržneži. Junija je v kranjskem okrožju padlo 21 aktivistov in to največ v okraju Naklo. Zaradi sektašenja so bili v kamniškem okrožju centri slabo zajeti, gorske vasi so bile dobre, v dolini pa so bili kmetje rezervirani do nas. Prav tako so bila premalo zajeta središča v litijskem okrožju, ki je takrat še spadalo pod POOF za Gorenjsko. Za jeseniško okrožje so ugotovili »precejšen polet«. Konec julija 1944 so na seji obkoma razpravljali o novih direktivah CK in to o vpostavitvi relejnih zvez čez Savo, o širini OF in da je treba pravočasno potegniti iz centrov ugledne ljudi v ilegalo in zaradi razkrojevanja iskati zveze z nemško vojsko ter belo gardo, predvsem pa stopnjevati mobilizacijo. Razpravljali so o zajemanju mest in delavskih centrov, o kampanji ob sporazumu Tito-Šubašić. Dalje so govorili o počasnosti gorenjskega odreda pri mobilizaciji in o pošiljanju kadrov na Koroško. V tem času so na prvi seji POOF ugotovili, da so v štirih okrožjih od 15. maja do konca julija 1944 mobilizirali 1430 obveznikov in da jih je ostalo še okrog 9000 nemobiliziranih. Sredi avgusta so na seji obkoma ugotavljali, da morajo postati »voditelji množic«, množice pa je treba pripraviti do tega, da bodo samoiniciativne. Gorenjski odred so preformirali v Kokrški in Škofjeloški

odred in sklenili, da bodo pri mobilizaciji dosegli »masovno prostovoljno stopanje v NOV«.

Toda bilo je že sredi avgusta 1944! Zato je povsem razumljivo pismo obkoma 3. septembra 1944 enemu od svojih instruktorjev na terenu, da je »Lidija (Šentjurčeva) povsem nezadovoljna z našim dosedanjim delom, posebno pa z mobilizacijo«. Mobilizacija v kamniškem, domžalskem in mengeškem okraju ni bila izvedena pa tudi v drugih okrajih ne. Že na sestanku sekretarja obkoma z odposlanci CK konec avgusta 1944 so ugotovili, da je bila glavna napaka obkoma, da ni mobiliziral in da ni bilo nobenih vidnih znakov razkroja med belo gardo. Na sestanku je obkom priznal, da so bila njegova poročila često nerealna in da je bil Gorenjski odred dalj časa neaktiven. Tudi na sestanku z Marinkom 8. septembra 1944 je obkom ugotovil, da niso uspeli ne z mobilizacijo ne z razkrojevanjem bele garde, ki je celo v porastu. Tako so ponovno sklenili mobilizirati, utrditi ves partijski in OF kader na terenu ter razkrajati belo gardo in nemško vojsko. Ker so tudi na Gorenjskem pričakovali skorajšnji konec vojne, so sklenili, da bodo ob razpadu Nemčije izvedli splošno mobilizacijo, takoj zasedli centre, odnosi do anglo-ameriških zaveznikov pa bodo »samozavestni in preiščljeni«. Pokazali bodo, da so oblast!

Že 19. septembra 1944 pa je obkom poročal CK, da se je politični položaj precej popravil in da je spričo 15. septembra 1944 (Titova amnestija) prišlo iz raznih centrov 460 prostovoljcev (!). Trdovratno se je upirala le bela garda v Rovtah. Po poročilu obkoma 2. oktobra je prišlo iz štirih gorenjskih okrožij septembra 1944 v partizane 2057 borcev in to največ iz jeseniškega okrožja (1077). Po vsej verjetnosti je bila čisto na mestu kritika CK KPS 7. oktobra 1944, da je bil ta nenaden dotok v NOV bolj posledica zunanjepolitičnih dogodkov kot pa delo obkoma. Ta je na seji 16. oktobra to tudi priznal in poudaril, da ni imel živega stika s terenom, da ne obvlada situacije, da je okorel in okostenel.

Na seji 19. oktobra 1944 je obkom razpravljal o novih direktivah CK, o popolni mobilizaciji zlasti centrov, da je treba očistiti teren nepotrebnih ilegalcev in prenesti delo na legalce, da je treba po vaseh postaviti široke terenske odbore, zapreti

pa vrata špekulantom in sredincem. CK je znova opozoril na razna trenja tudi v obkomu in poudaril, da so avtoriteto obkoma v marsičem zapravile nezdrave razmere v starem obkomu.

IOOF je pisal 19. oktobra 1944 POOF za Gorenjsko in poudaril, da v nekaterih gorenjskih predelih organizacija OF ne dohiteva razvoja ljudskih množic. IOOF je zahteval zlasti volitve terenskih odborov OF, pri volitvah v narodnoosvobodilne odbore pa skrajšan postopek, na zborih, brez volilnih imenikov, reklamacij, rokov itd.

Na seji POOF 24. oktobra 1944 so najprej razpravljali o brzotjavki predsedstva SNOS, ki je znova zahteval mobilizacijo, temeljito prečiščenje ilegalnega kadra (vse nepotrebno poslati v vojsko!) in postavitve legalnih pozicij na terenu. Nato so govorili o reorganizaciji (komasaciji) okrajev in sklenili predlagati predsedstvu SNOS tele: okrožja Škofja Loka I. okraj (Medvode, Škofja Loka, Smlednik), II. okraj (Žiri, Poljane, Selca); okrožje Jesenice I. okraj (Bled, Bohinj), II. okraj (Kranjska gora, Jesenice), III. okraj (Žirovnica, Radovljica); okrožje Kranj I. okraj (Jelovica, Kranj, Stražišče), II. okraj (Brezje, Tržič), III. okraj (Naklo, Šenčur); okrožje Kamnik I. okraj (Domžale, Mengeš), II. okraj (Komenda, Kamnik, Tuhinj) in III. okraj (Zasavje, Lukovica, Moravče).

POOF je 30. oktobra 1944 poročal, da so se začele volitve v vseh dostopnih krajih. Volitve so bile zvečer, po skrajšanem postopku in pod zaščito vojske. Obkom je poslal CK 30. novembra daljše poročilo. Poročal je o težavah pri delu v centrih, da je okraj Smlednik zaradi kontroliranega prehoda čez Savo popolnoma odrezan od škofjeloškega okrožja, v medvoškem okrožju so bile stalne hajke in vedno več domobranskih postojank. Težko je bilo tudi delo v okrajih Mengeš, Domžale in Zasavje. Poročal je o uspešnem delu legalnih aktivistov in kar preveč optimistično o novih možnostih za delo v Dolomiti. Zaradi zime in oportunističnega v zvezi z njo ter nemških represalij nad družinami mobilizirancev, je začela pešati mobilizacija. Poročilo govori o povečanem terorju v Kranju, o aretacijah in pobijanju aktivistov. Septembra, oktobra in novembra so mobilizirali 3.162 borcev, največ od teh je ostalo v jeseniško-bohinjskem, kokrškem in škofjeloškem odredu,

ostali pa so odšli v 31. divizijo in na Koroško. Imeli so več okrožnih konferenc, volitve pa so potekale bolj počasi.

CK je poslal 6. decembra 1944 obkomu nove direktive in še posebnega instruktorja, ki naj bi kontroliral, kako poteka splošna mobilizacija, zlasti pa mobilizacija legalnih skrivačev na terenu. CK je zelo ostro poudaril, da še vedno ni zajeto — niti v delavsko enotnost — delavstvo na Gorenjskem, da na Gorenjskem še vedno vlada birokracija in »pravi pravcati oportunistem jeseniškega socialdemokratskega kova«.

Na seji POOF 7. decembra 1944 so sklenili mobilizirati v NOV vse moške od 17 do 50. leta in vse aktiviste OF, razen izvoljenih okrožnih tajništev OF. Poudarili so, da je treba razviti naglo masovno obveščevalno službo, ki mora podpreti naglo prodiranje Rdeče armade in se nasloniti na že obstoječo redno obveščevalno mrežo NOV. Govorili so o razkroju domobrancev in drugih okupatorjev in hlapcev v zvezi z avnojsko amnestijo itd. POOF je 31. decembra 1944 poročal o volitvah. Začeli so jih oktobra in so doslej izvolili le 57 narodnoosvobodilnih odborov. Po socialni pripadnosti so bili odborniki povečini kmetje in gospodinje. Volili so tudi predstavništva OF, okrožne plenuma OF, njihova tajništva itd. POOF je 10. januarja 1945 poročal, da so od 27. decembra 1944 do 5. januarja 1945 mobilizirali okrog 210 borcev in da je bilo v okraju Selca »šolstvo bolj razvito kot v času Jugoslavije«. O političnem položaju za čas od 27. decembra 1944 do 23. januarja 1945 je poročal obkom 23. januarja. Iz kamniškega okrožja ni imel poročil zaradi velike nemške ofenzive, ki je zajela tudi to okrožje. Aktivisti so bili zabiti po dolinskih vaseh pri naših ljudeh že skoraj en mesec. V kranjskem okrožju sta bila trenutno najslabša Senčur in Naklo, kjer sta bila dva aktivista izdajalca. Kranj so Nemci močno kontrolirali. Nič boljše ni bilo v škofjeloškem okrožju, v jeseniškem okrožju pa je bil še najbolj miren okraj Bohinj—Bled.

POOF je s svoje seje 4. februarja 1945 poročal, da je razpoloženje ljudi vedno bolj samozavestno in borbena in da se domobranci med seboj prepirajo. Mobilizirali so odvišne aktiviste, mobilizacija v industrijskih centrih pa ni tekla v redu, za kar naj bi bil vzrok oportunistem, ki je bil posledica šibkega političnega dela pa tudi močnega terorja in zlasti aretacij.

Posebni instruktor CK je 7. februarja poročal CK, da je obiskal okrožja Škofja Loka, Kranj in Jesenice. Mobilizacija aktivistov je bila zelo potrebna, ker moški poprej niso hoteli pritegniti žensk v forume. Mobilizacija s pomočjo vojske pa se ni obnesla, ker so izpuščali ali puščali doma obveznike v zameno za dežne plašče, nahrbtnike, klobase ali žganje. Nikjer ni mogel dobiti točnih podatkov o stanju v KP in niso niti vedeli, koliko imajo članov po celicah.

Začetek marca 1945 je s seje obkoma poročala Vida Tomšič, da so slabo prodrli v centre, v krajih, ki so jih kontrolirali, je bilo delo prešibko, v propagandi pa je imel povsod iniciativo sovražnik. V kranjskem okrožju so bili zaradi neprehodnosti Save slabi stiki, pisemska zveza ni delovala skoraj dva meseca, literatura pa sploh ni šla preko Save. V okraju Naklo—Senčur so bili aktivisti skoraj popolnoma izrinjeni v hribe in imeli so le redke stike z dolino. Povsod je bil hud teror, zaradi izdajalcev, ljudje drug drugemu niso zaupali in naši ljudje so postajali pasivni. V jeseniškem okrožju so bile pretrgane zveze med okrožnim forumom in nekaterimi okraji. Tovarne v glavnem niso delale, a delavci so bili povečini doma in niso šli v partizane »zaradi snega«. V škofjeloškem okrožju so bili aktivisti iz škofjeloško-medvoškega terena popolnoma izrinjeni, okraj Selca—Poljane—Žiri pa je NOV kontrolirala. Sredi marca 1945 je bilo v okraju Škofja Loka—Medvode možno politično delo samo še na zaupniški način, boljše je bilo v obeh dolinah Sore, a kljub temu, da je teren kontrolirala NOV, je bilo še »bunkeraštvo na žirovskem in delno poljanskem terenu«. V kranjskem okrožju se je položaj še poslabšal. Sovražnik je močno kontroliral zlasti okraj Tržič—Brezje. Februarja in do 11. marca 1945 so mobilizirali le 220 borcev, za orožje sposobnih pa je bilo še vsaj 6500 mož.

V drugi polovici marca 1945 je velika nemška ofenziva zajela Gorenjsko na desnem bregu Save. O njej in njenih posledicah je poročal obkom šele 17. aprila 1945. Poudaril je, da jih je ofenziva našla nepripravljene in da sta zato delo in morala tako v vojski kot na terenu zelo trpela. Marsikje se je pokazalo malodušje, nekaj se jih je predalo belogardistom, več aktivistov je bilo razhajkanih. Te so začeli zbirati, pri tem pa so odkrivali tudi skrivače. Od pokrajinskega kadra jih je med

ofenzivo padlo 11, štirje so bili ujeti, dva pa so pogrešali. Ofenziva je močno zavrla politično delo skoraj za tri tedne in močno je porastla bela garda. Najbolj je bila prizadeta Selška dolina in področje ob desnem bregu Save.

ŠTAJERSKA

Aprila 1944 je začelo poverjeništvo IOOF za Štajersko veliko kampanjo za mobilizacijo. Obkom za Štajersko je 17. aprila poročal, da je na Štajerskem 14 okrožij, konec aprila pa, da so vpostavili stike z Ptujem, Ljutomerom in Mariborom. Po poročilih sredi maja 1944 so bili skoraj v vseh štirinajstih okrožjih že postavljeni okrožni odbori OF, nad ostalo organizacijo OF na terenu pa poverjeništvo še ni imelo pregleda. Poverjeništvo je poročalo, da se politični delavci na terenu »radi zabunkajo, navežejo stike z najbolj zanesljivimi hišami in konec«.

Novo razdobje v političnem delu na Štajerskem je prineslo posvetovanje štajerskih pokrajinskih aktivistov 29. junija 1944. Na tem posvetovanju je novi član poverjenišтва Bebler poudaril, da se val narodnega upora dviga in širi in da je treba ta polet sprostiti in razširiti. To pa je mogoče le s pravilno politiko OF in s prikazovanjem jasnega cilja boja za narodno osvoboditev in ljudsko demokracijo. Bebler je poudaril dvoje najvažnejših nalog na Štajerskem, mobilizacijo in pravočasno vključitev mobilizirancev v NOV ter razširitev naše organizacije na še neobdelana področja, saj je bila le tretjina Štajerske kolikor toliko organizirana.

Odmev tega posvetovanja je bila okrožnica obkoma 8. julija 1944, ki na koncu pravi: »Vsi na delo, da ustvarimo na Štajerskem nov, in sicer najmočnejši slovenski korpus!«

Na plenarni seji obkoma od 13. do 15. julija 1944 so poudarili, da so najboljše organizirana okrožja Litija, Revirji, Savinjska dolina in mislinjsko—šaleško okrožje. Toda nikjer še ni bilo masovnih terenskih odborov OF, kjer pa so že bili, niso opravljali niti gospodarskih nalog. Okrajni odbori OF — kjer so bili — so bili »v veliki večini slučajev taborišča

skrivačev«. Na seji so nato razpravljali o raznih političnih, vojaških in gospodarskih ukrepih in poudarili, da je treba Štajersko »na ves glas poklicati v oboroženi boj«.

Obkom je poslal 26. julija okrožnico, da aktivisti še vedno nepravilno pojmujejo širino OF in da je treba v okrožne odbore OF zajeti tudi ugledne može bivših političnih strank in jih na vsak način potegniti v ilegalo. Bebler je začetek avgusta 1944 poročal CK, kako je bil od nastanku osvobojenega ozemlja v zgornji Savinski dolini Gornji grad ves v slovenskih zastavah brez rdečih zvezd. »Mestno in trško malomeščanstvo je z nami, nas odlično sprejema — zaradi naše širine in narodne neomadeževanosti.« Ni pa se — nadaljuje — iz njega še izluščila plebejska plast in se ožje povezala z nami. CK KPS je na to poročilo odgovoril, da ne še začeti z diferenciacijo v NOB, ker bi to pomenilo le nastanek bele garde. Važno je, da gredo množice v NOB čim dalj enotno, diferenciacija pa je možna le tako, da reakciji v naprej izmaknemo masovno oporo. Zato je treba močno popularizirati partizanstvo, demokratično federativno Jugoslavijo in na vodilna mesta v OF je treba postavljati pristni ljudski element, tudi intelektualce. Da ne bo na osvobojenem ozemlju napak, je treba najprej utrditi OF in šele potem začeti volitve. Osrednja naloga pa je še vedno mobilizacija. CK je tudi močno poudaril odhod v partizane iz Revirjev. V tem času se je iz Prekmurja oglasil Miško Kranjec, ki je podrobno analiziral, zakaj je Prekmurje ostalo v NOB popolnoma ob strani. Po njegovem poročilu je bil kmet trenutno v največji krizi, so pa Prekmurci vedeli, katerega rodu so in kam spadajo. Začel je plahneti tudi strah pred partizani, bojijo pa se še vedno žrtev. Jedro, na kar se lahko danes opremo, so kmečki fantje, najprej pa bo treba obračunati z izdajalci, zlasti v obeh mestih.

Spričo prvih volitev na osvobojenem ozemlju celjskega okrožja je obkom 18. septembra poudaril, da so volilni rezultati — zaradi nizke volilne udeležbe — le deloma zadovoljivi. CK pa je obkomu znova poudaril, da je na Štajerskem še vedno temeljna naloga mobilizacija, ki jo je treba razširiti tudi na gorenji del Štajerske. Računati moramo s skorajšnjim koncem in zato moramo prvenstveno urediti vojsko in šele nato graditi OF z daljšo perspektivo.«

Konec septembra 1944 so štirinajst štajerskih okrožij združili samo v pet okrožij, v ljutomersko, mariborsko, celjsko, dravograjsko in kozjansko okrožje. Dne 4. oktobra 1944 sta se s Štajerske oglasila Leskošek in Polič; tja ju je poslalo predsedstvo SNOS. Pisala sta, da so pretresli vsa važnejša gospodarska in finančna vprašanja. Omenila sta legalno skrivništvo v raznih odborih in zalednih ustanovah ter da so bile volitve v glavnem končane in da je prišel v odbore še prilično dober element.

Leskošek je 25. oktobra poročal, da je v obkomu premalo iniciative in preveč drobnjakarstva. Organizacije KP so slabe in celo na osvobojenem ozemlju ni bilo celic. V centrih ni bilo skoraj nobenega političnega dela. V Celju so bili le trije člani KP, ki drug drugega niso poznali, in dva odbora delavske enotnosti. »Delali so iz dežele v mesto in s hribov v dolino, mesto narobe.« Tudi v NOV je bila KP slaba. Najboljši kadri so šli k Ozni, a v hajki so čisto odpovedali. V KP smo začeli pritegovati vse, ki se pod Nemci niso kompromitirali in so se v našem boju pokazali aktivni in pošteni. Dalje je Leskošek poročal, da pridno mobilizirajo, da so pritisnili tudi v centre in da bi se dalo na Štajerskem mobilizirati še najmanj 20.000 borcev.

Malo pred tem je prišlo pismo iz Prekmurja. Tam so se ljudje sami pripravljali na boj in zbirali so orožje. Strah pred Rdečo armado in partizani je polagoma izginjal. Tudi duhovščina je bila za sodelovanje v OF. Ni bilo še nobenega odbora OF, toda nekaj aktivistov je že prodrlo v nekaj vasi in Mursko Soboto. Ni bilo pa še nobene akcije v Prekmurju.

Konec oktobra 1944 je Leskošek poročal, da so Nemci vdrli na osvobojeno ozemlje in da je bilo tri dni »precej trdo«. Poročal je tudi, da so imeli 27 mrtvih in 41 ranjenih. Skupaj s Poličem sta 18. novembra poročala, da je bilo na neosvobojenem ozemlju 80 % ljudi za OF, na osvobojenem ozemlju pa je bil procent nižji. Vzroki zato so bili na neosvobojenem ozemlju nepoučenost, pomanjkanje kadra in sektaštvo, na osvobojenem ozemlju pa kulaški element, ki ga je treba temeljito mobilizirati, ker so kulaki začeli prevzemati tudi vodstvo v odborih OF. OF je bila povsod zelo šibka in še najboljša je bila na Kozjanskem. Okrajnih komitejev KP še ni

bilo povsod. V Mariboru nismo imeli še ničesar, medtem ko je bilo v celjskem okrožju mnogo boljše, v Celju samem pa najbolj kočljivo.

Prišel je december in z njim močan nemški udarec na osvobojeno ozemlje. Na Kozjansko so Nemci udarili že začetek decembra 1944, ofenziva na prostoru zgornja Savinjska dolina, Moravško, Sava in demarkacijska črta pa je pod Roenserjevim vodstvom — trajala od srede decembra 1944 do 7. januarja 1945.

Tako so Nemci uničili osvobojeno ozemlje in na naši strani je bilo precej žrtev pa tudi dezertacij. O položaju je 22. decembra 1944 poročal Boris Kraigher, da je ofenziva precej resna in da štab cone še ni mogel ugotoviti nemških sil. Nemci ropajo in nam hočejo na zimo odvzeti prehranjevalne baze ter nas odriniti od glavnih komunikacij. Konec decembra je poročal, da so določili, naj politični kader začasno spremlja vojsko, prireja mitinge in obnavlja organizacije. Ljudi je ofenziva zelo prestrašila in ponekod niso hoteli dajati hrane NOV.

Vlasta (Mira Svetina) je poročala s Štajerske 20. januarja 1945, da je šele po novem letu prenehala ofenziva. Začeli so iskati zveze in nekaj so jih dobili. Glavni vzrok razhajkanja je bil, da na težje prilike na Štajerskem nihče več ni računal. Vsa masa se je iz osvobojene Savinjske doline v redu umaknila na Moravško, kamor so Nemci počasi prodirali. A na Moravškem so vsi aktivisti čakali in so jih Nemci potisnili prav do Save, zajeli, pobili in razpršili. Precej iz Revirjev se jih je javilo Nemcem, največ pa se jih je zabilo po hribovskih vaseh. Nekateri so šli tudi k domobrancem in med skrivače, ker NOV ni hotela sprejemati neoboroženih. Ljudje so bili prestrašeni, vendar so partizane sprejemali. Hajka je bila »hujša samo toliko, kolikor se tudi vodilni aktivisti niso pripravljali nanjo in je sedaj aparat precej razbit, sicer pa pomeni temeljito čiščenje naših vrst«. Hajka je prizadela le večino celjskega in kamniškega okrožja ter Kozjansko. Tudi B. Kraigher je 23. januarja poročal, da so okrožja Dravograd, Maribor in že tudi Kozje ter Ljubno delovala normalno.

Z vzhodne Štajerske je podrobnejše poročal del POOF 25. januarja 1945. Večina je bila antifašistično usmerjena, kar

pa zaradi oportunitizma ni prišlo do izraza. Na sestanke so ljudje prihajali le s silo in so še povsod priznavali okupatorjevo oblast. Še vedno so se bali boljševizma. Nemška mobilizacija je zajela že letnik 1908 in le redki so bili, ki so odšli k partizanom. Zelo veliko skrivačev pa je bilo v Prekmurju.

Sredi februarja 1945 je CK postavil novi obkom, IOOF pa novi POOF in novega v. d. sekretarja. Glavne naloge so bile mobilizacija, agitacija in propaganda, popularizacija svetovnih in domačih dogodkov ter utrjevanje partijskih in OF organizacij.

Kardelj je 20. feruarja 1945 opozoril glavni štab, naj ne premika enot 4. operativne cone v Ljubljansko pokrajino preko Zagorja in Siska, temveč preko Gorenjske in Primorske. Dostavil pa je: »Treba pa je, da (4. operativna cona) čimprej zapusti Štajersko, kjer je velika nevarnost za večje naše enote.«

Začetek aprila 1945 je obkom poročal, da še vedno nima radijskih zvez z vsemi okrožji. Ljudje so bili še vedno pod vtisom velikih nemških koncentracij zaradi približevanja Rdeče armade in zaradi poostrene kontrole od decemberske ofenzive dalje. Vsi so nestrpno čakali konca vojne, v glavnem pa so še vsi Nemce ubogali. Po ofenzivi se še ni utrdila avtoriteta odborov OF. V prej osvobojeni Savinjski dolini so ljudje sicer podpirali aktiviste in partizane, pokoravali pa so se tudi Nemcem.

Še 27. aprila 1945 je obkom ukazal mobilizacijo vseh vojnih obveznikov, skrivačev in dezerterjev, pospešitev razkroja v okupatorskih vrstah itd. Konec aprila 1945 je poslal CK direktive tudi štajerskemu obkomu za čas, ko bo kapitulirala Nemčija in bo osvobojena Slovenija. Vojska mora vpostaviti takojšen red in nastopiti proti narodnim izdajalcem ter kriminalu. Kjer je že zgrajen sposoben oblastni aparat, prevzame ta oblast takoj, ob njem pa istočasno posluje tudi vojaška oblast, ki posega v poslovanje civilne oblasti le kolikor to zahtevajo vojaške koristi. Kjer pa še ni sposobnega civilnega aparata, prevzame vso organizacijo vojska ob sodelovanju političnih organov. Kjer vojske še ne bi bilo in ne bi mogli vpostaviti vojaške oblasti, prevzamejo oblast odbori OF, partijski forumi pa smejo vpostaviti lokalno vojaško oblast komande mesta oziroma zadostno oboroženo vojsko.

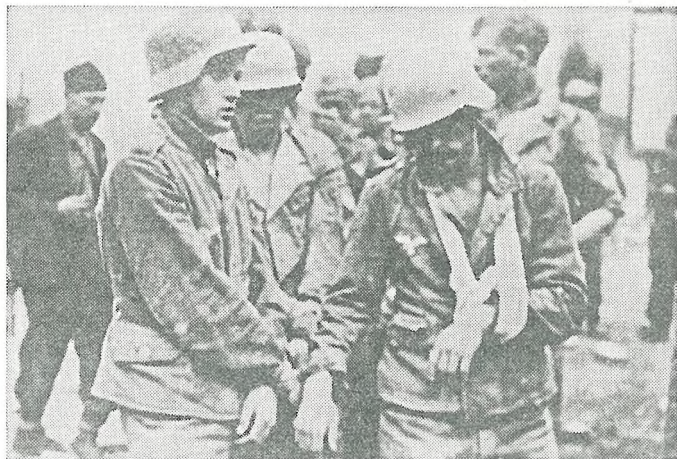
CK KPS je poslal 2. maja 1945 obkomu depešo, da je dobila 4. operativna cona nalogo prodirati na Koroško in naj zato pripravi dovolj kadrov za Celovec, Beljak in ostalo Koroško. Istočasno je ukazal štabu 4. operativne cone komandant glavnega štaba Kveder, naj se 14. divizija zaradi spremenjenega položaja in novih nalog takoj koncentrira na področju Smrekovec, Železna Kapla in z 2. brigado takoj udari na Celovec; tej pa naj takoj sledi 11. brigada, koroški in kokrški odred. Naša vojska mora prva osvoboditi Celovec. Ta depeša je bila posledica Titove depeše istega dne, da je nemška vojska kapitulirala v Italiji, na Tirolskem in na Koroškem. Zato naj glavni štab takoj pošlje 14. divizijo na Koroško proti Celovcu in ga zasede kot vse naše ostale dele na Koroškem.

Ker so enote 4. operativne cone odšle proti Koroški, je obkom 7. maja 1945 določil, naj v vseh okrožjih prevzamejo oblast okrožni odbori OF, dokler ne bodo postavljene komande mest sporazumno s štabom cone. V okrajih naj prevzamejo začasno oblast okrajni odbori OF. V okrajih Celje-mesto, Maribor-mesto, Ptuj in Kamnik naj prevzamejo oblast v zvezi s komandami Lackovega oziroma kamniško-zasavskega odreda. V drugih sedežih okrajev naj čimprej vpostaviijo komando mest in to postopoma najprej v tistih, kjer je naša politična in organizacijska moč najslabša, a so gospodarsko najvažnejši.

Po počitku enot 14. divizije in preureditvi ostalih enot je že začetek aprila 1944 začela 4. operativna cona napadati komunikacije, kar je povzročilo večje okupatorjeve intervencije na moravškem in kamniškem področju, sredi maja pa večji ofenzivni sunek na zahodno Štajersko in slovenske dele Koroške. Vse te nemške operacije, spretno manevriranje naših enot ter neprestani napadi na komunikacije so pokazali, da imajo Nemci na spodnjem Štajerskem vse premalo sil, da bi mogli uničiti 14. divizijo, 6. in 11. brigado in štajerske odrede, pa čeprav je bila v tem času aktivnost naše vojske omejena še vedno le na nekatere štajerske predele.

Dejstvo je, da so morali Nemci za vsako večjo operacijo na Štajerskem pripeljati svoje sile tudi od drugod, je privedlo glavni štab in štab 4. operativne cone na originalno zamisel, izbojevati osvobojeno ozemlje na Štajerskem in to na področju, ki je bilo bolj oddaljeno od glavnih komunikacij in

v goratih predelih. Vse te lastnosti je imela Zg. Savinjska dolina. Zamisel njene osvoboditve je bila: začeti z večjimi operacijami ob Savi, ki bi pritegnile glavne nemške sile na spodnjem Štajerskem, tedaj pa udariti in začeti čistiti Zg. Savinjsko dolino.

Ujeti Nemci v Ljubnem julija 1944

Toda kozjanski odred je v prvi polovici julija 1944 izbojeval precejšnje osvobojeno ozemlje med Savo, Savinjo in Sotlo. Na to so Nemci sicer odgovorili z ofenzivnim sunkom, a so bili odbiti, prav tako na Pohorju. Konec julija 1944 je nato prešla 4. operativna cona v ofenzivo proti Zg. Savinjski dolini in jo je po hudih bojih 1. avgusta tudi osvobodila. Nemci so se avgusta poskušali povrniti na oboje izgubljenih ozemelj, v Zg. Savinjski dolini in na Kozjanskem, a so bili odbiti, naše enote pa so celo še razširile osvobojeno ozemlje na Pohorju in izbojevale novo osvobojeno ozemlje na Moravškem.

To je bila največja in najboljše vodena aktivnost naših enot na Štajerskem, ki se je septembra 1944 še nadaljevala z razširjenjem osvobojenega ozemlja proti Dolnji Savinjski dolini

in na Kozjanskem. Najvišji okupatorski funkcionarji so kasneje priznali, da so bili ta dva meseca brez moči proti partizanski ofenzivi. V drugi polovici oktobra so Nemci poskušali z večjim ofenzivnim sunkom udariti od Kamnika in Vranskega, a so bili odbiti, na Pohorju pa se jim je posrečilo znova zasesti nekatere postojanke.

Novembra 1944 je štab 4. operativne cone znova prevzel iniciativo, decembra pa so Nemci z velikimi silami udarili najprej na Kozjansko in nato v Zg. Savinjsko dolino. Slišali smo že o težkem vojaškem in političnem položaju pozimi 1944/45 na Štajerskem. Ker se je sicer počasi, a vztrajno približevala vzhodna fronta tudi proti Štajerski, so poskušali Nemci tod na vsak način obdržati varno zaledje, predvsem pa najpomembnejše komunikacije. Vse naše enote niti za trenutek niso zapustile štajerskega ozemlja in so vztrajale v hudih obrambnih in ofenzivnih bojih vse do 2. maja, ko so začele enote 14. divizije ofenzivo proti Koroški in jo osvobodile ter proti Zasavju.

Nemci so bili spričo uspehov velike ofenzive, ki je zdržema trajala skoraj do srede januarja, zelo zadovoljni in so se 24. januarja 1945 pohvalili: »Od Luč in Gornjega grada do nekdanjih banditskih krajev Planine in Jurkloštra vihra zopet zastava s kljukastim križem. Nemško vodstvo je zopet gospodar vse dežele.«

Januarja 1945 je na Štajerskem izšla zanimiva tajna okrožnica, ki jo je izdal ali Steindl ali Uiberreither. Okrožnica ima dolg naslov Politični in propagandistični položaj na spodnjem Štajerskem s posebnim ozirom na položaj na Gorenjskem in v Ljubljanski pokrajini. Okrožnica v bistvu polemizira s tistimi, ki so se ogrevali, da bi tudi na spodnjem Štajerskem dovolili nastanek domobranstva kot je bilo v Ljubljanski pokrajini in na Gorenjskem. Najprej okrožnica zavrača trditev, da je na Štajerskem vse za OF in partizane zaradi začetnega izseljevanja, naseljevanja tujcev, prisilnega uvajanja nemškega jezika, preganjanja slovenstva itd., dočim je na Gorenjskem in v Ljubljanski pokrajini vpostavitev domobranstva, priznanje slovenstva in svoboda slovenske propagande sprostila anti-komunistično narodno slovensko gibanje, ki je omogočilo pomiritev prebivalstva in ustvarilo prijateljstvo z Nemci za

skupni boj proti OF in partizanom. Iz tega naj bi sledilo, naj bi tudi na spodnjem Štajerskem ustanovili domobranstvo, kar »nam iz Ljubljanske pokrajine že tudi ponujajo.« Toda — pravi okrožnica — to bi bilo s stališča nemške spodnje Štajerske popolno napačno in bi bila samo voda na mlin slovenskim nacionalistom, ki hočejo dobiti na Štajerskem svoj vpliv po ovinkih s pomočjo slovenske antikomunistične propagande.

Na Štajerskem smo po radikalni politični čistki dali prebivalstvu vso možnost, da bi se z lahkoto vrstilo nazaj v nemško ljudsko skupnost. Na Gorenjskem je bilo drugače. Že samo ime južna Koroška ni bilo dobro in ni bilo zgodovinsko. Ljudje so še naprej ostali orientirani na Ljubljano, izselitve so se začele v manjših merah in so tudi kmalu prenehale. Tudi kasnejše »tiho priznanje slovenstva« je imelo svoj določen vpliv. V Ljubljanski pokrajini pa so Italijani pustili Slovencem vse. Partizanstvo na spodnjem Štajerskem do konca 1943 ni igralo nobene odločilne vloge, kar za ostali del pokrajine ne moremo reči. Toda vzroki zato niso bili v slabi politiki. Spodnja Štajerska do 1944 ni rabila kake bistvene nemške eksekutive in je mogla shajati z lastnimi silami. Nasprotno, dežela je celo dajala nemškemu rajhu materialno podporo in dala čez 10.000 vojakov. Tudi ne smemo pozabiti, da so bile v sosednjih pokrajinah ves čas zelo močne vojaške in policijske sile.

Generalni napad na Štajersko so začeli partizani oktobra 1943 z napadom 15. divizije in februarja 1944 z vdorom 14. divizije. Kako je bilo to mogoče? Ob kapitulaciji Italije so se partizani dobro oborožili in nato na Štajerskem osvobodili nekatere predele, od koder so mogli delovati vojaško in politično. Do septembra 1944 sicer večjih osvobojenih ozemelj niso imeli, tedaj pa se jim je posrečilo na Pohorju, Kozjanskem in v Zgornji Savinjski dolini prepričati nekaj tisoč spodnjih Štajercev, da so zapustili svoje domove ali pa so jih tudi prisilno mobilizirali. Poleg tega je imel termin 15. september 1944 (Titova amnestija) močan psihološki učinek. »September 1944 predstavlja za spodnjo Štajersko neverjetno velik kritičen mesec.«

Danes je ta kriza prebrodena. Partizani so doživeli velike izgube, osvobodena ozemlja so očiščena in zasedena in začenja se normalno politično in upravno življenje. Objavili smo

amnestijo pa tudi povračilne ukrepe in postavili smo trideset kilometrsko obrambno cono.

Okrožnica nato na kratko analizira delo vermanov, nato pa poudari tri probleme, ki jih bo treba rešiti v bodoče. Prvič, dopovedati ljudem, da je namen OF le boljševizacija dežele, drugič, vpostaviti je treba nerazdružljivo povezavo spodnje Štajerske z ostalo Štajersko in s tem z nemškim rajhom in končno, okrepiti in utrjevati vero, da bo rajh to vojno dobil, če vpreže za to vse sile. »Popolnoma odpreti mejo za nacionalno slovensko časopisje in druga propagandna sredstva iz Ljubljane — četudi so antikomunistična — torej ne prihaja v poštev.«

Vsekakor so se domobranci iz Ljubljanske pokrajine ponujali tudi na Štajerskem, kar pa so Nemci odklanjali. Zato so so začeli ponujati domobranci z Gorenjske. Trboveljski Kreisführer je pisal Steindlu začetek februarja 1945, da ga je obiskala delegacija gorenjskih domobrancev in prosila, da bi smeli postaviti postojanko tudi v Trbovljah. Prošnjo so utemeljevali z velikimi uspehi na Dolenjskem in Gorenjskem, z velikim zaupanjem ljudi v njihove enote in poudarjali najboljšo voljo sodelovati s pristojnimi nemškimi vojaškimi enotami. Kreisführer je to odklonil, ker imajo Nemci za boj s partizani že vojsko in policijo, imel pa je pri tem vtis, da gre za poskus prodreti tudi na Štajersko z nacionalno slovensko miselnostjo po ovinkih in pod krinko miroljubnosti. Predlagal jim je, naj dajo dva do tri sposobne domobrance gestapu v Trbovljah kot zaupnike, oni pa so prosili čas za premislek.

Steindl je 12. februarja 1945 prosil Roesenerja, naj bi ukazal, da ne sme noben spodnji Štajerec z rdečo ali zeleno legitimacijo štajerskega hajmatbunda vstopiti v gorenjsko domobranstvo ali v domobranstvo v Ljubljanski pokrajini in da naj policija prekontrolira spodnje Štajerce, ker so baje slovenski krogi v Ljubljani pozvali spodnje Štajerce, naj zbežijo v Ljubljano ali h gorenjskim domobrancem, če bi bili poklicani v nemško vojsko.

Aprila 1945 Nemci tudi niso več zaupali doslej samostojnemu polku vermanov. Ker je iz 2. bataljona (Ptuj) prebegnila cela četa k partizanom, iz drugih bataljonov pa tudi veliko in to z orožjem vred, so najprej razpustili 2. bataljon, nato

pa tudi vermanšaft kot samostojno organizacijo. Prvi bataljon so vključili na Kozjanskem v enote polkovnika Treecka, 3., 4. in 5. bataljon podredili 2. oklepni armadi, starejše pa vključili v folksšturm.

KOROŠKA

PK KPS za Koroško je 9. marca 1944 poročal, da so dobili Kardeljevo direktivno pismo in da so imeli sestanek z delegati KPA iz Celovca in Gradca ter celo s pooblaščencom CK KPA. Ustanovili so kontaktni komitet in OK KPA za mesto Celovec, z delegati iz Gradca pa so se domenili o pošiljanju mobilizirancev k nam. H Kardeljevemu pismu je PK poudaril, da sprejema kritiko in priznava napake, vendar ni bil slučaj, da so tako ostro poudarjali pripadnost Slovenske Koroške k Jugoslaviji. Slovenske množice na Koroškem so namreč zelo ostro postavile vprašanje, ali je OF za priključitev Slovenske Koroške k ostali Sloveniji. Do prihoda PK na Koroško se je osvobodilno gibanje omejevalo le na Mežiško dolino in na svet okrog Železne kaple, ali pa je bilo vklenjeno v ozek krog najsigurnejših ljudi, dočim je stal proletariat ob strani! Res je, da so hoteli doseči predajo organizacij KPA organizacijam komunistične partije Slovenije, a zato so imeli direktive. Še pred Kardeljevim pismom so sestavili kontaktni komitet in prvi njegov sklep je bil sklicati konferenco delegatov KPA z vse Koroške, katere naj bi se udeležili tudi delegati CK KPA.

Pismo dalje preoptimistično trdi, da je razpoloženje na Koroškem in Štajerskem izrazito antifašistično in da je Hitler izgubil vse postojanke. KPA je izolirana od mas in s kmeti nima nobene zveze. Tudi v organizacijskem pogledu je slaba.

IOOF je 16. marca 1944 ustanovil POOF za Koroško za vodstvo osvobodilnega gibanja neposredno pod njegovim vodstvom. Oblastni komitet za Koroško je 22. marca 1944 poslal preko 9. korpusa depešo CK KPS, da so pripravljeni prvi avstrijski rekruti za vstop v partizane. Ker CK KPA ni izdal še nobene politične linije, dela tudi avstrijski delegat po Kardeljevih smernicah. Nujno bi bilo enotno vojaško vodstvo NOV na Koro-

škem, kjer sta doslej operirala vzhodno koroški odred (VKO) in zahodno koroški odred (ZKO), prvi pod vodstvom štaba 9. korpusa, drugi pa štaba 4. operativne zone.

CK KPS je 25. marca odobril navezavo stikov, ki jih je Oblastni komitet navezal s starejšimi nekdanjimi slovenskimi voditelji na Koroškem, ker je bila širina potrebna. Opozoril pa jih je, da ne bi nasedli in dajali koncesij oportunističnim težnjam in svetoval, naj čimprej pošljejo njihovo delegacijo na sedež IOOF. CK se je tudi strinjal z organizacijsko razdelitvijo Koroške na štiri okrožja, Mežica, Velikovec, Celovec in Beljak ter poudaril, da je za Koroško zelo važno, da bodo kadri iz domačinov. Dalje je dal CK KPS nove organizacijske in politične naloge, zajeti v OF najširše ljudske množice, vršiti kampanjo za AVNOJ in SNOS, popularizirati Tita »ne samo kot voditelja južnoslovanskih narodov, temveč kot voditelja vseh svobodoljubnih narodov na Balkanu in v srednji Evropi«, pritegniti v boj vse poštene elemente, organizirati odbore OF in drugih njenih organizacij, smelo organizirati KP in jo utrjevati in najti pravilen odnos do KPA in do avstrijskih anti-fašistov, za kar prinaša direktive novi sekretar obkoma inženir Žavcar.

Obkom je 26. marca 1944 naročil VKO, naj takoj pošlje na levi breg Drave skupino partizanov, ki naj bi tam mobilizirala, a tudi udarjala proti Velikovcu. ZKO je že poslal eno svojih enot pred štirinajstimi dnevi. Na seji obkoma sredi aprila so obširno razpravljali o položaju na Koroškem. Najboljše je še bilo v mežiškem okrožju, kjer pa se je položaj v zimskih mesecih poslabšal zaradi strahu pred represalijami, nedozorelosti aktivistov in nepravilnega nastopanja VOS. V velikovškem okrožju se je stanje znatno izboljšalo. Pozimi so politično delali le v hribih, v vseh večjih vaseh pa so sedaj imeli zaupnike. V Rožni dolini so prodrli čez Dravo med Kotmarjo vasjo in Vrbo in pritegnili večino slovenskega prebivalstva, v Zilski dolini pa so dobili šele prve zveze. Poudarili so da je bilo gibanje OF »zaenkrat večinoma še gibanje zgolj splošnih simpatij za narodno osvoboditev.« KPS je imela trenutno tri okrožja. V mežiškem okrožju so bili trije okrajni komiteti (Mežica—Črna, Guštanj—Prevalje in Dravograd) z desetimi člani KP, v velikovškem okrožju pet okrajev (Železna

kapla, Klopinj, Pliberk, Podjuna in še en okraj onstran Drave) z 22 člani KP, v okrožju Rožna dolina so bili trije okraji (Št. Janž z okolico Borovelj, Bistrica in en okraj severno od Drave) s 14 člani KP, v Zilski dolini pa je bil okraj Podklošter.

Na podlagi direktiv, ki jih je prinesel novi sekretar, in Kardeljevega direktivnega pisma so določili, da v krajih na narodnostno mešanem ozemlju, kjer so že organizacije KPA in so Avstrijci v večini, postavljajo le organizacije KPA, v katerih pa imajo slovenski partijci svoje sekcije KPS, kjer pa živijo pretežno Slovenci, postavijo le organizacijo KPS, v katerih pa imajo avstrijski partijci svojo avstrijsko sekcijo. Sklenili so ustanoviti tudi okrožne kontaktne komitete, ki bodo imeli neposredno vodstvo vseh partijskih organizacij v okrožjih. So glasno sprejeti sklepi veljajo za organizacije obeh KP.

Na področju mežiškega okrožja so v tem času našli 21 terenskih odborov OF, okrajnih pa še ni bilo, v Rožni dolini pa dva okrajna in tri terenske odbore OF. Na željo koroškega vodstva o enotni vojski je glavni štab 24. aprila 1944 odgovoril, da so v glavnem njegovo zahtevo sprejeli in ustanovili koroško grupo odredov. Do sedaj tega niso storili, ker so s povezavo VKO na 4. operativno cono in ZKO na 9. korpus hoteli zasigurati večjo pomoč našim enotam na Koroškem. Glavni štab je novo enotno vodstvo na Koroškem podredil 4. operativni coni zaradi operativnih razlogov.

Zanimivo je pismo, ki sta ga obkomu poslala 1. maja 1944 v imenu CK KPA Andreas in v imenu koroškega deželnega vodstva KPA Peter. To je bil odgovor na pismo obkoma, naj bi Andreas odšel v ilegalo, kar pa je Andreas v tem pismu označil kot »nerazumevanje našega položaja od vaše strani.« Dalje pravi pismo, da so Avstrijci, ko so imeli še zveze z obkom, pričakovali pomoči ne samo glede narodne manjšine, temveč tudi pomoči bratske partije. Toda doslej smo izmenjali samo resolucijo, ki zahteva odpravo meje konec vojne in postavitev avstrijskih partizanskih enot. Tega pa se vi ne samo niste držali, temveč ste nam naredili tudi velike težave v političnem in organizacijskem pogledu. Povsod ste začeli politične in vojaške akcije in to tudi na področjih, ki ste jih prepustili v obdelavo KPA, ne da bi nas prej o tem obvestili. Če bi vaše obljube o pomoči ob mobilizaciji izpol-

nili, bi se sedaj »že stotine dobrih Avstrijcev z orožjem v rokah borilo za svobodo Avstrije in tudi za svobodo vseh zatiranih narodov.« Tako smo morali mi zadnje čase prevzeti nase velike žrtve. Dezerterje iz nemške vojske in ljudi, ki ne morejo več ostati v legali hajkajo iz enega gozda v drugega, streljajo kot zajce ali pa jih polovijo. Isto se dogaja tudi inozemskim delavcem in vojnim ujetnikom. »Tovariši, kaj je danes boljša propaganda? Letaki in članki, ki nam jih pošiljate in pri katerih sedimo ure in ure, da jih popravimo in politično prekrojimo, ali pa organizirati dobre partizanske skupine, ki bi gnale osovražene fašiste... To je všeč masam in to vidimo tudi mi spričo vaših akcij.« Dalje pravi pismo, da sta obe partiji sklenili postaviti za mešano ozemlje akcijski komite in da Avstrijci še sedaj čakajo na slovenskega zastopnika. Boj bi bil lažji in žrtve manjše, če bi se bojevali skupaj. Zato ponovno predlagamo, da pustimo vse nacionalne težnje ob strani in pridemo k začetkom partizanskega boja. Vaše akcije so povzročile poostrene policijske mere. Povsod so hajke in vse je v stalnem strahu pred vami. Major Maier—Kaibitsch je pooblaščen postaviti proti vam obrambno organizacijo iz ljudi narodnostno mešanega ozemlja.

Kmalu zatem je policija aretirala Andreasa in zatem še Petra. Te vrste zveza ni bila nikdar več vpostavljena. Kardelj je 6. maja 1944 sporočil, da se Ded (Kominterna) zelo zanima za možnosti zveze z Avstrijo in da se za zvezo s KPA zanima tudi Kopenigg, ki je bil takrat v Moskvi.

Začetek junija 1944 je obkom poročal CK o vse večjem in odločnejšem nastopanju sovražnika. Onkraj Drave je devetnajst dni hajkal našo četico, iz katere je dezertiralo enajst novo mobilizirancev, a nihče, razen enega se ni javil Nemcem. V Rožni dolini in Celovcu je bila velika provala in aretiranih je bilo 80 ljudi. S KPA še vedno niso imeli zveze. VKO je postal precej neaktiven in direktiva štaba 4. operativne cone o prodiranju proti Dravi je obležala neizpolnjena med akti. V štabu, ki šteje 64 (!) ljudi, je precej birokracije.

Štab koroške grupe odredov je 2. junija poročal, da je prevzel posle, ni pa še prišel komandant. V glavnem sta bila oba odreda neaktivna zaradi hitrega sovražnikovega reagiranja na naše koncentracije, zaradi neenotnega vodstva obeh odre-

dov in pomanjkanja kadra. Smo še »v začetni fazi partizanstva.« ZKO še vedno nima stikov s četo onkraj Drave. Grupa odredov ima okrog 230 partizanov, VKO dva bataljona, ZKO pa dve četi. Večina partizanov je že služila v okupatorski vojski in so dobri vojaki. Teže pa je bilo z njihovo politično vzgojo, ker so prihajali v partizansko vojsko zaradi strahu pred smrtjo na vzhodni fronti. Nacionalno zavest so gojili na Koroškem »le v ozkih mejah klerikalizma, ki pa je mogel vžgati le starejše Slovence, dočim je mladini čisto tuj.« Naloge grupe so bile postaviti južno od Drave središče vzhodno od ljubelske ceste, od koder bi začeli napadati komunikacije, mobilizirati, zatem napadati postojanke in ustvarjati zaledje. Pričakovali so tudi pomoč sedemdeset partizanov, ki naj bi jih poslal 9. korpus za okrepitev ZKO. Severno od Drave naj bi bil center Svinjska planina, od koder bi prodirali s patrolami proti Celovcu in Beljaku.

POOF za Koroško je poslal 17. junija 1944 IOOF obširnejše poročilo. V mežiškem okrožju je bilo 22 terenskih odborov OF in več odborov ostalih organizacij OF. To je bilo tudi najstarejše okrožje, v katerem so delali aktivisti že novembra 1942. V velikovškem okrožju so začeli delati aktivisti februarja 1943. V gorskih predelih so bili ljudje zavedni, centri pa ponemčeni. Dobesedno vse je bilo v nemški vojski. Okrožje je Drava delila na dva dela, preko reke pa je bilo silno težko prodirati. Marca 1944 so se posrečili prvi poizkusi in pridobili so nekaj zaupnikov. V ozki dravski dolini je ležalo okrožje Rožna dolina, kjer je bilo delo zelo težko tudi zato, ker ni bilo gorskih kmetij. Težko je bilo tudi tod priti na področje preko Drave, kjer pa je bila že od srede marca 1944 četa ZKO, ki je operirala proti Celovcu in Na gurah. Toda Nemci so jo zahajkali. Veliko proval je uničilo tudi okrajne odbore OF. V okrožju Zilska dolina so delali aktivisti šele od pomladi 1944. Trenutno sta bila tam le dva aktivista.

Konec junija 1944 je prišel v vrhovni štab iz Moskve poslani član CK KPA Honner in Ded je prosil, naj mu dajo vso pomoč »za izvršitev načrta, katerega vam bo on razložil.« Honner je kasneje prišel na sedež CK KPS in je pripomogel k ustanovitvi 1. avstrijskega partizanskega bataljona, o katerem smo že govorili.

Sredi julija 1944 je pisal ugledni bivši voditelj koroških Slovencev POOF za Koroško, da mu poklic veleva, da vztraja na svojem mestu do skrajnih možnosti. To je bil njegov odgovor na povabilo POOF 11. aprila 1944, naj se vključi v OF in odide v ilegalo. Dalje je zapisal: »Vaš boj za narodno osvoboditev ter boljši družbeni red pozdravljamo vsi pičli narodni Slovenci na Koroškem, ki smo samo mala šibka vejica velikega narodnega občestva Slovanov« in pripravljeni so bili »vašemu boju na primeren način pomoči«. POOF ga je nato povabil na sestanek, da bi ugotovili možnosti sestanka z IOOF, ki je voditelje koroških udeležencev brzojavno povabil na svoj sedež. Ti so končno res prišli po dolgi poti preko Primorske in imeli vrsto razgovorov z vodilnimi tovariši na bazi 20.

Obkom je 4. avgusta 1944 pisal štabu koroške grupe odredov, da NOV na Koroškem skoraj v celoti zanemarja svoje odredne naloge in pada v skušnjave frontalnih bojov, ki so tipični za brigade in divizije. Vsak partizan mora biti hkrati tudi politični delavec, kajti pospešiti moramo vključevanje množic v OF, pospešiti mobilizacijo in razkroj v vrstah nemške vojske. Okrepitev mobilizacije zlasti v industrijskih središčih je zahteval tudi štab 4. operativne cone, ki je dal 10. avgusta 1944 štabu grupe odredov še druge naloge: organizirati sabotaže po tovarnah, rušiti komunikacije, očistiti ozemlje manjših žandarmerijskih postaj in manjšim žandarmerijskim patrolam onemogočiti kontrolo terena. Končno je zahteval, naj grupa svoje delo usmeri čimbolj proti severu čez Dravo.

Po poročilu štaba grupe 15. avgusta 1944 je NOV narastla, saj je imela okrog 700 borcev v operativnih enotah, ki so bile v glavnem oborožene z angleškim orožjem, ki so ga Angleži spuščali tudi na Koroškem. Vsi trije bataljoni VKO so bili trenutno vzhodno od ceste Jezersko — Velikovec in južno od Drave. Aktivnost je nekoliko popustila, ker so bile vse sile vezane na spuščališča angleških pošilk. ZKO je imel dva bataljona, ki sta operirala razdeljena po četah. V sestav ZKO so šteli tudi enoto, ki jo je poslal 9. korpus v Zilsko dolino. Severno od Drave sta bili dve enoti, a zveze z njima so bile stalno pretrgane. Tudi tretja enota je srečno prešla preko Drave, a so jo Nemci napadli in razbili.

Glavni štab je 12. septembra 1944 koroško grupo odredov razpustil in ustanovil koroški odred z glavno nalogo uničevati komunikacije, VKO pa je vključil v 14. divizijo. Novembra 1944 so na seji obkoma ukinili tudi dosedanja koroška okrožja in Koroško razdelili na pet okrajev, Podklošter, Beljak, Celovec, Pliberk in Velikovec in postavili pet do devetčlanske komiteje. Center obkoma so z osvobojenega štajerskega ozemlja prestavili na Koroško.

Nemci so na jesen in zimo 1944 ponovno močno reagirali. Neusmiljeno so hajkali oba bataljona novega koroškega odreda onstran in tostran Drave, preganjali aktiviste, ki pa so kljub temu, kolikor se je le dalo, uspešno delali. Poglejmo za primer samo poročila okrožja (okraja) Celovec, na kakšne težave so naleteli naši aktivisti. Majda Vrhovnik je 1. novembra 1944 pisala obkomu, da bodo v Borovlje zelo težko prodrli, ker so vsi najboljši ljudje, Slovenci kot Avstrijci ali vključeni v avstrijsko osvobodilno fronto ali KPA. Toda KPA ni imela celic in člani se niso sestajali češ da je to preveč nevarno in da vlada prevelik teror, čeprav je bil doslej v Borovljah zaprt en sam delavec. Za organizacije OF so ves čas nabrali le 500 pol papirja in 1800 mark, a to na obveznice.

Spočetka dobro zamišljeno sodelovanje med KPS in KPA ter med OF in avstrijsko osvobodilno fronto se torej ni posrečilo in Vrhovnikova je zapisala: »Če torej oni organizirajo Borovlje, ki so 80 % slovenske, ne delajo drugega kot da naše ljudi pasivizirajo, a mi jih ne moremo zaktivizirati, ker so pač organizirani tam.« Na začetku poročila 3. novembra 1944 pravi Majda Vrhovnik, da bo poročilo — zaradi slabih zvez — za kraje onkraj Drave nepopolno. Zapisala pa je, da bi osvobodilno gibanje na Koroškem moglo postati širše ljudsko gibanje. Dne 9. novembra je pisala iz Celovca, da bodo začeli delati v mestu, morajo pa najprej ugotoviti stanje, ki je nastalo po veliki provali. Pred to provalo je bilo delo v Celovcu dobro zastavljeno, imeli so tudi dobre zveze in so celo mobilizirali, vendar pa samo Slovence. V okraju Celovec — okolica je bilo Na gurah do 70 % antifašistično razporejenih ljudi, glede slovenske narodne zavednosti pa je bil ta procent precej manjši. Ljudje so bili boječi in so verjeli vsem nemškim grož-

njam, organizacij po vaseh ni bilo, pač pa zaupniki, ki so bili med seboj povezani in so zbirali hrano ter vršili obveščevalno službo kot neke vrste primitivni odbori OF.

Tudi poročilo dober mesec kasneje še ne podaja točne slike onkraj Drave. Na področju Šmarjete so se organizacije kar dobro razvijale. Prodrli so v večino vasi in ljudje so radi hodili na sestanke. V okolici Borovelj in v mestu so bili Avstrijci še vedno neaktivni, v okolici Bistrice pa je bilo delo zopet težko.

Obkom za Koroško je 17. decembra 1944 pisal okrajnemu komiteju Celovec, da je treba odbore OF maksimalno aktivizirati, da bodo postali »začasni predstavniki nove narodne oblasti«. Partijce je treba povezati v celice in doseči čim tesnejše stike z avstrijsko osvobodilno fronto, da bo ta čutila, da ji hočete iskreno pomagati pri delu.

Iz okraja Pliberk so decembra 1944 poročali o dobrem antifašističnem razpoloženju in postavili so prve štiri odbore OF. V okraju Podklošter so bili ljudje zelo preplašeni, odborov OF ni bilo in tudi mobilizirali niso. Iz Velikovca so že jeseni 1944 poročali, da se Avstrijci boljše zadržijo kot Slovenci in še decembra 1944 niso mogli postaviti nobenega odbora OF, bilo pa je nekaj zaupnikov.

Posledica neprestanih hajk, terorja, preplašenosti ljudi in posledica zime 1944/45 je bila, da je bil obkom začetek januarja 1945 popolnoma odrezan od Štajerske, Gorenjske in Primorske, do prve polovice marca 1945 pa so ga Nemci neprestano hajkali. Na seji od 1. do 3. marca 1945 je obkom ugotovil, da se je začela med legalne aktiviste OF pa tudi v NOV vnašati tendenca odtegovanja od aktivnega dela in zabijanja v bunkerje. Vse delo je bilo defenzivno in Nemci so tudi po slovenskih občinah uspešno pobirali za zimsko in ljudsko pomoč. Ljudem še ni prišlo v zavest, da je treba popolnoma prenehati sodelovati z okupatorjem in »zaupanje v našo oblast in lastno moč še ni zajelo vseh množic«. Pri avstrijskih antifašistih je bilo čutiti pomanjkanje izkušenj in prevladoval je oportunizem. OF še vedno ni zajela prave širine. Jeseni 1944 je bilo v vseh okrajih delo dobro zastavljeno, pozimi pa je zastalo in doživelo precejšnje udarce. Tako začetek marca 1945 še zaupniškega sistema ni bilo povsod, ko-

likor pa je bilo odborov OF, so bili to le ožji krogi zaupnih ljudi. Tudi v centrih ni bilo nič bolje. V Celovcu se je po jesenski provali stanje izboljšalo, je bilo pa zopet delo prekinjeno zaradi aretacij aktivistov Na gurah, čemer je sledila nova provala v mestu. Ni bilo domačega kadra, ki ga je bilo zelo težko vzgajati. Koroško ljudstvo še ni bilo prepričano, da je NOV odločen vojaški in politični faktor, ker je še ni videlo po dolinah in ker Nemci niso bili še nikdar odločno tepeni. Z okrajem Podklošter obkom še ni imel zveze. V beljaškem okraju so Nemci napadli bunker okrajnih aktivistov in padlo je devet aktivistov, dva pa sta bila ranjena in ujeta. V Celovcu so bili ljudje sicer v veliki meri antifašisti, a provala je pobrala skoraj vse aktiviste. Najstrožja okupatorjeva kontrola je bila v okraju Pliberk, z Velikovcem pa obkom ni imel zveze. Bataljoni koroškega odreda so bili majhni, so pa dobro prestali zimo.

Obkom je 17. aprila 1945 poročal obkomu za Štajersko, da se je delo po zimskih težavah in neuspehih precej razgibalo. Pozimi je padlo čez 30 okrajnih aktivistov, v glavnem vsi zaradi izdaj. Od 10. do 11. aprila 1945 so imeli konferenco političnih aktivistov iz vseh okrajev. Te konference se je udeležilo okrog 30 aktivistov. Največje težave na terenu so bile še vedno na skrajnem zahodu in na severni strani Drave. Doslej so izgubili vse aktiviste, ki so jih poslali v Celovec in v njegovo okolico.

DOMOBRANSTVO

Konkurenčne boje nekdanjih političnih strank za vpliv nad tako imenovanim slovenskim domobranstvom v Ljubljanski pokrajini in naravnost neverjetne intrige je general Rösener končal tako, da je oktobra 1943 podredil domobrance sebi. Postavil je sicer nekakšen slovenski organizacijski štab s slovenskim komandantom, nad njim pa je bil nemški štab, ki je dejansko vodil domobrance. Seveda je tako imenovana ilegala v slovenskem domobranstvu še vedno poskušala živeti in čakati na končni udar ob zlomu Nemcev. Ker pa je bila ta ilegala zelo raznolika od ilegale Slovenske zaveze do Stražar-

jev in Mladcev v domobranstvu in do mihailovičevih četnikov v štirih samostojnih odredih izven domobranstva, se je nujno grizla med seboj in če ni šlo drugače, tudi Nemcem ovajala svoje politične nasprotnike.

Če bi gledali na slovensko domobranstvo samo od te strani, bi to organizirano narodno izdajstvo ne postalo nevarno. Toda vedeti je treba, da je Rösener spočetka le mislil iz teh izdajalcev sestaviti nekakšno SS divizijo, kot so to Nemci delali tudi v drugih deželah. Če bi se pa že to ne posrečilo, je imel namen ustanoviti dobro urejene nemškim SS policijskim enotam podobne oddelke. Zato je tudi začel šolati domobrance s pomočjo SS oficirjev in podoficirjev in je do pomladi 1944 oblikoval dosti močno vojsko slovenskih izdajalcev, ki ji moramo priznati tudi hrabrost in sposobnost prenašanja zelo hudih vojnih naporov. Prav v tem je bila tudi vsa tragičnost te izdajalske vojske. Namesto da bi se borili proti Nemcem, so se z Nemci in pod njihovim vodstvom borili proti nam.

Prvih pet domobranskih bataljonov, ki so nastali že jeseni 1943, so Nemci decembra 1943 in še nekoliko kasneje organizirali v bojne skupine, kajti dobro urejeni in kompaktni bataljoni so se jim zdeli prenevarni. Te bojne skupine so bile res nekoliko bolj samostojne, vendar pa organizacijsko in teritorialno tako ohlapne in raztresene, da so bile nesposobne za kak morebitni nenadni napad na Nemce. Prva bojna skupina je bila v Ljubljani in okolici, druga vzhodno od Ljubljane, tretja v Novem mestu, četrta na Vrhniki, peta za varstvo železnice v Borovnici, šesta v Kočevju in sedma v Grosupljem.

Pozimi 1943/44 so Nemci dovolili tudi domobranstvo na Primorskem, kjer se je imenovalo slovenski narodni varnostni zbor. To domobranstvo pa se je med domačini zelo počasi razvijalo in so morali pošiljati pomoč iz Ljubljanske pokrajine. Ta slovenski narodni varnostni zbor je bil še manj samostojen in podrejen naravnost SS generalu Globocniku. Tudi na Gorenjskem so se pojavili domobranci v tem času. Nastali so iz nekdanjih vaških straž ob bivši italijanski meji in so bili pod vodstvom nemških carinikov in graničarjev.

Prva značilnost začetnih bojov slovenskih domobrancev v Ljubljanski pokrajini in prav tako slovenske policije, ki so

jo tudi ustanovili Nemci, je bil neverjeten teror, pobijanje in mučenje zavednih Slovencev v Ljubljani, njeni okolici in povsod tam do koder je mogla seči domobranska roka. Hude preizkušnje je moralo v tem času prestati tudi Novo mesto, kjer so se spočetka dokopali do oblasti Mladci in njihovi perversni voditelji, ki so skušali uničiti vsakogar, ki jim ni bil po volji. K temu prištejmo še tako imenovano črno roko, ki je na skrivaj morila zavedne Slovence skoraj po vsej Sloveniji. Kdo je bil začetnik in organizator črne roke, še danes ni jasno. Izvrševalci njenih smrtnih obsodb so bili vsekakor zločinci, ki jim moremo iskati tako med mladimi klerikalnimi in liberalnimi pokvarjenci, tako imenovano sodišče črne roke, ki je obsojalo na smrt, pa so po vsej verjetnosti sestavljali bivši jugoslovanski oficirji.

Nemci so konec februarja 1944 domobranske bojne skupine razpustili in ustanovili nove štiri skupine, šolsko, za zavarovanje proge, operativno skupino in skupino za zaščito okraja Novo mesto. Nato so šli Nemci še dalje in določili, da so morali domobranci 20. aprila 1944 priseči, da se bodo borili pod Hitlerjevim vodstvom proti komunistom in njihovim zaveznikom. Kasneje je domobrance posebno tepel takrat na videz nedolžni dostavek »in njihovim zaveznikom«. Anglo-Amerikanci so namreč trdili, da so pod temi zavezniki mišljeni oni, domobranci pa, da so mišljeni terenci in razne druge pomožne partizanske sile. Seveda je obveljala prva razlaga in odtod tudi strahotni in vsestranski polom slovenskih domobrancev po osvoboditvi.

Na veliko veselje že zapriseženih domobrancev so Nemci maja 1944 dovolili ustanovitev prvih štirih udarnih bataljonov. Prvi, tretji in četrti so se nastanili v Stični, Višnji gori in St. Vidu pri Stični, drugi pa na Rakeku. Začenjali so se zelo hudi boji in domobranci so pod vodstvom Nemcev začeli vdirati globoko na osvobojeno ozemlje.

Jeseni 1944 je bil položaj nekako tale: domobranske posadke so varovale z neprestanimi izpadi Ljubljansko Barje, Dolomite, okolico Novega mesta, dolino Mirne in komunikacije Ljubljana—Postojna in Ljubljana—Kočevje, domobranski udarni bataljoni pa so poskušali osvojiti komunikacijo

Grosuplje—Novo mesto, prodreti po dolini Krke v Suho krajino, s Cerknice pa v Ložko dolino in na Bloke.

Jeseni 1944 so Nemci v Velikih Laščah ustanovili še peti udarni bataljon. Od najbolj zanimivih akcij je bila vsekakor nemško-domobranska akcija v Belo Krajino od 12. do 16. novembra 1944. Načrt je predvideval vdor iz Kočevja in iz Novega mesta; vdor iz Kočevja se je posrečil, iz Novega mesta pa ne. Iz Kočevja so z Nemci (14. SS policijski polk) prodirali v Belo Krajino tudi prvi, drugi in četrti domobranski udarni bataljon, smola pa je hotela, da je srednja kolona (prvi in četrti bataljon) 14. novembra zgodaj zjutraj namesto na Maverlen zašla na Miklarje, kjer je bil že drugi domobranski bataljon. Prišlo je do zelo hudih medsebojnih bojov, pri katerih so imeli Nemci in domobranci hude izgube. Nato je ta skupina sicer prodrla z deli svojih sil v Črnomelj, a se je že popoldne začela vračati in se je zaradi nereda na povratku najprej spopadla z lastnimi zasedami, 15. novembra pa se je po hudih bojih z našimi enotami in z velikimi izgubami prebila v Kočevje.

Kolona iz Novega mesta je z deli svojih sil udarila 14. novembra skoraj do Semiča, morala pa se je umakniti do Pribišja, od koder se je 15. novembra le s težavo prebila nazaj v Novo mesto.

Po akciji, ki jo je Rösener sicer pohvalil, so valili Nemci krivdo na domobrance, ti pa na Nemce. Nemci so trdili, da so zlasti odpovedali domobranski oficirji, ki so nemška povelja v glavnem napačno razumevali — zaradi neznanja jezika — in zato tudi napak izvajali. Domobranci pa so — seveda bolj potihó — dolžili nemške oficirje nesposobnosti v vodstvu. Po svoje so imeli seveda domobranci prav, saj se je skoraj cela skupina, ki se je vračala iz Bele Krajine, spopadla pri Koprivniku najprej z lastno zasedo, pri kateri je bil komandant vseh operacij polkovnik Nickel.

Ta neuspela akcija in naporí so močno vplivali tudi na domobransko moštvo. Posebno hudo je bilo v četrtem (šentviškem) bataljonu, ki se je vrnil iz Bele krajine skoraj ves bolan, prehlajen, bos ali ožuljen in je bil za nove boje za dalj časa popolnoma nesposoben. Poročilo pravi: »Fantje so med akcijo zaradi dolgega marša, neprespanosti — pravega

počitka ni bilo štiri dni in štiri noči — na poti omedlevali, nekaterim se je začelo blesti, drugi pa so zaradi izčrpanosti ostajali daleč za glavnino.«

Začetek marca 1945 so v Novem mestu ustanovili še štiri udarni bataljon. Tudi domobranci so sodelovali v veliki ofenzivi v Suhi krajini in začetek aprila 1945 so Nemci v Kočevju ustanovili še en bataljon.

Bližal se je konec in voditelji nekdanjih slovenskih političnih strank v Ljubljani so morali pohiteti. Kljub silnim prepričanjem in razcepljenosti so nazadnje le sestavili nekak narodni odbor za Slovenijo, ki naj bi kot legalni predstavnik slovenskega naroda nastopil ob koncu vojne. V svoji deklaraciji — s potvorjenim datumom — je bil narodni odbor za federativno kraljevino Jugoslavijo in veliko ter združeno Slovenijo. Ni pa deklaracija mogla povedati, kdo bo narodnemu odboru vse to izbojeval. Velike težave je narodnemu odboru povzročalo tudi vprašanje, kam s slovenskim domobranstvom, ki je priseglo Hitlerju in se borilo tudi proti Anglo-Amerikancem. V domobranstvu je bilo sicer dvoje ali troje ilegal, a na te se narodni odbor ni mogel zanesti, ker so bile med seboj popolnoma sprte. Poleg tega so bili Nemci še močni in Rupnik je imel velik vpliv v slovenskem domobranstvu. Narodni odbor je to vprašanje skušal rešiti nekako takole: pred Anglo-Amerikanci absolutno kompromitirani Rupnik naj izroči slovensko domobranstvo narodnemu odboru, domobranci naj prisežejo kralju Petru, Nemci pa naj pred umikom izročijo domobrancem vse težko orožje in priznajo narodni odbor kot edino narodno oblast.

Od Rupnika je narodni odbor zahteval, naj mu izroči slovensko domobranstvo na seji 28. aprila 1945 v škofijskem dvorcu v navzočnosti škofa Rožmana. Tega Rupnik ni hotel storiti in se je z Rösenerjevo privolitvijo proglasil za komandanta slovenskega domobranstva konec aprila, pripravil tudi svojo garnituro za prevzem oblasti v Sloveniji, s slovenskim domobranstvom pa nameraval zaustaviti prodiranje Jugoslovanske armade na črti Pokljuka—Vintgar—Sava in se — kako ni jasno — povezati z Anglo-Amerikanci.

To Rupnikovo garnituro je predstavil Rupnikov zet, znani domobranski aktivist, po ljubljanskem radiu že 14. marca 1945.

Dejal je, da se ta skupina drži Rupnikove vsenarodne domobranske smeri in gesla Bog, narod in domovina! Ko bo slovenski narod osvobojen, si bo izbral vodnika iz vrst domobrancev, Rupnika, ki že sedaj hoče združiti vse pozitivne narodne sile in ustvariti nadstrankarsko ali vsaj nepolitično monopolizirano domobransko protikomunistično vsenarodnost. Edina politična taktika te skupine je brezkompromisni boj proti komunistični zaroti z vsemi poštenimi sredstvi, ker je od uničenja komunizma odvisna naša lepa bodočnost. Edini cilj pa je odrešitev in svoboda slovenskega naroda. Zato je treba vse pozitivne sile zbrati v legalnem slovenskem domobranstvu, ki so ga ustanovili Nemci in kdor bo hotel biti pravičen, bo moral biti zato Nemcem hvaležen, četudi jih ne ljubi.

Na vprašanje, ali bodo šli Anglo-Amerikanci kar tako mimo Rupnikovega kolaboracionizma, je govornik lahkoverno poudaril, da nobenega tujca ne briga, kako gasim ogenj v lastni hiši, posebno še, če ga je sam tujec zanetil in mu prilival olja. Na očitek germanofilstva pa je odgovoril z vprašanjem: Ali je Slovence stala več žrtev nemška okupacija ali zavezniška politika s komunističnimi partizani?

Prav posebno tudi ta Rupnikova garnitura, ki je bila po svojih idejah zelo blizu Ljotiću in njegovemu slovenskemu trabantu Cergolu, ne bi mogla osrečiti slovenskega naroda.

Domobranski oficirji v Ljubljani so ob proglasitvi Rupnika za komandanta slovenskega domobranstva poskušali uprizoriti majhen puč, a so se 2. maja 1945 skesali, narodni odbor pa je začel pritiskati na Rösenerja, naj mu izroči oblast v Ljubljanski pokrajini. Ker seveda ne prvo ne drugo ni kazalo na noben uspeh, je narodni odbor sklical nekaj dosegljivih predstavnikov političnih strank na Tabor v Ljubljani, kjer so izvedli tako imenovano taborsko revolucijo. Narodni odbor so proglasili za narodno predstavništvo, poslali brzojavke kralju, Churchillu, Trumanu in Mihi Kreku ter prosili, naj anglo-ameriška vojska zasede Slovenijo. Toda Rösener je objavil v Ljubljani obsedno stanje, funkcionarji narodnega predstavništva so se skrili v ilegalo, za novico pa, ki jo je o dogodkih na Taboru prinesel časopis Slovenec, so Rösenerju dosegljivi

člani narodnega predstavništva zvalili krivdo na ubogega odgovornega urednika, ki ga je dal Rösener takoj zapreti.

Končno je le prišlo do sprave med Rösenerjem in narodnim odborom, Rupnik pa je odstopil. Rösener je narodnemu odboru v Rainerjevem imenu izročil tudi Gorenjsko, ki je postala sestavni del Ljubljanske pokrajine. 8. maja 1945 se je začel umik domobranske vojske na Koroško.

S tem se je začela velika tragedija slovenskega domobranstva, ki je dosegla svoj višek v Vetrinju na Koroškem in še kasneje. Glave so zbežale in zapustile svojo dobesedno brezglavo vojsko.

Rekli smo že, da se je domobranstvo na Primorskem počasnejše in drugače razvijalo. Do ustanovitve 1. slovenskega udarnega polka na Primorskem 24. oktobra 1944 s štirimi bataljoni, so se od pomladi 1944 počasi razvijale tri skupine, v Gorici, Ilirski Bistrici in Postojni. Skupina v Gorici je imela čete v Gorici, Kobaridu, Tolminu in Ajdovščini, skupina v Ilirski Bistrici v Il. Bistrici in Klani, skupina v Postojni pa čete v Postojni, Št. Petru, Črnem vrhu in na Veharšah. Bataljone tega polka so razporedili: 1. bataljon v Idrijo, 2. bataljon v Postojno, 3. bataljon v Prestranek in 4. bataljon v Ilirsko Bistrico, dočim so policijski vodi ostali v Trstu, Gorici, Št. Petru, Ilirski Bistrici in Postojni. Začetek decembra 1944 je SS general Globocnik odredil, da prevzame ta polk področje Postojna—Idrija—Col—Dornberk.

V strogo zaupni naredbi 8. februarja 1945 je glavno poveljstvo primorskih domobrancev z dovoljenjem Nemcev prevzel polkovnik Kokalj, ki je svoje podrejene opozoril na naslednje napake: da vojaki in oficirji samovoljno zapuščajo svoje enote, da ponarejajo potne dovolilnice, da se bavijo s tihotapstvom in črno borzo itd. Dne 24. marca 1945 so ustanovili štab 2. slovenskega udarnega polka v Ilirski Bistrici, a so ga že čez par dni razpustili.

Drugeče je bilo zopet na Gorenjskem. Tu je treba poleti 1944 ločiti dvoje vrst domobrancev. V Lučnah, Gorenji vasi in Škofji Loki so spadali pod komando nemških carinikov in graničarjev, ostala »gorenjska samoobramba« pa je bila urejena kot vaške straže. Vsaka postojanka je bila samostojna, a podrejena okrožnemu šefu gestapa in postojanke med seboj

niso smele imeti nobenih vojaških povezav. Septembra 1944 je bilo na Gorenjskem že 15 takih postojank z nad 1000 ljudmi in 10. septembra 1944 je imelo 250 domobrancev v Kranju celo parado. Kakšno politično vzdušje je vladalo med gorenjskimi domobranci, je razvidno iz poročila propagandnega odseka domžalske postojanke, da ljubljanskega liberalnega časopisja ne bodo razširjali. Če pa ga bo kdo zahteval, mu ga bodo dali, da bo videl, da so v boju proti komunizmu v domobranstvu združene vse stranke.

Dne 6. novembra 1944 je šef gestapa na Bledu poveril poveljstvo gorenjskih domobrancev gestapovcu Dichtlu. Udarna četa gorenjskega domobranstva se je 11. decembra 1944 udeležila znane nemške ofenzive na Štajerskem in je bila dodeljena nemškemu polku, ki je operiral med Kamnikom in Gornjim gradom. Prav ta je 7. januarja 1945 sodelovala pri znanem napadu na partizansko bolnico blizu Sv. Antona (Podvolovljek). Od 25. novembra 1944 do 10. januarja 1945 so gorenjski domobranci pobili 221 partizanov in 11 partizank, ujeli 193 partizanov, iz postojanke je pobegnilo 123 domobrancev, sami pa so imeli 19 mrtvih in 8 ranjenih. Center gorenjskih domobrancev je 26. januarja 1945 izdal okrožnico, naj pazijo, da se v postojanke ne bodo vrinili zamaskirani komunisti.

RAZVOJ IN DELO NEKATERIH VAŽNEJŠIH PARTIZANSKIH USTANOV

GOSPODARSTVO

Precej preprosto bi bilo misliti, da je bilo naše vojno gospodarstvo nekaj zgolj slučajnega in da ni nastajalo in se razvijalo po določenem načrtu. Temeljno geslo je bilo jasno in precizno: vse za NOV, vse za zmago!, uresničevanje tega gesla pa je privedlo do svojevrstnega in originalnega slovenskega partizanskega gospodarskega sistema. Kasnejša vpeljava novih elementov, ki jih je začel enkrat pomladi 1944 zahtevati vrhovni štab in kasneje tudi NKOJ, za naše partizansko gospodarstvo v glavnem ni moglo pomeniti nič novega, povečalo je le administracijo in birokracijo. Naloga našega vojnega gospodarstva je bila vsekakor vzdrževanje NOV in aktivističnega kadra (prehrana, obleka in obutev), hkrati pa tudi skrb za civilno prebivalstvo. Ne samo za družine, ki so imele rednike v partizanih, temveč tudi za socialno šibke, na Primorskem pa — spričo bojne odpovedi okupatorjeve aprovizacije — tudi skrb za popolno civilno aprovizacijo.

Ali bo mogla naša Slovenija preživeti vse to, torej plačati svoj lastni osvobodilni boj, je bilo prvo osnovno vprašanje, drugo pa, kako vse to urediti. Reči moremo, da bi bilo prvo brez zavezniške pomoči in delno tudi bratske pomoči nemogoče; ureditev našega gospodarstva pa je bila seveda izključno naše delo.

Do malo pred kapitulacijo Italije je bila naša gospodarska dejavnost s kratkotrajno izjemo prvega osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini 1942, pobiranje več ali manj obveznega narodnega davka, nabiranje posojila svobode in prostovoljnih prispevkov. Do tega časa se je IOOF posrečila tudi nekakšna kontrola nad vsemi denarnimi prispevki, med katerimi je

prednjačila vsekakor Ljubljana, saj kažejo precej natančni računi, da je šlo preko glavne ljubljanske blagajne OF od novembra 1941 pa do konca maja 1943 čez devet in pol milijonov lir. Toda to je le registrirana vsota in gotovo je bila vsota še večja. Nekoliko manjšo vsoto je v tem času dala dežela; to je bilo odvisno od razvitosti NOB in propagandnega dela.

Na deželi — predvsem v Ljubljanski pokrajini — je ležalo veliko breme na ramah civilnega prebivalstva pri prehranjevanju NOV, ki je začela od pomladi 1943 vidno naraščati, teren pa je postajal vedno bolj izčrpan in ponekod spričo številnih ne samo italijanskih temveč tudi belogardističnih postojank težje dostopen. Intendanti vojaških enot so res preizkusili vse spretnosti, IOOF pa je 10. julija 1943 obnovil že na prvem osvobojenem ozemlju vpeljane gospodarske komisije.

Naloge teh gospodarskih komisij, od osrednje pri IOOF preko okrožnih, okrajnih in vaških so bile organizacije gospodarstva, to je popis odvišnih pridelkov hrane in živine, odkup obojega za gotovino, bone ali priznanice in oddaja prehrane vojski. To je bil prvi korak načrtnega prehranjevanja naših enot, da je namreč skrb za prehrano NOV prešla na odbore OF oziroma na njihove gospodarske komisije. Le če gospodarska komisija ni imela hrane, je ostal še vedno dovoljen odkup, ki ga je opravil intendant vojaške enote direktno pri kmetu, a v navzočnosti članov gospodarske komisije ali odborov OF.

Kako je, oziroma kako naj bi prišla gospodarska komisija ali intendant vojaške enote do hrane? Najbolj idealno je bilo, če je mogla dobiti hrano zastonj. A to ni bilo vselej mogoče. Zato so se polagoma izoblikovali štirje načini pridobivanja hrane, ki so ostali potem ves čas v veljavi. To so bili: prostovoljni odkup, pri katerem je dobil reven kmet za oddano blago denar, bogatejši pa le bone ali obveznice, prisilni odkup za takojšnje plačilo v gotovini, rekvizicija za takojšnje plačilo v bonih ali obveznicah in končno še prisilni odvzem ali konfiskacija delne ali vse imovine, a to samo na podlagi obsodbe vojaškega sodišča kot kazenske mere proti kolaboracionistom, dezerterjem iz NOV itd.

Z ustanovitvijo upravne komisije za osvobojeno ozemlje, ki je nastala po kapitulaciji Italije v Ljubljanski pokrajini in z ustanovitvijo kar treh gospodarskih odsekov pri upravni komisiji so postale gospodarske komisije v Ljubljanski pokrajini le še neke vrste tehnični organi, medtem ko so na primer na Primorskem ostale sestavni del takratnih NOO in so včasih v njih predstavljale celo državo v državi.

Upravna komisija se je dobro zavedala pomembnosti in vpeljanosti gospodarskih komisij in jim je zato določila zelo natančno predpisane posle. Vaška gospodarska komisija je imela nalogo izdelati statistiko pridelkov, organizirati obiranje sadja in gozdnih sadežev, organizirati vaška gospodarska zborovanja, skrbeti je morala za vaško slogo, za pravilno ravnanje s pridelki itd. Okrajna gospodarska komisija je ugotavljala produkcijske možnosti za preskrbo, organizirala skupno delo in pomoč temu delu, ugotavljala potrebe konzumentov okraja, izstavljala živilske nakaznice za dvig pri trgovcih blokirane blaga, nadzorovala medkrajevni promet z živili in živino, delila zaplenjeno blago, sodelovala pri prisilnih odkupih, organizirala okrajna skladišča in klavnice ter nadzorovala trgovce in obrtnike. Okrožna gospodarska komisija je bila glavni nakupovalec blaga prek vaških in rajonskih gospodarskih komisij, prek pooblaščenih nakupovalcev ali direktno, določala je okvirne, še ne maksimirane cene, izvrševala prisilne nakupe, vodila evidenco pridelkov in živine, zbirala prehrano za NOV in mesečno obveščala o zalogah komande področij. Osrednja gospodarska komisija pa je bila centralni tehnični urad za vse gospodarsko poslovanje. Gospodarske komisije so pozno poleti 1944 razpustili, ker so njihove posle prevzeli gospodarski odseki izvoljenih NOO. Reči moramo, da so bile prav gospodarske komisije tisti organi, v katerih je silno živo prihajala do izraza samoiniciativnost in iznajdljivost ljudskih množic.

Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je določil načelo kombiniranega denarnega in naturalnega gospodarstva. Dohodki so prihajali iz davkov, posojila in iz prostovoljnih denarnih in naturalnih dajatev. Davke so lahko plačevali v denarju ali naturalijah, prav tako tudi posojilo. Nekdanjim državnim uradnikom ali nameščencem niso izplačevali rednih

plač temveč podporo, kar je bilo bolj v skladu z odlokom Kočevskega zbora o splošni mobilizaciji. Kočevski zbor se je tudi odločil za plačevanje progresivnega davka, davčno osnovo pa so določali s sodelovanjem z davčnimi obvezanci odbori OF.

Posledice nemške ofenzive jeseni 1943 in nastopajoča zima 1943/44 so terjali nove gospodarske ukrepe. Po precej točnem izračunu ekonomskega oddelka glavnega štaba je potrebovala NOV v vsej Sloveniji (vštevši bolnice) mesečno 1.728.000 kg hrane (upoštevajoč dva brezmesna dneva v tednu), kar bi zneslo po takratnem veljavnem maksimalnem ceniku upravne komisije okrog 13 milijonov lir.

Dne 1. decembra 1943 je izšla skupna okrožnica upravne komisije in ekonomskega oddelka glavnega štaba, katere določbe so potem — nekoliko spremenjene po pokrajinah — veljale pravzaprav do osvoboditve. Okrožnica resno svari pred gospodarsko anarhijo in poudarja potrebo zagotovitve prehrane za NOV in civilno prebivalstvo, določa skrajno štednjo in ukazuje, naj se NOV prehranjuje le z nakupi prek gospodarskih komisij. Prisilni odkup naj bo dovoljen le v izrednih primerih in zanj je potrebno pismeno dovoljenje gospodarske komisije oziroma političnega odbora OF. Pri plačevanju blaga se je treba strogo držati maksimalnega cenika, brezpogojno pa je treba voditi blagajniške knjige. To okrožnico je dopolnila okrožnica upravne komisije od 22. decembra 1943 s tem, da mora načelno vsaka enota NOV hrano gospodarski komisiji plačati, le če nima denarja, jo mora dati gospodarska komisija zastonj.

Prvo zasedanje SNOS je izdalo odlok o izdaji plačilnega bona in odlok o narodnem davku, po katerem je narodni davek postal obvezen in so ga morali plačevati na dohodke vsake vrste in na imovino, ki je donášala koristi. Pri predsedstvu SNOS je bil ustanovljen odsek za gospodarstvo in odsek za finance. Kmalu za tem so ustanovili Denarni zavod Slovenije, ki je bil pooblaščen za izdajo plačilnih bonov.

Velika gospodarska anketa o položaju v Ljubljanski pokrajini s člani IOOF in funkcionarji okrožij v začetku aprila 1944 je pokazala, da je bilo osvobojeno ozemlje gospodarsko močno izčrpano; na Kočevskem in Notranjskem pa je ponekod gro-

zila lakota, V to hudo razdobje partizanske pomladi 1944 spada vrsta originalnih partizanskih iznajdb, kako si pomagati: etapne kuhinje v vrsti krajev, etapne vožnje za prevoz hrane iz bogatejših predelov, iz Primorske in celo daljne Furlanije in končno še nabavni kanali z večjimi centri na okupiranem ozemlju. Prav v ta težki čas spada tudi bratska pomoč stradajočim v Gorskem Kotaru, ki je nekaj časa temeljila na uspešni zamenjavi naše hrane in blaga z dragoceno soljo in tobakom, kasnejše še delno na strogo določenih relacijah cen, na primer kilogram soli za tri kilograme žita ali kg modre galice za sedem kg žita, ali na dovoljenju, da smejo prihajati hrvaški delavci organizirano v Belo krajino delat za hrano. Kasnejše je ta bratska pomoč temeljila pravzaprav le še na navadnem »hvala lepa«, včasih pa še to ne. A vendar ni šlo tako malo hrane na Hrvaško v tej najtežji partizanski pomladi 1944. Iz Notranjskega okrožja vsaj 150 ton, iz Ribniškega 50 ton in iz Belokranjskega 200 ton, medtem ko je dobila 13. hrvaška divizija 50 ton hrane in 150 glav živine.

Julija 1944 so bili določeni v Sloveniji tile javni dohodki: davki, trošarina, posojilo in prostovoljne dajatve; izdatki odborov pa: podpore (preživnine), izdatki za aktiv in javno upravo. Za poživitev trgovine na osvobojenem ozemlju so pričeli s pomočjo trgovcev ustanavljati neke vrste nabavno-prodajne zadruge, ki so dobivale blago iz okupiranih središč s pomočjo gori omenjenih kanalov. Kmetom so začeli izplačevati stare dolgove za hrano izdano NOV, vendar zaenkrat samo revnim in še to ne vsega. Vpeljali so tudi več tekmovanj z geslom »vse za dokončno zmago«.

Do zgodnje jeseni 1944 se je delo gospodarskega in finančnega odseka pri predsedstvu SNOS močno razmahnilo. Odsek za gospodarstvo je imel kar šest oddelkov, za kmetijstvo, veterino, obrt in industrijo, trgovino, gozdarstvo in prehrano. Naloga prvega oddelka je bila skrb za obdelavo zemlje, gradnja sadnih sušilnic, izreja in ohranitev plemenske živine, perutnine in čebel. Tretji oddelek je sprva skrbel za dve večji usnjarni in jima dobavljal kože in strojila. Po sovražnikovi zasedbi Št. Vida in Žužemberka je organiziral manjše usnjarne ob Krki, nabavljal je surovine za obrtnike in mehanične delavnice, podpiral obrtno pletenje nogavic itd.

Jeseni 1944 je začelo tudi naše vojno gospodarstvo prehajati s pospešeno naglico v zaključno razdobje. Splošno so računali, da bo konec vojne še tisto jesen in zato je bilo treba misliti že na prve povojne ukrepe pa tudi na vsklajevanje naših dotedanjih gospodarskih ukrepov z ukrepi NKOJ.

Pozno jeseni 1944 je bilo čutiti tendenco poenostaviti tudi finančno poslovanje. Birokracija se je že tako zažrla v gospodarske odseke vseh odborov OF, da je postajala gospodarska dejavnost, posebno še finančna do skrajnosti komplicirana. Vedno bolj so rastle vseh vrst obrazci, razpredelnice in vprašalne pole. Tako se je tudi dogajalo, da je bilo na neštetih razpredelnicah izkazanega še nekaj denarja, v resnici pa so bile blagajne odborov OF prazne. Jeseni 1944 so začeli močno forsirati ustanavljanje zadrug in krepiti privatno trgovino, a krediti Denarnega zavoda Slovenije so bili vedno zelo omejeni. Oskrbo NOV naj bi izboljšal nov skladiščni sistem namesto starega terenskega sistema. Novi sistem je zahteval izkaz natančnih enomesečnih potreb NOV, ki so se potem porazdeljevale po okrožjih, okrajih in krajih, kjer so vaščani na svojih zborih določali, koliko mora vsak oddati v skladišče pri komandah vojnih področij.

V začetku novembra 1944 je začel veljati za vso Slovenijo maksimalni cenik v tako imenovanih lirskih bonih. Cene blagu so padle za okoli 10 %. Kmalu zatem je bil vpeljan zadnji gospodarski ukrep, ločitev poslov oblastnega značaja od poslov navadnega trgovanja v odborih OF. Zato so ustanovili novo trgovsko stanovo NAVOD (nabavljalni zavod), pri odborih OF pa posebne prehranjevalne komisije. Stvari so se začele nekoliko izboljševati na prelomu 1944/45 z uspešnejšim dotokom zavezniške pomoči, ki je predvsem oblekla in obula vojsko, medtem ko je vojska še vedno jedla neslano in nezabeljeno.

Mimogrede smo že parkrat omenili denar, ki je — kot je v vsaki vojski — tudi pri nas igral veliko vlogo. Z denarjem si mogel kupiti najmodernejši tiskarski stroj v Milanu in ga postaviti v partizansko tiskarno na Vojskem ali dragoceno zdravilo na Dunaju ali v Pragi itd. Toda tega denarja je bilo silno malo in ga je bilo treba razen nekaj zavezniške denarne pomoči in daru vrhovnega štaba iztisniti le iz slovenskega

človeka v obliki davkov, posojila, prostovoljnih prispevkov itd. Razumljivo je, da je bil glavni denar le okupatorjeva lira, marka itd., malo pred kapitulacijo Italije pa se je začel v notranjem prometu uveljavljati tudi partizanski denar, tako imenovani bon, ki je bil v bistvu lepo tiskana obveznica posojila, razpisanega jeseni 1941 z nominalno vrednostjo 50, 100, 1000, 5000 in 10.000 lir. Težava je bila, da ti boni niso imeli manjše nominalne vrednosti in jih ni bilo moč uporabljati kot drobiž. Takoj po kapitulaciji Italije so postali ti boni na osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini obvezno plačilno sredstvo. Do decembra 1944 se je posrečilo finančnemu odseku pri Predsedstvu SNOS doseči točno evidenco nad kroženjem teh bonov. 50 in 100 lirskih bonov je krožilo nekaj nad 16 milijonov lir, bonov z višjo nominalno vrednostjo pa nekaj nad 20 milijonov lir.

V začetku oktobra 1943 so začele na osvobojenem ozemlju krožiti kot denar tudi 3 % obveznice posojila narodne osvoboditve, ki ga je razpisal IOOF na temelju Avnojske uredbe o posojilu narodne osvoboditve. Kljub temu je še vedno primanjkovalo drobiža, zato je prvo zasedanje SNOS pooblastilo predsedstvo SNOS, naj začne postopoma in po potrebi izdajati kot zakonito plačilno sredstvo na osvobojenem ozemlju Slovenije plačilne bone v iznosu 100 milijonov lir v enotah po 1, 5, 10, 50, 100, 500 in 1000 lir. Tako je predsedstvo SNOS že marca 1944 pooblastilo Denarni zavod Slovenije za izdajo 10 milijonov bonov po 1 liro, milijon bonov po 5 lir in pol milijona bonov po 10 lir. Končno je oktobra 1944 — ob vpeljavi za vso Slovenijo veljavnega partizanskega denarja, tako imenovanega lirskega bona — začel Denarni zavod Slovenije izdajati lirske bone in priznanice. Vrednost tega novega lirskega bona je bila nekoliko višja, 10 % v primeri z italijansko liro.

Ves ta gospodarski sistem so seveda poskušali izpeljati predvsem na osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini. Zanima pa nas, kako se je uveljavljalo partizansko gospodarstvo na Primorskem, na Gorenjskem in končno tudi na Štajerskem. Tudi na Primorskem so bile gospodarske komisije že pred kapitulacijo Italije, po kapitulaciji, po velikem osvobodilnem razmahu in po veliki nemški ofenzivi pa so bili narejeni

prvi resni koraki za organiziranje partizanskega gospodarstva, ki pa je bilo v nekem pogledu še bolj komplicirano kot v Ljubljanski pokrajini. To je pokazala že prva gospodarska konferenca proti koncu decembra 1943, ki je določila bojkot okupatorjeve aprovizacije in zato nujno morala organizirati lastno aprovizacijo in to le na podlagi medsebojne pomoči (človek — človeku, okraj — okraju itd.) in s pomočjo tako imenovanega trgovanja za hrbtom Nemcev z mesti in Furlanijo. S tem so si primorski tovariši naložili veliko breme in priznati moramo, da bojkot okupatorjeve aprovizacije le ni bil nikdar sto odstoten. Nikdar ni bilo toliko narodne zaščite, da bi mogla preprečiti donašanje mleka v Trst, izvoz vina iz Brd v Gorico itd. in od tam prinašanje vsega tistega blaga, ki ga ljudem naša aprovizacija nikakor ni mogla nuditi. Ljudje so zahtevali sol, sladkor, petrolej, modro galico itd.

Tudi na Primorskem so bili denarni viri isti kot v Ljubljanski pokrajini. Na drugi pokrajinski gospodarski konferenci so vpeljali pri okrožnih gospodarskih komisijah referate, od katerih je bil posebno zanimiv referat za zunanjo nabavo, to je referat za nakup ali zamenjavo blaga s tujino ali s sosednimi okrožji. Na tej konferenci so ustanovili tudi pokrajinsko gospodarsko komisijo, ki je morala delno skrbeti tudi za prehrano 7. korpusa. Posebno zanimivo je bilo trgovanje ali zamenjava blaga v Furlaniji, pri čemer so često nastajale motnje bodisi zaradi povečane okupatorjeve kontrole na cestah pa tudi zaradi političnih težav z italijanskimi partizani v Furlaniji.

Na Gorenjskem je bilo hrane dovolj na področjih onkraj Save, manj pa na področju na desnem bregu, ki je spadalo pod operativno področje 9. korpusa. Tu so se gospodarske komisije počasneje razvijale, osnovno breme pa je bilo na okrajnih gospodarskih komisijah. Veliko hrane je šlo z Gorenjske na Primorsko s posebnimi transportnimi vodi. Na medokrožni gospodarski konferenci na Gorenjskem so začetek junija 1944 ugotovili, da je bilo gospodarsko stanje še jako povoljno, NOV pa se je prehranjevala različno: v kamniškem okrožju iz skladišč gospodarske komisije, v kranjskem in škofjeloškem pa s pomočjo prisilnih odkupov, medtem ko so se za obleko in obutev povezovali s trgovci in tovarnarji.

Tudi na Štajerskem hrane ni primanjkovalo in vaše gospodarske komisije so predpisovale oddajo hrane kot davek v naravi. Na osvobojeno ozemlje Savinjske doline so poleti 1944 dovažali hrano iz drugih štajerskih predelov. Vendar se na Štajerskem gospodarske komisije niso nikdar povsem razvile in je morala NOV sama skrbeti za svojo prehrano.

Na koncu tega še nekaj števil, ki so precej točno izračunane. Zanima nas namreč, koliko hrane so naše gospodarske komisije — brez zunanje nabave in brez zavezniške pomoči — dobavile na svojem področju mesečno. V Ljubljanski pokrajini po 95 vagonov (vagon 10 ton), na Gorenjskem po 20 vagonov, na Primorskem po 48 in na Štajerskem po 6 vagonov. Poglejmo še denarni promet odseka za finance pri Predsedstvu SNOS, vsaj kar zadeva dohodke. Tako je odsek za finance izkazal konec januarja 1945 čez 49 milijonov lir dohodkov in čez dva milijona rajhsmark, konec februarja 1945 čez 52 milijonov in konec marca čez 75 milijonov. To je bil vsekakor denar, ki ga je dal v glavnem slovenski mali človek. Vrednost tega denarja pa si lahko predstavljamo tako, da je še konec vojne 1000 italijanskih lir bilo vrednih skoraj 3000 predvojnih jugoslovanskih dinarjev, ki so predstavljali solidno plačo državnega uradnika v peti položajni skupini. Vse te številke pa dobijo še svoj poseben pomen, če vemo, kolikšna je bila takrat naša NOV in POS. No, tudi za to vemo točne številke. Konec marca 1945 je štela po spisku 25.331 borcev, na mestu pa 21.579, zaledna vojska pa po spisku 11.947 borcev in na mestu 11.439. Vse vojske torej po spisku 37.278 in na mestu 33.088.

PARTIZANSKO SODSTVO

Oglejmo si na kratko drugo, predvsem originalno slovensko dejavnost, ki se je povsem samostojno razvijala — kot vojaško sodstvo — tja do 1. septembra 1944, ko je tudi pri nas morala začeti — povsem razumljivo — veljati uredba vrhovnega štaba o vojaških sodiščih, ki je izšla že 24. maja 1944. (Mimogrede povedano, je vrhovni štab izdal uredbo o

organizaciji vojnih sodišč že konec decembra 1942, ki pa iz doslej še nepoznanega mi vzroka ni prišla v Slovenijo.)

Do prvega osvobojenega ozemlja 1942 v Ljubljanski pokrajini so se partizanska sodišča, ali boljše rečeno, začasna partizanska sodišča ustanovljena za konkretne primere pri štabih partizanskih enot, razvijala na podlagi določb enega najstarejših zapisanih partizanskih dokumentov v Sloveniji, na podlagi tako imenovanega Partizanskega zakona od srede julija 1941 in na podlagi dva meseca kasneje izdanega odloka SNOO o zaščiti slovenskega naroda. O dejavnosti teh sodišč vemo iz dokumentov silno malo, pravzaprav le to, da so bila izredno stroga in da je na izrek kazni — kljub tričlanskemu sodišču — meritorno vplivalo soglasje partizanske enote, zlasti če je šlo za sojenje partizanu. Še manj kot samo to, da je bilo zelo strogo, a natančno do najmanjših podrobnosti, vemo o sodiščih specialne organizacije VOS in zelo malo o tako imenovanih ljudskih sodiščih, ki so začela že zelo zgodaj nastajati pri odborih OF.

Osvobojeno ozemlje in prvi pojavi oboroženega belogardizma so nujno terjali prvo organizacijo partizanskega vojaškega sodstva. Do 10. avgusta 1942 se je na osvobojenem ozemlju razvilo troje vrst partizanskih vojaških sodišč: vojaško sodišče pri štabu odredov ali štabu grupe odredov za vse vrste hujših kaznivih dejanj civilnih in vojaških oseb na osvobojenem ozemlju, izredna sodna komisija pri samem IOOF, ki je sodila v takrat najbolj delikatnih zadevah, spadajočih pod udar odloka SNOO o zaščiti slovenskega naroda in odloka o edini slovenski partizanski vojski in še posebna nagla, bataljonska sodišča. Po odloku poverjenika za občo upravo NOS od 10. avgusta 1942, je bilo vojaškim enotam, posebno nižjim, prepovedano izvrševanje sodne oblasti nad civilnim prebivalstvom. Vojaške enote so smele osumljenca sicer aretirati, a so ga morale takoj izročiti z vsem obtežilnim materialom preko štaba odreda izredni sodni komisiji.

Velika italijanska ofenziva je z osvobojenim ozemljem vred uničila tudi te vrste vojaško sodstvo in ostala so le izredna bataljonska sodišča s strogimi predpisi zlasti proti belogardističnim organizatorjem.

Nova doba se v našem vojaškem partizanskem sodstvu začena šele začetek avgusta 1943 z ustanovitvijo brigadnih in odrednih sodišč, ki so bila stalne ustanove, s tremi člani, namestnikom, tožilcem in njegovim namestnikom. Vlogo in značaj teh sodišč so podrobneje določala Navodila št. 1 sodnega oddelka pri glavnem štabu NOV in POS od 30. avgusta 1943. Navodila imenujejo ta sodišča sicer izredna, a le v tem smislu, ker so imela opraviti z najhujšimi slučaji in s krivci, ki so tako ogrožali NOB, da jih je bilo treba takoj kaznovati, ker bi sicer nastopila še večja škoda. Glavna naloga sodišča je bila ugotoviti, ali je krivda obtoženca popolnoma dokazana in ugotovljena, obtoženčeva obramba je morala biti zapisana, po dokaznem postopku pa je bilo treba izreči sodbo po tajnem posvetovanju in jo objaviti obsojencu. Vsako sodbo, zlasti smrtno, je bilo treba utemeljiti.

Pospeseni razvoj sodstva so prinesli dogodki po kapitulaciji Italije. Pri komandah področij so bila za razbremenitev brigadnih in odrednih sodišč ustanovljena področna sodišča, kot sodišče druge stopnje pa višje vojaško sodišče. Temu so morala vsa prvostopenjska sodišča, torej brigadna, odredna in področna dostavljati vse sodbe v potrditev; izvršitev sodbe, zlasti najtežje, pa so morali redno odložiti do potrditve sodbe po višjem vojaškem sodišču. Temeljne probleme teh sodišč, zlasti pa kaznovanje, so urejala Navodila št. 3 sodnega oddelka, ki so določala, da morajo biti sodišča pri izrekanju kazni pravična, a zelo stroga. Izrecno so navodila poudarjala, da se z najstrožjo kaznijo, to je s smrtjo, vselej kaznuje dezertacija in vsi belogardisti ali plavogardisti, če bi jih še tedaj ujeli z orožjem.

Pomemben je bil Pravilnik za organizacijo in poslovanje brigadnih in odrednih vojaških sodišč, ki ga je izdal sodni oddelek 16. in 19. oktobra 1943, ali kot so mu na kratko dejali Pravilnik BOVS. S tem je bila zaključena faza v razvoju partizanskega vojaškega sodstva, ki se je začela začetek avgusta 1943, torej še pred kapitulacijo Italije in je trajala do 20. aprila 1944, ko je izdal sodni oddelek enotno uredbo o vojaškem sodstvu, ki je prinesla dve bistveni novosti.

Pravilnik BOVS je določal, da izvršujejo vojaška sodišča sodno oblast za vsa kazniva dejanja vojaškega in nevojaškega

značaja pripadnikov NOV in POS ali civilnih oseb. Zato je bilo v vsaki brigadi in odredu NOV in POS po eno redno vojaško sodišče, za posebne primere pa je bilo dopuščeno tudi izredno, pomnoženo brigadno in izredno bataljonsko sodišče. Redna sodišča so sestavljali trije člani in njih namestniki, tožilec in njegov namestnik. Biti so morali člani štaba brigade ali pripadniki brigade odnosno odreda ali enot v bližini štaba in imenoval jih je, na predlog štaba enote, sodni oddelek glavnega štaba. En član in namestnik je moral biti iz komandnega sestava, en član in namestnik iz komisarskega sestava, en član in namestnik iz partizanov, tožilec in njegov namestnik pa iz komisarskega sestava. Vsaj en član sodišča je moral biti diplomiran pravnik.

Pod redna in izredna sodišča so spadala kazniva dejanja po obeh že omenjenih odlokih SNOO iz jeseni 1944, zločini zoper narod in posameznika, ki so presegala navaden prestop, a niso spadala pod zgoraj omenjena odloka, na primer umor, tatvina čez 1000 lir in vojaško kazniva dejanja, ki so presegala običajne disciplinske prestopke. Kazni in očuvalne odredbe so bile po Pravilniku BOVS: ukor, zaplemba imovine, izgon iz bivališča, prisilno delo, težko prisilno delo, usmrtitev. Zanimiv je komentar, ki ga je k Pravilniku BOVS izdelal sodni oddelek, v katerem je bilo poudarjeno temeljno načelo, da vojaška sodna organizacija ne priznava pravne kontinuitete, priznava pa dosedanje obče principe kazenskega prava in splošne norme, pa tudi te le, kolikor so v skladu z NOB in njeno politično linijo.

Pravilnik BOVS je torej urejeval temelje rednih vojaških sodišč. Tožilec je vodil preiskavo in vložil obtožbo in je bil član sodišča. Dalje je Pravilnik BOVS uvedel tudi izredno pomnoženo brigadno oziroma odredno sodišče za posebno važne politične in vojaške primere in to tako, da so k rednemu sodišču pristopili še člani, ki jih je po štiri izbral vsak bataljon v brigadi ali v odredu. Dopuščal je tudi izredna bataljonska sodišča pet članov; ta sodišča so nastopila le takrat, če je bataljon operiral samostojno in ni imel zveze z brigado ali odredom. Ostala so tudi še področna vojaška sodišča.

Nadaljni razvoj je kljub takrat dosti jasnim določbam Pravilnika BOVS zahteval precizacijo nekaterih določb in pojmov.

Zato so 7. januarja 1944 izšla Navodila šte. 4. Ta so najprej pojasnila pojem zaplembe imovine (da prisilni odkup ni isto kot prisilni odvzem) dalje, da se sme nad pripadnikom NOV in POS izvršiti smrtna kazen šele po odločbi višjega vojaškega sodišča in da Pravilnik BOVS in praksa pomilostitve ne predvidevata, je pa treba v vsakem primeru počakati z izvršitvijo obsodbe do odločbe višjega vojaškega sodišča. No, pomilostitev je nekoliko kasneje predsedstvo SNOS le uvedlo.

Konec januarja 1944 je poslovalo že 16 brigadnih, 7 odrednih in štiri področna sodišča. Največji sodni proces po kapitulaciji Italije je bil začetek oktobra 1943 pred posebej imenovanim izrednim vojaškim sodiščem proti dvajsetim belogardističnim in plavogardističnim organizatorjem v Kočevju.

Sredi marca 1944 je poslovalo že 31 vojaških sodišč, sredi aprila 1944 pa 34. Z uredbo sodnega oddelka glavnega štaba od 20. aprila 1944 o vojaškem kazenskem sodstvu, sta bili uvedeni dve bistveni novosti. Kot preiskovalec je bil postavljen javni tožilec, ki je bil neodvisen od sodišča in podrejen izključno glavnemu javnemu tožilcu, ta pa predsedstvu SNOS. Odpravljeno je bilo višje vojaško sodišče, kot drugostopenjski sodišči pa sta bili postavljeni dve višji vojaški sodišči pri štabih obeh slovenskih korpusov.

Medtem pa so se že začele približevati Sloveniji določbe, ki jih je vsebovala že omenjena uredba vrhovnega štaba o vojaških sodiščih. Naši pravniki so se jim skraja nekaj časa upirali in dokazovali, da so številne kompliciranosti v tej uredbi popolnoma brez potrebe. Pri nas je nova odredba postala sicer obvezna že nekako konec maja 1944, vendar so naša sodišča poslovala po že ustaljeni in veliko enostavnejši a zato nič manj temeljiti praksi še do začetka septembra 1944. Novi uredbi, ki je poskušala uvesti enotno sodno prakso pri vseh vojaških sodiščih NOV in POJ bi se bilo seveda nesmiselno upirati, je pa sodni oddelek glavnega štaba NOV in POS še konec julija 1944 sporočil sodnemu oddelku vrhovnega štaba, da se njegova nova uredba »zlasti v pogledu organizacije vojaškega sodstva bistveno razlikuje od naše dosedanje ureditve, ki je zrasla iz posebnih pogojev naše narodnoosvobodilne borbe in dobila formalno ureditev v naši uredbi od 20. aprila 1944.«

Odredba vrhovnega štaba je predvsem uvedla nova sodišča in to višje vojaško sodišče pri glavnem štabu, vojaška sodišča pri štabu korpusa in vojako sodišče pri korpusni oblasti ter vojaška sodišča pri štabih divizij. Tako so bila odpravljena naša prvostopenjska sodišča pri štabih brigad in odredov. Nova sodišča so imela senat. Senat višjega vojaškega sodišča pri glavnem štabu je imenoval vrhovni štab kot tudi predsednike in podpredsednike sodišč pri korpusih in korpusnih vojaških oblasteh.

Zanima nas sedaj, kakšni delikti so bili predmet obravnav pri naših sodiščih na primer od začetka januarja pa do začetka septembra 1944 in kakšne kazni so bile izrečene. Po zaslugi naših takratnih pridnih in vestnih sodnikov bi mogli navesti prav matematično natančno število vsega tega, a oglejmo si na tem mestu le nekaj najbistvenejših podatkov. V tem času so naša sodišča sodila 2457 dezerterjem in skrivačem, 306 tatovom kolektivne lastnine, 1775 krivcem zaradi službe okupatorju ali sodelovanja z okupatorjem in zaradi 15 umorov. V tem času so bile izrečene tele kazni: 4045 ukorov, 228 kazni prisilnega dela, 163 kazni težkega prisilnega dela, 1755 zaplemb premoženja (delnih ali popolnih), 17 izgonov iz kraja stalnega bivališča in 467 smrtnih kazni.

Naš pregled ne bi bil popolen, če ne bi pregledali še razvoj civilnega sodstva. Seveda ne tistega, ki se je na silno zanimiv način razvijal v odborih OF. Dne 3. septembra 1944 je izšel odlok predsedstva SNOS o začasni ureditvi narodnih sodišč in o narodnih sodnikih. Odlok je predvideval ustanovitev okrajnih, okrožnih in višjih narodnih sodišč. Pod ta sodišča so spadale vse zadeve, ki niso bile pridržane vojaškemu kazenskemu sodstvu. Vsa sodišča naj bi bila zborna, sodnike pa so volile narodno osvobodilne skupščine, od okrajnih navzgor. Glede pristojnosti okrajnih in okrožnih narodnih sodišč se je do srede marca 1945 izoblikovala sledeča praksa: okrajna narodna sodišča so bila pristojna za prekrške in prestopke, če je bila zagrožena kazen ukora, denarna kazen do 10.000 lir, odnosno odvzem svobode ali kazen prisilnega dela do 6 mesecev itd. Pod okrožna narodna sodišča pa so spadala kazniva dejanja, če je bila zagrožena kazen nad

10.000 lir, odnosno odvzem svobode ali prisilno delo nad 6 mesecev itd.

Kljub vsem težavam je šlo ustanavljanje teh narodnih sodišč izredno hitro. Konec novembra 1944 sta v Ljubljanski pokrajini poslovali že okrajno narodno sodišče v Črnomlju in Metliki, ustanavljali pa so okrožno narodno sodišče v Novem mestu, s sedežem v Črnomlju, za območje belokranjskega, novomeškega in dela ribniško notranjskega okrožja. Ustanavljati so začeli tudi okrajno narodno sodišče za Žužemberk, Novo mesto, Ribnico in Kočevje. Na Primorskem so bila v tem času že ustanovljena — niso pa še funkcionirala — okrožna sodišča, večji del okrajnih narodnih sodišč in celo višje narodno sodišče. (Ta naglica je bila razumljiva, ker so pričakovali anglo ameriško izkrcanje v tržaškem zalivu in zavezniški vojski bi se morala naša ljudska oblast predstaviti v vsej popolnosti!) Na Štajerskem je bil pri PNOO za Štajersko le sodni referent z nalogo ustanoviti — kjer bi se dalo — okrajna narodna sodišča.

Razumljivo je, da se je delovanje narodnih sodišč najbolj razvilo v Ljubljanski pokrajini, kjer je bilo stalno osvobojeno ozemlje. Poročilo od srede aprila 1945 — torej tik pred osvoboditvijo — nam pove, da je imelo do tega časa novomeško okrožno narodno sodišče že 22 kazenskih in civilnih zadev ter 20 prizivov, okrajno narodno sodišče Črnomelj 23 kazenskih in 5 civilnih zadev, okrajno narodno sodišče Metlika 19 kazenskih in 2 civilni zadevi, okrajno narodno sodišče za Kočevje, ki je začelo poslovati 15. februarja 1945 je imelo 6 kazenskih primerov in okrajno sodišče za Ribnico, ki je začelo poslovati marca 1945, 2 kazenska primera.

Ne samo, da je primanjkovalo pravnikov, obstojala je še druga težava, na katero je pokazal prvi sestanek pravnikov 28. novembra 1944. Na tej konferenci je takratni glavni javni tožilec pri predsedstvu SNOS dr. Vito Kraigher v referatu med drugim dejal, da »smo premalo, odnosno nič storili, da bi iz sebe izruvali vso staro pravno navlako, ki je tvorila prepad med praviškim kadrom in ljudstvom... Še vedno korenini globoko v nas zgrešena zavest o vseobvladajočem pravu, ki se kaže v črki zakona, paragrafu, ki naj bo povsod pričujoč

in brez katerega naj bi ne bilo ničesar pravilno in zakonito ukreniti, brez katerega je podana nezakonitost, samovolja.«

Po mnenju nekaterih pravnikov je predvsem obstojala vacatio legis (neobstojanje zakona) in dr. Vito jo je dopolnjeval in izpopolnjeval takole:

1. Ni samo pisan zakon s svojimi paragrafi vir prava. Tudi običajno pravo je še danes priznано kot popolnoma enakovreden vir in osnova prava. Treba je torej ugotoviti, koliko je to običajno pravo v skladu s cilji NOB. To je treba zapisati in uvajati v prakso, »vse ostalo pa iztrgati iz ljudske zavesti.«

2. Ugotavljati je treba »nove silnice, izhajajoče iz novega življenja slovenskega ljudstva, iz novih gospodarskih in socialnih temeljev, iz prave ljudske pravice.«

3. Vse preveč se po eni strani naslanjamo »na pičle novo izdane pravne norme,« iščemo analogije v starih zakonih, ne vidimo pa tudi »v političnih smernicah pravne materije,« ki je tudi obvezna za našo vsakdanjo prakso.

Razvila se je zanimiva diskusija, iz katere povzemimo samo bistveno. Tržaški pravnik dr. Ferfolja ja zagovarjal tezo, da ni mogoče tudi v sedanji fazi ostati brez zakonov in pravnih norm. Ne more se soditi po pameti in treba je stremeti za neko enotnostjo. Tudi načelnik sodnega oddelka pri predsedstvu SNOS Pakiž je bil načelno proti vacatio legis, kar je utemeljeval: če že sodišče samo bazira na zakonski odločbi, mora tudi njegovo delo. Dr. Bebler je poudaril, da moramo odstopiti od načela, da bi se »brez pisanega zakona, brez konkretnih pravnih norm ne dalo soditi.« Dr. Marijan Brecelj je poudarjal, da vacatio legis ne obstoja, kajti »že čas, v katerem živimo in določanje okrog nas nam nudijo osnovo za reševanje problemov.« Pravnik naj ne črpa norm zgolj iz zakonov, temveč iz problematike, osnov in ciljev našega dela. Osnova pravnikovemu delu mora biti »čut pravičnosti in duh, ki vodi vse naše delo. Zakon ne sme predpisovati našega življenja in pogoje tega življenja, zakon naj bo registracija našega življenja.« Tudi dr. Vavpetič je poudaril, da zakon ni nekaj absolutnega. Naravna funkcija države je, da postavlja pravila, a to je jemati le principiarno. Moremo pa uporabljati tudi običajno pravo, tudi politične programe itd.

Diskusija in referat dr. Vita nam je torej pokazala, kje je bila glavna težava pri začetkih našega civilnega narodnega sodstva, reči pa je treba, da te težave ta prva konferenca še ni povsem odpravila. Zato je oddelek za sodstvo pri predsedstvu SNOS izdal 15. marca 1945 nekaj zanimivih pravnih načel, ki so bila na kratko sledeča:

1. ukinja se ves pravni red, ki ga je vpeljal okupator;
2. od pravnih norm pred 6. aprilom 1941 veljajo le tiste, ki niso v nasprotju s pridobitvami NOB;

3. naši NOO in narodna sodišča so dokazala, da so v stanju rešiti tudi komplicirane naloge brez podrobno predpisanih pravnih norm, vpoštevajoč pri tem pravno zavest, ki živi v ljudstvu in idejo pravičnosti kot osnovno načelo narodno osvobodilnega gibanja.

Oddelek za sodstvo je te svoje določbe podkrepil še z odlokom predsedstva Avnoj od 3. februarja 1945, ki je prinesel osnovna načela pravnega reda. Ta naj bi veljala do ustave in bodočih narodnih zakonov:

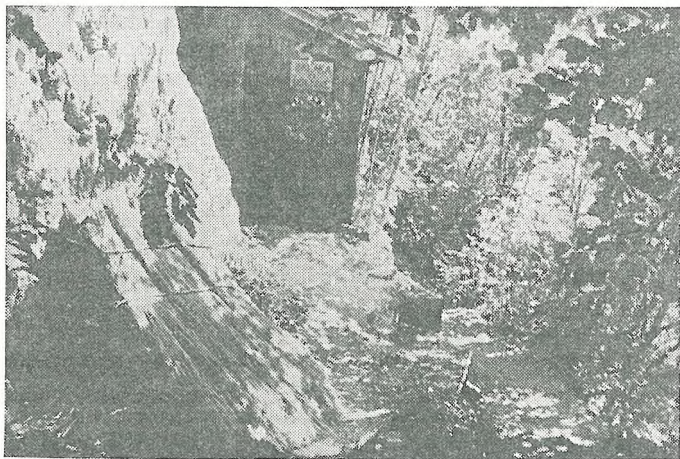
1. ukinjajo se vsi predpisi predaprilskih zakonov, ki so v nasprotju s pridobitvami NOB in z odloki z zakonsko močjo najvišjih zveznih in federalnih organov. Stari zakoni se torej lahko uporabljajo le v toliko, kolikor niso v nasprotju z gornjim načelom, a brez sklicevanja nanje;

2. možen je tudi postopek po predpisih bivših zakonov, a brez sklicevanja nanje in če so ti predpisi v skladu z demokratičnimi načeli, z idejo pravičnosti in s krajevnimi prilikami.

PARTIZANSKA SANITETA

Glavno poveljstvo je kmalu po ustanovitvi imenovalo tudi sanitetnega referenta pri glavnem poveljstvu in avgusta 1941 so bili zdravniki v Ljubljani že organizirani v močnem zdravniškem matičnem odboru OF. Delo tega odbora je bilo na začetku predvsem zbiranje sanitetnega materiala, skrb za prve ranjence, vodstvo prvih sanitetnih tečajev in pošiljanje prvih zdravnikov na teren k ranjencem.

Prvi veliki razmah je doživelo partizansko zdravstvo v Ljubljanski pokrajini z nastankom prvega osvobojenega ozem-

Ena od prvih partizanskih bolnišnic Krvavice v Iškem Vintgarju

lja 1942 v Ljubljanski pokrajini. Že konec maja je prišlo iz Ljubljane 15 zdravnikov, en medicinec in en zobni tehnik. Zdravnike so razdelili po večjih partizanskih enotah, nekaj so jih poslali tudi v druge pokrajine, ostale pa porazdelili po prvih partizanskih bolnišnicah, ki so jih začeli graditi po vsej Ljubljanski pokrajini in to na odročnih predelih. Za te bolnišnice in za življenje v njih so uvedli posebno strogo konspiracijo, sicer se ne bi mogle obdržati.

Prva od takih bolnišnic je bila postojanka Krvavice v Iškem Vintgarju, ki je nastala že sredi maja 1942, drugo pa so organizirali začetek junija 1942 na Daleč hribu pri Podstenicah na Kočevskem Rogu. Ta je kmalu postala prava centralna bolnica in bila je najbolj opremljena. Med ofenzivo avgusta 1942 so jo Italijani zažgali, a je osebje poprej spravilo ranjence na varno. Po ofenzivi so postavili dve novi postojanki, Jelenžleb in Jelendol, od katerih je zadnja ohranjena še danes.

Sredi julija 1942 je začela na Rogu nastajati postojanka, ki je dobila kasneje ime Vinica, začetek julija sta bili dve bolnišnici, pri Zapotoku pod Kureščkom in na Smuki v Kočev-

Prenos ranjenca v roške bolnišnice avgusta 1943

skem Rogu. V tem času so nastale bolnišnice tudi na Gorjanjih, nad Loškim potokom, na Dolenjskem pa pri Šmarjeti in pri Klevevžu.

Italijanska ofenziva je v mnogočem zavrla ta prvi razvoj partizanske sanitete. Že januarja 1943 so začeli misliti na nove postojanke, novo organizacijo bolnišnic in na novo organizacijo partizanske sanitete tudi v vojaških enotah. Bolnišnice so znova začeli graditi na Kočevskem Rogu in postojanka Jelendol je postala nekaka centralna bolnišnica in dobila ime Slovenska centralna vojna partizanska bolnica (SCVPB). Pod njeno upravo je pomladi 1943 spadalo že deset postojank. V tem času je imela vsaka brigada svojega zdravnika.

Kapitulacija Italije, nastanek velikega osvobojenega ozemlja, nastanek 7. korpusa in začetki velikih vojaških operacij so postavili sanitetni odsek pri glavnem štabu pred vrsto problemov, ki jih je uspešno reševal.

Na Primorskem so bili do začetka pomladi 1943 v partizanskih enotah le bolničarji, ranjence pa so prepuščali zanesljivim ljudem, ki so jih skrivali, zdravili pa zanesljivi zdravniki. Marca 1943 so začeli s pravo organizacijo zdravstvene službe. Začeli so otvarjati tudi bolničarske tečaje za bolničarje

v enotah in postojankah, ki so jih do junija 1943 ustanovili že sedem na področju od Idrije do Kanina.

Tudi na Gorenjskem so spočetka spravljali ranjence k zanesljivim ljudem, kamor so jih hodili zdraviti zanesljivi zdravniki. Začetek junija 1942 so imeli že tudi dva partizanska zdravnika, kmalu zatem so začeli postavljati prve partizanske bolnice ali ambulante, ki so se izredno hitro razvijale. Na Štajerskem, to je na Moravškem, so postavili prve bunkerje za ranjence avgusta 1942.

Oglejmo si na kratko razvoj partizanskega zdravstva po posameznih pokrajinah na svojem višku leta 1944 in do osvoboditve. Razvoj zdravstva v partizanskih enotah na področju Ljubljanske pokrajine, ali 7. korpusa je bil sledeč:

Že začetek aprila 1944 so po enotah obstajali vodni in četni bolničarji, četni nosilci ranjencev, kvalificirani bataljonski bolničarji, brigadni sanitetni referenti (po možnosti zdravnik sicer medicinec) brigadni bolničarji in brigadne higienske ekipe. Obe diviziji, 15. in 18., sta imeli giblivi bolnici, ki sta mogli sprejeti 60 do 100 ranjencev in še kirurško ekipo. Pri SHVPB (Slovensko hrvaška vojna partizanska bolnica) je obstajala sanitetna šola. Šele julija 1944 se je začela težko pričakovana in mnogo časa obetana evakuacija ranjencev in bolnikov v Italijo. Toda to je šlo zelo počasi in je bilo do konca julija evakuiranih z avioni le 123 ranjencev in bolnikov.

Tudi naš sanitetni oddelek pri glavnem štabu je imel precej težav z uvajanjem direktiv sanitetnega oddelka vrhovnega štaba, ki je predvsem in precej rigorozno zahteval med drugim tudi prenos partizanskih bolnic v vasi in nikakor ni mogel razumeti, da bi bilo kaj takega pri nas absolutno nemogoče.

Najtežji problem trupne sanitete v tej zadnji fazi pa je bil še vedno počasen prenos ranjenca s položaja do kirurške ekipe in v bolnišnico, ker pač ni bilo prometnih sredstev in če bi že bila, bi jih bilo skoraj nemogoče uporabljati. Poglejmo prav dramatičen primer prenosa ranjencev iz bojov za Štampetov most konec septembra 1944, ko so ranjenci prihajali do kirurške ekipe šele po 28 urah. Bataljonska previjališča so bila odrejena 150 do 200 metrov od bojne črte, brigadno previjališče pa je bilo na cesti četrto ure stran od bojov. Delo na previjališču je bilo zelo otežkočeno zaradi pomanjkanja vode

Zaščitni vod, osebje in bolniki bolnišnice Novi Tabor

in razsvetljave in ker je bilo previjališče na prostem. Tod so dobili ranjenci potrebno pomoč (imobilizacija, serum proti tetanusu, morfij), nato pa so jih napotili dalje, toda transport se je po enournem maršu ustavil in zaradi preutrujenosti moštva, ki je spremljal transport, prenočil v gozdu. Vseh ranjencev je bilo 40, od teh 25 negibljivih, 12 od teh so nosili, 18 jih je jezdilo, ostali so lahko hodili.

Dne 27. septembra se je kolona premaknila do Stražišča, kjer je 10. brigada izročila ranjence 9. brigadi, ranjenci so dobili le grenak čaj, ker druge hrane ni bilo. Transport je hotel priti k Sv. Vidu, kjer je bila kirurška ekipa, a ker je sovražnik med tem nenadoma napadel Sv. Vid, je kolona morala ostati v Gornjih Otavah, kjer so ranjenci dobili večerjo. Sem je prišla kirurška ekipa šele po 28 urah po boju. Zaradi nejasnega položaja se je kolona ob treh zjutraj 28. septembra vrnila nazaj proti Stražišču, odtod pa visoko nad Borovnico. Popoldne je začelo deževati in ranjenci so bili popolnoma premočeni. Tu je dobil vsak ranjenec pol hlebkčka kruha. Zvečer se je kolona premaknila proti Pikovniku in Beču. Tod so mobilizirali vozove in prišli ob devetih zvečer k Sv. Vidu, odkoder so odšli že ob pol enih zjutraj proti Novi vasi na Blo-

kah z zaščito 40 mož s štirimi puškomitraljezi, s kirurško ekipo in divizijsko sanitetno četo. Kmalu je transport padel v zasedo in se je moral vrniti k Sv. Vidu, od koder je potem znova odšel ob šestih zjutraj v spremstvu treh bataljonov čez Gornje Sleme in Ulako na Bloško polico, kamor je srečno prišel ob dveh popoldne in odpeljal ranjence na bolniško javko.

Bolničarji so storili svojo dolžnost, delo kirurške ekipe pa je bilo — razen ene intervencije — ves čas nemogoče. Transport je torej trajal 4 dni!

Bolnice na področju 7. korpusa. Največji blok je bil tudi v tem zadnjem obdobju *blok SCVPB*, ki je bil na Rogu. Imel je 11 strogo zakonspiriranih postojank in 2 nezakonspirirani postojanki. Povprečna kapaciteta teh postojank je bila okrog 10. Poleg običajnih postojank za ranjence je bil še infekcijski oddelek, porodnišnica, 2 specialna kirurška oddelka s sepično in aseptično operacijsko sobo, rekonvalescentni oddelek in sprejemno triažni oddelek kombiniran s kirurškim. Zaposlenih je bilo 11 zdravnikov, zaradi nizkega števila bolnikov pa so bile začetek januarja 1945 tri bolj odročne postojanke trenutno opuščene.

Blok SHVPB je bil v Žumberku in ni bil zakonspirirana bolnica. Imel je tri oddelke in je mogel sprejeti do 306 pacientov. Imel je kirurški oddelek s sepično in aseptično operacijsko sobo in posebno ambulanto, oddelek za notranje in venerične bolezni in rekonvalescentni oddelek. Imel je ponavadi do 2 zdravnika.

Blok SVPB-E (Slovenska vojna partizanska bolnica — evakuacija) je bil evakuacijski blok v dveh vaseh v Beli Krajini blizu partizanskega letališča. Tu so se zbirali pacienti iz vseh blokov, ki so čakali na evakuacijo z avioni spočetka v Italijo, kasneje pa v Dalmacijo. Imel je kirurški oddelek z operacijsko sobo in rekonvalescentni oddelek. Imel je dva zdravnika.

Blok SVPB-S (Slovenska vojna partizanska bolnica — Snežnik) je bil globoko na Notranjskem v Snežniku. Imel je 3 zakonspirirane in eno nezakonspirirano postojanko. Mogel je sprejeti 105 pacientov. Imel je enega zdravnika.

Blok SVPB-R (Slovenska vojna partizanska bolnica — Ribnica) je bil na Kočevskem. Imel je 3 zakonspirirane in eno

nezakonspirirano postojanko ter je mogel sprejeti 198 pacientov, ena postojanka je bila kirurška s septično in aseptično operacijsko sobo. Imel je dva zdravnika.

Organizacija. Vsak blok je imel svojo upravo, te pa so bile direktno podrejene glavni upravi 7. korpusa. Vsak blok je imel svoj ekonomat. Tudi vsaka bolniška postojanka ali oddelek v bloku je imel svoje vodstvo. Pri upravi bloka je bil tudi apotekarski referent, ki je naročal sanitetni material v korpusnih lekarnah. Blok je imel tudi svojega vojaškega komandanta, vsak oddelek pa komandirja. Imeli so redne konference vseh vodstev v blokih.

Vseh zdravnikov na postojankah glavne uprave 7. korpusa je bilo v tem času okrog 17, se je pa to število zaradi potreb včasih zelo hitro menjavalo. Na vsakem oddelku so bili najmanj trije bolničarji, na kirurških postojankah še instrumentarke. Postojanke so imele stalne bolničarske tečaje. Higiena je bila na zadovoljivi višini. Če število pacientov ni bilo preveliko, je bilo hrane za silo, vedno pa je primanjkovalo osnovnih živil, predvsem pa sladkorja in soli.

Baza glavnega štaba NOV in POS v Dalmaciji (Zadar—Novi grad) je bila ustanovljena 5. januarja 1945. Začetek marca 1945 je imela že 479 pacientov, 4 zdravnike in 90 osebja, ob preselitvi v Valdoltro pa 583 pacientov, 4 zdravnike in 188 osebja.

Lekarništvo. Konec marca 1944 so delovale na ozemlju 7. korpusa tri velike terenske lekarne: Bober, Plaz in Planjava, katerim se je jeseni pridružila še lekarna Gorjanci.

Civilna partizanska saniteta. Začetek aprila sta obstojali dve civilni bolnici, bolnica v Kanižarici in bolnica v gradu v Trebnjem, sredi maja 1944 pa je začela delovati še civilna bolnica v Starem trgu v Loški dolini. Poleg tega je obstajala cela vrsta ambulant in razruševalnih in antiskabičnih postaj.

Primorska — Gorenjska

Trupna saniteta se je tod počasneje razvijala, je pa že poleti 1944 dosegla oblike in nivo trupne sanitete v Ljubljanski pokrajini.

Bolnice na Primorskem delimo na bolnice v vzhodni in zahodni Primorski. Na jugu vzhodne Primorske je v tem času nastal velik blok *SVPB-Pavla* s svojimi oddelki, na severu pa enako velik blok — in danes bolj poznan — *SVPB-Franja* s svojimi oddelki.

Nekoliko drugače je bilo na zahodnem Primorskem. Tod je nastala na vzhodnem delu bolnica *Lidija*, ki se je kasneje preimenovala v *H. Arnoš*. Ta bolnica se je kasneje večkrat selila in spreminjala imena v *Svobodo* in nato v *Jakob Završnik*. To je bila glavna postojanka. Na severnem delu tega vzhodnega bloka je potem zrasla podružnica glavne postojanke *Vršiček ali P-23*, na južnem delu pa *Postojanka štev. 1 ali Jakobič*.

Najteže pa je bilo na zahodnem bloku zahodne Primorske, torej v vzhodni in zahodni Benečiji. Tod je najprej zrasla bolnica *Milenko*, potem pa so začeli graditi večjo bolnico *C 401*, ki pa so jo morali marca 1945 evakuirati na vzhodno Primorsko.

Na *Gorenjskem* ločimo bolnice na desnem in levem bregu Save. Na ozemlju na desnem bregu Save je v tem času obstojala *Odredna bolnica 1*, ki je bila junija kot oddelek *Pokljuka 10* vključena v blok *SVPB-Franja*, oktobra pa se je osamosvojila in dobila najprej ime *SVPB-Gorenjski sektor*, nato pa *S-Stol*.

Poleg te bolnice so obstojale še ambulate A, B, C, D, in E. Na ozemlju levega brega Save je nastala najprej *Bolnica 2. gorenjskega odreda*, nato *Ambulanta Košuta* in *Ambulanta Hribar*.

Na Primorskem moremo govoriti tudi o civilni partizanski saniteti. Sem moramo šteti bolnico *Vero* in *VPB-II ali Žigoni*, majhno bolnico pri Cerknem in nekaj ambulant in antiskabičnih postaj.

Tudi na Primorskem in Gorenjskem so se razvile terenske lekarne. Poznamo *TA Jug*, *TA Sever*, *Centralno lekarno Nevenka* in *TA v Brdih*.

Štajerska

Do prihoda 14. divizije se je partizanska medicina, zlasti trupna tod počasi razvijala. Ko je 14. divizija odhajala na

Štajersko, je imela s seboj zelo močan in dober medicinski kader. Kot je znano, pa je imela divizija hude boje posebno ko je prešla Sotlo in je morala zato puščati ranjence, zakonspirirane v samotnih vaseh na Kozjanskem. Do konca februarja 1944 je imela 14. divizija po zelo točnih podatkih sanitetnega referenta 76 ranjenih, 91 padlih, 264 pogrešanih in 210 bolnikov. To so bile zelo velike izgube.

Tudi *bolnic* v pravem pomenu na Štajerskem (Pohorje) niso poznali, obstojale pa so že zelo zgodaj na kamniškem področju in na Moravškem.

Pri pregledu bolnic na Štajerskem v tem razdobju moramo govoriti o bolnicah na posameznih sektorjih. Na *kamniško-moravškem-savinjskem* področju so bile v tem času sledeče bolnice: SVPB-K s postojanko Triglav in SVPB-M ali Ribnik. Na kamniškem področju poznamo bolnico dr. Mihe, v Matkovem kotu pa so začele nastajati takojmenovane Koroške bolnice, dalje bolnice na področju Podvolovljeka (bolnica Viharnik, SOH-Rok, Sova) nad Šmartnim ob Dreti bolnica Vili, nad Ljubnem VPB-Celje (Potok in Reka).

Na *zahodnem delu Pohorja* poznamo bolnice: Bertl (Št. Primož ali Pavček I), Silvester-Kozjak, Krn-Hotimirova bolnica, Trška gora in Bolnica v Dovžah, Kristl ali Nova postojanka in Svoboda.

Na *vzhodnem delu Pohorja* poznamo bolnice: Tihi dol, Košuta ali Leto, Zaklon, Jesen, Pomlad in Zima.

Na Kozjanskem so bile bolnice: R₇, R₈, R₉ in R₁₀. Na Štajerskem je obstojalo še nekaj bolnic (bunkerjev) na raznih sektorjih, od katerih pa nekatere niso bile vključene v sanitetni referat 4. operativne cone.

Tudi na Štajerskem so bile lekarne: TA Jelen, TA Granit, TA Viharnik in TA Skala.

PARTIZANSKI TISK

O mogočni partizanski tiskarski dejavnosti in partizanskem tisku je napisal tov. Jože Krall v razpravi Rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska v letih 1941—1945 doslej najboljši pregled. Rast in razvoj te dejavnosti je razdelil na

tri glavna razdobja, od aprila 1941 do prvega osvobojenega ozemlja 1942, od pomladi 1942 do jeseni 1943 in končno v razdobje viška leta 1944 do osvoboditve.

Ker je bilo v prvem obdobju središče vsega osvobodilnega gibanja in boja Ljubljana, je bila tudi Ljubljana središče partizanskega tiska. V Ljubljani so v tem času razmnoževali ali že tiskali pet osrednjih časopisov (Slovenski Poročevalec, Osvobodilna fronta, Delo, Mlada Slovenija in Slovenski partizan). V drugem obdobju se je obenem z vodstvom NOB preselil na osvobojeno ozemlje tudi centralni tisk, Ljubljana pa je zaradi svojega izrednega pomena v tem času še obdržala svoj tisk in začela izdajati še pet svojih listov bodisi kot glasila raznih skupin v OF ali pa kot glasila množičnih in strokovnih organizacij. Ker se je na prvem osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini pomnožila partizanska vojska, je začel nastajati tudi vojaški tisk.

Do kapitulacije Italije se je centralni tisk večal z novimi časopisi (Ljudska pravica, Kmečki glas) in okrožne tehnike, ki so doslej ponatiskovale glavna centralna glasila, so začele izdajati tudi lastna glasila, kar so delali tudi v drugih pokrajinah.

Prvi višek je dosegel partizanski tisk v tretjem razdobju, po kapitulaciji Italije. Ob koncu 1943 je izhajalo kar 58 vojaških časopisov in 32 časopisov raznih civilnih ustanov in organizacij. Drugi višek je bil 1944 do osvoboditve, ko se je poleg osrednjega tiska razmahnil tudi pokrajinski tisk, najbolj na Primorskem in Gorenjskem pa tudi na Štajerskem in celo na Koroškem. Že v vseh pokrajinah — razen na Koroškem — se je poleg ciklostilno razmnoženega tiska pojavil tudi strojni tisk pravih partizanskih tiskarn.

Na začetku NOB in do osvoboditve je bilo v vsej Sloveniji toliko ciklostilnih tehnik, da bi jih na tem mestu sploh ne mogli naštet. Zato omenimo samo znamenito Urško 14 na Kočevskem Rogu, ki je pomladi 1943 prevzela vlogo centralne tehnike, in omejimo se le na prave partizanske tiskarne.

V Ljubljani je bilo od 1941 do 1943 že šest tiskarn, po kapitulaciji Italije pa na osvobojenem ozemlju Ljubljanske pokrajine in po nemški ofenzivi tiskarna Triglav na Goteiškem Snežniku, Partizanska tiskarna na Rogu in Tiskarna

glavnega štaba v Črnomlju. Na Primorskem so bile 1944 tri tiskarne, Ančka 222, Julij 63 ali Doberdob in Slovenija. Na Gorenjskem je bila v kamniškem okrožju že sredi decembra 1943 Tiskarna OK KPS Kamnik, kasnejša 7-A, 8-A in 4-M na Moravškem. V Poljanski in Selški dolini so bile tri tiskarne, Julija, Trilof in Donas. Na Štajersko so na osvobojeno ozemlje v zgornji Savinjski dolini prepeljali 8-A in 4-M (kasnejša pohorska tiskarna) ter 7-A.

Kaj vse so vse tiskarne tiskale in izdale? Na to vprašanje bi mogla odgovoriti samo resnična bibliografija partizanskega tiska, ki pa je še danes nimamo. Za ilustracijo si oglejmo, kaj je konec maja 1944 na primer izdajala samo NOV in POS: Sedmi korpus sam je izdajal svoje glasilo Dnevnik, 15. divizija Razgled, v 15. diviziji pa 4. brigada list Tovariš in mladinsko glasilo Nova mladina, 5. brigada list Borec, Mlade sile in humoristični list Tišina, 12. brigada list Svobodi nasproti in Mladina piše, 15. brigada list Polet, Nova zarja in humoristični list Taki smo, artilerija 15. divizije Topničar in Mladi topničar in Belokranjski odred list Strelec.

18. divizija je izdajala list Naša pot in Glas osemnajste, 8. brigada te divizije Naprej in Mladi junak, 9. brigada Naprej v borbo, 10. brigada Ljubljanski borec, Ljubljanska mladina in Notranjski odred list Snežnik.

Deveti korpus je izdajal znameniti Partizanski dnevnik in Bilten, 31. divizija Triglavski vestnik, 7. brigada te divizije Gorenjsči fantje, 16. brigada dnevno izdajo radijskih novic, 3. brigada Goriški borec, Gorenjski odred Partizanski glas in Gorenjski partizan, Dolomitski odred Dolomitski glas. 30. divizija je izdajala Matajur, 19. brigada Naši odmevi, Briškobeneški odred Klic s skrajnih meja in Soško-nadiški kurir. V 4. operativni zoni na Štajerskem je izhajal Štajerski kurir.

Po takratnih dokumentih so enote NOV in POS izdajale do začetka septembra 1944 kar 51 mesečnikov, 6 tednikov, 3 periodične liste, 2 dnevnik, 72 žepnih časopisov in 30 stenskih časopisov.

KAZALO

Uvod	3
I. <i>Od 27. aprila 1941 do kapitulacije Italije</i>	5
Okupacija	5
Kaj je grozilo slovenskemu narodu	8
Poglavje o Kočevarjih	24
Ljubljanska pokrajina	34
Začetek odpora osvobodilnega boja in prvi uspehi	41
Osvobodilna fronta slovenskega naroda	42
Slovenska partizanska vojska, akcije in boji	47
Ljubljana in Ljubljanska pokrajina	48
Gorenjska	60
Štajerska	64
Primorska	65
Prekmurje	69
Koroška	69
Osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini	70
Belogardisti in plavogardisti narodni izdajalci	82
Razdobje do kapitulacije Italije	95
II. <i>Razdobje od kapitulacije Italije do I. zasedanja SNOS</i>	129
Osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini	129
Kočevski zbor	138
Nemška ofenziva	141
Drugo zasedanje AVNOJ	158
Prvo zasedanje SNOS	159

Primorska	165
Gorenjska	173
Štajerska	178
Koroška	187
III. <i>Od I. zasedanja SNOS do osvoboditve</i>	191
Ljubljanska pokrajina	191
Primorska	217
Gorenjska	229
Štajerska	235
Koroška	245
Domobranstvo	253
IV. <i>Razvoj in delo nekaterih važnejših partizanskih ustanov</i> .	261
Gospodarstvo	261
Partizansko sodstvo	269
Partizanska saniteta	277
Primorska—Gorenjska	283
Štajerska	284
Partizanski tisk	285

Dr. Metod Mikuž
ZGODOVINA
SLOVENSKEGA OSVOBODILNEGA BOJA

Redna knjiga
Prešernove družbe za leto 1970

Izdala
Prešernova družba v Ljubljani

Natisnilo in vezalo
ČGP Delo v Ljubljani

